ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

สํยุตฺตนิกาเย

มหาวคฺค-อฏฺฐกถา

๑. มคฺคสํยุตฺตํ

๑. อวิชฺชาวโคฺค

๑-๒. อวิชฺชาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑-๒. มหาวคฺคสฺส ปฐเม **ปุพฺพงฺคมา**ติ สหชาตวเสน จ อุปนิสฺสยวเสน จาติ ทฺวีหากาเรหิ ปุพฺพงฺคมาฯ **สมาปตฺติยา**ติ สมาปชฺชนาย สภาวปฏิลาภาย, อุปฺปตฺติยาติ อโตฺถฯ **อนฺเวว อหิริกํ อโนตฺตปฺปนฺ**ติ สา ปเนสา ยเทตํ อลชฺชนาการสณฺฐิกํ อหิริกํ, อภายนาการสณฺฐิตญฺจ อโนตฺตปฺปํ, เอตํ อนุเทว สเหว เอกโตว, น วินา เตน อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **อวิชฺชาคตสฺสา**ติ อวิชฺชาย อุปคตสฺส สมนฺนาคตสฺสฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐี**ติ อยาถาวทิฏฺฐิ อนิยฺยานิกทิฏฺฐิฯ **ปโหตี**ติ โหติ อุปฺปชฺชติฯ **มิจฺฉาสงฺกปฺปา**ทีสุปิ อยาถาวอนิยฺยานิกวเสเนว มิจฺฉาภาโว เวทิตโพฺพฯ อิติ อิมานิ อฏฺฐปิ อกุสลธมฺมสมาปตฺติยา มิจฺฉตฺตองฺคานิ นาม โหนฺติฯ ตานิ ปน น เอกกฺขเณ สพฺพานิ ลพฺภนฺติ, นานกฺขเณ ลพฺภนฺติฯ

กถํ? ยทา หิ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิตฺตํ กายวิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปนฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตทา มิจฺฉาทิฏฺฐิ มิจฺฉาสงฺกโปฺป มิจฺฉาวายาโม มิจฺฉาสติ มิจฺฉาสมาธิ มิจฺฉากมฺมโนฺตติ ฉ องฺคานิ โหนฺติฯ ยทา ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตํ, ตทา มิจฺฉาทิฏฺฐิวชฺชานิ ปญฺจฯ ยทา ตาเนว เทฺว วจีวิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปนฺติ, ตทา มิจฺฉากมฺมนฺตฏฺฐาเน มิจฺฉาวาจาย สทฺธึ ตาเนว ฉ วา ปญฺจ วาฯ อยํ อาชีโว นาม กุปฺปมาโน กายวจีทฺวาเรสฺเยว อญฺญตรสฺมึ กุปฺปติ, น มโนทฺวาเรฯ ตสฺมา ยทา อาชีวสีเสน ตาเนว จิตฺตานิ กายวจีวิญฺญตฺติโย สมุฏฺฐาเปนฺติ, ตทา กายกมฺมํ มิจฺฉาชีโว นาม โหติ, ตถา วจีกมฺมนฺติ มิจฺฉาชีวสฺส วเสน ตาเนว ฉ วา ปญฺจ วาฯ ยทา ปน วิญฺญตฺตึ อสมุฏฺฐาเปตฺวา ตานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ , ตทา มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปมิจฺฉาวายามมิจฺฉาสติมิจฺฉาสมาธิวเสน ปญฺจ วา, มิจฺฉาสงฺกปฺปาทิวเสน จตฺตาริ วา โหนฺตีติ เอวํ น เอกกฺขเณ สพฺพานิ ลพฺภนฺติ, นานกฺขเณ ลพฺภนฺตีติฯ

สุกฺกปเกฺข **วิชฺชา**ติ กมฺมสฺสกตญาณํฯ อิหาปิ สหชาตวเสน จ อุปนิสฺสยวเสน จาติ ทฺวีหากาเรหิ ปุพฺพงฺคมตา เวทิตพฺพาฯ **หิโรตฺตปฺปนฺ**ติ หิรี จ โอตฺตปฺปญฺจฯ ตตฺถ ลชฺชนาการสณฺฐิตา หิรี, ภายนาการสณฺฐิตํ โอตฺตปฺปํฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค วุโตฺตวฯ **วิชฺชาคตสฺสา**ติ วิชฺชาย อุปคตสฺส สมนฺนาคตสฺสฯ **วิทฺทสฺุโน**ติ วิทฺุโน ปณฺฑิตสฺสฯ **สมฺมาทิฏฺฐี**ติ ยาถาวทิฏฺฐิ นิยฺยานิกทิฏฺฐิฯ **สมฺมากมฺมนฺตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ กุสลธมฺมสมาปตฺติยา อิมานิ อฏฺฐงฺคานิ โหนฺติ, ตานิ โลกิยมคฺคกฺขเณ น เอกโต สพฺพานิ ลพฺภนฺติ, โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ ปน ลพฺภนฺติฯ ตานิ จ โข ปฐมชฺฌานิกมเคฺค, ทุติยชฺฌานิกาทีสุ ปน สมฺมาสงฺกปฺปวชฺชานิ สเตฺตว โหนฺติฯ

ตตฺถ โย เอวํ วเทยฺย ‘‘ยสฺมา มชฺฌิมนิกายมฺหิ มหาสฬายตนิกสุตฺเต (ม. นิ. ๓.๔๓๑) ‘ยา ตถาภูตสฺส ทิฏฺฐิ, สาสฺส โหติ สมฺมาทิฏฺฐิฯ โย ตถาภูตสฺส, สงฺกปฺโป, สฺวาสฺส โหติ สมฺมาสงฺกปฺโปฯ โย ตถาภูตสฺส วายาโม, สฺวาสฺส โหติ สมฺมาวายาโมฯ ยา ตถาภูตสฺส สติ, สฺวาสฺส โหติ สมฺมาสติฯ โย ตถาภูตสฺส สมาธิ, สฺวาสฺส โหติ สมฺมาสมาธิฯ ปุพฺเพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว จ สุปริสุทฺโธ’ติ วุตฺตํ ตสฺมา ปญฺจงฺคิโกปิ โลกุตฺตรมคฺโค โหตี’’ติ โส วตฺตพฺโพ – ตสฺมึเยว สุตฺเต ‘‘เอวมสฺสายํ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉตี’’ติ อิทํ กสฺมา น ปสฺสสิ ? ยํ ปเนตํ ‘‘ปุพฺเพว โข ปนสฺสา’’ติ วุตฺตํ, ตํ ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ปริสุทฺธภาวทสฺสนตฺถํฯ ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย หิ ปริสุทฺธานิ กายกมฺมาทีนิ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อติปริสุทฺธานิ โหนฺตีติ อยมโตฺถ ทีปิโตฯ

ยมฺปิ อภิธมฺเม วุตฺตํ ‘‘ตสฺมึ โข ปน สมเย ปญฺจงฺคิโก มคฺโค โหตี’’ติ (วิภ. ๒๑๒), ตํ เอกํ กิจฺจนฺตรํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ยสฺมิญฺหิ กาเล มิจฺฉากมฺมนฺตํ ปหาย สมฺมากมฺมนฺตํ ปูเรติ, ตสฺมึ กาเล มิจฺฉาวาจา วา มิจฺฉาชีโว วา น โหติ, ทิฏฺฐิ สงฺกปฺโป วายาโม สติ สมาธีติ อิเมสฺเยว ปญฺจสุ การกเงฺคสุ สมฺมากมฺมโนฺต ปูรติฯ วิรติวเสน หิ สมฺมากมฺมโนฺต ปูรติ นามฯ สมฺมาวาจาสมฺมาอาชีเวสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ อิมํ กิจฺจนฺตรํ ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตํฯ โลกิยมคฺคกฺขเณ จ ปเญฺจว โหนฺติ, วิรติ ปน อนิยตาฯ ตสฺมา ‘‘ฉองฺคิโก’’ติ อวตฺวา ‘‘ปญฺจงฺคิโก’’เตฺวว วุตฺตํฯ ‘‘ยา จ, ภิกฺขเว, อริยจิตฺตสฺส อนาสวจิตฺตสฺส อริยมคฺคสมงฺคิโน อริยมคฺคํ ภาวยโต ตีหิ กายทุจฺจริเตหิ อารติ วิรติ ปฏิวิรติ เวรมณี อกิริยา อกรณํ, อยํ ภิกฺขเว สมฺมากมฺมโนฺต อริโย อนาสโว โลกุตฺตรมโคฺค’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๓๙)ฯ เอวํ ปน มหาจตฺตาลีสกสุตฺตาทีสุ อเนเกสุ สุเตฺตสุ สมฺมากมฺมนฺตาทีนญฺจ โลกุตฺตรมคฺคสฺส องฺคภาวสิทฺธิโต อฏฺฐงฺคิโกว โลกุตฺตรมโคฺค โหตีติ เวทิตโพฺพติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต อยํ อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสโกว กถิโตฯ ทุติยํ โกสลสํยุเตฺต วุตฺตเมวฯ

๓. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **สกลมิทํ ภเนฺต**ติ อานนฺทเตฺถโร สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถกํ อปฺปตฺตตาย สกลมฺปิ มคฺคพฺรหฺมจริยํ กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน ลพฺภตีติ น อญฺญาสิ, ธมฺมเสนาปติ ปน สาวกปารมีญาณสฺส มตฺถเก ฐิตตฺตา อญฺญาสิ, ตสฺมา เอวมาหฯ เตเนวสฺส ภควา **สาธุ สาธู**ติ สาธุการมทาสิฯ

๔. ชาณุโสฺสณิพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **สพฺพเสเตน วฬวาภิรเถนา**ติ สกลเสเตน จตูหิ วฬวาหิ ยุตฺตรเถนฯ โส กิร สโพฺพ สจกฺกปญฺชรกุพฺพโร รชตปริกฺขิโตฺต โหติฯ รโถ จ นาเมส ทุวิโธ โหติ – โยธรโถ, อลงฺการรโถติฯ ตตฺถ โยธรโถ จตุรสฺสสณฺฐาโน โหติ นาติมหา ทฺวินฺนํ ติณฺณํ วา ชนานํ คหณสมโตฺถฯ อลงฺการรโถ มหา โหติ ทีฆโต ทีโฆ ปุถุลโต ปุถุโล จ, ตตฺถ ฉตฺตคฺคาหโก วาลพีชนิคฺคาหโก ตาลวณฺฏคฺคาหโกติ เอวํ อฏฺฐ วา ทส วา สุเขเนว ฐาตุํ วา นิสีทิตุํ วา นิปชฺชิตุํ วา สโกฺกนฺติฯ อยมฺปิ อลงฺการรโถเยวฯ

เสตา สุทํ อสฺสาติ ตา วฬวา ปกติยา เสตวณฺณาวฯ **เสตาลงฺการา**ติ ปสาธนํ ตาสํ รชตมยํ อโหสิฯ **เสโต รโถ**ติ รโถปิ วุตฺตนเยเนว รชตปริกฺขิตฺตตฺตา ตตฺถ ตตฺถ ทนฺตกมฺมขจิตฺตตา จ เสโตวฯ **เสตปริวาโร**ติ ยถา อเญฺญ รถา สีหจมฺมปริวาราปิ โหนฺติ, พฺยคฺฆจมฺมปริวาราปิ ปณฺฑุกมฺพลปริวาราปิ โหนฺติ, น เอวํ เอสฯ เอส ปน ฆนทุกูเลน ปริวาริโต อโหสิฯ **เสตา**

รสฺมิโยติ รสฺมิโยปิ รชตปนาฬิสุปริกฺขิตฺตาฯ **เสตา ปโตทลฏฺฐี**ติ ปโตทลฏฺฐิปิ รชตปริกฺขิตฺตาฯ

เสตํ ฉตฺตนฺติ รถมชฺเฌ อุสฺสาปิตฉตฺตมฺปิ เสตเมว อโหสิฯ **เสตํ อุณฺหีส**นฺติ อฏฺฐงฺคุลวิตฺถาโร รชตมโย อุณฺหีสปโฏฺฏ เสโตฯ **เสตานิ วตฺถานี**ติ วตฺถานิปิ เสตานิ เผณปุญฺชวณฺณานิฯ เตสุ นิวาสนํ ปญฺจสตคฺฆนกํ, อุตฺตราสโงฺค สหสฺสคฺฆนโกฯ **เสตา อุปาหนา**ติ อุปาหนา นาม มคฺคารุฬฺหสฺส วา โหนฺติ อฏฺวิํ วา ปวิสนฺตสฺสฯ อยํ ปน รถํ อภิรุโฬฺห, เตนสฺส ตทนุจฺฉวิโก รชตปฏิเสวิโต ปาทาลงฺกาโร นาม เอส เอวํ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **เสตาย สุทํ วาลพีชนิยา**ติ ผลิกมยทณฺฑาย เสตจมรวาลพีชนิยาฯ น เกวลญฺจ เอตฺตกเมวสฺส เสตํ อโหสิ, โส ปน พฺราหฺมโณ เสตวิเลปนํ วิลิมฺปิ, เสตมาลํ ปิฬนฺธิ, ทสสุ องฺคุลีสุ องฺคุลิมุทฺทิกา กเณฺณสุ กุณฺฑลานีติ เอวมาทิ อลงฺกาโรปิสฺส รชตมโยว อโหสิ ฯ ปริวารพฺราหฺมณาปิสฺส ทสสหสฺสมตฺตา ตเถว เสตวตฺถวิเลปนมาลาลงฺการา อเหสุํฯ

ยํ ปเนตํ **สาวตฺถิยา นิยฺยายนฺต**นฺติ วุตฺตํ, ตตฺรายํ นิยฺยายนวิภาวนา – โส กิร ฉนฺนํ ฉนฺนํ มาสานํ เอกวารํ นครํ ปทกฺขิณํ กโรติ – ‘‘อิโต เอตฺตเกหิ ทิวเสหิ นครํ ปทกฺขิณํ กริสฺสตี’’ติ ปุเรตรเมว โฆสนา กยิรติฯ ตํ สุตฺวา เย นครโต น ปกฺกนฺตา, เต น ปกฺกมนฺติฯ เยปิ ปกฺกนฺตา, เตปิ ‘‘ปุญฺญวโต สิริสมฺปตฺติํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ อาคจฺฉนฺติฯ ยํ ทิวสํ พฺราหฺมโณ นครํ อนุวิจรติ, ตทา ปาโตว นครวีถิโย สมฺมชฺชิตฺวา วาลิกํ โอกิริตฺวา ลาชปญฺจเมหิ ปุเปฺผหิ วิปฺปกิริตฺวา ปุณฺณฆเฏ ฐเปตฺวา กทลิโย จ ธเช จ อุสฺสาเปตฺวา สกลนครํ ธูปิตวาสิตํ กโรนฺติฯ

พฺราหฺมโณ ปาโตว สีสํ นฺหายิตฺวา ปุเรภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา วุตฺตนเยเนว เสตวตฺถาทีหิ อตฺตานํ อลงฺกริตฺวา ปาสาทา โอรุยฺห รถํ อภิรุหติฯ อถ นํ เต พฺราหฺมณา สพฺพเสตวตฺถวิเลปนมาลาลงฺการา เสตจฺฉตฺตานิ คเหตฺวา ปริวาเรนฺติฯ ตโต มหาชนสฺส สนฺนิปาตตฺถํ ปฐมํเยว ตรุณทารกานํ ผลาผลานิ วิกิรนฺติ, ตทนนฺตรํ มาสกรูปาทีนิ, ตทนนฺตรํ กหาปเณ วิกิรนฺติฯ มหาชโน สนฺนิปตติ, อุกฺกุฏฺฐิโย เจว เจลุเกฺขปา จ วตฺตนฺติฯ อถ พฺราหฺมโณ มงฺคลิกโสวตฺถิกาทีสุ มงฺคลานิ เจว สุวตฺถิโย จ กโรเนฺตสุ มหาสมฺปตฺติยา นครํ อนุวิจรติฯ ปุญฺญวนฺตา มนุสฺสา เอกภูมิกาทิปาสาเท อารุยฺห สุกปตฺตสทิสานิ วาตปานกวาฏานิ วิวริตฺวา โอโลเกนฺติฯ พฺราหฺมโณปิ อตฺตโน ยสสิริสมฺปตฺติยา นครํ อโชฺฌตฺถรโนฺต วิย ทกฺขิณทฺวาราภิมุโข โหติฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

ตเมนํ ชโน ทิสฺวาติ มหาชโน ตํ รถํ ทิสฺวาฯ **พฺรหฺม**นฺติ เสฏฺฐาธิวจนเมตํฯ **พฺรหฺมํ วต โภ ยาน**นฺติ เสฏฺฐยานสทิสํ วต โภ ยานนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **อิมเสฺสว โข เอต**นฺติ, อานนฺท, มนุสฺสา นาม วณฺณภาณกานํ ธนํ ทตฺวา อตฺตโน ทาริกานํ วณฺณคีตํ คายาเปนฺติ ‘‘อภิรูโป โหติ ทสฺสนีโย มหทฺธโน มหาโภโค’’ติ, น จ เตน วณฺณภณนมเตฺตน อภิรูปา วา โหนฺติ มหทฺธนา วา, เอวเมว มหาชโน พฺราหฺมณสฺส รถํ ทิสฺวา – ‘‘พฺรหฺมํ วต โภ ยาน’’นฺติ กิญฺจาปิ เอวํ วณฺณํ ภณติ, น ปเนตํ ยานํ วณฺณภณนมเตฺตเนว พฺรหฺมยานํ นาม โหติฯ ลามกญฺหิ เอตํ ฉวํฯ ปรมเตฺถน ปน อิมเสฺสว โข เอตํ, อานนฺท, อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจนํฯ อยญฺหิ สพฺพโทสวิคเมน เสโฏฺฐ, อิมินา จ อริยา นิพฺพานํ ยนฺตีติ **พฺรหฺมยานํ** อิติปิ, ธมฺมภูตตฺตา ยานตฺตา จ **ธมฺมยานํ** อิติปิ, อนุตฺตรตฺตา กิเลสสงฺคามสฺส จ วิชิตตฺตา **อนุตฺตโร สงฺคามวิชโย** อิติปิ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

อิทานิสฺส นิโทฺทสภาวเญฺจว สงฺคามวิชยภาวญฺจ ทเสฺสโนฺต **ราควินยปริโยสานา**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ ราคํ วินยมานา ปริโยสาเปติ ปริโยสานํ คจฺฉติ นิปฺผชฺชตีติ ราควินยปริโย

สานาฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

ยสฺส สทฺธา จ ปญฺญา จาติ ยสฺส อริยมคฺคยานสฺส สทฺธานุสาริวเสน สทฺธา, ธมฺมานุสาริวเสน ปญฺญาติ อิเม เทฺว ธมฺมา สทา ธุรํ ยุตฺตา, ตตฺรมชฺฌตฺตตายุเค ยุตฺตาติ อโตฺถฯ **หิรี อีสา**ติ อตฺตนา สทฺธึ อธิวิเฏฺฐน พหิทฺธาสมุฏฺฐาเนน โอตฺตเปฺปน สทฺธึ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา หิรี ยสฺส มคฺครถสฺส อีสาฯ **มโน โยตฺต**นฺติ วิปสฺสนาจิตฺตญฺจ มคฺคจิตฺตญฺจ โยตฺตํฯ ยถา หิ รถสฺส วากาทิมยํ โยตฺตํ โคเณ เอกาพเทฺธ กโรติ เอกสงฺคหิเต, เอวํ มคฺครถสฺส โลกิยวิปสฺสนาจิตฺตํ อติเรกปญฺญาส, โลกุตฺตรวิปสฺสนาจิตฺตํ อติเรกสฏฺฐิ กุสลธเมฺม เอกาพเทฺธ เอกสงฺคเห กโรติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘มโน โยตฺต’’นฺติฯ **สติ อารกฺขสารถี**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตา สติ อารกฺขสารถิฯ ยถา หิ รถสฺส อารโกฺข สารถิ นาม โยคฺคิโยฯ ธุรํ วาเหติ โยเชติ อกฺขํ อพฺภญฺชติ รถํ เปเสติ รถยุตฺตเก นิพฺพิเสวเน กโรติ, เอวํ มคฺครถสฺส สติฯ อยญฺหิ อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา เจว กุสลากุสลานญฺจ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสตีติ วุตฺตาฯ

รโถติ อริยอฏฺฐงฺคิกมคฺครโถฯ **สีลปริกฺขาโร**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลาลงฺกาโรฯ **ฌานโกฺข**ติ วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตานํ ปญฺจนฺนํ ฌานงฺคานํ วเสน ฌานมยอโกฺขฯ **จกฺกวีริโย**ติ วีริยจโกฺก, กายิกเจตสิกสงฺขาตานิ เทฺว วีริยานิ อสฺส จกฺกานีติ อโตฺถฯ **อุเปกฺขา ธุรสมาธี**ติ ธุรสฺส สมาธิ, อุนฺนโตนตาการสฺส อภาเวน ทฺวินฺนมฺปิ ยุคปเทสานํ สมตาติ อโตฺถฯ อยญฺหิ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จิตฺตุปฺปาทสฺส ลีนุทฺธจฺจภาวํ หริตฺวา ปโยคมชฺฌเตฺต จิตฺตํ ฐเปติ, ตสฺมา อิมสฺส มคฺครถสฺส ‘‘ธุรสมาธี’’ติ วุตฺตาฯ **อนิจฺฉา ปริวารณ**นฺติ พาหิรกรถสฺส สีหจมฺมาทีนิ วิย อิมสฺสาปิ อริยมคฺครถสฺส อโลภสงฺขาตา อนิจฺฉา ปริวารณํ นามฯ

อพฺยาปาโทติ เมตฺตา จ เมตฺตาปุพฺพภาโค จฯ **อวิหึสา**ติ กรุณา จ กรุณาปุพฺพภาโค จฯ **วิเวโก**ติ กายวิเวกาทิ ติวิธวิเวโกฯ **ยสฺส อาวุธ**นฺติ ยสฺส อริยมคฺครเถ ฐิตสฺส กุลปุตฺตสฺส เอตํ ปญฺจวิธํ อาวุธํฯ ยถา หิ รเถ ฐิโต ปญฺจหิ อาวุเธหิ สปเตฺต วิชฺฌติ, เอวํ โยคาวจโรปิ อิมสฺมึ โลกิยโลกุตฺตรมคฺครเถ ฐิโต เมตฺตาย โทสํ วิชฺฌติ, กรุณาย วิหึสํ , กายวิเวเกน คณสงฺคณิกํ, จิตฺตวิเวเกน กิเลสสงฺคณิกํ, อุปธิวิเวเกน สพฺพากุสลํ วิชฺฌติฯ เตนเสฺสตํ ปญฺจวิธํ ‘‘อาวุธ’’นฺติ วุตฺตํฯ **ติติกฺขา**ติ ทุรุตฺตานํ ทุราคตานํ วจนปถานํ อธิวาสนกฺขนฺติฯ **จมฺมสนฺนาโห**ติ สนฺนทฺธจโมฺมฯ ยถา หิ รเถ ฐิโต รถิโก ปฏิมุกฺกจโมฺม อาคตาคเต สเร ขมติ, น นํ เต วิชฺฌนฺติ, เอวํ อธิวาสนกฺขนฺติสมนฺนาคโต ภิกฺขุ อาคตาคเต วจนปเถ ขมติ, น นํ เต วิชฺฌนฺติฯ ตสฺมา ‘‘ติติกฺขา จมฺมสนฺนาโห’’ติ วุโตฺตฯ **โยคเกฺขมาย วตฺตตี**ติ จตูหิ โยเคหิ เขมาย นิพฺพานาย วตฺตติ, นิพฺพานาภิมุโข คจฺฉติเยว, น ติฏฺฐติ น ภิชฺชตีติ อโตฺถฯ

เอตทตฺตนิ สมฺภูตนฺติ เอตํ มคฺคยานํ อตฺตโน ปุริสการํ นิสฺสาย ลทฺธตฺตา อตฺตนิ สมฺภูตํ นาม โหติฯ **พฺรหฺมยานํ อนุตฺตร**นฺติ อสทิสํ เสฏฺฐยานํฯ **นิยฺยนฺติ ธีรา โลกมฺหา**ติ เยสํ เอตํ ยานํ อตฺถิ, เต ธีรา ปณฺฑิตปุริสา โลกมฺหา นิยฺยนฺติ คจฺฉนฺติฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํเสนฯ **ชยํ ชย**นฺติ ราคาทโย สปเตฺต ชินนฺตา ชินนฺตาฯ

๕-๖. กิมตฺถิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๕-๖. ปญฺจเม **อยเมวา**ติ เอวสโทฺท นิยมโตฺถฯ เตน อญฺญํ มคฺคํ ปฏิกฺขิปติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วฏฺฏทุกฺขเญฺจว มิสฺสกมโคฺค จ กถิโตฯ ฉเฏฺฐ อุตฺตานเมวฯ

๗. ทุติยอญฺญตรภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **นิพฺพานธาตฺยา โข เอตํ ภิกฺขุ อธิวจน**นฺติ อสงฺขตาย อมตาย นิพฺพาน ธาตุยา เอตํ อธิวจนํฯ **อาสวานํ ขโย เตน วุจฺจตี**ติ อปิจ เตน ราคาทิวินเยน อาสวานํ ขโย ติปิ วุจฺจติฯ อาสวกฺขโย นาม อรหตฺตํ, อรหตฺตสฺสาปิ เอตํ ราควินโยติอาทิ นามเมวาติ ที เปติฯ **เอตทโวจา**ติ ''สตฺถารา นิพฺพานธาตูติ วทเนฺตน อมตํ นิพฺพานํ กถิตํ, มโคฺค ปนสฺส น กถิโตฯ ตํ กถาเปสฺสามี''ติ อนุสนฺธิกุสลตาย ปุจฺฉโนฺต เอตํ อโวจฯ

๘. วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **กตมา จ ภิกฺขเว สมฺมาทิฏฺฐี**ติ เอเกน ปริยาเยน อฏฺฐงฺคิกมคฺคํ วิภชิตฺวา ปุน อปเรน ปริยาเยน วิภชิตุกาโม อิทํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **ทุเกฺข ญาณ**นฺติ สวนสมฺมสน ปฏิเวธปจฺจเวกฺขณวเสน จตูหากาเรหิ อุปฺปนฺนํ ญาณํฯ สมุทเยปิ เอเสว นโยฯ เสเสสุ ปน ทฺ วีสุ สมฺมสนสฺส อภาวา ติวิธเมว วฏฺฏติฯ เอวเมตํ ''ทุเกฺข ญาณ''นฺติอาทินา จตุสจฺจกมฺมฏฺ ฐานํ ทสฺสิตํฯ

ตตฺถ ปุริมานิ เทฺว สจฺจานิ วฏฺฏํ, ปจฺฉิมานิ วิวฏฺฏํฯ เตสุ ภิกฺขุโน วเฏฺฏ กมฺมฏฺฐานาภินิ เวโส โหติ, วิวเฏฺฏ นตฺถิ อภินิเวโสฯ ปุริมานิ หิ เทฺว สจฺจานิ ''ปญฺจกฺขนฺธา ทุกฺขํ, ตณฺหา สมุทโย''ติ เอวํ สเงฺขเปน จ, ''กตเม ปญฺจกฺขนฺธา รูปกฺขโนฺธ''ติอาทินา นเยน วิตฺถาเรน จ อาจริยสนฺติเก อุคฺคณฺหิตฺวา วาจาย ปุนปฺปุนํ ปริวเตฺตโนฺต โยคาวจโร กมฺมํ กโรติฯ อิตเรสุ ปน ทฺวีสุ สเจฺจสุ – ''นิโรธสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาปํ, มคฺคสจฺจํ อิฏฺฐํ กนฺตํ มนาป''นฺติ เอวํ สวเนเนว กมฺมํ กโรติฯ โส เอวํ กโรโนฺต จตฺตาริ สจฺจานิ เอกปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, เอกาภิสม เยน อภิสเมติ ฯ ทุกฺขํ ปริญฺญาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติ, สมุทยํ ปหานปฏิเวเธน, นิโรธํ สจฺฉิกิ ริยปฏิเวเธน, มคฺคํ ภาวนาปฏิเวเธน ปฏิวิชฺฌติฯ ทุกฺขํ ปริญฺญาภิสมเยน...เป.... มคฺคํ ภาว นาภิสมเยน อภิสเมติฯ

เอวมสฺส ปุพฺพภาเค ทฺวีสุ สเจฺจสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณสมฺมสนปฏิเวโธ โหติ, ทฺวี สุ สวนปฏิเวโธเยวฯ อปรภาเค ตีสุ กิจฺจโต ปฏิเวโธ โหติ, นิโรเธ อารมฺมณปฏิเวโธฯ ปจฺจ เวกฺขณา ปน ปตฺตสจฺจสฺส โหติฯ อิมสฺส ภิกฺขุโน ปุเพฺพ ปริคฺคหโต – ''ทุกฺขํ ปริชานามิ, สมุทยํ ปชหามิ, นิโรธํ สจฺฉิกโรมิ, มคฺคํ ภาเวมี''ติ อาโภคสมนฺนาหารมนสิการปจฺจเวกฺขณา นตฺถิ, ปริคฺคหโต ปฏฺฐาย โหติฯ อปรภาเค ปน ทุกฺขํ ปริญฺญาตเมว โหติ...เป.... มโคฺค ภาวิ โตว โหติฯ

ตตฺถ เทฺว สจฺจานิ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานิ, เทฺว คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ ทุกฺขสจฺจญฺหิ อุปฺ ปตฺติโต ปากฏํ, ขาณุกณฺฏกปหาราทีสุ ''อโห ทุกฺข''นฺติ วตฺตพฺพตมฺปิ อาปชฺชติฯ สมุทยมฺปิ ขาทิตุกามตาภุญฺชิตุกามตาทิวเสน อุปฺปตฺติโต ปากฏํฯ ลกฺขณปฏิเวธโต ปน อุภยมฺปิ คมฺภีรํฯ อิติ ตานิ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรานิฯ อิตเรสํ ทฺวินฺนํ ทสฺสนตฺถาย ปโยโค ภวคฺคคฺ คหณตฺถํ หตฺถปสารณํ วิย อวีจิผุสนตฺถํ ปาทปสารณํ วิย สตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิยา โกฏึ ปฏิปาทนํ วิย จ โหติฯ อิติ ตานิ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสานิฯ เอวํ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีเรสุ คมฺภีรตฺตา จ ทุทฺทเสสุ จตูสุ สเจฺจสุ อุคฺคหาทิวเสน อิทํ ''ทุเกฺข ญาณ''นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิเวธกฺขเณ ปน เอกเมว ตํ ญาณํ โหติฯ

เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทีสุ กามปจฺจนีกเฏฺฐน กามโต นิสฺสฏภาเวน วา, กามํ สมฺมสนฺตสฺส อุปฺปโนฺนติ วา, กามปทฆาตํ กามวูปสมํ กโรโนฺต อุปฺปโนฺนติ วา , กามวิวิตฺตเนฺต อุปฺปโนฺนติ วา **เนกฺขมฺมสงฺกโปฺป**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ สเพฺพปิ จ เต เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทโย

กามพฺยาปาทวิหึสาวิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนสฺส อกุสลสงฺกปฺปสฺส ปทเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมาโน เอโกว กุสลสงฺกปฺโป อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาสงฺกปฺโป** นามฯ

มุสาวาทา เวรมณีอาทโยปิ มุสาวาทาทีหิ วิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนาย อกุสลทุสฺสีลฺยเจตนาย ปทเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาวาจา** นามฯ

ปาณาติปาตา เวรมณี อาทโยปิ ปาณาติปาตาทีหิ วิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนาย อกุสลทุสฺสีลฺยเจตนาย อกิริยโต ปทเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมากมฺมนฺโต** นามฯ

มิจฺฉาอาชีวนฺติ ขาทนียโภชนียาทีนํ อตฺถาย ปวตฺติตํ กายวจีทุจฺจริตํฯ **ปหายา**ติ วเชฺชตฺวาฯ **สมฺมาอาชีเวนา**ติ พุทฺธปสเตฺถน อาชีเวนฯ **ชีวิกํ กเปฺปตี**ติ ชีวิตวุตฺตึ ปวเตฺตติฯ สมฺมาชีโวปิ กุหนาทีหิ วิรมณสญฺญานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานาฯ มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ เยว สตฺตสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนาย มิจฺฉาชีวทุสฺสีลฺยเจตนาย ปทเจฺฉทโต อนุปฺปตฺติสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกาว กุสลเวรมณี อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาอาชีโว** นามฯ

อนุปฺปนฺนานนฺติ เอกสฺมึ ภเว ตถารูเป วา อารมฺมเณ อตฺตโน น อุปฺปนฺนานํ, ปรสฺส ปน อุปฺปชฺชมาเน ทิสฺวา – ''อโห วต เม เอวรูปา ปาปกา ธมฺมา น อุปฺปเชฺชยฺยุ''นฺติ เอวํ อนุปฺปนฺนานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปาทายฯ **ฉนฺทน**ฺติ เตสํ อกุสลานํ อนุปฺปาทกปฏิปตฺติสาธกํ วีริยจฺฉนฺทํ ชเนติฯ **วายมตี**ติ วายามํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ วีริยํ ปวเตฺตติฯ **จิตฺตํ ปคฺคณฺหาตี**ติ วีริเยน จิตฺตํ ปคฺคหิตํ กโรติฯ **ปทหตี**ติ ''กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตู''ติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔) ปธานํ ปวเตฺตติ ฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ สมุทาจารวเสน อตฺตโน อุปฺปนฺนปุพฺพานํฯ อิทานิ ตาทิเส น อุปฺปาเทสฺสามีติ เตสํ ปหานาย ฉนฺทํ ชเนติฯ

อนุปฺปนฺนานํ กุสลานนฺติ อปฏิลทฺธานํ ปฐมชฺฌานาทีนํฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ เตสํเยว ปฏิลทฺธานํฯ **ฐิติยา**ติ ปุนปฺปุนํ อุปฺปตฺติปพนฺธวเสน ฐิตตฺถํฯ **อสโมฺมสายา**ติ อวินาสตฺถํฯ **ภิโยฺยภาวายา**ติ อุปริภาวายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวายฯ **ปาริปูริยา**ติ ภาวนาย ปริปูรณตฺถํฯ อยมฺปิ สมฺมาวายาโม อนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ อนุปฺปาทนาทิจิตฺตนานตฺตา ปุพฺพภาเค นานาฯ มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุเยว จตูสุ ฐาเนสุ กิจฺจสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานํ เอกเมว กุสลวีริยํ อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาวายาโม** นามฯ

สมฺมาสติปิ กายาทิปริคฺคาหกจิตฺตานํ นานตฺตา ปุพฺพภาเค นานา, มคฺคกฺขเณ ปน อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ กิจฺจสาธนวเสน มคฺคงฺคํ ปูรยมานา เอกา สติ อุปฺปชฺชติฯ อยํ **สมฺมาสติ** นามฯ

ฌานาทีนิ ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ นานา, ปุพฺพภาเค สมาปตฺติวเสน นานา, มคฺคกฺขเณ นานามคฺควเสนฯ เอกสฺส หิ ปฐมมโคฺค ปฐมชฺฌานิโก โหติ, ทุติยมคฺคาทโยปิ ปฐมชฺฌานิกา วา ทุติยาทีสุ อญฺญตรชฺฌานิกา วาฯ เอกสฺส ปฐมมโคฺค ทุติยาทีนํ

อญฺญตรชฺฌานิโก โหติ, ทุติยาทโยปิ ทุติยาทีนํ อญฺญตรชฺฌานิกา วา ปฐมชฺฌานิกา วาฯ เอวํ จตฺตาโรปิ มคฺคา ฌานวเสน สทิสา วา อสทิสา วา เอกจฺจสทิสา วา โหนฺติฯ

อยํ ปนสฺส วิเสโส ปาทกชฺฌานนิยเมน โหติฯ ปาทกชฺฌานนิยเมน หิ ปฐมชฺฌานลาภิโน ปฐมชฺฌานา วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปนฺนมคฺโค ปฐมชฺฌานิโก โหติ, มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคานิ ปเนตฺถ ปริปุณฺณาเนว โหนฺติฯ ทุติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปนฺโน ทุติยชฺฌานิโก โหติ, มคฺคงฺคานิ ปเนตฺถ สตฺต โหนฺติฯ ตติยชฺฌานโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนฺตสฺส อุปฺปนฺโน ตติยชฺฌานิโก, มคฺคงฺคานิ ปเนตฺถ สตฺต, โพชฺฌงฺคานิ ฉ โหนฺติฯ เอส นโย จตุตฺถชฺฌานโต ปฏฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนา ฯ

อารุปฺเป จตุกฺกปญฺจกชฺฌานํ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ โลกุตฺตรํ, โน โลกิยนฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ กถนฺติ? เอตฺถาปิ ปฐมชฺฌานาทีสุ ยโต วุฏฺฐาย โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิลภิตฺวา อรูปสมาปตฺตึ ภาเวตฺวา โส อารุปฺเป อุปฺปนฺโน, ตํฌานิกาวสฺส ตตฺถ ตโย มคฺคา อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ ปาทกชฺฌานเมว นิยเมติฯ เกจิ ปน เถรา – ‘‘วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา ขนฺธา นิยเมนฺตี’’ติ วทนฺติ ฯ เกจิ ‘‘ปุคฺคลชฺฌาสโย นิยเมตี’’ติ วทนฺติฯ เกจิ ‘‘วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนา นิยเมตี’’ติ วทนฺติฯ เตสํ วาทวินิจฺฉโย วิสุทฺธิมคฺเค วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนาธิกาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, สมฺมาสมาธี**ติ อยํ ปุพฺพภาเค โลกิโย, อปรภาเค โลกุตฺตโร สมฺมาสมาธีติ วุจฺจติฯ

๙. สูกสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **มิจฺฉาปณิหิต**นฺติ สูกํ นาม อุทฺธคฺคํ กตฺวา ฐปิตํ หตฺถํ วา ปาทํ วา ภินฺทติ, ตถา อฏฺฐปิตํ ปน มิจฺฉาปณิหิตํ นามฯ **มิจฺฉาปณิหิตาย ทิฏฺฐิยา**ติ มิจฺฉาฐปิตาย กมฺมสฺสกตปญฺญายฯ **อวิชฺชํ ภินฺทิสฺสตี**ติ จตุสจฺจปฏิจฺฉาทกํ อวิชฺชํ ภินฺทิสฺสติฯ **วิชฺชํ อุปฺปาเทสฺสตี**ติ อรหตฺตมคฺควิชฺชํ อุปฺปาเทสฺสติฯ **มิจฺฉาปณิหิตตฺตา, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิยา**ติ กมฺมสฺสกตปญฺญาย เจว มคฺคภาวนาย จ มิจฺฉา ฐปิตตฺตา, อปฺปวตฺติตตฺตาติ อโตฺถฯ อิมสฺมึ สุเตฺต กมฺมสฺสกตญาณํ มคฺคนิสฺสิตํ กตฺวา มิสฺสกมโคฺค กถิโตฯ

๑๐. นนฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **ปริพฺพาชโก**ติ ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อวิชฺชาวโคฺค ปฐโมฯ

๒. วิหารวโคฺค

๑. ปฐมวิหารสุตฺตวณฺณนา

๑๑. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **อิจฺฉามหํ, ภิกฺขเว, อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลียิตุ**นฺติ อหํ, ภิกฺขเว, เอกํ อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลียิตุํ นิลียิตุํ เอโกว หุตฺวา วิหริตุํ อิจฺฉามีติ อโตฺถฯ **นมฺหิ เกนจิ อุปสงฺกมิตโพฺพ อญฺญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตนีหารเกนา**ติ โย อตฺตนา ปยุตฺตวาจํ อกตฺวา มมตฺถาย สเทฺธสุ กุเลสุ ปฏิยตฺตํ ปิณฺฑปาตํ นีหริตฺวา มยฺหํ อุปนาเมยฺย, ตํ ปิณฺฑปาตนีหารกํ เอกํ ภิกฺขุํ ฐเปตฺวา นมฺหิ อเญฺญน เกนจิ ภิกฺขุนา วา คหเฏฺฐน วา อุปสงฺกมิตโพฺพติฯ

กสฺมา ปน เอวมาหาติ? ตสฺมึ กิร อฑฺฒมาเส วิเนตพฺพ สโตฺต นาโหสิฯ อถ สตฺถา – ‘‘อิมํ อฑฺฒมาสํ ผลสมาปตฺติสุเขเนว วีตินาเมสฺสามิ, อิติ มยฺหเญฺจว สุขวิหาโร ภวิสฺสติ, อนาคเต จ ปจฺฉิมา ชนตา ‘สตฺถาปิ คณํ วิหาย เอกโก วิหาสิ, กิมงฺคํ ปน มย’นฺติ ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชิสฺสติ, ตทสฺสา ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ อิมินา การเณน เอวมาหฯ ภิกฺขุสโงฺฆปิ สตฺถุ วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา เอกํ ภิกฺขุํ อทาสิฯ โส ปาโตว คนฺธกุฏิปริเวณสมฺมชฺชนมุโขทกทนฺตกฏฺฐทานาทีนิ สพฺพกิจฺจานิ ตสฺมึ ขเณ กตฺวา อปคจฺฉติฯ

เยน สฺวาหนฺติ เยน โส อหํฯ **ปฐมาภิสมฺพุโทฺธ**ติ อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปฐมํเยว เอกูนปญฺญาสทิวสพฺภนฺตเรฯ **วิหรามี**ติ อิทํ อตีตเตฺถ วตฺตมานวจนํฯ **ตสฺส ปเทเสน วิหาสิ**นฺติ ตสฺส ปฐมาภิสมฺพุทฺธวิหารสฺส ปเทเสนฯ ตตฺถ ปเทโส นาม ขนฺธปเทโส อายตนธาตุสจฺจอินฺทฺริยปจฺจยาการสติปฏฺฐานฌานนามรูปปเทโส ธมฺมปเทโสติ นานาวิโธฯ ตํ สพฺพมฺปิ สนฺธาย – ‘‘ตสฺส ปเทเสน วิหาสิ’’นฺติ อาหฯ ภควา หิ ปฐมโพธิยํ เอกูนปญฺญาสทิวสพฺภนฺตเร ยถา นาม ปตฺตรชฺช ราชา อตฺตโน วิภวสารทสฺสนตฺถํ ตํ ตํ คพฺภํ วิวราเปตฺวา สุวณฺณรชตมุตฺตามณิอาทีนิ รตนานิ ปจฺจเวกฺขโนฺต วิหเรยฺย, เอวเมว ปญฺจกฺขเนฺธ นิปฺปเทเส กตฺวา สมฺมสโนฺต ปจฺจเวกฺขโนฺต วิหาสิ ฯ อิมสฺมึ ปน อฑฺฒมาเส เตสํ ขนฺธานํ ปเทสํ เวทนากฺขนฺธเมว ปจฺจเวกฺขโนฺต วิหาสิฯ ตสฺส ‘‘อิเม สตฺตา เอวรูปํ นาม สุขํ ปฏิสํเวเทนฺติ, เอวรูปํ ทุกฺข’’นฺติ โอโลกยโต ยาว ภวคฺคา ปวตฺตา สุขเวทนา, ยาว อวีจิโต ปวตฺตา ทุกฺขเวทนา, สพฺพา สพฺพาการเรน อุปฏฺฐาสิฯ อถ นํ ‘‘มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยาปิ เวทยิต’’นฺติอาทินา นเยน ปริคฺคณฺหโนฺต วิหาสิฯ

ตถา ปฐมโพธิยํ ทฺวาทสายตนานิ นิปฺปเทสาเนว กตฺวา วิหาสิ, อิมสฺมึ ปน อฑฺฒมาเส เตสํ อายตนานํ ปเทสํ เวทนาวเสน ธมฺมายตเนกเทสํ, ธาตูนํ ปเทสํ เวทนาวเสน ธมฺมธาตุเอกเทสํ, สจฺจานํ ปเทสํ เวทนากฺขนฺธวเสเนว ทุกฺขสเจฺจกเทสํ, ปจฺจยานํ ปเทสํ ผสฺสปจฺจยาเวทนาวเสน ปจฺจเยกเทสํ ฌานานํ ปเทสํ เวทนาวเสเนว ฌานเงฺคกเทสํ, นามรูปานํ ปเทสํ เวทนาวเสเนว นาเมกเทสํ ปจฺจเวกฺขโนฺต วิหาสิฯ ปฐมโพธิยญฺหิ เอกูนปญฺญาสทิวสพฺภนฺตเร กุสลาทิธเมฺม นิปฺปเทเส กตฺวา อนนฺตนยานิ สตฺต ปกรณานิ ปจฺจเวกฺขโนฺต วิหาสิฯ อิมสฺมึ ปน อฑฺฒมาเส สพฺพธมฺมานํ ปเทสํ เวทนาตฺติกเมว ปจฺจเวกฺขโนฺต วิหาสิฯ ตสฺมึ ตสฺมึ ฐาเน สา สา จ วิหารสมาปตฺติ เวทนานุภาเวน ชาตาฯ

อิทานิ เยนากาเรน วิหาสิ, ตํ ทเสฺสโนฺต **มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยาปี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มิจฺฉาทิฏฺฐิปจฺจยาปี**ติ ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา เวทนาปิ วฏฺฏติฯ ทิฏฺฐึ อุปนิสฺสยํ กตฺวา อุปฺปนฺนา กุสลากุสลเวทนาปิ วฏฺฏติ วิปากเวทนาปิฯ ตตฺถ มิจฺฉาทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา อกุสลาว โหติ, ทิฏฺฐึ ปน อุปนิสฺสาย กุสลาปิ อุปฺปชฺชนฺติ อกุสลาปิฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิกา หิ ทิฏฺฐึ อุปนิสฺสาย ปกฺขทิวเสสุ ยาคุภตฺตาทีนิ เทนฺติ, อทฺธิกาทีนํ วฏฺฏํ ปฏฺฐเปนฺติ, จตุมหาปเถ สาลํ กโรนฺติ, โปกฺขรณิญฺจ ขณาเปนฺติ, เทวกุลาทีสุ มาลาคจฺฉํ โรเปนฺติ, นทีวิทุคฺคาทีสุ เสตุํ อตฺถรนฺติ, วิสมํ สมํ กโรนฺติ, อิติ เนสํ กุสลเวทนา อุปฺปชฺชติฯ มิจฺฉาทิฏฺฐึ ปน นิสฺสาย สมฺมาทิฏฺฐิเก อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺติ, วธพนฺธนาทีนิ กโรนฺติ, ปาณํ วธิตฺวา เทวตานํ อุปหารํ อุปหรนฺติ , อิติ เนสํ อกุสลเวทนา อุปฺปชฺชติฯ วิปากเวทนา ปน ภวนฺตรคตานํเยว โหติฯ

สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยาติ เอตฺถาปิ สมฺมาทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา เวทนาปิ วฏฺฏติ, สมฺมาทิฏฺฐึ อุปนิสฺสยํ กตฺวา อุปฺปนฺนา กุสลากุสลเวทนาปิ วิปากเวทนาปิฯ ตตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตา กุสลาว โหติ, สมฺมาทิฏฺฐึ ปน อุปนิสฺสาย พุทฺธปูชํ ทีปมาลํ มหาธมฺมสฺสวนํ อปฺปติฏฺฐิเต ทิสา

ภาเค เจติยปติฏฺฐาปนนฺติ เอวมาทีนิ ปุญฺญานิ กโรนฺติ, อิติ เนสํ กุสลา เวทนา อุปฺปชฺชติฯ สมฺมาทิฏฺฐึเยว นิสฺสาย มิจฺฉาทิฏฺฐิเก อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺติ, อตฺตานํ อุกฺกํเสนฺติ, ปรํ วเมฺภนฺติ, อิติ เนสํ อกุสลเวทนา อุปฺปชฺชติฯ วิปากเวทนา ปน ภวนฺตรคตานํเยว โหติฯ **มิจฺฉาสงฺกปฺปปจฺจยา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ฉนฺทปจฺจยา**ติอาทีสุ ปน ฉนฺทปจฺจยา อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทิตพฺพา, วิตกฺกปจฺจยา ปฐมชฺฌานเวทนาวฯ สญฺญา ปจฺจยา ฐเปตฺวา ปฐมชฺฌานํ เสสา ฉ สญฺญาสมาปตฺติเวทนาฯ

ฉโนฺท จ อวูปสโนฺตติอาทีสุ ติณฺณํ อวูปสเม อฏฺฐโลภสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา เวทนา โหติ, ฉนฺทมตฺตสฺส วูปสเม ปฐมชฺฌานเวทนาวฯ ฉนฺทวิตกฺกานํ วูปสเม ทุติยชฺฌานาทิเวทนา อธิเปฺปตา, ติณฺณมฺปิ วูปสเม เนวสญฺญานาสญฺญายตนเวทนาฯ **อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา**ติ อรหตฺตผลสฺส ปตฺตตฺถายฯ **อตฺถิ อายาม**นฺติ อตฺถิ วีริยํฯ **ตสฺมิมฺปิ ฐาเน อนุปฺปเตฺต**ติ ตสฺส วีริยารมฺภสฺส วเสน ตสฺส อรหตฺตผลสฺส การเณ อนุปฺปเตฺตฯ **ตปฺปจฺจยาปิ เวทยิต**นฺติ อรหตฺตสฺส ฐานปจฺจยา เวทยิตํฯ เอเตน จตุมคฺคสหชาตา นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเวทนาว คหิตาฯ

๒. ทุติยวิหารสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย ปฏิสลฺลานการณํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิวูปสมปจฺจยา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิวูปสโม นาม สมฺมาทิฏฺฐิฯ ตสฺมา ยํ สมฺมาทิฏฺฐิปจฺจยา เวทยิตํ วุตฺตํ, ตเทว มิจฺฉาทิฏฺฐิวูปสมปจฺจยา เวทิตพฺพํฯ อิมสฺมึ ปน สุเตฺต วิปากเวทนํ อติทูเรติ มญฺญมานา น คณฺหนฺตีติ วุตฺตํฯ อิมินา นเยน สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยสฺส ยสฺส หิ วูปสมปจฺจยาติ วุจฺจติ, ตสฺส ตสฺส ปฏิปกฺขธมฺมปจฺจยาว ตํ ตํ เวทยิตํ อธิเปฺปตํฯ **ฉนฺทวูปสมปจฺจยา**ติอาทีสุ ปน ฉนฺทวูปสมปจฺจยา ตาว ปฐมชฺฌานเวทนา เวทิตพฺพาฯ **วิตกฺกวูปสมปจฺจยา** ทุติยชฺฌานเวทนาฯ **สญฺญาปจฺจยา** ฉสมาปตฺติเวทนาฯ **สญฺญาวูปสมปจฺจยา** เนวสญฺญานาสญฺญายตนเวทนาฯ **ฉโนฺท จ วูปสโนฺต**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

๓-๗. เสกฺขสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๓-๑๗. ตติเย **เสโกฺข**ติ สิกฺขนสีโลฯ กึ สิกฺขตีติ? ติโสฺส สิกฺขาฯ **เสกฺขายา**ติ ตีหิ ผเลหิ จตูหิ จ มเคฺคหิ สทฺธึ อุปฺปนฺนายฯ สาปิ หิ อนิฏฺฐิตกิจฺจตฺตา อตฺตโน กิจฺจํ สิกฺขเตวาติ เสกฺขาฯ จตุตฺถปญฺจมฉฏฺฐสตฺตมานิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

๘-๑๐. ปฐมกุกฺกุฏารามสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘-๒๐. อฏฺฐเม **อุมฺมโงฺค**ติ ปญฺญาอุมฺมโงฺค, ปญฺญาวีมํสนํ, ปญฺญาคเวสนนฺติ อโตฺถฯ **เอวญฺหิ ตฺวํ อาวุโส**ติ อิทํ ตสฺส ปุจฺฉาปติฏฺฐาปนตฺถาย อาหฯ นวมทสมานิ อุตฺตานตฺถาเนวาติฯ

วิหารวโคฺค ทุติโยฯ

๓. มิจฺฉตฺตวคฺควณฺณนา

๒๑-๓๐. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **มิจฺฉตฺต**นฺติ มิจฺฉาสภาวํฯ **สมฺมตฺต**นฺติ สมฺมาสภาวํฯ **มิจฺฉาปฏิปตฺตาธิกรณเหตู**ติ มิจฺฉาปฏิปตฺติกรณเหตุฯ ยสฺมา มิจฺฉาปฏิปตฺตึ กโรติ, ตสฺมาติ อ

โตฺถฯ **นาราธโก**ติ น สมฺปาทโกฯ **ญายํ ธมฺม**นฺติ อริยมคฺคธมฺมํฯ **มิจฺฉาญาณี**ติ มิจฺฉาวิญฺญาโณ มิจฺฉาปจฺจเวกฺขโณฯ **มิจฺฉาวิมุตฺตี**ติ อยาถาววิมุตฺติ, อนิยฺยานิกวิมุตฺติฯ อิเมสุ ตติยาทีสุ จตูสุ สุตฺเตสุ วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํ, ปจฺฉิเมสุ ปเนตฺถ ทฺวีสุ ปุคฺคโล ปุจฺฉิโต ธมฺโม วิภตฺโต, เอวํ ธมฺเมน ปุคฺคโล ทสฺสิโตติฯ **สุปฺปวตฺติโย**ติ สุปฺปวตฺตนิโยฯ ยถา อิจฺฉิติจฺฉิตํ ทิสํ ปวตฺเตนฺโต ธาวติ, เอวํ ปวตฺเตตุํ สกฺกา โหตีติ อโตฺถฯ **สอุปนิสํ สปริกฺขาร**นฺติ สปฺปจฺจยํ สปริวารํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

มิจฺฉตฺตวโคฺค ตติโยฯ

๔. ปฏิปตฺติวคฺควณฺณนา

๓๑-๔๐. จตุเตฺถ **มิจฺฉาปฏิปตฺติ**นฺติ อยาถาวปฏิปตฺติํฯ **มิจฺฉาปฏิปนฺน**นฺติ อยาถาวปฏิปนฺนํฯ อิติ เอกํ สุตฺตํ ธมฺมวเสน กถิตํ, เอกํ ปุคฺคลวเสนฯ **อปารา ปาร**นฺติ วฏฺฏโต นิพฺพานํฯ **ปารคามิโน**ติ เอตฺถ เยปิ ปารงฺคตา, เยปิ คจฺฉนฺติ, เยปิ คมิสฺสนฺติ, สเพฺพ ปารคามิโนเตฺวว เวทิตพฺพาฯ

ตีรเมวานุธาวตีติ วฏฺฏเมว อนุธาวติ, วเฏฺฏ วิจรติฯ **กณฺห**นฺติ อกุสลธมฺมํฯ **สุกฺก**นฺติ กุสลธมฺมํฯ **โอกา อโนก**นฺติ วฏฺฏโต นิพฺพานํฯ **อาคมฺมา**ติ อารพฺภ สนฺธาย ปฏิจฺจฯ **ปริโยทเปยฺยา**ติ ปริสุทฺธํ กเรยฺยฯ **จิตฺตเกฺลเสหี**ติ จิตฺตํ กิลิสฺสาเปเนฺตหิ นีวรเณหิฯ **สโมฺพธิยเงฺคสู**ติ สตฺตสุ โพชฺฌเงฺคสุฯ

สามญฺญตฺถนฺติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ สามเญฺญน อุปคนฺตพฺพโต สามญฺญโตฺถติ วุจฺจติฯ **พฺรหฺมญฺญ**นฺติ เสฎฺฐภาวํฯ **พฺรหฺมญฺญตฺถ**นฺติ นิพฺพานํ พฺรหฺมเญฺญน อุปคนฺตพฺพโตฯ ยตฺถ ยตฺถ ปน เหฎฺฐา จ อิเมสุ จ ตีสุ สุเตฺตสุ ‘‘ราคกฺขโย’’ติ อาคตํ, ตตฺถ ตตฺถ อรหตฺตมฺปิ วฏฺฏติเยวาติ วทนฺติฯ

ปฏิปตฺติวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. อญฺญติตฺถิยเปยฺยาลวคฺควณฺณนา

๔๑-๔๘. อญฺญติตฺถิยเปยฺยาเล **อทฺธานปริญฺญตฺถ**นฺติ สํสารทฺธานํ นิพฺพานํ ปตฺวา ปริญฺญาตํ นาม โหติฯ ตสฺมา นิพฺพานํ ‘‘อทฺธานปริญฺญา’’ติ วุจฺจติ, ตทตฺถนฺติ อโตฺถฯ **อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถ**นฺติ อปจฺจยปรินิพฺพานตฺถํฯ อิติ อิมสฺมิํ เปยฺยาเล วิชฺชาวิมุตฺติผเลน อรหตฺตํ กถิตํฯ ญาณทสฺสเนน ปจฺจเวกฺขณา, เสเสหิ นิพฺพานนฺติฯ

อญฺญติตฺถิยเปยฺยาลวโคฺคฯ

๖. สูริยเปยฺยาลวคฺควณฺณนา

๔๙-๖๒. สูริยเปยฺยาเล อรุณุคฺคํ วิย กลฺยาณมิตฺตตฺตา, กลฺยาณมิตฺตตาย ฐตฺวา นิพฺพตฺติโต สวิปสฺสนอริยมโคฺค สูริยปาตุภาโว วิยาติ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สีลสมฺปทา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **ฉนฺทสมฺปทา**ติ กุสลกตฺตุกมฺยตาฉโนฺทฯ **อตฺตสมฺปทา**ติ สมฺปนฺนจิตฺตตาฯ **ทิฎฺฐิสมฺปทา**ติ ญาณสมฺปตฺติฯ **อปฺปมาทสมฺปทา**ติ การาปกอปฺปมาทสมฺปตฺติฯ **โยนิโสมนสิการสมฺปทา**ติ อุปายมนสิการสมฺปตฺติฯ ปุน **กลฺยาณมิตฺตตา**ติอาที

นิ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อเญฺญนปิ อากาเรน ภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตานิฯ สพฺพาเนว เจตานิ สุตฺตานิ ปาฏิเยกฺกํ ปุคฺคลชฺฌาสยวเสน วุตฺตานีติฯ

สูริยเปยฺยาลวโคฺคฯ

๗. เอกธมฺมเปยฺยาลวคฺคาทิวณฺณนา

๖๓-๑๓๘. เอกธมฺมเปยฺยาโลปิ คงฺคาเปยฺยาโลปิ ปาฏิเยกฺกํ ปุคฺคลชฺฌาสยวเสเนว ตถา ตถา วุเตฺต พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสยวเสน กถิโตฯ

๘. อปฺปมาทเปยฺยาลวโคฺค

๑. ตถาคตสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. อปฺปมาทเปยฺยาเล **เอวเมว โข**ติ เอตฺถ ยถา สพฺพสตฺตานํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อโคฺค, เอวํ สเพฺพสํ กุสลธมฺมานํ การาปกอปฺปมาโท อโคฺคติ ทฏฺฐโพฺพฯ นนุ เจส โลกิโยว, กุสลธมฺมา ปน โลกุตฺตราปิฯ อยญฺจ กามาวจโรว, กุสลธมฺมา ปน จตุภูมกาฯ กถเมส เตสํ อโคฺคติ? ปฏิลาภกเฏฺฐนฯ อปฺปมาเทน หิ เต ปฏิลพฺภนฺติ, ตสฺมา โส เตสํ อโคฺคฯ เตเนตํ วุตฺตํ **สเพฺพ เต อปฺปมาทมูลกา**ติอาทิฯ

๒. ปทสุตฺตวณฺณนา

๑๔๐. **ชงฺคลาน**นฺติ ปถวีตลวาสีนํฯ **ปาณาน**นฺติ สปาทกปาณานํ ฯ **ปทชาตานี**ติ ปทานิฯ **สโมธานํ คจฺฉนฺตี**ติ โอธานํ อุปเกฺขปํ คจฺฉนฺติฯ **อคฺคมกฺขายตี**ติ เสฏฺฐํ อกฺขายติฯ **ยทิทํ มหนฺตเตฺตนา**ติ มหนฺตภาเวน อคฺคมกฺขายติ, น คุณวเสนาติ อโตฺถฯ

๓-๑๐. กูฏสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๔๑-๑๔๘. **วสฺสิก**นฺติ สุมนปุปฺผํฯ อิมํ กิร สุตฺตํ สุตฺวา ภาติยมหาราชา วีมํสิตุกามตาย เอกสฺมิํ คเพฺภ จตุชาติคเนฺธหิ ปริภณฺฑํ กาเรตฺวา สุคนฺธานิ ปุปฺผานิ อาหราเปตฺวา เอกสฺส สมุคฺคสฺส มเชฺฌ สุมนปุปฺผมุฏฺฐิํ ฐเปตฺวา เสสานิ ตสฺส สมนฺตโต มุฏฺฐิมุฏฺฐิํ กตฺวา ฐเปตฺวา ทฺวารํ ปิธาย พหิ นิกฺขโนฺตฯ อถสฺส มุหุตฺตํ วีตินาเมตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา ปวิสนฺตสฺส สพฺพปฐมํ สุมนปุปฺผคโนฺธ ฆานํ ปหริฯ โส มหาตลสฺมิํเยว มหาเจติยาภิมุโข นิปชฺชิตฺวา – ‘‘วสฺสิกํ เตสํ อคฺคนฺติ กเถเนฺตน สุกถิตํ สมฺมาสมฺพุเทฺธนา’’ติ เจติยํ วนฺทิฯ **กุฏฺฏราชาโน**ติ ขุทฺทกราชาโนฯ ‘‘ขุทฺทราชาโน’’ติปิ ปาโฐฯ **ตนฺตาวุตาน**นฺติ ตเนฺต อาวุตานํ, ตนฺตํ อาโรเปตฺวา วายิตานนฺติ อโตฺถฯ อิทญฺจ ปจฺจเตฺต สามิวจนํฯ ยานิ กานิจิ ตนฺตาวุตานิ วตฺถานีติ อยเญฺหตฺถ อโตฺถฯ อถ วา ตนฺตาวุตานํ วตฺถานํ ยานิ กานิจิ วตฺถานีติ เอวํ สาวเสสปาฐนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อปฺปมาทวโคฺค อฏฺฐโมฯ

๙. พลกรณียวโคฺค

๑. พลสุตฺตวณฺณนา

๑๔๙. พลกรณียวเคฺค **พลกรณียา**ติ อูรุพลพาหุพเลน กตฺตพฺพา ธาวนลงฺฆนตาปนวหนาทโย กมฺมนฺตาฯ **สีเล ปติฏฺฐายา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเล ฐตฺวาฯ **อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคนฺ**ติ สหวิปสฺสนํ อริยมคฺคํฯ

๒. พีชสุตฺตวณฺณนา

๑๕๐. **พีชคามภูตคามา**ติ เอตฺถ ปญฺจวิธมฺปิ พีชํ พีชคาโม นาม, ตเทว ปณฺณสมฺปนฺนํ นีลภาวโต ปฏฺฐาย ภูตคาโมติ เวทิตพฺพํฯ

๓. นาคสุตฺตวณฺณนา

๑๕๑. **พลํ คาเหนฺตี**ติ พลํ คณฺหนฺติ, คหิตพลา ถิรสรีรา โหนฺติฯ **กุโสเพฺภ โอตรนฺตี**ติ อาทีสุ อยมนุปุพฺพิกถา – นาคินิโย กิร อุตุสมเย ปติฏฺฐิตคพฺภา จินฺตนฺติ – ‘‘สเจ มยํ อิธ วิชายิสฺสาม, เอวํ โน ทารกา อูมิเวคญฺจ สุปณฺณสฺส จ ปกฺขนฺทิตฺวา อาคตสฺส เวคํ สหิตุํ น สกฺขิสฺสนฺตี’’ติ ตา มหาสมุทฺท นิมฺชฺชิตฺวา สมฺภชฺชมฺขทฺวารํ ปตฺวา ปญฺจ มหานทิโย ปวิสิตฺวา หิมวนฺตํ คจฺฉนฺติฯ ตตฺถ สุปเณฺณหิ อปกฺขนฺทนียาสุ สุวณฺณรชตมณิคุหาสุ วสมานา วิชายิตฺวา นาคโปตเก โคปฺผกาทิปมาเณสุ อุทเกสุ โอตาเรตฺวา อุทกตรณํ สิกฺขาเปนฺติฯ

อถ ยทา อนุกฺกเมน เต นาคา คงฺคาทีนํ นทีนํ โอริมตีรโต ปรตีรํ, ปรตีรโต โอริมตีรนฺติ ตรณปฏิตรณํ กาตุํ สโกฺกนฺติ, ตทา ‘‘อิทานิ โน ทารกา อูมิเวคญฺจ ครุฬเวคญฺจ สหิตุํ สกฺขิสฺสนฺตี’’ติ ญตฺวา อตฺตโน อานุภาเวน มหาเมฆํ สมุฏฺฐาเปตฺวา สกลหิมวนฺตํ เอโกทกํ วิย กุรุมานา เทวํ วสฺสาเปตฺวา สุวณฺณรชตาทิมยา นาวา มาเปตฺวา อุปริ สุวณฺณตารกวิจิตฺตํ สโมสริตคนฺธปุปฺผทามํ เจลวิตานํ พนฺธิตฺวา สุรภิจนฺทนคนฺธปุปฺผาทีนิ อาทาย ตาหิ นาวาหิ ปญฺจ มหานทิโย โอคาหิตฺวา อนุกฺกเมน มหาสมุทฺทํ ปาปุณนฺติฯ ตตฺถ จ วสนฺตา ทสพฺยาม-สตพฺยาม-สหสฺสพฺยาม-สตสหสฺสพฺยาม-ปมาณตํ อาปชฺชนฺตา มหนฺตตฺตํ เวปุลฺลตฺตํ อาปชฺชนฺติ นามฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ หิมวนฺตปพฺพโต วิย จตุปาริสุทฺธิสีลํ ทฏฺฐพฺพํ, นาคโปตกา วิย โยคาวจรา, กุโสพฺภาทโย วิย อริยมโคฺค, มหาสมุโทฺท วิย นิพฺพานํฯ ยถา นาคโปตกา หิมวเนฺต ปติฏฺฐาย กุโสพฺภาทีหิ มหาสมุทฺทํ ปตฺวา กายมหนฺตตฺตํ อาปชฺชนฺติ, เอวํ โยคิโน สีลํ นิสฺสาย สีเล ปติฏฺฐาย อริยมเคฺคน นิพฺพานํ ปตฺวา อรหตฺตมเคฺคเนว อาคเตสุ ฉสุ อภิญฺญาธเมฺมสุ คุณสรีรมหนฺตตฺตํ ปาปุณนฺตีติฯ

๕. กุมฺภสุตฺตวณฺณนา

๑๕๓. **กุโมฺภ**ติ อุทกฆโฏฯ **โน ปจฺจาวมตี**ติ น ปติอาวมติ, น อโนฺต ปเวเสตีติ อโตฺถฯ

๗. อากาสสุตฺตวณฺณนา

๑๕๕. **ปุรตฺถิมา**ติ ปุรตฺถิมทิสโต อาคตวาตาฯ **ปจฺฉิมทิสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **จตฺตาโรปิ สติปฏฺฐานา**ติ ยเถว หิ เอเตสํ ปุรตฺถิมาทิเภทานํ วาตานํ สนฺนิปาโต อากาเส อิชฺฌติ, เอวํ อิธาปิ ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา นเยน วุตฺตา โพธิปกฺขิยธมฺมา สหวิปสฺสนสฺส อริยมคฺคสฺส ภาวนาย อิชฺฌนฺติ, เตเนตํ วุตฺตํฯ

๘-๙. ปฐมเมฆสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๖-๑๕๗. **คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส**ติ อาสาฬฺหมาเสฯ **อูหต**นฺติ ทฺวิปทจตุปฺปทานํ ปาทปฺปหาเรน ปถวีตเล อุฏฺฐหิตฺวา อุทฺธํ คตํ วฏฺฏิวฏฺฏิ หุตฺวา อากาเส ปกฺขนฺตํฯ **รโชชลฺล**นฺติ ปํสุรโชชลฺลํฯ

๑๐. นาวาสุตฺตวณฺณนา

๑๕๘. **สามุทฺทิกาย นาวายา**ติอาทิ เหฏฺฐา วาณิชโกปเม วิตฺถาริตเมวฯ

๑๑-๑๒. อาคนฺตุกสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๕๙-๑๖๐. **อาคนฺตุกาคาร**นฺติ ปุญฺญตฺถิเกหิ นครมชฺเฌ กตํ อาคนฺตุกฆรํ, ยตฺถ ราชราชมหามตฺตหิปิ สกฺกา โหติ นิวาสํ อุปคนฺตุํฯ **อภิญฺญา ปริเญฺญยฺยา**ติ ยเถว หิ เตสํ ปุรตฺถิมทิสาทีหิ อาคตานํ ขตฺติยาทีนํ วาโส อาคนฺตุกาคาเร อิชฺฌติ, เอวํ อิเมสํ อภิญฺญาปริเญฺญยฺยาติอาทีนํ ธมฺมานํ อภิญฺญาปริชานนาทีหิ สหวิปสฺสนสฺส อริยมคฺคสฺส ภาวนาย อิชฺฌนฺติ, เตเนตํ วุตฺตํฯ นทีสุตฺตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

พลกรณียวโคฺค นวโมฯ

๑๐. เอสนาวโคฺค

๑. เอสนาสุตฺตวณฺณนา

๑๖๑. เอสนาวเคฺค **กาเมสนา**ติ กามานํ เอสนา คเวสนา มคฺคนา ปตฺถนาฯ **ภเวสนา**ติ ภวานํ เอสนาฯ **พฺรหฺมจริเยสนา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิสงฺขาตสฺส พฺรหฺมจริยสฺส เอสนาฯ

๒-๑๑. วิธาสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๖๒-๑๗๑. **วิธา**ติ มานโกฏฺฐาสา มานฐปนา วาฯ **เสโยฺยหมสฺมีติ วิธา**ติ อหมสฺมิ เสโยฺยติ เอวํ มานโกฏฺฐาโส มานฐปนา วาฯ **นีฆา**ติ ทุกฺขาฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ ยสฺส อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ ปุริสํ นีหนนฺตีติ นีฆาฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เอสนาวโคฺค ทสโมฯ

๑๑. โอฆวโคฺค

๑-๒. โอฆสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๒-๑๗๓. โอฆวเคฺค **กาโมโฆ**ติ ปญฺจสุ กามคุเณสุ ฉนฺทราโคฯ **ภโวโฆ**ติ รูปารูปภเวสุ ฉนฺทราโคฯ **ทิโฏฺฐโฆ**ติ ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโยฯ **อวิโชฺชโฆ**ติ จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณํฯ **กามโยคา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

๓-๔. อุปาทานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๔-๑๗๕. **กามุปาทาน**นฺติ กามคฺคหณํฯ **ทิฏฺฐุปาทานา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **คนฺถา**ติ คนฺถนา ฆฏฺนาฯ **กายคโนฺถ**ติ นามกายสฺส คโนฺถ คนฺถนฆฏฺนกิเลโสฯ **อิทํสจฺจาภินิเวโส**ติ อนฺตคฺคาหิกทิฏฺฐิวเสน อุปฺปโนฺน ''อิทเมว สจฺจ''นฺติ เอวํ อภินิเวโสฯ

๕-๑๐. อนุสยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๗๖-๑๘๑. **กามราคานุสโย**ติ ถามคตเฏฺฐน กามราโคว อนุสโย กามราคานุสโยฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **โอรมฺภาคิยานี**ติ เหฏฺฐาโกฏฺฐาสิยานิฯ **สํโยชนานี**ติ พนฺธนานิฯ **อุทฺธมฺภาคิยานี**ติ อุปริโกฏฺฐาสิยานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

โอฆวโคฺค เอกาทสโมฯ

มคฺคสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. โพชฺฌงฺคสํยุตฺตํ

๑. ปพฺพตวโคฺค

๑. หิมวนฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๘๒. โพชฺฌงฺคสํยุตฺตสฺส ปฐเม **นาคา**ติ อิเมปิ มหาสมุทฺทปิเฏฺฐ อูมิอนฺตรวาสิโนว, น วิมานฏฺฐกนาคาฯ เตสํ หิมวนฺตํ นิสฺสาย กายวฑฺฒนาทิสพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **โพชฺฌงฺค**ติ เอตฺถ โพธิยา, โพธิสฺส วา องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา**ฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยา หิ อยํ ธมฺมสามคฺคี, ยาย โลกิยโลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหน กามสุขตฺตกิลมถานุโยคอุจฺเฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌตีติ กตฺวา โพธีติ วุจฺจติฯ **พุชฺฌตี**ติ กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรตีติ วุตฺตํ โหติฯ ยถาห ''สตฺต โพชฺฌงฺเค ภาเวตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสมฺโพธิํ อภิสมฺพุทฺโธ''ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๘; ที. นิ. ๓.๑๔๓)ฯ ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา องฺคาติ **โพชฺฌงฺคา** ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย วิยฯ โยเปส ยถาวุตฺตปฺปการาย เอตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโก โพธีติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส องฺคาติปิ **โพชฺฌงฺคา** เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ เตนาหุ อฏฺฐกถาจริยา – ''พุชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส องฺคาติ วา โพชฺฌงฺคา''ติฯ

อปิจ ''โพชฺฌงฺคาติ เกนเฏฺฐน โพชฺฌงฺคา? โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, อนุพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, ปฏิพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา, สมฺพุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา''อิจฺจาทินา (ปฏิ. ม. ๒.๑๗) ปฏิสมฺภิทานเยนาปิ โพชฺฌงฺคโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สติสโมฺพชฺฌงฺคนฺติอาทีสุ ปน ปสโตฺถ สุนฺทโร จ โพชฺฌโงฺคติ สโมฺพชฺฌโงฺคฯ สติเยว สโมฺพชฺฌโงฺคติ **สติสโมฺพชฺฌโงฺค,** ตํ สติสโมฺพชฺฌงฺคนฺติ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ภาเวตี**ติ วเฑฺฒติ, อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน ปุนปฺปุนํ ชเนติ, อภินิพฺพเตฺตตีติ อโตฺถฯ **วิเวกนิสฺสิต**นฺติอาทีนิ โกสลสํยุเตฺต ''สมฺมาทิฏฺฐิํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต''นฺติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

อยํ ปน วิเสโส – ตตฺถ ตทงฺควิเวกนิสฺสิตํ, สมุเจฺฉทวิเวกนิสฺสิตํ, นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตนฺติ, วิเวกตฺตยเมว วุตฺตํ, โพชฺฌงฺคภาวนํ ปตฺวา ปน ปญฺจวิธวิเวกนิสฺสิตมฺปิ เอเก วณฺณยนฺติฯ เต หิ น เกวลํ พลววิปสฺสนามคฺคผลกฺขเณสุ เอว โพชฺฌเงฺค อุทฺธรนฺติ วิปสฺสนาปาทก-กสิณชฺฌาน-อานาปานาสุภ-พฺรหฺมวิหารชฺฌาเนสุปิ อุทฺธรนฺติ, น จ ปฏิสิทฺธา อฏฺฐกถาจริเยหิฯ ตสฺมา เตสํ มเตน เอเตสํ ฌานานํ ปวตฺติกฺขเณ กิจฺจโต เอว วิกฺขมฺภนวิเวกนิสฺสิตํฯ ยถา จ วิปสฺสนากฺขเณ ''อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิต''นฺติ วุตฺตํ, เอวํ ปฏิปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตมฺปิ ภาเวตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ เสสเมตฺถ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

๒. กายสุตฺตวณฺณนา

๑๘๓. ทุติเย **อาหารฏฺฐิติโก**ติ ปจฺจยฏฺฐิติโกฯ **อาหารํ ปฏิจฺจา**ติ ปจฺจยํ ปฏิจฺจฯ **สุภนิมิตฺต**นฺติ สุภมฺปิ สุภนิมิตฺตํ, สุภสฺส อารมฺมณมฺปิ สุภนิมิตฺตํฯ **อโยนิโสมนสิกาโร**ติ อนุปายมนสิกาโร อุปฺปถมนสิกาโร อนิเจฺจ ''นิจฺจ''นฺติ วา, ทุเกฺข ''สุข''นฺติ, อนตฺตนิ ''อตฺตา''ติ วา,

อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วา, มนสิกาโรฯ ตํ ตสฺมึ สุภารมฺมเณ พหุลํ ปวตฺตยโต กามจฺฉนฺโท อุปฺปชฺช ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, สุภนิมิตฺต’’นฺติอาทิฯ เอวํ สพฺพนีวรเณสุ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ปฏิฆนิมิตฺตนฺติอาทีสุ ปน ปฏิโฆปิ ปฏิฆนิมิตฺตํ ปฏิฆารมฺมณมฺปิฯ **อรตี**ติ อุกฺกณฺฐิตาฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตมา อรติ? ปนฺเตสุ วา เสนาสเนสุ อญฺญตรญฺญตเรสุ วา อธิกุสเล สุ ธเมฺมสุ อรติ อรติตา อนภิรติ อนภิรมนา อุกฺกณฺฐิตา ปริตสฺสิตา, อยํ วุจฺจติ อรตี’’ติ (วิภ. ๘๕๖)ฯ

ตนฺทีติ อติสีตาทิปจฺจยา อุปฺปนฺนํ อาคนฺตุกกายาลสิยํฯ ยสฺมึ อุปฺปเนฺน ‘‘อติสีตํ อติ อุณฺหํ อติจฺฉาโตสฺมิ อติธาโตสฺมิ อติทูรมคฺคํ คโตสฺมี’’ติ วทติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ตตฺถ กตมา ตนฺทิ , ยา ตนฺที ตนฺทิยนา ตนฺทิมนกตา อาลสฺยํ อาลสฺยายนา อาลสฺยายิตตฺตํ, อยํ วุจฺจติ ตนฺ ที’’ติ (วิภ. ๘๕๗)ฯ

วิชมฺภิตาติ กิเลสวเสน กายวินมนาฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตมา วิชมฺภิตา? ยา กายสฺส ชมฺภนา วิชมฺภนา อานมนา วินมนา สนฺนมนา ปณมนา พฺยาธิยกํ, อยํ วุจฺจติ วิชมฺภิ ตา’’ติ (วิภ. ๘๕๘)ฯ

ภตฺตสมฺมโทติ ภตฺตปริฬาโหฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตโม ภตฺตสมฺมโท? ยา ภุตฺ ตาวิสฺส ภตฺตมุจฺฉา ภตฺตกิลมโถ ภตฺตปริฬาโห กายทุฏฺฐุลฺลํ, อยํ วุจฺจติ ภตฺตสมฺมโท’’ติ (วิภ. ๘๕๙)ฯ

เจตโส จ ลีนตฺตนฺติ จิตฺตสฺส ลียนากาโร, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘ตตฺถ กตมํ เจตโส ลีนตฺตํ? ยา จิตฺตสฺส อกลฺยตา อกมฺมญฺญตา โอลียนา สลฺลียนา ลีนํ ลียนา ลียิตตฺตํ ถินํ ถิย นา ถิยิตตฺตํ จิตฺตสฺส, อิทํ วุจฺจติ เจตโส ลีนตฺต’’นฺติ (วิภ. ๘๖๐)ฯ

เจตโส อวูปสโมติ ยถา นาม วีตจฺจิโกปิ องฺคาโร เนว ตาว สนฺนิสีทติ ปตาปํ กโรติเยว, ยถา จ ปตฺตปจนฏฺฐาเน เนว ตาว สนฺนิสีทติ ปตาปํ กโรติเยว, เอวํ จิตฺตสฺส อวูปสนฺตาการโร, อตฺถโต ปเนตํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมว โหติฯ

วิจิกิจฺฉฏฺฐานียา ธมฺมาติ วิจิกิจฺฉาย อารมฺมณธมฺมาฯ **อโยนิโสมนสิกาโร** สพฺพตฺถ วุตฺตนโยวฯ เอวเมตฺถ กามจฺฉนฺโท วิจิกิจฺฉาติ อิเม เทฺว ธมฺมา อารมฺมเณน กถิตา, พฺยาปา โท อารมฺมเณน จ อุปนิสฺสเยน จ, เสสา สหชาเตน จ อุปนิสฺสเยน จาติฯ

สติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺฐานียา ธมฺมาติ สติยา อารมฺมณธมฺมา สตฺตตึส โพธิปกฺขิยา จ นว โลกุตฺตรธมฺมา จฯ **ตตฺถ โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร**ติ ตตฺถ อุปายมนสิการสฺส ปุนปฺปุนํ กรณํฯ

กุสลากุสลา ธมฺมาติอาทีสุ **กุสลา**ติ โกสลฺลสมฺภูตา อนวชฺชสุขวิปากาฯ **อกุสลา**ติ อ โกสลฺลสมฺภูตา สาวชฺชทุกฺขวิปากาฯ **สาวชฺชา**ติ อกุสลาฯ **อนวชฺชา**ติ กุสลาฯ **หีนปณีต กณฺหสุกฺกสฺ**ปิ เอเสว นโยฯ **สปฺปฏิภาคา**ติ กณฺหสุกฺกาเยวฯ กณฺหา หิ กณฺหวิปากทานโต , สุกฺกา จ สุกฺกวิปากทานโต สปฺปฏิภาคา นาม, สทิสวิปากโกฏฺฐาสาติ อโตฺถฯ ปฏิปกฺขภูต สฺส วา ภาคสฺส อตฺถิตาย สปฺปฏิภาคาฯ กณฺหานญฺหิ สุกฺกา ปฏิปกฺขภาคา, สุกฺกานญฺจ กณฺ หา ปฏิปกฺขภาคาติ เอวมฺปิ สปฺปฏิภาคาฯ สปฺปฏิพาหิตเฏฺฐน วา สปฺปฏิภาคาฯ อกุสลญฺหิ กุ

สลํ ปฏิพาหิตฺวา อตฺตโน วิปากํ เทติ, กุสลญฺจ อกุสลํ ปฏิพาหิตฺวาติ เอวมฺปิ กณฺหสุกฺกา สปฺปฏิภาคาฯ

อารมฺภธาตูติ ปฐมารมฺภวีริยํฯ **นิกฺกมธาตู**ติ โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตฺตา ตโต พลวตรํฯ **ปรกฺกมธาตู**ติ ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนตาย ตโตปิ พลวตรนฺติ ตีหิปิ ปเทหิ วีริยเมว กถิตํฯ

ปีติสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานียาติ ปีติยา อารมฺมณธมฺมาฯ **กายปสฺสทฺธี**ติ ติณฺณํ ขนฺธานํ ทรถปสฺสทฺธิฯ **จิตฺตปสฺสทฺธี**ติ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส ทรถปสฺสทฺธิฯ **สมถนิมิตฺต**นฺติ สมโถปิ สมถนิมิตฺตํ, อารมฺมณมฺปิฯ **อพฺยคฺคนิมิตฺต**นฺติ ตสฺเสว เววจนํฯ

อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคฏฺฐานียาติ อุเปกฺขาย อารมฺมณธมฺมา, อตฺถโต ปน มชฺฌตฺตา กาโร อุเปกฺขาฏฺฐานียา ธมฺมาติ เวทิตพฺโพฯ เอวเมตฺถ สติธมฺมวิจยอุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคา อารมฺมเณน กถิตา, เสสา อารมฺมเณนปิ อุปนิสฺสเยนปิฯ

๓. สีลสุตฺตวณฺณนา

๑๘๔. ตติเย **สีลสมฺปนฺนา**ติ เอตฺถ ขีณาสวสฺส โลกิยโลกุตฺตรสีลํ กถิตํ, เตน สมฺปนฺนา ติ อตฺโถฯ **สมาธิปญฺญาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **วิมุตฺติ** ปน ผลวิมุตฺติเยวฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ เอวเมตฺถ สีลาทโย ตโย โลกิยโลกุตฺตรา, วิมุตฺติ โลกุตฺตราว, วิมุตฺติ ญาณทสฺสนํ โลกิยเมวฯ

ทสฺสนมฺปาหนฺติ ทสฺสนมฺปิ อหํฯ ตํ ปเนตํ ทสฺสนํ – จกฺขุทสฺสนํ, ญาณทสฺสนนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ ปสเนฺนหิ จกฺขูหิ อริยานํ ทสฺสนํ โอโลกนํ จกฺขุทสฺสนํ นามฯ อริเยหิ ปน ทิฏฺฐสฺส ลกฺขณสฺส ทสฺสนํ, ปฏิวิทฺธสฺส จ ปฏิวิชฺฌนํ ฌาเนน วา วิปสฺสนาย วา มคฺคผเลหิ วา ญาณ ทสฺสนํ นามฯ อิมสฺมึ ปเนตฺถ จกฺขุทสฺสนํ อธิเปฺปตํฯ อริยานญฺหิ ปสเนฺนหิ จกฺขูหิ โอโลก นมฺปิ พหุการเมวฯ **สวน**นฺติ ‘‘อสุโก นาม ขีณาสโว อสุกสฺมึ นาม รฏฺเฐ วา ชนปเท วา คาเม วา นิคเม วา วิหาเร วา เลเณ วา วสตี’’ติ กเณฺณตานํ โสเตน สวนํ, เอตมฺปิ พหุการเมวฯ **อุป สงฺกมน**นฺติ ‘‘ทานํ วา ทสฺสามิ, ปญฺหํ วา ปุจฺฉิสฺสามิ, ธมฺมํ วา โสสฺสามิ, สกฺการํ วา กริสฺ สามี’’ติ เอวรูเปน จิเตฺตน อริยานํ อุปสงฺกมนํฯ **ปยิรุปาสน**นฺติ ปญฺหาปยิรุปาสนํฯ อริยานํ คุเณ สุตฺวา เต อุปสงฺกมิตฺวา นิมเนฺตตฺวา ทานํ ทตฺวา ‘‘กึ, ภเนฺต, กุสล’’นฺติอาทินา นเยน ปญฺหปุจฺฉนนฺติ อตฺโถฯ

อนุสฺสตินฺติ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเนสุ นิสินฺนสฺส ‘‘อิทานิ อริยา เลณคุหมณฺฑปาทีสุ ฌานวิปสฺสนามคฺคผลสุเขหิ วีตินาเมนฺตี’’ติ อนุสฺสรณํฯ โย วา เตสํ สนฺติเก โอวาโท ลทฺโธ โหติ, ตํ อาวชฺชิตฺวา ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน สีลํ กถิตํ, อิมสฺมึ สมาธิ, อิมสฺมึ วิปสฺสนา, อิมสฺมึ มคฺค, อิมสฺมึ ผล’’นฺติ เอวํ อนุสฺสรณํฯ **อนุปพฺพชฺช**นฺติ อริเยสุ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา ฆรา นิกฺขมฺม เตสํ สนฺติเก ปพฺพชฺชํฯ อริยานญฺหิ สนฺติเก จิตฺตํ ปสาเทตฺวา เตสํเยว สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา เตสํเยว โอวาทานุสาสนึ ปจฺจาสีสมานสฺส จรโตปิ ปพฺพชฺชา อนุปพฺพชฺชา นามฯ อริเยสุ ปสาเทน อญฺญตฺถ ปพฺพชิตฺวา อริยานํ สนฺติเก โอวาทานุสาสนึ ปจฺจาสีสมานสฺส จรโต ปพฺพชฺชาปิ อนุปพฺพชฺชา นามฯ อเญฺญสุ ปน ปสาเทน อเญฺญสํเยว สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อเญฺญสํเยว โอ วาทานุสาสนึ ปจฺจาสีสมานสฺส จรโต ปพฺพชฺชา อนุปพฺพชฺชา นาม น โหติฯ

เอวํ ปพฺพชิเตสุ ปน มหากสฺสปเตฺถรสฺส ตาว อนุปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตา สตสหสฺสมตฺตา อเหสุํ, ตถา เถรเสฺสว สทฺธิวิหาริกสฺส จ จนฺทคุตฺตเตฺถรสฺส, ตสฺสาปิ สทฺธิวิหาริกสฺส สูริยคุตฺตเตฺถรสฺส, ตสฺสาปิ สทฺธิวิหาริกสฺส อสฺสคุตฺตเตฺถรสฺส, ตสฺสาปิ สทฺธิวิหาริกสฺส โยนกธมฺมรกฺขิตเตฺถรสฺส , ตสฺส ปน สทฺธิวิหาริโก อโสกรโญฺญ กนิฏฺฐภาตา ติสฺสเตฺถโร นาม อโหสิ, ตสฺส อนุปพฺพชฺชํ ปพฺพชิตา อฑฺฒเตยฺยโกฏิสงฺขา อเหสุํฯ มหินฺทเตฺถรสฺส อนุปพฺพชิตานํ คณนปริเจฺฉโท นตฺถิฯ ยาวชฺชทิวสา ลงฺกาทีเป สตฺถริ ปสาเทน ปพฺพชนฺตา มหินฺทเตฺถรเสฺสว ปพฺพชฺชํ อนุปพฺพชนฺติ นามฯ

ตํ ธมฺมนฺติ ตํ เตสํ โอวาทานุสาสนีธมฺมํฯ **อนุสฺสรตี**ติ สรติฯ **อนุวิตเกฺกตี**ติ วิตกฺกาหตํ กโรติฯ **อารโทฺธ โหตี**ติ ปริปุโณฺณ โหติฯ **ปวิจินตี**ติอาทิ สพฺพํ ตตฺถ ญาณจารวเสเนว วุตฺตํฯ อถ วา **ปวิจินตี**ติ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ลกฺขณํ วิจินติฯ **ปวิจรตี**ติ ตตฺถ ญาณํ จราเปติฯ **ปริวีมํสมาปชฺชตี**ติ วีมํสนํ โอโลกนํ คเวสนํ อาปชฺชติฯ

สตฺต ผลา สตฺตานิสํสาติ อุภยเมฺปตํ อตฺถโต เอกํฯ **ทิเฏฺฐว ธเมฺม ปฏิกจฺจ อญฺญํ อาราเธตี**ติ อรหตฺตํ อาราเธนฺโต อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว อาราเธติ, ตญฺจ โข ปฏิกจฺจ, อสมฺปเตฺตเยว มรณกาเลติ อโตฺถฯ **อถ มรณกาเล**ติ อถ มรณสฺส อาสนฺนกาเลฯ

อนฺตราปรินิพฺพายีติ โย อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา ปรินิพฺพายติ, โส ติวิโธ โหติฯ กปฺปสหสฺสายุเกสุ ตาว อวิเหสุ นิพฺพตฺติตฺวา เอโก นิพฺพตฺตทิวเสเยว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ โน เจ นิพฺพตฺตทิวเส ปาปุณาติ, ปฐมสฺส ปน กปฺปสตสฺส มตฺถเก ปาปุณาติฯ อยเมโก อนฺตราปรินิพฺพายีฯ อปโร เอวํ อสโกฺกโนฺต ทฺวินฺนํ กปฺปสตานํ มตฺถเก ปาปุณาติ, อยํ ทุติโยฯ อปโร เอวมฺปิ อสโกฺกโนฺต จตุนฺนํ กปฺปสตานํ มตฺถเก ปาปุณาติ, อยํ ตติโย อนฺตราปรินิพฺพายีฯ

ปญฺจมํ ปน กปฺปสตํ อติกฺกมิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต **อุปหจฺจปรินิพฺพายี** นาม โหติฯ อตปฺปาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ยตฺถ กตฺถจิ อุปฺปโนฺน ปน สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน อรหตฺตํ ปโตฺต **สสงฺขารปรินิพฺพายี** นาม, อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน ปโตฺต **อสงฺขารปรินิพฺพายี** นามฯ อวิหาทีสุปิ นิพฺพโตฺต ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา อุปรูปริ นิพฺพตฺติตฺวา อกนิฏฺฐํ ปโตฺต **อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี** นามฯ

อิมสฺมึ ปน ฐาเน **อฏฺฐจตฺตารีส อนาคามิโน** กเถตพฺพาฯ อวิเหสุ หิ ตโย อนฺตราปรินิพฺพายี, เอโก อุปหจฺจปรินิพฺพายี, เอโก อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามีติ ปญฺจ โหนฺติฯ เต อสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจ, สสงฺขารปรินิพฺพายิโน ปญฺจาติ ทส โหนฺติ, ตถา อตปฺปาทีสุฯ อกนิเฏฺฐสุ ปน อุทฺธํโสโต นตฺถิ, ตสฺมา ตตฺถ จตฺตาโร สสงฺขารปรินิพฺพายี, จตฺตาโร อสงฺขารปรินิพฺพายีติ อฏฺฐาติ เอวํ อฏฺฐจตฺตาลีส โหนฺติฯ เตสํ อุทฺธํโสโต อกนิฏฺฐคามี สพฺพเชโฏฺฐ เจว โหติ สพฺพกนิโฏฺฐ จฯ กถํ? โส หิ โสฬสกปฺปสหสฺสายุกตฺตา อายุนา สเพฺพสํ เชโฏฺฐ, สพฺพปจฺฉา อรหตฺตํ ปาปุณีติ สเพฺพสํ กนิโฏฺฐฯ อิมสฺมึ สุเตฺต อปุพฺพํ อจริมํ เอกจิตฺตกฺขณิกา นานาลกฺขณา อรหตฺตมคฺคสฺส ปุพฺพภาควิปสฺสนา โพชฺฌงฺคา กถิตาฯ

๔. วตฺถสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. จตุเตฺถ **สติสโมฺพชฺฌโงฺค อิติ เจ เม โหตี**ติ สติสโมฺพชฺฌโงฺคติ เอวํ เจ มยฺหํ โหติฯ **อปฺปมาโณติ เม โหตี**ติ อปฺปมาโณติ เอวํ เม โหติฯ **สุสมารโทฺธ**ติ สุปริปุโณฺณฯ

ติฎฺฐตีติ เอตฺถ อฏฺฐหากาเรหิ สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ – อุปฺปาทํ อนาวชฺชิตตฺตา อนุปฺปาทํ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐติ, ปวตฺตํ, อปฺปวตฺตํ, นิมิตฺตํ, อนิมิตฺตํ สงฺขาเร อนาวชฺชิตตฺตา, วิสงฺขารํ อาวชฺชิตตฺตา สติสมฺโพชฺฌงฺโค ติฏฺฐตีติฯ อิเมหิ อฏฺฐหากาเรหิ ติฏฺฐตีติ เถโร ชานาติ, วุตฺตาการวิปรีเตเหว อฏฺฐหากาเรหิ จวนฺตํ จวตีติ ปชานาติฯ เสสโพชฺฌงฺเค สุปิ เอเสว นโยฯ

อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต เถรสฺส ผลโพชฺฌงฺคา กถิตาฯ ยทา หิ เถโร สติสมฺโพชฺฌงฺคํ สีสํ กตฺวา ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, ตทา อิตเร ฉ ตทนฺวยา โหนฺติฯ ยทา ธมฺมวิจยาทีสุ อญฺญตรํ, ตทาปิ เสสา ตทนฺวยา โหนฺตีติ เอวํ ผลสมาปตฺติยํ อตฺตโน จิณฺณวสิตํ ทเสฺสนฺโต เถโร อิมํ สุตฺตํ กเถสีติฯ

๕. ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๑๘๖. ปญฺจเม **โพธาย สํวตฺตนฺตี**ติ พุชฺฌนตฺถาย สํวตฺตนฺติฯ กึ พุชฺฌนตฺถาย? มเคฺคน อสงฺขตํ นิพฺพานํ, ปจฺจเวกฺขณาย กตกิจฺจตํ, มเคฺคน วา กิเลสนิทฺทาโต ปพุชฺฌนตฺถาย, ผเลน ปพุชฺฌนภาวตฺถายาติปิ วุตฺตํ โหติฯ เตเนเวตฺถ นิพฺพานสจฺฉิกิริยา กิเลสปหานปจฺจเวกฺขณาติ สพฺพํ ทสฺสิตํฯ

๖-๗. กุณฺฑลิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๘๗-๑๘๘. ฉฏฺเฐ **อารามนิสฺสยี**ติ อารามํ นิสฺสาย วสนภาเวน อารามนิสฺสยีฯ **ปริสาวจโร**ติ ปริสาย อวจโรฯ ปริสํ นาม พาลาปิ, ปณฺฑิตาปิ โอสรนฺติ, โย ปน ปรปฺปวาทํ มทฺทิตฺวา อตฺตโน วาทํ ทีเปตุํ สโกฺกติ, อยํ ปริสาวจโร นามฯ **อาราเมน อาราม**นฺติ อาราเมเนว อารามํ อนุจงฺกมามิ, น พาหิเรนาติ อโตฺถฯ **อุยฺยาเนน อุยฺยาน**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อเญฺญน วา อาราเมน ปวิสิตฺวา อญฺญํ อารามํ, อเญฺญน อุยฺยาเนน อญฺญํ อุยฺยานนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํส**นฺติ ‘‘เอวํ ปุจฺฉา โหติ, เอวํ วิสฺสชฺชนํ, เอวํ คหณํ, เอวํ นิเพฺพฐน’’นฺติ อิมินา นเยน อิติวาโท โหติ อิติวาทปฺปโมโกฺขติ เอตํ อานิสํสํฯ **อุปารมฺภานิสํส**นฺติ ‘‘อยํ ปุจฺฉาย โทโส, อยํ วิสฺสชฺชเน’’ติ เอวํ วาทโทสานิสํสํฯ

กถํ ภาวิโต จ, กุณฺฑลิย, อินฺทฺริยสํวโรติ สตฺถา ‘‘เอตฺตกํ ฐานํ ปริพฺพาชเกน ปุจฺฉิตํ, อิทานิ ปุจฺฉิตุํ น สโกฺกตี’’ติ ญตฺวา ‘‘น ตาว อยํ เทสนา ยถานุสนฺธึ คตาฯ อิทานิ นํ ยถานุสนฺธึ ปาเปสฺสามี’’ติ สยเมว ปุจฺฉนฺโต อิมํ เทสนํ อารภิฯ ตตฺถ **มนาปํ นาภิชฺฌตี**ติ อิฏฺฐารมฺมณํ นาภิชฺฌายติฯ **นาภิหํสตี**ติ น สามิสาย ตุฏฺฐิยา อภิหํสติฯ **ตสฺส ฐิโต จ กาโย โหติ, ฐิตํ จิตฺตํ อชฺฌตฺต**นฺติ ตสฺส นามกาโย จ จิตฺตญฺจ โคจรชฺฌเตฺต ฐิตํ โหติฯ **สุสณฺฐิต**นฺติ กมฺมฏฺฐานวเสน สุฏฺฐุ สณฺฐิตํฯ **สุวิมุตฺต**นฺติ กมฺมฏฺฐานวิมุตฺติยา สุวิมุตฺตํฯ **อมนาป**นฺติ อนิฏฺฐารมฺมณํฯ **น มงฺกุ โหตี**ติ ตสฺมึ น มงฺกุ โหติฯ **อปฺปติฏฺฐิตจิโตฺต**ติ กิเลสวเสน อฏฺฐิตจิโตฺตฯ **อทีนมานโส**ติ โทมนสฺสวเสน อทีนจิโตฺตฯ **อพฺยาปนฺนเจตโส**ติ โทสวเสน อปูติจิโตฺตฯ

เอวํ ภาวิโต โข, กุณฺฑลิย, อินฺทฺริยสํวโร เอวํ พหุลีกโต ตีณิ สุจริตานิ ปริปูเรตีติ เอตฺถ เอวํ สุจริตปูรณํ เวทิตพฺพํ – อิเมสุ ตาว ฉสุ ทฺวาเรสุ อฏฺฐารส ทุจฺจริตานิ โหนฺติฯ กถํ? จกฺขุทฺวาเร ตาว อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต กายงฺควาจงฺคานิ อโจเปตฺวา ตสฺมึ อารมฺมเณ โลภํ อุปฺปาเทนฺตสฺส มโนทุจฺจริตํ โหติฯ โลภสหคเตน จิเตฺตน ‘‘อโห วติทํ อิฏฺฐํ กนฺตํ

มนาป’’นฺติ ภณนฺตสฺส วจีทุจฺจริตํ, ตเทว หตฺเถน ปรามสนฺตสฺส กายทุจฺจริตํฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ

อยํ ปน วิเสโส – โสตทฺวารสฺมิญฺหิ สทฺทารมฺมณสฺส วตฺถุภูตํ สงฺขปณวาทิตูริยภณฺฑํ อนามาสํ อามสนฺตสฺส, ฆานทฺวาเร คนฺธารมฺมณสฺส วตฺถุภูตํ คนฺธมาลาทึ, ชิวฺหาทฺวาเร รสารมฺมณสฺส วตฺถุภูตํ มจฺฉมํสาทึ, กายทฺวาเร โผฏฺฐพฺพารมฺมณสฺส วตฺถุภูตํ วตฺถตูลกปาวาราทึ, มโนทฺวาเร ปณฺณตฺติวเสน ธมฺมารมฺมณภูตํ สปฺปิเตลมธุผาณิตาทึ อามสนฺตสฺส กายทุจฺจริตํ เวทิตพฺพํฯ สเงฺขปโต ปเนตฺถ ฉสุ ทฺวาเรสุ กายวีติกฺกโม กายทุจฺจริตํ, วจีวีติกฺกโม วจีทุจฺจริตํ, มโนวีติกฺกโม มโนทุจฺจริตนฺติ ตีเณว ทุจฺจริตานิ โหนฺติฯ

อยํ ปน ภิกฺขุ อตฺตโน ภาวนาปฏิสงฺขาเน ฐิโต อิมานิ ทุจฺจริตานิ สุจริตํ กตฺวา วิปริณาเมติฯ กถํ? จกฺขุทฺวาเร ตาว อิฏฺฐารมฺมเณ อาปาถคเต กายงฺควาจงฺคานิ อจาเลตฺวา รูปารมฺมณํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐาปยโต มโนสุจริตํ โหติ, วิปสฺสนาสหคเตน จิตฺเตน ขยธมฺมํ วยธมฺมนฺติ ภณนฺตสฺส วจีสุจริตํ, ‘‘อนามาสภณฺฑํ เอต’’นฺติ อนามสนฺตสฺส กายสุจริตํฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ อิมานิ วิตฺถารโต อฏฺฐารส สุจริตานิ โหนฺติฯ สเงฺขปโต ปเนตฺถาปิ ฉสุ ทฺวาเรสุ กายสํวโร กายสุจริตํ, วจีสํวโร วจีสุจริตํ, มโนสํวโร มโนสุจริตนฺติ ตีเณว สุจริตานิ โหนฺติฯ เอวํ อินฺทฺริยสํวโร ตีณิ สุจริตานิ ปริปูเรตีติ เวทิตโพฺพฯ เอตฺตาวตา สีลานุรกฺขิตํ อินฺทฺริยสํวรสีลํ กถิตํฯ

กายทุจฺจริตํ ปหายาติอาทีสุ ติวิธํ กายทุจฺจริตํ, จตุพฺพิธํ วจีทุจฺจริตํ, ติวิธํ มโนทุจฺจริตํฯ ตสฺส ปฏิปกฺขวเสน กายสุจริตาทีนิ เวทิตพฺพานิฯ เอตฺตาวตา กายสํวรวจีสํวเรหิ ปาติโมกฺขสีลํ, มโนสํวเรน ตีณิ สีลานีติ จตุปาริสุทฺธิสีลํ กถิตํ โหติฯ สกเล ปน อิมสฺมึ สุเตฺต สุจริตมูลกา สติปฏฺฐานา โลกุตฺตรมิสฺสกา, สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ มูลภูตา สติปฏฺฐานา ปุพฺพภาคา, เตปิ สติปฏฺฐานมูลกา โพชฺฌงฺคา ปุพฺพภาคาวฯ วิชฺชาวิมุตฺติมูลกา ปน โลกุตฺตราว กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

๘. อุปวานสุตฺตวณฺณนา

๑๘๙. อฏฺฐเม **ปจฺจตฺต**นฺติ อตฺตนาวฯ **โยนิโสมนสิการา**ติ โยนิโส มนสิกาเรนฯ **อารพฺภมาโนวา**ติ กุรุมาโนเยวฯ **สุวิมุตฺต**นฺติ กมฺมฏฺฐานวิมุตฺติยา สุฏฺฐุ วิมุตฺตํฯ **อฏฺฐิกตฺวา**ติ อตฺถํ กริตฺวา, อตฺถิโก หุตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

๙. ปฐมอุปฺปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. นวเม **นาญฺญตฺร ตถาคตสฺส ปาตุภาวา**ติ ตถาคตสฺส ปาตุภาวํ วินา น อญฺญสฺมึ กาเล อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ

๑๐. ทุติยอุปฺปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๙๑. ทสเม **นาญฺญตฺร สุคตวินยา**ติ สุคโตวาทํ วินา น อุปฺปชฺชนฺตีติฯ

ปพฺพตวโคฺคฯ

๒. คิลานวโคฺค

๑-๓. ปาณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙๒-๑๙๔. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **จตฺตาโร อิริยาปเถ กปฺเปนฺตี**ติ เยสํ จตฺตาโร อิริยาปถา อตฺถิ, เตสํเยว วเสเนตํ วุตฺตํฯ **สีลํ นิสฺสายา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลํ นิสฺสยํ กตฺวาฯ **สตฺต โพชฺฌงฺเค**ติ สหวิปสฺสนเก มคฺคโพชฺฌงฺเคฯ ทุติยตติยานิ อุตฺตานตฺถาเนวฯ

๔-๑๐. ปฐมคิลานสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๙๕-๒๐๑. จตุตฺเถ **ตถา ปหีโน จายสฺมโต มหากสฺสปสฺส โส อาพาโธ อโหสี**ติ เถรสฺส กิร อิมํ โพชฺฌงฺคภาวนํ สาธุกํ สุณนฺตสฺส เอตทโหสิ ‘‘มยฺหํ ปพฺพชิตทิวสโต สตฺตเม ทิวเส สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส อิเม โพชฺฌงฺคา ปาตุภูตา’’ติฯ อถสฺส ‘‘นิยฺยานิกํ วต สตฺถุสาสน’’นฺติ จินฺตยโต โลหิตํ ปสีทิ, อุปาทารูปํ วิสุทฺธํ อโหสิ, โปกฺขรปตฺเต ปติตอุทกพินฺทุ วิย สรีรโต โรโค วินิวตฺติตฺวา คโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตถา ปหีโน จายสฺมโต มหากสฺสปสฺส โส อาพาโธ อโหสี’’ติฯ ปญฺจมฉฏฺฐสุปิ เอเสว นโยฯ อิเมสํ ปน ติณฺณมฺปิ ชนานํ ปพฺพตปาเท ปุปฺผิตวิสรุกฺขวาตสมฺผสฺเสน อุปฺปนฺโน มนฺทสีตชโร อาพาโธติ เวทิตพฺโพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

คิลานวคฺโคฯ

๓. อุทายิวคฺโค

๑-๒. โพธายสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๒-๒๐๓. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **กิตฺตาวตา นุ โข, ภนฺเต, โพชฺฌงฺคาติ วุจฺจนฺตี**ติ ภนฺเต, กิตฺตเกน นุ โข พุชฺฌนกองฺคา นาม วุจฺจนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **โพธาย สํวตฺตนฺตี**ติ พุชฺฌนตฺถาย สํวตฺตนฺติฯ อิมสฺมิํ สุตฺเต มิสฺสกโพชฺฌงฺคา กถิตาฯ ทุติเย ธมฺมปริเจฺฉโท กถิโตฯ

๓-๕. ฐานิยสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๔-๒๐๖. ตติเย **กามราคฏฺฐานิยาน**นฺติ กามราคสฺส การณภูตานํ อารมฺมณธมฺมานํฯ **พฺยาปาทฏฺฐานิยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ สกลญฺหิ อิทํ สุตฺตํ อารมฺมเณเนว กถิตํฯ ปฐมวคฺคสฺส ทุติยสุตฺเต วุตฺตปริเจฺฉโทเปตฺถ ลพฺภเตวฯ จตุตฺเถ มิสฺสกโพชฺฌงฺคา กถิตาฯ ปญฺจเม **อปริหานิเย ธมฺเม**ติ อปริหานิกเร สภาวธมฺเมฯ

๖-๗. ตณฺหกฺขยสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๐๗-๒๐๘. ฉฏฺฐ **เอตทโวจา**ติ ‘‘อิมิสฺสํ ปริสติ นิสิโนฺน อุทายิเตฺถโร นาม อนุสนฺธิกุสโล ภิกฺขุ อตฺถิ, โส มํ ปุจฺฉิสฺสตีติ ภควตา โอสาปิตเทสนํ ญตฺวา เทสนานุสนฺธิํ ฆเฏสฺสามี’’ติ ปุจฺฉโนฺต เอตํ อโวจฯ **วิปุล**นฺติอาทิ สพฺพํ สุภาวิตตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ สุภาวิโต หิ สติสโมฺพชฺฌโงฺค วิปุโล จ มหคฺคโต จ อปฺปมาโณ จ อพฺยาปโชฺช จ นาม โหติฯ โส หิ ปตฺถฏตฺตา **วิปุโล,** มหนฺตภาวํ คตตฺตา **มหคฺคโต,** วฑฺฒิปมาณตฺตา **อปฺปมาโณ,** นีวรณานํ ทูรีภาเวน พฺยาปาทรหิตตฺตา **อพฺยาปโชฺฌ** นาม โหติฯ **ตณฺหาย ปหานา กมฺมํ ปหียตี**ติ ยํ ตณฺหามูลกํ กมฺมํ อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ ตณฺหาปหาเนน ปหียติฯ **กมฺมสฺส ปหานา ทุกฺข**นฺติ ยมฺปิ

กมฺมมูลกํ วฏฺฏทุกฺขํ อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ กมฺมปหาเนน ปหียติฯ ตณฺหกฺขยาทโย ตณฺหาทีนํเยว ขยา, อตฺถโต ปเนเตหิ นิพฺพานํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

๘. นิเพฺพธภาคิยสุตฺตวณฺณนา

๒๐๙. อฏฺฐเม **นิเพฺพธภาคิย**นฺติ นิพฺพิชฺฌนโกฏฺฐาสิยํฯ **สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาวิเตนา**ติ สติสโมฺพชฺฌเงฺคน ภาวิเตน, สติสโมฺพชฺฌงฺคํ วา ภาเวตฺวา ฐิเตน, เอวเมตฺถ มคฺคโพชฺฌงฺคา มิสฺสกาฯ เตหิ ภาวิตํ, เต วา ภาเวตฺวา ฐิตํ จิตฺตํ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเมวฯ ตมฺปิ ปน มคฺคนิสฺสิตํ กตฺวา มิสฺสกเมว กเถตุํ วฏฺฏติฯ

๙. เอกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๒๑๐. นวเม **สํโยชนวินิพนฺธา**ติ สํโยชนสงฺขาตา วินิพนฺธาฯ **อโชฺฌสานา**ติ ปรินิฏฺฐเปตฺวา คหณาฯ

๑๐. อุทายิสุตฺตวณฺณนา

๒๑๑. ทสเม **อพหุกโต**ติ อกตพหุมาโนฯ **อุกฺกุชฺชาวกุชฺช**นฺติ เอตฺถ อุกฺกุชฺชํ วุจฺจติ อุทโย, อวกุชฺชํ วโยติ อุทยพฺพยวเสน ปริวเตฺตโนฺต สมฺมสโนฺตติ ทีเปติฯ **ธโมฺม จ เม, ภเนฺต, อภิสมิโต**ติ วิปสฺสนาธโมฺม อภิสมาคโตฯ **มโคฺค**ติ วิปสฺสนามโคฺควฯ สเจ หิ เถโร ตสฺมิํ สมเย โสตาปโนฺน, อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ อตฺถาย, สเจ อนาคามี, อรหตฺตมคฺคสฺส อตฺถาย อยํ วิปสฺสนา เวทิตพฺพาฯ **ตถา ตถา วิหรนฺต**นฺติ เตน เตนากาเรน วิหรนฺตํฯ **ตถตฺตายา**ติ ตถาภาวายฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทีหิ ตถตฺตายาติ อธิเปฺปตํ ตถาภาวํ ทเสฺสติฯ ปจฺจเวกฺขณตฺถาย อุปนียตีติ หิ เอตฺถ อธิปฺปาโย, ตํ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อุทายิวโคฺคฯ

๔. นีวรณวโคฺค

๓-๔. อุปกฺกิเลสสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๑๔-๒๑๕. จตุตฺถวคฺคสฺส ตติเย **น จ ปภสฺสร**นฺติ น จ ปภาวนฺตํฯ **ปภงฺคุ จา**ติ ปภิชฺชนสภาวํฯ **อโย**ติ กาฬโลหํฯ ฐเปตฺวา อิธ วุตฺตานิ จตฺตาริ อวเสสํ **โลหํ** นามฯ **สชฺฌ**ติ รชตํฯ **จิตฺตสฺสา**ติ จตุภูมกจิตฺตสฺสฯ โลกิยสฺส ตาว อุปกฺกิเลโส โหตุ , โลกุตฺตรสฺส กถํ โหตีติ? อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทาเนนฯ ยทเคฺคน หิ อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, ตทเคฺคเนว เต โลกิยสฺสาปิ โลกุตฺตรสฺสาปิ อุปกฺกิเลสา นาม โหนฺติฯ **ปภงฺคุ จา**ติ อารมฺมเณ จุณฺณวิจุณฺณภาวูปคมเนน ภิชฺชนสภาวํฯ **อนาวรณา อนีวรณา**ติ กุสลธเมฺม น อาวรนฺตีติ อนาวรณา, น นีวรนฺติ น ปฏิจฺฉาเทนฺตีติ อนีวรณาฯ **เจตโส อนุปกฺกิเลสา**ติ จตุภูมกจิตฺตสฺส อนุปกฺกิเลสาฯ

๘. อาวรณนีวรณสุตฺตวณฺณนา

๒๑๙. อฏฺฐเม **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา**ติ ปญฺญาย มนฺทภาวกราฯ นีวรณานญฺหิ อภิณฺหุปฺปาเท สติ อนุตฺตรนฺตรา อุปฺปชฺชมานา ปญฺญา ทุพฺพลา โหติ มนฺทา อวิสทาฯ

ปญฺจ นีวรณา ตสฺมึ สมเย น โหนฺติฯ สตฺตโพชฺฌงฺคา ตสฺมึ สมเย ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตีติ อริยสาวกสฺส หิ สปฺปายธมฺมสฺสวนํ สุณนฺตสฺส ปญฺจ นีวรณา ทูเร โหนฺติฯ โส สเจ ตสฺมึเยว ฐาเน วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกติ, เอวมสฺส สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติฯ โน เจ สโกฺกติ, ตโต วุฎฺฐาย รตฺติฎฺฐานทิวาฎฺฐานํ คโต ตเมว ปีตึ อวิชหนฺโต ปญฺจ นีวรเณ วิกฺขเมฺภตฺวา วิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสติฯ ตตฺถ อสโกฺกนฺตปิ ยาว สตฺตทิวสพฺภนฺตรา ตเมว ปีตึ อวิชหนฺโต นีวรเณ วิกฺขเมฺภตฺวา วิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสตีติ อิทํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ธมฺมสฺสวนวเสน สกึ ปีติปาโมชฺชปกฺขิยา ปฎิลทฺธโพชฺฌงฺคา หิ กมฺมารามตาทีนิ อาคมฺม นสฺสนฺติ, ตถารูปํ ปน อุตุสปฺปายาทึ ลภิตฺวา ปุน อุปฺปชฺชนฺตาปิ ตสฺมึ สมเย ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺติ อิเจฺจว วุจฺจติฯ

๙. รุกฺขสุตฺตวณฺณนา

๒๒๐. นวเม **อชฺฌารุหา**ติ อภิรุหนกาฯ **กจฺฉโก**ติ อฎฺฐิกจฺฉโกฯ **กปิตฺถโน**ติ มกฺกฎถนสทิสผโล วิชาตปิลโกฺขฯ

๑๐. นีวรณสุตฺตวณฺณนา

๒๒๑. ทสเม **อนฺธกรณา**ติ อนฺธภาวกรณาฯ **อจกฺขุกรณา**ติ ปญฺญาจกฺขุสฺส อกรณาฯ **ปญฺญานิโรธิกา**ติ ปญฺญาย นิโรธนาฯ **วิฆาตปกฺขิยา**ติ ทุกฺขปกฺขิกาฯ **อนิพฺพานสํวตฺตนิกา**ติ นิพฺพานตฺถาย อสํวตฺตนิกาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ สกเลปิ อิมสฺมึ วเคฺค มิสฺสกโพชฺฌงฺคาว กถิตาติฯ

นีวรณวโคฺคฯ

๕. จกฺกวตฺติวโคฺค

๑. วิธาสุตฺตวณฺณนา

๒๒๒. ปญฺจมวคฺคสฺส ปฐเม **ติโสฺส วิธา**ติ ตโย มานโกฎฺฐาสา, มาโนเยว วาฯ ตถา ตถา วิทหนโต หิ มาโนว วิธาติ วุจฺจติฯ

๒. จกฺกวตฺติสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. ทุติเย **รโญฺญ, ภิกฺขเว, จกฺกวตฺติสฺสา**ติ เอตฺถ อตฺตโน สิริสมฺปตฺติยา ราชติ, จตูหิ วา สงฺคหวตฺถูหิ โลกํ รเญฺชตีติ ราชา, ตสฺส **รโญฺญ**ฯ ‘‘ปวตฺตตุ ภวํ จกฺกรตน’’นฺติ ปุญฺญานุภาเวน อพฺภุคฺคตาย วาจาย โจเทนฺโต จกฺกํ วเตฺตตีติ จกฺกวตฺตี, ตสฺส **จกฺกวตฺติสฺสฯ ปาตุภาวา**ติ ปาตุภาเวนฯ **สตฺตนฺนน**นฺติ คณนปริเจฺฉโทฯ **รตนาน**นฺติ ปริจฺฉินฺนอตฺถทสฺสนํฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ รติชนนเฎฺฐน **รตนํ**ฯ อปิจ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ

จกฺกรตนสฺส จ นิพฺพตฺตกาลโต ปฎฺฐาย อญฺญํ เทวฎฺฐานํ นาม น โหติ, สเพฺพว คนฺธปุปฺผาทีหิ ตเสฺสว ปูชญฺจ อภิวาทนาทีนิ จ กโรนฺตีติ **จิตฺตีกตเฎฺฐน** รตนํฯ จกฺกรตนสฺส จ ‘‘เอตฺ

ตกํ นาม ธนํ อคฺฆตี’’ติ อโคฺฆ นตฺถิ, อิติ **มหคฺฆเฏฺฐนาปิ** รตนํฯ จกฺกรตนญฺจ อเญฺญหิ โลเก วิชฺชมานรตเนหิ อสทิสนฺติ **อตุลเฏฺฐน** รตนํฯ ยสฺมา ปน ยสฺมิํ กเปฺป พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺติ , ตสฺมิํเยว จกฺกวตฺติโน, พุทฺธา จ กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺมา **ทุลฺลภทสฺสนเฏฺฐน** รตนํฯ ตเทตํ ชาติรูปกุลอิสฺสริยาทีหิ อโนมสฺส อุฬารสตฺตเสฺสว อุปฺปชฺชติ, น อญฺญสฺสาติ **อโนมสตฺตปริโภคเฏฺฐนาปิ** รตนํฯ ยถา จ จกฺกรตนํ, เอวํ เสสานิปีติฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ

ปาตุภาโว โหตีติ นิพฺพตฺติ โหติฯ ตตฺรายํ โยชนา – จกฺกวตฺติสฺส ปาตุภาวา สตฺตนฺนํ รตนานํ ปาตุภาโวติ อยุตฺตํฯ อุปฺปนฺนญฺหิ จกฺกํ วเตฺตตฺวา โส จกฺกวตฺตี นาม โหตีติ นายุตฺตํฯ กสฺมา? จกฺกวตฺตนนิยมาเปกฺขตายฯ โย หิ นิยเมน จกฺกํ วเตฺตสฺสติ, โส ปฏิสนฺธิโต ปภุติ ‘‘จกฺกวตฺติ ปาตุภูโต’’ติ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติฯ ลทฺธนามสฺส จ ปุริสสฺส มูลุปฺปตฺติวจนโตปิ ยุตฺตเมเวตํฯ โย หิ เอส จกฺกวตฺตีติ ลทฺธนาโม สตฺตวิเสโส, ตสฺส ปฏิสนฺธิสงฺขาโต ปาตุภาโวติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ตสฺส หิ ปาตุภาวา รตนานิ ปาตุภวนฺติฯ ปาตุภูเตหิ ปน เตหิ สทฺธิํ ปริปเกฺก ปุญฺญสมฺภาเร โส สํยุชฺชติ, ตทา โลกสฺส เตสุ ปาตุภาวจิตฺตํ อุปฺปชฺชติฯ พหุลวจนโต จาปิ ยุตฺตเมเวตํฯ ยทา หิ โลกสฺส เตสุ ปาตุภาวสญฺญา อุปฺปชฺชติ, ตทา เอกเมว ปฐมํ, ปจฺฉา อิตรานิ ฉ ปาตุภวนฺตีติ พหุลวจนโต จาปิ เอตํ ยุตฺตํฯ ปาตุภาวสฺส จ อตฺถเภทโตปิ ยุตฺตเมเวตํฯ น เกวลญฺหิ ปาตุภูตเมว ปาตุภาโว, ปาตุภาวยตีติ ปาตุภาโวฯ อยํ ปาตุภาวสฺส อตฺถเภโทฯ ยสฺมา โย โส ปุญฺญสมฺภาโร ราชานํ จกฺกวตฺติํ ปฏิสนฺธิวเสน ปาตุภาวยติ, ตสฺมา รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปาตุภาวาฯ น เกวลญฺหิ จกฺกวตฺติเยว, อิมานิ ปน สตฺต รตนานิปิ ปาตุภวนฺตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ยเถว หิ โส ปุญฺญสมฺภาโร รโญฺญ ชนกเหตุ, เอวํ รตนานมฺปิ ปริยาเยน อุปนิสฺสยเหตูติ ยุตฺตเมเวตํ ‘‘รโญฺญ, ภิกฺขเว, จกฺกวตฺติสฺส ปาตุภาวา สตฺตนฺนํ รตนานํ ปาตุภาโว โหตี’’ติฯ

อิทานิ เตสํ รตนานํ สรูปวเสน ทสฺสนตฺถํ **กตเมสํ สตฺตนฺนํ จกฺกรตนสฺสา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จกฺกรตนสฺสา**ติอาทีสุ อยํ สเงฺขปาธิปฺปาโย – ทฺวิสหสฺสทีปปริวารานํ จตุนฺนํ มหาทีปานํ สิริวิภวํ คเหตฺวา ทาตุํ สมตฺถสฺส **จกฺกรตนสฺส** ปาตุภาโว โหติ, ตถา ปุเรภตฺตเมว สาครปริยนฺตํ ปถวิํ อนุปริยายนสมตฺถสฺส เวหาสงฺคมสฺส **หตฺถิรตนสฺส,** ตาทิสเสฺสว **อสฺสรตนสฺส,** จตุรงฺคสมนฺนาคเตปิ อนฺธกาเร โยชนปฺปมาณํ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกทสฺสนสมตฺถสฺส **มณิรตนสฺส,** ฉพฺพิธํ โทสํ วิวเชฺชตฺวา มนาปจาริโน **อิตฺถิรตนสฺส,** โยชนปฺปมาเณ ปเทเส อโนฺตปถวิคตานํ นิธีนํ ทสฺสนสมตฺถสฺส **คหปติรตนสฺส,** อคฺคมเหสิยา กุจฺฉิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา สกลรชฺชานุสาสนสมตฺถสฺส เชฏฺฐปุตฺตสงฺขาตสฺส **ปริณายกรตนสฺส** จ ปาตุภาโว โหตีติ ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถารโต ปน เตสํ จกฺกรตนาทีนํ ปาตุภาววิธานํ มหาสุทสฺสนาทีสุ สุเตฺตสุ อาคตเมวฯ อโตฺถปิสฺส เตสํ วณฺณนาย สํวณฺณิโตเยวฯ

สติสโมฺพชฺฌงฺครตนสฺสาติอาทีสุ สริกฺขกตา เอวํ เวทิตพฺพา – ยเถว หิ จกฺกวตฺติโน จกฺกรตนํ สพฺพรตนานํ ปุเรจรํ, เอวํ **สติสโมฺพชฺฌงฺครตนํ** สเพฺพสํ จตุภูมกธมฺมานํ ปุเรจรนฺติ, ปุเรจรณเฏฺฐน จกฺกวตฺติรโญฺญ จกฺกรตนสทิสํ โหติฯ จกฺกวตฺติโน จ รตเนสุ มหากายูปปนฺนํ อจฺจุคฺคตํ วิปุลํ มหนฺตํ หตฺถิรตนํ, อิทมฺปิ **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺครตนํ** มหนฺตํ ธมฺมกายูปปนฺนํ อจฺจุคฺคตํ วิปุลํ มหนฺตนฺติ หตฺถิรตนสทิสํ โหติฯ จกฺกวตฺติโน อสฺสรตนํ สีฆํ ลหุ ชวํ, อิทมฺปิ **วีริยสโมฺพชฺฌงฺครตนํ** สีฆํ ลหุ ชวนฺติ อิมาย สีฆลหุชวตาย อสฺสรตนสทิสํ โหติฯ

จกฺกวตฺติโน มณิรตนํ อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกํ ทเสฺสติ, อิทมฺปิ **ปีติสมฺโพชฺฌงฺครตนํ** ตาย เอกนฺตกุสลตฺตา กิเลสนฺธการํ วิธมติ, สหชาตปจฺจยาทิวเสน ญาณาโลกํ ทเสฺสตีติ อิมินา อนฺธการวิธมนอาโลกทสฺสนภาเวน มณิรตนสทิสํ โหติฯ

จกฺกวตฺติโน อิตฺถิรตนํ กายจิตฺตทรถํ ปฏิปสฺสเมฺภติ, ปริฬาหํ วูปสเมติฯ อิทมฺปิ **ปสฺสทฺธิสมฺโพชฺฌงฺครตนํ** กายจิตฺตทรถํ ปฏิปสฺสเมฺภติ, ปริฬาหํ วูปสเมตีติ อิตฺถิรตนสทิสํ โหติฯ จกฺกวตฺติโน คหปติรตนํ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ ธนทาเนน วิเกฺขปํ ปจฺฉินฺทิตฺวา จิตฺตํ เอกคฺคํ กโรติ, อิทมฺปิ **สมาธิสมฺโพชฺฌงฺครตนํ** ยถิจฺฉิตาทิวเสน อปฺปนํ สมฺปาเทติ, วิเกฺขปํ ปจฺฉินฺทิตฺวา จิตฺตํ เอกคฺคํ กโรตีติ คหปติรตนสทิสํ โหติฯ จกฺกวตฺติโน จ ปริณายกรตนํ สพฺพตฺถกิจฺจสมฺปาทเนน อโปฺปสฺสุกฺกตํ กโรติฯ อิทมฺปิ **อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺครตนํ** จิตฺตุปฺปาทํ ลีนุทฺธจฺจโต โมเจตฺวา ปโยคมชฺฌเตฺต ฐปยมานํ อโปฺปสฺสุกฺกตํ กโรตีติ ปริณายกรตนสทิสํ โหติฯ อิติ อิมสฺมึ สุเตฺต จตุภูมโก สพฺพสงฺคาหิกธมฺมปริเจฺฉโท กถิโตติ เวทิตโพฺพฯ

๔-๑๐. ทุปฺปญฺญสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๒๕-๒๓๑. จตุเตฺถ **เอฬมูโค**ติ มุเขน วาจํ นิจฺฉาเรตุํ สโกฺกโนฺตปิ โทเสหิ มูโค อสมฺปนฺนวจโนฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

จกฺกวตฺติวโคฺคฯ

๖. สากจฺฉวโคฺค

๑. อาหารสุตฺตวณฺณนา

๒๓๒. ฉฏฺฐวคฺคสฺส ปฐเม **อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา สติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทายา**ติอาทีสุ อยํ ปุริมนยโต วิเสโสฯ น เกวลญฺหิ สติสมฺโพชฺฌงฺคาทีนํ เอเต วุตฺตปฺปการาว อุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนานํ วา ภาวนาย ปาริปูริยา ปจฺจยา โหนฺติ, อเญฺญปิ ปน เอวํ เวทิตพฺพาฯ อปเรปิ หิ จตฺตาโร ธมฺมา สติสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ สติสมฺปชญฺญํ มุฏฺฐสฺสติปุคฺคลปริวชฺชนตา อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคลเสวนตา ตทธิมุตฺตตาติฯ อภิกฺกนฺตาทีสุ หิ สตฺตสุ ฐาเนสุ สติสมฺปชเญฺญน, ภตฺตนิกฺขิตฺตกากสทิเส มุฏฺฐสฺสติปุคฺคเล ปริวชฺชเนน, ติสฺสทตฺตเตฺถรอภยเตฺถราทิสทิเส อุปฏฺฐิตสฺสติปุคฺคเล เสวเนน, ฐานนิสชฺชาทีสุ สติสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาย จ สติสมฺโพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ เอวํ จตูหิ การเณหิ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหติฯ

สตฺต ธมฺมา **ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส** อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – ปริปุจฺฉกตา วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **ปริปุจฺฉกตา**ติ ขนฺธธาตุอายตนอินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคฌานงฺคสมถวิปสฺสนานํ อตฺถสนฺนิสฺสิตปริปุจฺฉาพหุลตาฯ

วตฺถุวิสทกิริยาติ อชฺฌตฺติกพาหิรานํ วตฺถูนํ วิสทภาวกรณํฯ ยทา หิสฺส เกสนขโลมานิ ทีฆานิ โหนฺติ, สรีรํ วา อุสฺสนฺนโทสเญฺจว เสทมลมกฺขิตญฺจ, ตทา อชฺฌตฺติกวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ ยทา ปน จีวรํ ชิณฺณํ กิลิฏฺฐํ ทุคฺคนฺธํ โหติ, เสนาสนํ วา อุกฺลาปํ, ตทา พาหิรวตฺถุ อวิสทํ โหติ อปริสุทฺธํฯ ตสฺมา เกสาทิเฉทเนน อุทฺธํวิเรจนอโธวิเรจนาทีหิ สรีรสลฺลหุกภาวกรเณน อุจฺฉาทนนหาปเนน จ อชฺฌตฺติกวตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ สูจิกมฺมโธวนรชนปริ

ภณฺฑกรณาทีหิ พาหิรวตฺถุ วิสทํ กาตพฺพํฯ เอตสฺมิญฺหิ อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุมฺหิ อวิสเท อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ อวิสทํ อปริสุทฺธํ โหติ อปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ วิสเท ปน อชฺฌตฺติกพาหิเร วตฺถุมฺหิ อุปฺปนฺเนสุ จิตฺตเจตสิเกสุ ญาณมฺปิ วิสทํ โหติ ปริสุทฺธานิ ทีปกปลฺลกวฏฺฏิเตลานิ นิสฺสาย อุปฺปนฺนทีปสิขาย โอภาโส วิยฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วตฺถุวิสทกิริยา ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย สํวตฺตตี’’ติฯ

อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา นาม สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ สมภาวกรณํฯ สเจ หิสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อิตรานิ มนฺทานิ, ตโต วีริยินฺทฺริยํ ปคฺคหกิจฺจํ, สตินฺทฺริยํ อุปฏฺฐานกิจฺจํ, สมาธินฺทฺริยํ อวิเกฺขปกิจฺจํ, ปญฺญินฺทฺริยํ ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ ฯ ตสฺมา ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน วา, ยถา วา มนสิกโรโต พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกรเณน หาเปตพฺพํฯ **วกฺกลิตฺเถรวตฺถุ** เจตฺถ นิทสฺสนํฯ สเจ ปน วีริยินฺทฺริยํ พลวํ โหติ, อถ เนว สทฺธินฺทฺริยํ อธิโมกฺขกิจฺจํ กาตุํ สโกฺกติ, น อิตรานิ อิตรกิจฺจเภทํฯ ตสฺมา ตํ ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพํฯ ตตฺถาปิ **โสณตฺเถรสฺส วตฺถุ** ทเสฺสตพฺพํฯ เอวํ เสเสสุปิ เอกสฺส พลวภาเว สติ อิตเรสํ อตฺตโน กิเจฺจสุ อสมตฺถตา เวทิตพฺพาฯ

วิเสสโต ปเนตฺถ สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมตํ ปสํสนฺติฯ พลวสโทฺธ หิ มนฺทปโญฺญ มุธปฺปสโนฺน โหติ, อวตฺถุสฺมิํ ปสีทติฯ พลวปโญฺญ ปน มนฺทสโทฺธ เกราฏิกปกฺขํ ภชติ, เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหติฯ จิตฺตุปฺปาทมเตฺตเนว กุสลํ โหตีติ อติธาวิตฺวา ทานาทีนิ อกโรโนฺต นิรเย อุปฺปชฺชติฯ อุภินฺนํ สมตาย วตฺถุสฺมิํเยว ปสีทติฯ พลวสมาธิํ ปน มนฺทวีริยํ สมาธิสฺส โกสชฺชปกฺขตฺตา โกสชฺชํ อภิภวติฯ พลววีริยํ มนฺทสมาธิํ วีริยสฺส อุทฺธจฺจปกฺขตฺตา อุทฺธจฺจํ อภิภวติฯ สมาธิ ปน วีริเยน สํโยชิโต โกสเชฺช ปติตุํ น ลภติ, วีริยํ สมาธินา สํโยชิตํ อุทฺธเจฺจ ปติตุํ น ลภติฯ ตสฺมา ตทุภยํ สมํ กาตพฺพํฯ อุภยสมตาย หิ อปฺปนา โหติฯ

อปิ จ สมาธิกมฺมิกสฺส พลวตีปิ สทฺธา วฏฺฏติฯ เอวํ สทฺทหโนฺต โอกเปฺปโนฺต อปฺปนํ ปาปุณิสฺสติฯ สมาธิปญฺญาสุ ปน สมาธิกมฺมิกสฺส เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส อปฺปนํ ปาปุณาติฯ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ปญฺญา พลวตี วฏฺฏติฯ เอวญฺหิ โส ลกฺขณปฏิเวธํ ปาปุณาติฯ อุภินฺนํ ปน สมตายปิ อปฺปนา โหติเยวฯ สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏติฯ สติ หิ จิตฺตํ อุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สทฺธาวีริยปญฺญานํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต , โกสชฺชปกฺขิเกน จ สมาธินา โกสชฺชปาตโต รกฺขติฯ ตสฺมา สา โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ, สพฺพกมฺมิกอมโจฺจ วิย จ สพฺพราชกิเจฺจสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห ‘‘สติ จ ปน สพฺพตฺถิกา วุตฺตา ภควตาฯ กิํ การณา? จิตฺตญฺหิ สติปฏิสรณํ, อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา จ สติ, น วินา สติยา จิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคโห โหตี’’ติฯ

ทุปฺปญฺญปุคฺคลปริวชฺชนา นาม ขนฺธาทิเภเท อโนคาฬฺหปญฺญานํ ทุมฺเมธปุคฺคลานํ อารกา ปริวชฺชนํฯ **ปญฺญวนฺตปุคฺคลเสวนา** นาม สมปญฺญาสลกฺขณปริคฺคาหิกาย อุทยพฺพยปญฺญาย สมนฺนาคตปุคฺคลเสวนาฯ **คมฺภีรญาณจริยปจฺจเวกฺขณา** นาม คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ ธมฺมวิจยสมฺโพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหติฯ

เอกาทส ธมฺมา **วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – อปายภยปจฺจเวกฺขณตา, อานิสํสทสฺสาวิตา, คมนวีถิปจฺจเวกฺขณตา, ปิณฺฑปาตาปจายนตา, ทายชฺชมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, สตฺถุมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณตา, กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนตา, อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

ตตฺถ ‘‘นิรเยสุ ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐาย มหาทุกฺขํ อนุภวนกาเลปิ, ติรจฺฉานโยนิยํ ชาลขิปนกุมีนาทีหิ คหิตกาเลปิ, ปาชนกณฺฏกาทิปฺปหารตุนฺนสฺส ปน สกฏวหนาทิกาเลปิ, เปตฺติวิสเย อเนกานิปิ วสฺสสหสฺสานิ เอกํ พุทฺธนฺตรมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ อาตุรีภูตกาเลปิ, กาลกญฺจิกอสุเรสุ สฏฺฐิหตฺถอสีติหตฺถปฺปมาเณน อฏฺฐิจมฺมมตฺเตเนว อตฺตภาเวน วาตาตปาทิทุกฺขานุภวนกาเลปิ น สกฺกา วีริยสโมฺพชฺฌงฺคํ อุปฺปาเทตุํฯ อยเมว เต ภิกฺขุ กาโล’’ติ เอวํ **อปายภยํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ** วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ

‘‘น สกฺกา กุสีเตน นวโลกุตฺตรธมฺมํ ลทฺธุํ, อารทฺธวีริเยเนว สกฺกา อยมานิสํโส วีริยสฺสา’’ติ เอวํ **อานิสํสทสฺสาวิโนปิ** อุปฺปชฺชติฯ ‘‘สพฺพพุทฺธ-ปเจฺจกพุทฺธ-มหาสาวเกเหว คตมโคฺค เต คนฺตโพฺพฯ โส จ น สกฺกา กุสีเตน คนฺตุ’’นฺติ เอวํ **คมนวีถิํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ** อุปฺปชฺชติฯ

‘‘เย ตํ ปิณฺฑปาตาทีหิ อุปฏฺฐหนฺติ, อิเม เต มนุสฺสา เนว ญาตกา, น ทาสกมฺมกรา, นาปิ ‘ตํ นิสฺสาย ชีวิสฺสามา’ติ เต ปณีตานิ ปิณฺฑปาตาทีนิ เทนฺติฯ อถ โข อตฺตโน การานํ มหปฺผลตํ ปจฺจาสีสมานา เทนฺติฯ สตฺถาราปิ ‘‘อยํ อิเม ปจฺจเย ปริภุญฺชิตฺวา กายทฬฺหิพหุโล สุขํ วิหริสฺสตี’’ติ น เอวํ สมฺปสฺสตา ตุยฺหํ ปจฺจยา อนุญฺญาตา, อถ โข ‘‘อยํ อิเม ปริภุญฺชมาโนว สมณธมฺมํ กตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิสฺสตี’ติ เต ปจฺจยา อนุญฺญาตา, โส ทานิ ตฺวํ กุสีโต วิหรโนฺต น ตํ ปิณฺฑํ อปจายิสฺสสิ, อารทฺธวีริยเสฺสว หิ ปิณฺฑปาตาปจายนํ นาม โหตี’’ติ เอวํ **ปิณฺฑปาตาปจายนํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ** อุปฺปชฺชติ **มหามิตฺตเตฺถรสฺส** วิยฯ

เถโร กิร กสฺสกเลเณ นาม ปฏิวสติฯ ตเสฺสว โคจรคาเม เอกา มหาอุปาสิกา เถรํ ปุตฺตํ กตฺวา ปฏิชคฺคติฯ สา เอกทิวสํ อรญฺญํ คจฺฉนฺตี ธีตรํ อาห – ‘‘อมฺม, อสุกสฺมิํ ฐาเน ปุราณตณฺฑุลา, อสุกสฺมิํ ขีรํ, อสุกสฺมิํ สปฺปิ, อสุกสฺมิํ ผาณิตํ, ตว ภาติกสฺส อยฺยมิตฺตสฺส อาคตกาเล ภตฺตํ ปจิตฺวา ขีรสปฺปิผาณิเตหิ สทฺธิํ เทหิ, ตฺวญฺจ ภุเญฺชยฺยาสิ, อหํ ปน หิโยฺย ปกฺกํ ปาริวาสิกภตฺตํ กญฺชิเยน ภุตฺตามฺหี’’ติฯ ‘‘ทิวา กิํ ภุญฺชิสฺสสิ, อมฺมา’’ติ? ‘‘สากปณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา กณตณฺฑุเลหิ อมฺพิลยาคุํ ปจิตฺวา ฐเปหิ, อมฺมา’’ติฯ

เถโร จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ นีหรโนฺตว ตํ สทฺทํ สุตฺวา อตฺตานํ โอวทิ ‘‘มหาอุปาสิกา กิร กญฺชิเยน ปาริวาสิกภตฺตํ ภุญฺชิตฺวา ทิวาปิ กณปณฺณมฺพิลยาคุํ ภุญฺชิสฺสติ, ตุยฺหํ อตฺถาย ปน ปุราณตณฺฑุลาทีนิ อาจิกฺขติ, ตํ นิสฺสาย โข ปเนสา เนว เขตฺตํ น วตฺถุํ น ภตฺตํ น วตฺถํ ปจฺจาสีสติ, ติโสฺส ปน สมฺปตฺติโย ปตฺถยมานา เทติ, ตฺวํ เอติสฺสา ตา สมฺปตฺติโย ทาตุํ สกฺขิสฺสสิ , น สกฺขิสฺสสีติ, อยํ โข ปน ปิณฺฑปาโต ตยา สราเคน สโทเสน สโมเหน น สกฺกา คณฺหิตุ’’นฺติ ปตฺตํ ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา คณฺฐิกํ มุญฺจิตฺวา นิวตฺติตฺวา กสฺสกเลณเมว คนฺตฺวา ปตฺตํ เหฏฺฐามเญฺจ, จีวรํ จีวรวํเส ฐเปตฺวา ‘‘อรหตฺตํ อปาปุณิตฺวา น นิกฺขมิสฺสามี’’ติ วีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา นิสีทิ ฯ ทีฆรตฺตํ อปฺปมโตฺต หุตฺวา นิวุตฺถภิกฺขุ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ปุเรภตฺตเมว อรหตฺตํ ปตฺวา วิกสมานมิว ปทุมํ มหาขีณาสโว สิตํ กโรโนฺตว นิกฺขมิฯ เลณทฺวาเร รุกฺขมฺหิ อธิวตฺถา เทวตา –

‘‘นโม เต ปุริสาชญฺญ, นโม เต ปุริสุตฺตม;
ยสฺส เต อาสวา ขีณา, ทกฺขิเณยฺยสิ มาริสา’’ติฯ –

อุทานํ อุทาเนตฺวา ‘‘ภเนฺต, ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐานํ ตุมฺหาทิสานํ อรหนฺตานํ ภิกฺขํ ทตฺวา มหลฺลกิตฺถิโย ทุกฺขา มุจฺจิสฺสนฺตี’’ติ อาหฯ เถโร อุฏฺฐหิตฺวา ทฺวารํ วิวริตฺวา กาลํ โอโลเกนฺโต ‘‘ปาโตเยวา’’ติ ญตฺวา ปตฺตจีวรํ อาทาย คามํ ปาวิสิฯ

ทาริกาปิ ภตฺตํ สมฺปาเทตฺวา ‘‘อิทานิ เม ภาตา อาคมิสฺสติ, อิทานิ อาคมิสฺสตี’’ติ ทฺวารํ โอโลกยมานา นิสีทิฯ สา เถเร ฆรทฺวารํ สมฺปเตฺต ปตฺตํ คเหตฺวา สปฺปิผาณิตโยชิตสฺส ขีรปิณฺฑปาตสฺส ปูเรตฺวา หเตฺถ ฐเปสิฯ เถโร ‘‘สุขํ โหตู’’ติ อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ สาปิ ตํ โอโลกยมานาว อฏฺฐาสิฯ เถรสฺส หิ ตทา อติวิย ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ อโหสิ, วิปฺปสนฺนานิ อินฺทฺริยานิ, มุขํ พนฺธนา มุตฺตตาลปกฺกํ วิย อติวิย วิโรจิตฺถฯ

มหาอุปาสิกา อรญฺญโต อาคนฺตฺวา ‘‘กึ, อมฺม, ภาติโก เต อาคโต’’ติ ปุจฺฉิฯ สา สพฺพํ ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ อุปาสิกา ‘‘อชฺช เม ปุตฺตสฺส ปพฺพชิตกิจฺจํ มตฺถกํ ปตฺต’’นฺติ ญตฺวา ‘‘อภิรมติ เต, อมฺม, ภาตา พุทฺธสาสเน, น อุกฺกณฺฐตี’’ติ อาหฯ

‘‘มหนฺตํ โข ปเนตํ สตฺถุทายชฺชํ, ยทิทํ สตฺต อริยธนานิ นาม, ตํ น สกฺกา กุสีเตน คเหตุํฯ ยถา หิ วิปฺปฏิปนฺนํ ปุตฺตํ มาตาปิตโร ‘อยํ อมฺหากํ อปุโตฺต’ติ ปริพาหิรํ กโรนฺติ, โส เตสํ อจฺจเยน ทายชฺชํ น ลภติ, เอวํ กุสีโตปิ อิทํ อริยธนทายชฺชํ น ลภติ , อารทฺธวีริโยว ลภตี’’ติ **ทายชฺชมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ** อุปฺปชฺชติฯ

‘‘มหา โข ปน เต สตฺถา, สตฺถุโน หิ เต มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหณกาเลปิ อภินิกฺขมเนปิ อภิสโมฺพธิยมฺปิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตน-ยมกปาฏิหาริย-เทโวโรหน-อายุสงฺขารโวสฺสชฺชเนสุปิ ปรินิพฺพานกาเลปิ ทสสหสฺสิโลกธาตุ อกมฺปิตฺถฯ ยุตฺตํ นุ โข เต เอวรูปสฺส สตฺถุ สาสเน ปพฺพชิตฺวา กุสีเตน ภวิตุ’’นฺติ เอวํ **สตฺถุมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ** อุปฺปชฺชติฯ

‘‘ชาติยาปิ ตฺวํ อิทานิ น ลามกชาติโก, อสมฺภินฺนาย มหาสมฺมตปเวณิยา อาคตอุกฺกากราชวํเส ชาโตสิ, สุโทฺธทนมหาราชสฺส จ มหามายาเทวิยา จ นตฺตา, ราหุลภทฺทสฺส กนิโฏฺฐ, ตยา นาม เอวรูเปน ชินปุเตฺตน หุตฺวา น ยุตฺตํ กุสีเตน วิหริตุ’’นฺติ เอวํ **ชาติมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ** อุปฺปชฺชติฯ

‘‘สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา เจว อสีติ มหาสาวกา จ วีริเยเนว โลกุตฺตรธมฺมํ ปฏิวิชฺฌึสุฯ ตฺวํ ปน เอเตสํ สพฺรหฺมจารีนํ มคฺคํ ปฏิปชฺชสิ, น ปฏิปชฺชสี’’ติ เอวํ **สพฺรหฺมจาริมหตฺตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ** อุปฺปชฺชติฯ

กุจฺฉึ ปูเรตฺวา ฐิตอชครสทิเส วิสฺสฏฺฐกายิกเจตสิกวีริเย กุสีตปุคฺคเล ปริวชฺเชนฺตสฺสาปิ, อารทฺธวีริเย ปหิตเตฺต ปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ ฐานนิสชฺชาทีสุ วีริยุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหติฯ

เอกาทส ธมฺมา **ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – พุทฺธานุสฺสติ ธโมฺม, สโงฺฆ, สีลํ, จาโค, เทวตานุสฺสติ, อุปสมานุสฺสติ, ลูขปุคฺคลปริวชฺชนตา, สินิทฺธปุคฺคลเสวนตา, ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจเวกฺขณตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

พุทฺธคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ หิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติ, ธมฺมสงฺฆคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสาปิ, ทีฆรตฺตํ อขณฺฑํ กตฺวา รกฺขิตํ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโน ทสสีลปญฺจสีลานิ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ทุพฺภิกฺขภยาทีสุ ปณีตํ โภชนํ สพฺรหฺมจารีนํ ทตฺวา ''เอวํ นาม อทมฺหา''ติ จาคํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, คิหิโนปิ เอวรูเป กาเล สีลวนฺตานํ ทินฺนทานํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เยหิ คุเณหิ สมนฺนาคตา เทวตฺตํ ปตฺตา, ตถารูปานํ อตฺตนิ อตฺถิตํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภิตา กิเลสา สฏฺฐิปิ สตฺตติปิ วสฺสานิ น สมุทาจรนฺตีติ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนเถรทสฺสเนสุ อสกฺกจฺจกิริยาย สํสูจิตลูขภาเว พุทฺธาทีสุ ปสาทสิเนหาภาเวน คทฺรภปิฏฺฐรชสทิเส ลูขปุคฺคเล ปริวชฺชนฺตสฺสาปิ, พุทฺธาทีสุ ปสาทพหุเล มุทุจิตฺเต สินิทฺธปุคฺคเล เสวนฺตสฺสาปิ, รตนตฺตยคุณปริทีปเก ปสาทนีเย สุตฺตนฺเต ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปีติอุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหติฯ

สตฺต ธมฺมา **ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – ปณีตโภชนเสวนตา, อุตุสุขเสวนตา, อิริยาปถสุขเสวนตา, มชฺฌตฺตปโยคตา, สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนตา, ปสฺสทฺธกาย-ปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ

ปณีตญฺหิ สินิทฺธํ โภชนํ ภุญฺชนฺตสฺสาปิ, สีตุเณฺหสุ อุตูสุ ฐานาทีสุ จ อิริยาปเถสุ สปฺปายํ อุตุญฺจ อิริยาปถญฺจ เสวนฺตสฺสาปิ ปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชติฯ โย ปน มหาปุริสชาติโก สพฺพอุตุอิริยาปถกฺขโมว โหติ, น ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ยสฺส สภาควิสภาคตา อตฺถิ, ตเสฺสว วิสภาเค อุตุอิริยาปเถ วเชฺชตฺวา สภาเค เสวนฺตสฺส อุปฺปชฺชติฯ มชฺฌตฺตปโยโค วุจฺจติ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตปจฺจเวกฺขณาฯ อิมินา มชฺฌตฺตปโยเคน อุปฺปชฺชติฯ โย เลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ ปรํ วิเหฐยมาโนว วิจรติ, เอวรูปํ สารทฺธกายปุคฺคลํ ปริวเชฺชนฺตสฺสาปิ, สํยตปาทปาณึ ปสฺสทฺธกายํ ปุคฺคลํ เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ปสฺสทฺธิอุปฺปาทนตฺถาย นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหติฯ

ทส ธมฺมา **สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส** อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – วตฺถุวิสทกิริยตา, อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา, นิมิตฺตกุสลตา, สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนตา, สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคณฺหนตา, สมเย สมฺปหํสนตา, สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา, อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา, สมาหิตปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ **วตฺถุวิสทกิริยตา** จ **อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนตา** จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

นิมิตฺตกุสลตา นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหณกุสลตาฯ **สมเย จิตฺตสฺส ปคฺคณฺหนตา**ติ ยสฺมึ สมเย อติสิถิลวีริยตาทีหิ ลีนํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมึ สมเย ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปเนน ตสฺส ปคฺคณฺหนํฯ **สมเย จิตฺตสฺส นิคฺคณฺหนตา**ติ ยสฺมึ สมเย อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปเนน ตสฺส นิคฺคณฺหนํฯ **สมเย สมฺปหํสนตา**ติ ยสฺมึ สมเย จิตฺตํ ปญฺญาปโยคมนฺทตาย วา อุปสมสุขานํ วิคเมน วา นิรสฺสาทํ โหติ, ตสฺมึ สมเย อฏฺฐสํเวควตฺถุปจฺจเวกฺขเณน สํเวเชติฯ **อฏฺฐ สํเวควตฺถูนิ** นาม ชาติชราพฺยาธิมรณานิ จตฺตาริ, อปายทุกฺขํ ปญฺจมํ, อตีเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, อนาคเต วฏฺฏมูลกํ ทุกฺขํ, ปจฺจุปฺปเนฺน อาหารปริเยฏฺฐิมูลกํ ทุกฺขนฺติฯ รตนตฺตยคุณานุสฺสรเณน จ ปสาทํ ชเนติ, อยํ วุจฺจติ ''สมเย สมฺปหํสนตา''ติฯ

สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา นาม ยสฺมึ สมเย สมฺมาปฏิปตฺตึ อาคมฺม อลีนํ อนุทฺธตํ อนิรสฺสาทํ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฏิปนฺนํ จิตฺตํ โหติ, ตทาสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ น พฺยาปารํ อาปชฺชติ สารถิ วิย สมปฺปวตฺเตสุ อเสฺสสุฯ อยํ วุจฺจติ ''สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา''ติฯ **อสมาหิตปุคฺคลปริวชฺชนตา** นาม อุปจารํ วา อปฺปนํ วา อปฺปตฺตานํ วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ ปุคฺคลานํ อารกา ปริวชฺชนํฯ **สมาหิตปุคฺคลเสวนตา** นาม อุปจาเรน วา อปฺปนาย วา สมาหิตจิตฺตานํ เสวนา ภชนา ปยิรุปาสนาฯ **ตทธิมุตฺตตา** นาม ฐานนิสชฺชาทีสุ สมาธิอุปฺปาทนตฺถเมว นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตตาฯ เอวญฺหิ ปฏิปชฺชโต เอส อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหติฯ

ปญฺจ ธมฺมา **อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌงฺคสฺส** อุปฺปาทาย สํวตฺตนฺติ – สตฺตมชฺฌตฺตตา, สงฺขารมชฺฌตฺตตา, สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลเสวนตา, ตทธิมุตฺตตาติฯ ตตฺถ ทฺวีหากาเรหิ **สตฺตมชฺฌตฺตตํ** สมุฏฺฐาเปติ – ''ตฺวํ อตฺตโนว กมฺเมน อาคนฺตฺวา อตฺตโนว กมฺเมน คมิสฺสสิ, เอโสปิ อตฺตโน กมฺเมน อาคนฺตฺวา อตฺตโนว กมฺเมน คมิสฺสติ, ตฺวํ กํ เกลายสี''ติ เอวํ กมฺมสฺสกตปจฺจเวกฺขเณน จ – ''ปรมตฺถโต สโตฺตเยว นตฺถิ, โส ตฺวํ กํ เกลายสี''ติ เอวํ นิสฺสตฺตปจฺจเวกฺขเณน จฯ ทฺวีเหวากาเรหิ **สงฺขารมชฺฌตฺตตํ** สมุฏฺฐาเปติ – ''อิทํ จีวรํ อนุปุพฺเพน วณฺณวิการตเญฺจว ชิณฺณภาวญฺจ อุปคนฺตฺวา ปาทปุญฺฉนโจฬกํ หุตฺวา ยฏฺฐิโกฏิยา ฉฑฺฑนียํ ภวิสฺสติ, สเจ ปนสฺส สามิโก ภเวยฺย , นายํ เอวํ วินสฺสิตุํ ทเทยฺยา''ติ เอวํ อสฺสามิกภาวปจฺจเวกฺขเณน จ, ''อนทฺธนิยํ อิทํ ตาวกาลิก''นฺติ เอวํ ตาวกาลิกภาวปจฺจเวกฺขเณน จฯ ยถา จ จีวเร, เอวํ ปตฺตาทีสุปิ โยชนา กาตพฺพาฯ

สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตาติ เอตฺถ โย ปุคฺคโล คิหิ วา อตฺตโน ปุตฺตธีตาทิเก, ปพฺพชิโต วา อตฺตโน อเนฺตวาสิกสมานุปชฺฌายกาทิเก มมายติ, สหตฺถาว เนสํ เกสเจฺฉทน-สูจิกมฺม-จีวรโธวน-รชน-ปตฺตปจนาทีนิ กโรติ, มุหุตฺตมฺปิ อปสฺสโนฺต ''อสุโก สามเณโร กุหึ, อสุโก ทหโร กุหิ''นฺติ ภนฺตมิโค วิย อิโต จิโต จ อาโลเกติ, อเญฺญน เกสเจฺฉทนาทีนํ อตฺถาย ''มุหุตฺตํ ตาว อสุกํ เปเสถา''ติ ยาจิยมาโนปิ ''อเมฺหปิ ตํ อตฺตโน กมฺมํ น กาเรม, ตุเมฺห นํ คเหตฺวา กิลเมสฺสถา''ติ น เทติ, อยํ **สตฺตเกลายโน** นามฯ โย ปน จีวรปตฺตถาลกกตฺตรยฏฺฐิอาทีนิ มมายติ, อญฺญสฺส หเตฺถน ปรามสิตุมฺปิ น เทติ, ตาวกาลิกํ ยาจิโตปิ ''มยมฺปิ อิมํ ธนายนฺตา น ปริภุญฺชาม, ตุมฺหากํ กึ ทสฺสามา''ติ วทติ, อยํ **สงฺขารเกลายโน** นามฯ โย ปน เตสุ ทฺวีสุปิ วตฺถูสุ มชฺฌโตฺต อุทาสิโน, อยํ **สตฺตสงฺขารมชฺฌโตฺต** นามฯ อิติ อยํ อุเปกฺขาสมฺโพชฺฌโงฺค เอวรูปํ สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลํ อารกา ปริวเชฺชนฺตสฺสาปิ, สตฺตสงฺขารมชฺฌตฺตปุคฺคลํ เสวนฺตสฺสาปิ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ตทุปฺปาทนตฺถํ นินฺนโปณปพฺภารจิตฺตสฺสาปิ อุปฺปชฺชติฯ เอวํ อุปฺปนฺนสฺส ปนสฺส อรหตฺตมคฺเคน ภาวนาปาริปูรี โหติฯ

อสุภนิมิตฺตนฺติ อุทฺธุมาตกาทิเภทา ทส อสุภารมฺมณา ธมฺมาฯ **โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร**ติ เอตฺถ ปน โยนิโสมนสิกาโร นาม อุปายมนสิกาโร, ปถมนสิกาโร, อุปฺปาทกมนสิกาโรฯ อปิจ ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺติ – อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, อสุภภาวนานุโยโค, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารตา, โภชเน มตฺตญฺญุตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ

ทสวิธญฺหิ อสุภนิมิตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ กามจฺฉโนฺท ปหียติ, ภาเวนฺตสฺสาปิ, อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารสฺสาปิ, จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ อาโลปานํ โอกาเส สติ อุทกํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลตาย โภชเน มตฺตญฺญุโนปิฯ เตเนตํ วุตฺตํ –

‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถรสทิเส อสุภภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ กามจฺฉนฺโท ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ทสอสุภนิมิตฺตาย-สปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา กามจฺฉนฺทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติ ฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส กามจฺฉนฺทสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ

เมตฺตา เจโตวิมุตฺตีติ เอตฺถ เมตฺตาติ วุเตฺต อปฺปนาปิ อุปจาโรปิ วฏฺฏติ, เจโตวิมุตฺตีติ อปฺปนาเยวฯ โยนิโสมนสิกาโร วุตฺตลกฺขโณวฯ อปิจ ฉ ธมฺมา **พฺยาปาทสฺส** ปหานาย สํวตฺตนฺติ – เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโห, เมตฺตาภาวนานุโยโค, กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณตา, ปฏิสงฺขานพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ

โอทิสฺสกอโนทิสฺสกทิสาผรณานญฺหิ อญฺญตรวเสน เมตฺตํ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติ, ตถา โอธิโสอโนธิโสทิสาผรณวเสน เมตฺตํ ภาเวนฺตสฺสาปิฯ ‘‘ตฺวํ เอตสฺส กุโทฺธ กึ กริสฺสสิ? กิมสฺส สีลาทีนิ นาเสตุํ สกฺขิสฺสสิ? นนุ ตฺวํ อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสสิ? ปรสฺส กุชฺฌนํ นาม วีตจฺจิกงฺคารตตฺตอยสลากคูถาทีนิ คเหตฺวา ปรํ ปหริตุกามตาสทิสํ โหติฯ เอโสปิ ตว กุโทฺธ กึ กริสฺสติ? กึ เต สีลาทีนิ วินาเสตุํ สกฺขิสฺสติ? เอส อตฺตโน กเมฺมน อาคนฺตฺวา อตฺตโน กเมฺมเนว คมิสฺสติ? อปฺปฏิจฺฉิตปเหณกํ วิย ปฏิวาตํ ขิตฺตรโชมุฏฺฐิ วิย จ เอตเสฺสเวส โกโธ มตฺถเก ปติสฺสตี’’ติ เอวํ อตฺตโน จ ปรสฺส จ กมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขโตปิ, อุภยกมฺมสฺสกตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปฏิสงฺขาเน ฐิตสฺสาปิ, อสฺสคุตฺตเตฺถรสทิเส เมตฺตาภาวนารเต กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ พฺยาปาโท ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ เมตฺตานิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา พฺยาปาทสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติ ฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส พฺยาปาทสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ

อตฺถิ ภิกฺขเว อรตีติอาทิ วุตฺตตฺถเมวฯ อปิ จ ฉ ธมฺมา **ถินมิทฺธสฺส** ปหานาย สํวตฺตนฺติ – อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโห, อิริยาปถสมฺปริวตฺตนตา, อาโลกสญฺญามนสิกาโร, อโพฺภกาสวาโส, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ

อาหรหตฺถกํ, ภุตฺตวมิตกํ, ตตฺรวฏฺฏกํ, อลํสาฏกํ, กากมาสกโภชนํ ภุญฺชิตฺวา รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเน นิสินฺนสฺส หิ สมณธมฺมํ กโรโต ถินมิทฺธํ มหาหตฺถี วิย โอตฺถรนฺตํ อาคจฺฉติ, จตุปญฺจอาโลปโอกาสํ ปน ฐเปตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา ยาปนสีลสฺส ภิกฺขุโน ตํ น โหตีติ เอวํ อติโภชเน นิมิตฺตํ คณฺหนฺตสฺสปิ ถินมิทฺธํ ปหียติฯ ยสฺมึ อิริยาปเถ ถินมิทฺธํ โอกฺกมติ, ตโต อญฺญํ ปริวเตฺตนฺตสฺสาปิ, รตฺตึ จนฺทาโลกทีปาโลกอุกฺกาโลเก ทิวา สูริยาโลกํ มนสิกโรนฺตสฺสาปิ, อโพฺภกาเส วสนฺตสฺสาปิ, มหากสฺสปเตฺถรสทิเส ปหีนถินมิเทฺธ กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ ถินมิทฺธํ ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา ถินมิทฺธสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนสฺส ถินมิทฺธสฺส อรหตฺตมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ

อตฺถิ ภิกฺขเว เจตโส วูปสโมติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ อปิจ ฉ ธมฺมา **อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส** ปหานาย สํวตฺตนฺติ – พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, วุทฺธเสวิตตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ

พาหุสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา เทฺว วา ตโย วา จตฺตาโร วา ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ, วินยปญฺญตฺติยํ จิณฺณวสีภาวตาย ปกตญฺญุโนปิ, วุฑฺฒ มหลฺลกเตฺถเร อุปสงฺกมนฺตสฺสาปิ, อุปาลิเตฺถรสทิเส วินยธเร กลฺยาณมิตฺเต เสวนฺตสฺสาปิ, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ กปฺปิยากปฺปิยนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีเน อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ อุทฺธจฺจสฺส อรหตฺตมเคฺคน, กุกฺกุจฺจสฺส อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหตีติฯ

กุสลากุสลา ธมฺมาติอาทีนิปิ วุตฺตตฺถาเนวฯ อปิจ ฉ ธมฺมา **วิจิกิจฺฉาย** ปหานาย สํวตฺตนฺติ – พหุสฺสุตตา, ปริปุจฺฉกตา, วินเย ปกตญฺญุตา, อธิโมกฺขพหุลตา, กลฺยาณมิตฺตตา, สปฺปายกถาติฯ

พาหุสเจฺจนปิ หิ เอกํ วา…เป…. ปญฺจ วา นิกาเย ปาฬิวเสน จ อตฺถวเสน จ อุคฺคณฺหนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ตีณิ รตนานิ อารพฺภ ปริปุจฺฉาพหุลสฺสาปิ , วินเย จิณฺณวสีภาวสฺสาปิ, ตีสุ รตเนสุ โอกปฺปนิยสทฺธาสงฺขาตอธิโมกฺขพหุลสฺสาปิ, สทฺธาธิมุเตฺต วกฺกลิเตฺถรสทิเส กลฺยาณมิเตฺต เสวนฺตสฺสาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ฐานนิสชฺชาทีสุ ติณฺณํ รตนานํ คุณนิสฺสิตสปฺปายกถายปิ ปหียติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ฉ ธมฺมา วิจิกิจฺฉาย ปหานาย สํวตฺตนฺตี’’ติฯ อิเมหิ ปน ฉหิ ธเมฺมหิ ปหีนาย วิจิกิจฺฉาย โสตาปตฺติมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท โหติฯ อิติ ภควา อิมสฺมึ สุเตฺต เทสนํ ตีหิ ภเวหิ นิวเตฺตตฺวา อรหเตฺตน กูฏํ คณฺหิฯ เทสนาปริโยสาเน ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณึสุฯ

๒. ปริยายสุตฺตวณฺณนา

๒๓๓. ทุติเย **สมฺพหุลา**ติ วินยปริยาเยน ตโย ชนา สมฺพหุลาติ วุจฺจนฺติ, ตโต ปรํ สโงฺฆฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ตโย ตโย เอว, ตโต อุทฺธํ สมฺพหุลาฯ อิธ สุตฺตนฺตปริยาเยน สมฺพหุลาติ เวทิตพฺพาฯ **ปิณฺฑาย ปวิสึสู**ติ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐาฯ เต ปน น ตาว ปวิฏฺฐา, ‘‘ปวิสิสฺสามา’’ติ นิกฺขนฺตตฺตา ปน ปวิสึสูติ วุตฺตาฯ ยถา กึ? ยถา ‘‘คามํ คมิสฺสามี’’ติ นิกฺขนฺตปุริโส ตํ คามํ อปฺปตฺโตปิ ‘‘กหํ อิตฺถนฺนาโม’’ติ วุเตฺต ‘‘คามํ คโต’’ติ วุจฺจติ, เอวํฯ **ปริพฺพาชกานํ อาราโม**ติ เชตวนสฺส อวิทูเร อญฺญติตฺถิยานํ ปริพฺพาชกานํ อาราโม อตฺถิ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สมโณ อาวุโส**ติ อาวุโส ตุมฺหากํ สตฺถา สมโณ โคตโมฯ

มยมฺปิ โข อาวุโส สาวกานํ เอวํ ธมฺมํ เทเสมาติ ติตฺถิยานํ สมเย ‘‘ปญฺจ นีวรณา ปหาตพฺพา, สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาเวตพฺพา’’ติ เอตํ นตฺถิ ฯ เต ปน อารามํ คนฺตฺวา ปริสปริยเนฺต ฐตฺวา อญฺญํ โอโลเกโนฺต วิย อญฺญวิหิตกา วิย หุตฺวา ภควโต ธมฺมเทสนํ สุณนฺติฯ ตโต ‘‘สมโณ โคตโม ‘อิทํ ปชหถ อิทํ ภาเวถา’ติ วทตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา อตฺตโน อารามํ คนฺตฺวา อารามมเชฺฌ อาสนํ ปญฺญาเปตฺวา อุปฏฺฐายกอุปฏฺฐายิกาหิ ปริวุตา สีสํ อุกฺขิปิตฺวา กายํ อุนฺนาเมตฺวา อตฺตโน สยมฺภูญาเณน ปฏิวิทฺธาการํ ทเสฺสนฺตา – ‘‘ปญฺจ นีวรณา นาม ปหาตพฺพา, สตฺต โพชฺฌงฺคา นาม ภาเวตพฺพา’’ติ กเถนฺติฯ

อิธ โน อาวุโสติ เอตฺถ **อิธา**ติ อิมสฺมึ ปญฺญาปเนฯ **โก วิเสโส**ติ กึ อธิกํ? **โก อธิปฺปยาโส**ติ โก อธิกปฺปโยโค? **กึ นานากรณ**นฺติ กึ นานตฺตํ? **ธมฺมเทสนาย วา ธมฺมเทสน**นฺติ ยทิทํ สมณสฺส วา โคตมสฺส ธมฺมเทสนาย สทฺธึ อมฺหากํ ธมฺมเทสนํ, อมฺหากํ วา ธมฺมเท

สนาย สทฺธึ สมณสฺส โคตมสฺส ธมฺมเทสนํ อารพฺภ นานากรณํ วุเจฺจยฺย, ตํ กินฺนามาติ วทนฺติฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ

เนว อภินนฺทึสูติ ‘‘เอวเมว’’นฺติ น สมฺปฏิจฺฉึสุฯ **นปฺปฏิโกฺกสึสูติ** ‘‘นยิทํ เอว’’นฺติ น ปฏิเสธึสุฯ กึ ปน เต ปโหนฺตา เอวํ อกํสุ, อุทาหุ อปฺปโหนฺตาติ? ปโหนฺตาฯ น หิ เต เอตฺตกํ กถํ กเถตุํ น สโกฺกนฺติ ‘‘อาวุโส ตุมฺหากํ สมเย ปญฺจ นีวรณา ปหาตพฺพา นาม นตฺถิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาเวตพฺพา นาม นตฺถี’’ติฯ เอวํ ปน เตสํ อโหสิ – ‘‘อตฺถิ โน เอตํ กถาปาภตํ, มยํ เอตํ สตฺถุ อาโรเจสฺสาม, อถ โน สตฺถา มธุรธมฺมเทสนํ เทเสสฺสตี’’ติฯ

ปริยาโยติ การณํฯ **น เจว สมฺปายิสฺสนฺตี**ติ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ **อุตฺตริญฺจ วิฆาต**นฺติ อสมฺปายนโต อุตฺตริมฺปิ ทุกฺขํ อาปชฺชิสฺสนฺติฯ สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ อสโกฺกนฺตานญฺหิ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติฯ **ยถา ตํ, ภิกฺขเว, อวิสยสฺมิ**นฺติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํ, **ยถา**ติ การณวจนํ, ยสฺมา อวิสเย ปโญฺห ปุจฺฉิโตติ อโตฺถฯ **สเทวเก**ติ สห เทเวหิ สเทวเกฯ **สมารกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ตีณิ ฐานานิ โลเก ปกฺขิปิตฺวา เทฺว ปชายาติ, ปญฺจหิปิ สตฺตโลกเมว ปริยาทิยิตฺวา เอตสฺมึ สเทวกาทิเภเท โลเก เทวํ วา มนุสฺสํ วา น สมนุปสฺสามีติ ทีเปติฯ **อิโต วา ปน สุตฺวา**ติ อิโต วา ปน มม สาสนโต สุตฺวาฯ อิโต สุตฺวา หิ ตถาคโต ตถาคตสาวโกปิ อาราเธยฺย, ปริโตเสยฺย, อญฺญถา อาราธนา นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ อตฺตโน เตสํ ปญฺหานํ เวยฺยากรเณน จิตฺตาราธนํ ทเสฺสโนฺต **กตโม จ ภิกฺขเว ปริยาโย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อชฺฌตฺตํ กามจฺฉโนฺท**ติ อตฺตโน ปญฺจกฺขเนฺธ อารพฺภ อุปฺปนฺนฉนฺทราโค ฯ **พหิทฺธา กามจฺฉโนฺท**ติ ปเรสํ ปญฺจกฺขเนฺธ อารพฺภ อุปฺปนฺนฉนฺทราโคฯ **อุเทฺทสํ คจฺฉตี**ติ คณนํ คจฺฉติฯ **อชฺฌตฺตํ พฺยาปาโท**ติ อตฺตโน หตฺถปาทาทีสุ อุปฺปนฺนปฏิโฆฯ **พหิทฺธา พฺยาปาโท**ติ ปเรสํ เตสุ อุปฺปนฺนปฏิโฆฯ **อชฺฌตฺตํ ธเมฺมสุ วิจิกิจฺฉา**ติ อตฺตโน ขเนฺธสุ วิมติฯ **พหิทฺธา ธเมฺมสุ วิจิกิจฺฉา**ติ พหิทฺธา อฎฺฐสุ ฐาเนสุ มหาวิจิกิจฺฉาฯ **อชฺฌตฺตํ ธเมฺมสุ สตี**ติ อชฺฌตฺติเก สงฺขาเร ปฏิคฺคณฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนา สติฯ **พหิทฺธา ธเมฺมสุ สตี**ติ พหิทฺธา สงฺขาเร ปริคฺคณฺหนฺตสฺส อุปฺปนฺนา สติฯ **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌเงฺคปิ** เอเสว นโยฯ

กายิกนฺติ จงฺกมํ อธิฎฺฐหนฺตสฺส อุปฺปนฺนวีริยํฯ **เจตสิก**นฺติ – ‘‘น ตาวาหํ อิมํ ปลฺลงฺกํ ภินฺทิสฺสามิ, ยาว เม อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจิสฺสตี’’ติ เอวํ กายปโยคํ วินา อุปฺปนฺนวีริยํฯ **กายปฺปสฺสทฺธี**ติ ติณฺณํ ขนฺธานํ ทรถปสฺสทฺธิฯ **จิตฺตปฺปสฺสทฺธี**ติ วิญฺญาณกฺขนฺธสฺส ทรถปสฺสทฺธิฯ **อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌเงฺค** สติสโมฺพชฺฌงฺคสทิโสว วินิจฺฉโยฯ

อิมสฺมึ สุเตฺต มิสฺสกสโมฺพชฺฌงฺคา กถิตาฯ เอเตสุ หิ อชฺฌตฺตธเมฺมสุ สติ, ปวิจโย, อุเปกฺขาติ อิเม อตฺตโน ขนฺธารมฺมณตฺตา โลกิยาว โหนฺติ, ตถา มคฺคํ อปตฺตํ กายิกวีริยํฯ อวิตกฺกอวิจารา ปน ปีติสมาธี กิญฺจาปิ รูปาวจรา โหนฺติ, รูปาวจเร ปน โพชฺฌงฺคา น ลพฺภนฺตีติ โลกุตฺตราว โหนฺติฯ เย จ เถรา พฺรหฺมวิหารวิปสฺสนาปาทกชฺฌานาทีสุ โพชฺฌเงฺค อุทฺธรนฺติ, เตสํ มเตน รูปาวจราปิ อรูปาวจราปิ โหนฺติฯ โพชฺฌเงฺคสุ หิ อรูปาวจเร ปีติเยว เอกเนฺตน น ลพฺภติ, เสสา ฉ มิสฺสกาว โหนฺตีติฯ เทสนาปริโยสาเน เกจิ ภิกฺขู โสตาปนฺนา ชาตา, เกจิ สกทาคามี, เกจิ อนาคามี, เกจิ อรหโนฺตติฯ

๓. อคฺคิสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. ตติเย **สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี**ติ โลณธูปนํ วิย สพฺพกมฺมิกามจฺจํ วิย จ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพํ วทามีติ อโตฺถฯ ยถา หิ โลณธูปนํ สพฺพพฺยญฺชเนสุปิ นิวิสติ, ยถา จ สพฺพกมฺมิโก อมโจฺจ โยธกมฺมมฺปิ กโรติ มนฺตกมฺมมฺปิ ปฏิหารกมฺมมฺปีติ สพฺพกิจฺจานิ สาเธติ, เอวํ อุทฺธตสฺส จิตฺตสฺส นิคฺคณฺหนํ, ลีนสฺส ปคฺคณฺหนนฺติ สพฺพเมตํ สติยา อิชฺฌติ, น สกฺกา วินา สติยา เอตํ สมฺปาเทตุํ, ตสฺมา เอวมาหฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ปุพฺพภาควิปสฺสนาโพชฺฌงฺคาว กถิตาฯ

๔. เมตฺตาสหคตสุตฺตวณฺณนา

๒๓๕. จตุเตฺถ **เมตฺตาสหคเตน เจตสา**ติอาทิ สพฺพํ สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔๐-๒๔๑) วิตฺถาริตเมวฯ **มยมฺปิ โข, อาวุโส, สาวกานํ เอวํ ธมฺมํ เทเสมา**ติ อิทมฺปิ เต ปุริมนเยเนว สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา วทนฺติฯ ติตฺถิยานญฺหิ สมเย ปญฺจนีวรณปฺปหานํ วา เมตฺตาทิพฺรหฺมวิหารภาวนา วา นตฺถิฯ **กิํ คติกา โหตี**ติ กิํ นิปฺผตฺติ โหติฯ **กิํ ปรมา**ติ กิํ อุตฺตมาฯ **กิํ ผลา**ติ กิํ อานิสํสาฯ **กิํ ปริโยสานา**ติ กิํ นิฎฺฐาฯ **เมตฺตาสหคต**นฺติ เมตฺตาย สหคตํ สํสฎฺฐํ สมฺปยุตฺตํฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ **วิเวกนิสฺสิตา**ทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

อปฺปฏิกูลนฺติ ทุวิธํ อปฺปฏิกูลํ – สตฺตอปฺปฏิกูลญฺจ, สงฺขารอปฺปฏิกูลญฺจฯ ตสฺมึ อปฺปฏิกูเล อิเฎฺฐ วตฺถุสฺมินฺติ อโตฺถฯ **ปฏิกูลสญฺญี**ติ อนิฎฺฐสญฺญีฯ กถํ ปเนตฺถ เอวํ วิหรติ? อสุภผรณํ วา อนิจฺจนฺติ มนสิการํ วา กโรโนฺตฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทาย ''กถํ อปฺปฏิกูเล ปฏิกูลสญฺญี วิหรติฯ อิฎฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ อสุภาย วา ผรติ, อนิจฺจโต วา อุปสํหรตี''ติฯ ปฏิกูเล ปน อนิเฎฺฐ วตฺถุสฺมึ เมตฺตาผรณํ วา ธาตุมนสิการํ วา กโรโนฺต **อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติ** นามฯ ยถาห ''กถํ ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติฯ อนิฎฺฐสฺมึ วตฺถุสฺมึ เมตฺตาย วา ผรติ, ธาตุโต วา อุปสํหรตี''ติ (ปฏิ. ม. ๒.๑๗)ฯ อุภยมิสฺสกปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อปฺปฏิกูลปฺปฏิกูเลสุ หิ ตเทว อสุภผรณํ วา อนิจฺจนฺติ มนสิการํ วา กโรโนฺต **ปฏิกูลสญฺญี วิหรติ** นามฯ ปฏิกูลาปฏิกูเลสุ จ ตเทว เมตฺตาผรณํ วา ธาตุมนสิการํ วา กโรโนฺต **อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรติ** นามฯ ''จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหตี''ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๒.๑๗) นเยน วุตฺตํ ปน ฉฬงฺคุเปกฺขํ ปวตฺตยมาโน ''อปฺปฏิกูเล จ ปฏิกูเล จ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโก ตตฺถ วิหรติ สโต สมฺปชาโน''ติ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺตาวตา จ อิมสฺส ภิกฺขุโน เมตฺตาย ติกจตุกฺกชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส สห วิปสฺสนาย มคฺคสโมฺพชฺฌงฺคานํ อริยิทฺธิยา จ ทสฺสิตตฺตา เทสนา วินิวเฎฺฏตพฺพา สิยาฯ อิทํ ปน เมตฺตาฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺตปิ โย อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ น สโกฺกติ, ยสฺมา ตสฺส อรหตฺตปรมา เมตฺตา น โหติฯ ยํปรมา ปน โหติ, ตํ ทเสฺสตพฺพํฯ ตสฺมา ตสฺส ทสฺสนตฺถํ อยํ เทสนา อารทฺธาฯ ปรโต **สพฺพโส วา ปน รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน ปุน เทสนารมฺภปโยชนํ เวทิตพฺพํฯ

สุภปรมนฺติ สุภนิฎฺฐํ, สุภโกฎิกํ, สุภนิปฺผตฺติํฯ **อิธปญฺญสฺสา**ติ อิเธว ปญฺญา อสฺส, น ยิมํ โลกํ อติกฺกมตีติ อิธปโญฺญ, ตสฺส อิธปญฺญสฺส, โลกิยปญฺญสฺสาติ อโตฺถฯ **อุตฺตริวิมุตฺติํ อปฺปฏิวิชฺฌโต**ติ โลกุตฺตรธมฺมํ อปฺปฏิวิชฺฌนฺตสฺสฯ โย ปน ปฏิวิชฺฌิตุํ สโกฺกติ, ตสฺส อรหตฺตปรมาว เมตฺตา โหตีติ อโตฺถฯ **กรุณา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ

กสฺมา ปเนตาสํ เมตฺตาทีนํ สุภปรมาทิตา วุตฺตา ภควตาติ? สภาควเสน ตสฺส ตสฺส อุปนิสฺสยตฺตาฯ เมตฺตาวิหาริสฺส หิ สตฺตา อปฺปฏิกูลา โหนฺติ, อถสฺส อปฺปฏิกูลปริจยา อปฺปฏิกู

เลสุ ปริสุทฺธวเณฺณสุ นีลาทีสุ จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ อิติ เมตฺตา สุภวิโมกฺขสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **สุภปรมา**ติ วุตฺตาฯ

กรุณาวิหาริสฺส อุณฺหาภิฆาตาทิรูปนิมิตฺตํ สตฺตทุกฺขํ สมนุปสฺสนฺตสฺส กรุณาย ปวตฺติสมฺภวโต รูเป อาทีนโว ปริวิทิโต โหติ , อถสฺส ปริวิทิตรูปาทีนวตฺตา ปถวีกสิณาทีสุ อญฺญตรํ อุคฺฆาเฏตฺวา รูปนิสฺสรเณ อากาเส จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ อิติ กรุณา อากาสานญฺจายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **อากาสานญฺจายตนปรมา**ติ วุตฺตาฯ

มุทิตาวิหาริสฺส ปน เตน เตน ปาโมชฺชการเณน อุปฺปนฺนปาโมชฺชสตฺตานํ วิญฺญาณํ สมนุปสฺสนฺตสฺส มุทิตาย ปวตฺติสมฺภวโต วิญฺญาณคฺคหณปริจิตํ โหติ, อถสฺส อนุกฺกมาธิคตํ อากาสานญฺจายตนํ อติกฺกมฺม อากาสนิมิตฺตโคจเร วิญฺญาเณ จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ อิติ มุทิตา วิญฺญาณญฺจายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **วิญฺญาณญฺจายตนปรมา**ติ วุตฺตาฯ

อุเปกฺขาวิหาริสฺส ปน ‘‘สตฺตา สุขิตา วา โหนฺตุ, ทุกฺขโต วา วิมุจฺจนฺตุ, สมฺปตฺตสุขโต วา มา วิคจฺฉนฺตู’’ติ อาโภคาภาวโต สุขทุกฺขาทิปรมตฺถคาหวิมุขสมฺภวโต อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขจิตฺตํ โหติฯ อถสฺส ปรมตฺถคาหโต วิมุขภาวปริจิตจิตฺตสฺส ปรมตฺถโต อวิชฺชมานคฺคหณทุกฺขจิตฺตสฺส จ อนุกฺกมาธิคตํ วิญฺญาณาญฺจายตนํ สมติกฺกมฺมสมฺภวโต อวิชฺชมาเน ปรมตฺถภูตสฺส วิญฺญาณสฺส อภาเว จิตฺตํ อุปสํหรโต อปฺปกสิเรเนว ตตฺถ จิตฺตํ ปกฺขนฺทติฯ อิติ อุเปกฺขา อากิญฺจญฺญายตนสฺส อุปนิสฺสโย โหติ, น ตโต ปรํ, ตสฺมา **อากิญฺจญฺญายตนปรมา**ติ วุตฺตาฯ เทสนาปริโยสาเน ปญฺจสตา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตาติฯ

๕. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๒๓๖. ปญฺจเม **ปเควา**ติ ปฐมเญฺญวฯ **กามราคปริยุฏฺฐิเตนา**ติ กามราคคหิเตนฯ **กามราคปเรเตนา**ติ กามราคานุคเตนฯ **นิสฺสรณ**นฺติ ติวิธํ กามราคสฺส นิสฺสรณํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ ตทงฺคนิสฺสรณํ สมุเจฺฉทนิสฺสรณนฺติ ฯ ตตฺถ อสุเภ ปฐมชฺฌานํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ นาม, วิปสฺสนา ตทงฺคนิสฺสรณํ นาม, อรหตฺตมคฺโค สมุเจฺฉทนิสฺสรณํ นามฯ ตํ ติวิธมฺปิ นปฺปชานาตีติ อโตฺถฯ **อตฺตตฺถมฺปี**ติอาทีสุ อรหตฺตสงฺขาโต อตฺตโน อโตฺถ อตฺตโตฺถ นาม, ปจฺจยทายกานํ อโตฺถ ปรโตฺถ นาม, เสฺวว ทุวิโธปิ อุภยโตฺถ นามฯ อิมินา นเยน สพฺพวาเรสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อยํ ปน วิเสโส – **พฺยาปาทสฺส นิสฺสรณ**นฺติอาทีสุ หิ เทฺวว นิสฺสรณานิ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณญฺจ สมุเจฺฉทนิสฺสรณญฺจฯ ตตฺถ พฺยาปาทสฺส ตาว เมตฺตาย ปฐมชฺฌานํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ, อนาคามิมโคฺค สมุเจฺฉทนิสฺสรณํฯ ถินมิทฺธสฺส อาโลกสญฺญา วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ, อรหตฺตมโคฺค สมุเจฺฉทนิสฺสรณํฯ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส โย โกจิ สมโถ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ, อุทฺธจฺจสฺส ปเนตฺถ อรหตฺตมโคฺค, กุกฺกุจฺจสฺส อนาคามิมโคฺค สมุเจฺฉทนิสฺสรณํฯ วิจิกิจฺฉาย ธมฺมววตฺถานํ วิกฺขมฺภนนิสฺสรณํ, ปฐมมโคฺค สมุเจฺฉทนิสฺสรณํฯ

ยา ปเนตฺถ **เสยฺยถาปิ พฺราหฺมณ อุทปโตฺต สํสโฏฺฐ ลาขาย วา**ติอาทิกา อุปมา วุตฺตา, ตาสุ **อุทปโตฺต**ติ อุทกภริตา ปาติฯ **สํสโฏฺฐ**ติ วณฺณเภทกรณวเสน สํสโฏฺฐฯ **ปกฺกุถิโต**ติ กุถิโตฯ **อุสฺมุทกชาโต**ติ อุสุมชาโตฯ **เสวาลปณกปริโยนโทฺธ**ติ ติลพีชกาทิเภเทน

เสวาเลน วา นีลมณฺฑูกปิฏฺฐิวเณฺณน วา อุทกปิฏฺฐึ ฉาเทตฺวา นิพฺพตฺตปณฺเณน ปริโยนทฺโธฯ **วาเตริโต**ติ วาเตน เอริโต กมฺปิโตฯ **อาวิโล**ติ อปฺปสนฺโนฯ **ลุฬิโต**ติ อสนฺนิสินฺโนฯ **กลลีภูโต**ติ กทฺทมีภูโตฯ **อนฺธกาเร นิกฺขิตฺโต**ติ โกฏฺฐนฺตราทิเภเท อนาโลกฏฺฐาเน ฐปิโตฯ อิมสฺมึ สุตฺเต ภควา ตีหิ ภเวหิ เทสนํ นิวตฺเตตฺวา อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐาเปสิ, พฺราหฺมโณ ปน สรณมตฺเต ปติฏฺฐิโตฯ

๖. อภยสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. ฉฏฺเฐ **อญฺญาณาย อทสฺสนายา**ติ อญฺญาณตฺถาย อทสฺสนตฺถายฯ **ตคฺฆ ภควา นีวรณา**ติ เอกํเสน ภควา นีวรณาฯ **กายกิลมโถ**ติ กายทรโถฯ **จิตฺตกิลมโถ**ติ จิตฺตทรโถฯ **โสปิ เม ปฏิปฺปสฺสทฺโธ**ติ ตสฺส กิร สตฺถุ สนฺติเก สีตลํ อุตฺสปฺปายฏฺฐานํ ปวิสิตฺวา นิสินฺนสฺส กายทรโถ ปฏิปสฺสมฺภิ, ตสฺมึ ปฏิปสฺสเทฺธ ตทนุวเยเนว จิตฺตทรโถปิฯ อปิจ มคฺเคเนวสฺส เอตํ อุภยมฺปิ ปสฺสทฺธนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๗. อานาปานวโคฺค

๑. อฏฺฐิกมหปฺผลสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๘. สตฺตมาทีสุ **อฏฺฐิกสญฺญา**ติ อฏฺฐิกํ อฏฺฐิกนฺติ ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญาฯ ตํ ปเนตํ ภาวยโต ยาว นิมิตฺตํ น อุปฺปชฺชติ, ตาว ฉวิปิ จมฺมมฺปิ อุปฏฺฐาติฯ นิมิเตฺต ปน อุปฺปเนฺน ฉวิจมฺมานิ เนว อุปฏฺฐหนฺติ, สงฺขวโณฺณ สุทฺธอฏฺฐิกสงฺฆาโฏว อุปฏฺฐาติ หตฺถิกฺขนฺธคตํ ธมฺมิกติสฺสราชานํ โอโลเกนฺตสฺส สามเณรสฺส วิย, ปฏิมคฺเค หสมานํ อิตฺถึ โอโลเกนฺตสฺส เจติยปพฺพตวาสิโน ติสฺสเตฺถรสฺส วิย จาติฯ วตฺถูนิ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๕) วิตฺถาริตานิฯ **สติ วา อุปาทิเสเส**ติ คหณเสเส อุปาทานเสเส วิชฺชมานมฺหิฯ

๒-๑๐. ปุฬวกสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๓๙-๒๔๗. **ปุฬวกสญฺญา**ติ ปุฬวํ ปุฬวนฺติ ภาเวนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **วินีลกสญฺญา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ วินิจฺฉยกถา ปเนตฺถ สทฺธึ ภาวนานเยน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๐๒) วุตฺตาฯ **เมตฺตา**ทโย ติกจตุกฺกชฺฌานวเสน เวทิตพฺพา, **อุเปกฺขา** จตุตฺถชฺฌานวเสเนวฯ

๘. นิโรธวโคฺค

๑-๑๐. อสุภสุตฺตาทิวณฺณนา

๒๔๘-๒๕๗. **อสุภสญฺญา**ติ อสุเภ ปฐมชฺฌานสญฺญาฯ **มรณสญฺญา**ติ ‘‘อวสฺสํ มริตพฺพํ, มรณปฏิพทฺธํ เม ชีวิต’’นฺติ อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญา ฯ **อาหาเร ปฏิกูลสญฺญา**ติ โอทนกุมฺมาสาทิมฺหิ อโชฺฌหรณีเย ปฏิกูลสญฺญาฯ **สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญา**ติ สกลโลกสฺมึ อนภิรตึ อุปฺปาเทนฺตสฺส อุปฺปนฺนสญฺญาฯ **ปหานสญฺญาวิราคสญฺญา**ติ เทฺว ปุพฺพภาคาฯ **นิโรธสญฺญา** มิสฺสกาฯ เอวเมตานิ อฏฺฐิกสญฺญาทีนิ วีสติ กมฺมฏฺฐานานิ นิทฺทิฏฺฐานิฯ เตสํ นวสุ อปฺปนา โหนฺติ, เอกาทส อุปจารชฺฌานิกาฯ เสสา ปเนตฺถ วินิจฺฉยกถา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๙๔) อาคตาวฯ คงฺคาเปยฺยาลาทโย มคฺคสํยุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

โพชฺฌงฺคสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สติปฏฺฐานสํยุตฺตํ

๑. อมฺพปาลิวคฺโค

๑. อมฺพปาลิสุตฺตวณฺณนา

๓๖๗. สติปฏฺฐานสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อมฺพปาลิวเน**ติ อมฺพปาลิยา นาม รูปูปชีวินิยา โรปิเต อมฺพวเนฯ ตํ กิร ตสฺสา อุยฺยานํ อโหสิฯ สา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนจิตฺตา ตตฺถ วิหารํ กาเรตฺวา ตถาคตสฺส นิยฺยาเตสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **เอกายนฺวาย**นฺติ เอกายโน อยํฯ ตตฺถ **เอกายโน**ติ เอกมคฺโคฯ มคฺคสฺส หิ –

> ‘‘มคฺโค ปนฺโถ ปโถ ปชฺโช, อญฺชสํ วฏุมายนํ;
> นาวา อุตฺตรเสตู จ, กุลฺล จ ภิสิ สงฺกโม’’ติฯ (จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทโส ๑๐๑) –

พหูนิ นามานิฯ สฺวายํ อิธ อยนนาเมน วุโตฺตฯ ตสฺมา **เอกายนฺวายํ, ภิกฺขเว, มคฺโค**ติ เอตฺถ เอกมคฺโคฯ อยํ, ภิกฺขเว, มคฺโค, น เทฺวธาปถภูโตติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **มคฺโค**ติ เกน เฏฺฐน มคฺโค? นิพฺพานคมนเฏฺฐน, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียเฏฺฐน จฯ

สตฺตานํ วิสุทฺธิยาติ ราคาทีหิ มเลหิ อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหิ จ อุปกฺกิเลเสหิ สํกิลิฏฺฐจิตฺตานํ สตฺตานํ วิสุทฺธตฺถายฯ **โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา**ติ โสกสฺส จ ปริเทวสฺส จ สมติกฺกมาย, ปหานายาติ อโตฺถฯ **ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมายา**ติ กายิกทุกฺขสฺส จ เจตสิกโทมนสฺสสฺส จาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ อตฺถงฺคมาย, นิโรธายาติ อโตฺถฯ **ญายสฺส อธิคมายา**ติ ญาโย วุจฺจติ อริโย อฎฺฐงฺคิโก มคฺโค, ตสฺส อธิคมาย ปตฺติยาติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ ปุพฺพภาเค โลกิโย สติปฏฺฐานมคฺโค ภาวิโต โลกุตฺตรมคฺคสฺส อธิคมาย สํวตฺตติ ฯ เตนาห ‘‘ญายสฺส อธิคมายา’’ติฯ **นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**ติ ตณฺหาวานวิรหิตตฺตา นิพฺพานนฺติ ลทฺธนามสฺส อมตสฺส สจฺฉิกิริยาย, อตฺตปจฺจกฺขายาติ วุตฺตํ โหติฯ อยญฺหิ มคฺโค ภาวิโต อนุปุเพฺพน นิพฺพานสจฺฉิกิริยํ สาเธติฯ เตนาห ‘‘นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา’’ติฯ

เอวํ ภควตา สตฺตหิ ปเทหิ เอกายนมคฺคสฺส วโณฺณ ภาสิโต, โส กสฺมาติ เจ? ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนตฺถํฯ วณฺณภาสนญฺหิ สุตฺวา เต ภิกฺขู – ‘‘อยํ กิร มคฺโค หทยสนฺตาปภูตํ โสกํ, วาจาวิปฺปลาปภูตํ ปริเทวํ, กายิกอสาตภูตํ ทุกฺขํ, เจตสิกอสาตภูตํ โทมนสฺสนฺติ จตฺตาโร อุปทฺทเว หรติฯ วิสุทฺธิํ, ญายํ, นิพฺพานนฺติ ตโย วิเสเส อาวหตี’’ติ อุสฺสาหชาตา อิมํ เทสนํ อุคฺคเหตพฺพํ ปริยาปุณิตพฺพํ, ธาเรตพฺพํ, อิมญฺจ มคฺคํ ภาเวตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติฯ อิติ เตสํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนตฺถํ วณฺณํ อภาสิ กมฺพลวาณิชาทโย กมฺพลาทีนํ วณฺณํ วิยฯ

ยทิทนฺติ นิปาโต, เย อิเมติ อยมสฺส อโตฺถฯ **จตฺตาโร**ติ คณนปริเจฺฉโทฯ เตน ‘‘น ตโต เหฎฺฐา, น อุทฺธ’’นฺติ สติปฏฺฐานปริเจฺฉทํ ทีเปติฯ **สติปฏฺฐานา**ติ ตโย สติปฏฺฐานา สติโคจโรปิ, ติธา ปฏิปเนฺนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตาปิ, สติปิฯ ‘‘จตุนฺนํ, ภิกฺขเว, สติปฏฺฐานานํ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ เทเสสฺสามิ ตํ สุณาถฯ โก จ, ภิกฺขเว, กายสฺส สมุทโย? อาหรสมุทยา กายสมุทโย’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) หิ สติโคจโร สติปฏฺฐานนฺติ วุโตฺตฯ ตถา ‘‘กาโย อุปฏฺฐานํ, โน สติ, สติ อุปฏฺฐานเญฺจว สติ จา’’ติอาทีสุปิ (ปฏิ. ม. ๒.๓๕)ฯ ตสฺส

อโตฺถ – ปติฏฺฐาติ อสฺมินฺติ ปฏฺฐานํฯ กา ปติฏฺฐาติ? สติฯ สติยา ปฏฺฐานํ **สติปฏฺฐานํ**ฯ ปธานํ ฐานนฺติ วา ปฏฺฐานํฯ สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํ หตฺถิฏฺฐานอสฺสฏฺฐานาทีนิ วิยฯ

‘‘ตโย สติปฏฺฐานา, ยทริโย เสวติ, ยทริโย เสวมาโน สตฺถา คณมนุสาสิตุมรหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๑๑) เอตฺถ ติธา ปฏิปเนฺนสุ สาวเกสุ สตฺถุโน ปฏิฆานุนยวีติวตฺตตา สติปฏฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ ตสฺสโตฺถ – ปฏฺฐเปตพฺพโต ปฏฺฐานํ, ปวตฺตยิตพฺพโตติ อโตฺถฯ เกน ปฏฺฐเปตโพฺพติ? สติยาฯ สติยา ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานนฺติฯ

‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา ภาวิตา พหุลีกตา สตฺต โพชฺฌเงฺค ปริปูเรนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๔๗; สํ. นิ. ๕.๙๘๙) ปน สติเยว สติปฏฺฐานนฺติ วุตฺตาฯ ตสฺสโตฺถ – ปติฏฺฐาตีติ ปฏฺฐานํ, อุปฏฺฐาติ โอกฺกนฺทิตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถฯ สติเยว ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํฯ อถ วา สรณเฏฺฐน สติ, อุปฏฺฐานเฏฺฐน ปฏฺฐานํ, อิติ สติ จ สา ปฏฺฐานญฺจาติปิ สติปฏฺฐานํฯ อิทมิธ อธิเปฺปตํฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘สติปฏฺฐานา’’ติ พหุวจนํ กตนฺติ? สตีนํ พหุตฺตาฯ อารมฺมณเภเทน หิ พหุกา สติโยฯ อถ ‘‘มโคฺค’’ติ กสฺมา เอกวจนนฺติ? มคฺคนเฏฺฐน เอกตฺตาฯ จตโสฺสปิ หิ เอตา สติโย มคฺคนเฏฺฐน เอกตฺตํ คจฺฉนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘มโคฺคติ เกนเฏฺฐน มโคฺค? นิพฺพานมคฺคนเฏฺฐน, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคนียเฏฺฐน จา’’ติฯ จตโสฺสปิ เจตา อปรภาเค กายาทีสุ อารมฺมเณสุ กิจฺจํ สาธยมานา นิพฺพานํ คจฺฉนฺติ, อาทิโต ปฏฺฐาย จ นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิยนฺตีติ ตสฺมา จตโสฺสปิ เอโก มโคฺคติ วุตฺตาฯ เอวญฺจ สติ วจนานุสนฺธินา สานุสนฺธิกาว เทสนา โหติฯ

กตเม จตฺตาโรติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ **กาเย**ติ รูปกาเยฯ **กายานุปสฺสี**ติ กายํ อนุปสฺสนสีโล, กายํ วา อนุปสฺสมาโนฯ อยญฺหิ ภิกฺขุ อิมํ กายํ อนิจฺจานุปสฺสนาทีนํ สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ วเสน อนิจฺจโต อนุปสฺสติ, โน นิจฺจโต, ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, โน สุขโต, อนตฺตโต อนุปสฺสติ, โน อตฺตโต, นิพฺพินฺทติ, โน นนฺทติ, วิรชฺชติ, โน รชฺชติ, นิโรเธติ, โน สมุเทติ, ปฏินิสฺสชฺชติ, โน อาทิยติฯ โส ตํ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหติ, ทุกฺขโต อนุปสฺสโนฺต สุขสญฺญํ ปชหติ , อนตฺตโต อนุปสฺสโนฺต อตฺตสญฺญํ ปชหติ, นิพฺพินฺทโนฺต นนฺทิํ ปชหติ, วิรชฺชโนฺต ราคํ ปชหติ, นิโรเธโนฺต สมุทยํ ปชหติ, ปฏินิสฺสชฺชโนฺต อาทานํ ปชหตีติ เวทิตโพฺพฯ

วิหรตีติ อิรียติฯ **อาตาปี**ติ ตีสุ ภเวสุ กิเลเส อาตปตีติ อาตาโป, วีริยเสฺสตํ นามํฯ อาตาโป อสฺส อตฺถีติ อาตาปีฯ **สมฺปชาโน**ติ สมฺปชญฺญสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคโตฯ **สติมา**ติ กายปริคฺคาหิกาย สติยา สมนฺนาคโตฯ อยํ ปน ยสฺมา สติยา อารมฺมณํ ปริคฺคเหตฺวา ปญฺญาย อนุปสฺสติฯ น หิ สติวิรหิตสฺส อนุปสฺสนา นาม อตฺถิ, เตเนวาห ‘‘สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ตสฺมา เอตฺถ ‘‘กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี’’ติ เอตฺตาวตา กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา ยสฺมา อนาตาปิโน อโนฺตสเงฺขโป อนฺตรายกโร โหติ, อสมฺปชาโน อุปายปริคฺคเห อนุปายปริวชฺชเน จ สมฺมุยฺหติ, มุฏฺฐสฺสติ อุปายาปริจฺจาเค อนุปายาปริคฺคเห จ อสมโตฺถ โหติ, เตนสฺส ตํ กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชติฯ ตสฺมา เยสํ ธมฺมานํ อานุภาเวน ตํ สมฺปชฺชติ, เตสํ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อาตาปี สมฺปชาโน สติมา’’ติ อิทํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อิติ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ สมฺปโยคงฺคญฺชสฺส ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปหานงฺคํ ทเสฺสตุํ **วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสนฺ**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิเนยฺยา**ติ ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา วินยิตฺวาฯ **โลเก**ติ ตสฺมึเยว กาเยฯ กาโย หิ อิธ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติ อธิเปฺปโตฯ ยสฺมา ปนสฺส น กายมเตฺตเยว อภิชฺฌาโทมนสฺสํ ปหียติ, เวทนาทีสุปิ ปหียติ เอวฯ ตสฺมา ''ปญฺจปิ อุปาทานกฺขนฺธา โลโก''ติ วิภเงฺค (วิภ. ๓๖๒) วุตฺตํฯ โลกสงฺขาตตฺตา วา เตสํ ธมฺมานํ อตฺถุทฺธารนเยเนตํ วุตฺตํฯ ยํ ปนาห ''ตตฺถ กตโม โลโก, เสฺวว กาโย โลโก''ติ, อยเมเวตฺถ อโตฺถฯ ตสฺมึ โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺสํ วิเนยฺยาติ เอวํ สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ

เวทนาสูติ เอตฺถ ติโสฺส เวทนา, ตา จ โลกิยา เอว, จิตฺตมฺปิ โลกิยํ, ตถา ธมฺมาฯ ยถา ปน เวทนา อนุปสฺสิตพฺพา, ตถา อนุปสฺสโนฺต เอส **เวทนานุปสฺสี**ติ เวทิตโพฺพฯ เอส นโย **จิตฺตธเมฺมสุ**ฯ กถญฺจ เวทนา อนุปสฺสิตพฺพาติ? สุขา ตาว เวทนา ทุกฺขโต, ทุกฺขา สลฺลโต, อทุกฺขมสุขา อนิจฺจโตฯ ยถาห –

> ''โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺท, ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต;
> อทุกฺขมสุขํ สนฺตํ, อทฺทกฺขิ นํ อนิจฺจโต;
> ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ, อุปสโนฺต จริสฺสตี''ติฯ

สพฺพา เอว เจตา ทุกฺขาติปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ยํกิญฺจิ เวทยิตํ, สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี''ติ (สํ. นิ. ๔.๒๕๙)ฯ สุขทุกฺขโตปิ จ อนุปสฺสิตพฺพา, ยถาห – ''สุขา โข, อาวุโส วิสาข, เวทนา ฐิติสุขา วิปริณามทุกฺขา''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อปิจ อนิจฺจาทิสตฺตอนุปสฺสนาวเสนปิ อนุปสฺสิตพฺพาฯ

จิตฺตธเมฺมสุปิ จิตฺตํ ตาว อารมฺมณาธิปติสหชาตภูมิกมฺมวิปากกิริยาทินานตฺตเภทานํ อนิจฺจาทิอนุปสฺสนานํ สราคาทีนญฺจ เภทานํ วเสน อนุปสฺสิตพฺพํฯ ธมฺมา สลกฺขณสามญฺญลกฺขณานํ สุญฺญตธมฺมสฺส อนิจฺจาทิสตฺตอนุปสฺสนานํ ''สนฺตํ วา อชฺฌตฺตํ กามจฺฉนฺท''นฺติอาทีนญฺจ ปเภทานํ วเสน อนุปสฺสิตพฺพาฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโรปน ทีฆมชฺฌิมฏฺฐกถาสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓ อาทโย; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๕ อาทโย) สติปฏฺฐานวณฺณนาย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๒. สติสุตฺตวณฺณนา

๓๖๘. ทุติเย **สโต**ติ กายาทิอนุปสฺสนาสติยา สมนฺนาคโตฯ **สมฺปชาโน**ติ จตุสมฺปชญฺญปญฺญาย สมนฺนาคโตฯ **อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต**ติ เอตฺถ อภิกฺกนฺตํ วุจฺจติ คมนํ, ปฏิกฺกนฺตํ นิวตฺตนํ, ตทุภยมฺปิ จตูสุ อิริยาปเถสุ ลพฺภติฯ คมเน ตาว ปุรโต กายํ อภิหรโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปฏินิวตฺตโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ ฐาเนปิ ฐิตโกว กายํ ปุรโต โอนมโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉโต อปนาเมโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิสชฺชายปิ นิสินฺนโกว อาสนสฺส ปุริมองฺคาภิมุโข สํสรโนฺต อภิกฺกมติ นาม, ปจฺฉิมองฺคปฺปเทสํ ปจฺจาสํสรโนฺต ปฏิกฺกมติ นามฯ นิปชฺชเนปิ เอเสว นโยฯ

สมฺปชานการี โหตีติ สมฺปชเญฺญน สพฺพกิจฺจการี, สมฺปชญฺญเสฺสว วา การีฯ โส หิ อภิกฺกนฺตาทีสุ สมฺปชญฺญํ กโรเตว, น กตฺถจิ สมฺปชญฺญวิรหิโต โหติฯ

ตตฺถ สาตฺถกสมฺปชญฺญํ, สปฺปายสมฺปชญฺญํ, โคจรสมฺปชญฺญํ, อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํฯ ตตฺถ อภิกฺกมนจิตฺเต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อคนฺตฺวา ‘‘กึ นุ เม เอตฺถ คเตน อโตฺถ อตฺถิ, นตฺถี’’ติ อตฺถานตฺถํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ **สาตฺถก สมฺปชญฺญํ**ฯ ตตฺถ จ อโตฺถติ เจติยทสฺสนโพธิทสฺสนสงฺฆทสฺสนเถรทสฺสนอสุภทสฺสนาทิวเสน ธมฺมโต วฑฺฒิ ฯ เจติยํ ทิสฺวาปิ หิ พุทฺธารมฺมณํ, สงฺฆทสฺสเนน สงฺฆารมฺมณํ ปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ มหาวิหารสฺมิญฺหิ ทกฺขิณทฺวาเร ฐตฺวา มหาเจติยํ โอโลเกนฺตา ตึสสหสฺสภิกฺขู อรหตฺตํ ปาปุณิํสุ, ตถา ปจฺฉิมทฺวาเร อุตฺตรทฺวาเร ปาจีนทฺวาเร จ, ตถา ปญฺหมณฺฑปฏฺฐาเน อภยวาปิปาฬิยํ, ถูปารามทฺวาเร นครสฺส ทกฺขิณทฺวาเร อนุราธวาปิปาฬิยํฯ

มหาอริยวํสภาณกเตฺถโร ปนาห ‘‘กึ ตุเมฺห วทถ, มหาเจติยสฺส สมนฺตา กุจฺฉิเวทิกาย เหฏฺฐิมภาคโต ปฏฺฐาย ปญฺญายนฏฺฐาเน ยตฺถ ยตฺถ เทฺว ปาทา สกฺกา โหนฺติ สมํ ปติฏฺฐาเปตุํ, ตตฺถ ตตฺถ เอกปทุทฺธาเร ตึสตึส ภิกฺขุสหสฺสานิ อรหตฺตํ ปาปุณิํสูติ สกฺกา วตฺ’’นฺติ ฯ อปโร ปน มหาเถโร อาห – ‘‘มหาเจติยตเล อากิณฺณวาลิกาย พหุตรา ภิกฺขู อรหตฺตํ ปตฺตา’’ติฯ เถเร ทิสฺวา เตสํ โอวาเท ปติฏฺฐาย อสุภํ ทิสฺวา ตตฺถ ปฐมํ ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา ตเทว ขยโต สมฺมสโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ ตสฺมา เอเตสํ ทสฺสนํ สาตฺถํฯ เกจิ ปน – ‘‘อามิสโตปิ วฑฺฒิ อโตฺถเยว, ตํ นิสฺสาย พฺรหฺมจริยานุคฺคหาย ปฏิปนฺนตฺตา’’ติ วทนฺติฯ

ตสฺมิํ ปน คมเน สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ **สปฺปาย สมฺปชญฺญํ**ฯ เสยฺยถิทํ? เจติยทสฺสนํ ตาว สาตฺถํฯ สเจ ปน เจติยสฺส มหาปูชาย ทสทฺวาทสโยชนนฺตเร ปริสา สนฺนิปตนฺติ, อตฺตโน วิภวานุรูปา อิตฺถิโยปิ ปุริสาปิ อลงฺกตปฏิยตฺตา จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิย สญฺจรนฺติฯ ตตฺร จสฺส อิเฏฺฐ อารมฺมเณ โลโภ, อนิเฏฺฐ ปฏิโฆ, อสมเปกฺขเน โมโห อุปฺปชฺชติ, กายสํสเคฺค กายสํสคฺคาปตฺติํ อาปชฺชติ, ชีวิตพฺรหฺมจริยานํ วา อนฺตราโย จ โหติฯ เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ โหติ, วุตฺตปฺปการอนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ สงฺฆทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ สเจ ปน อโนฺตคาเม มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา สพฺพรตฺติํ ธมฺมสฺสวนํ กาเรเนฺตสุ มนุเสฺสสุ วุตฺตปฺปกาเรเนว ชนสนฺนิปาโต เจว อนฺตราโย จ โหติ, เอวํ ตํ ฐานํ อสปฺปายํ, อนฺตรายาภาเว สปฺปายํฯ มหาปริวารานํ เถรานํ ทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ

อสุภทสฺสนมฺปิ สาตฺถํฯ ตทตฺถทีปนตฺถญฺจ อิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทหรภิกฺขุ สามเณรํ คเหตฺวา ทนฺตกฏฺฐตฺถาย คโตฯ สามเณโร มคฺคา โอกฺกมิตฺวา ปุรโต คจฺฉโนฺต อสุภํ ทิสฺวา ปฐมชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตเทว ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต ตีณิ ผลานิ สจฺฉิกตฺวา อุปริมคฺคตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ ปริคฺคเหตฺวา อฏฺฐาสิฯ ทหโร ตํ อปสฺสโนฺต ‘‘สามเณรา’’ติ ปโกฺกสิ ฯ โส – ‘‘มยา ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขุนา สทฺธิํ เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพา, อญฺญสฺมิมฺปิ ทิวเส อุปริวิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘กิํ, ภเนฺต,’’ติ ปฏิวจนํ อทาสิฯ ‘‘เอหี’’ติ วุเตฺต เอกวจเนเนว อาคนฺตฺวา – ‘‘ภเนฺต, อิมินา ตาว มเคฺคน คนฺตฺวา มยา ฐิโตกาเส มุหุตฺตํ ปุรตฺถาภิมุขา หุตฺวา โอโลเกถา’’ติ อาหฯ โส ตถา กตฺวา เตน ปตฺตวิเสสเมว ปาปุณิฯ เอวํ เอกํ อสุภํ ทฺวินฺนํ ชนานํ อตฺถาย ชาตํฯ เอวํ สาตฺถมฺปิ ปเนตํ ปุริสสฺส มาตุคามาสุภํ อสปฺปายํ, มาตุคามสฺส จ ปุริสาสุภํ, สภาคเมว สปฺปายนฺติ เอวํ สปฺปายปริคฺคณฺหนํ สปฺปาย สมฺปชญฺญํฯ

เอวํ ปริคฺคหิตสาตฺถสปฺปายสฺส ปน อฏฺฐตึสกมฺมฏฺฐาเนสุ อตฺตโน จิตฺตรุจิกํ กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจรํ อุคฺคเหตฺวา ภิกฺขาจารโคจเร ตํ คเหตฺวาว คมนํ **โคจรสมฺปชญฺญํ** นามฯ

ตสฺสาวิภาวตฺถํ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํ – อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ หรติ น ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ ปจฺจาหรติ น หรติ, เอกโจฺจ ปน เนว หรติ น ปจฺจาหรติ, เอกโจฺจ หรติ จ ปจฺจาหรติ จฯ

ตตฺถ โย ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย จ อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตฺวา ตถา รตฺติยา ปฐมํ ยามํ มชฺฌิมยาเม เสยฺยํ กเปฺปตฺวา, ปจฺฉิมยาเมปิ นิสชฺชาจงฺกเมหิ วีตินาเมตฺวา, ปเคว เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวตฺตํ กตฺวา โพธิรุกฺเข อุทกํ อาสิญฺจิตฺวา ปานียํ ปริโภชนียํ ปจฺจุปฎฺฐเปตฺวา อาจริยุปชฺฌายวตฺตาทีนิ สมาทาย วตฺตติฯ โส สรีรปริกมฺมํ กตฺวา เสนาสนํ ปวิสิตฺวา เทฺว ตโย ปลฺลเงฺก อุสฺมํ คาหาเปโนฺต กมฺมฎฺฐานมนุยุญฺชิตฺวา ภิกฺขาจารเวลาย อุฎฺฐหิตฺวา กมฺมฎฺฐานสีเสเนว ปตฺตจีวรมาทาย เสนาสนโต นิกฺขมิตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว เจติยงฺคณํ คนฺตฺวา สเจ พุทฺธานุสฺสติกมฺมฎฺฐานํ โหติ, ตํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว เจติยงฺคณํ ปวิสติฯ อญฺญํ เจ กมฺมฎฺฐานํ โหติ, โสปานปาทมูเล ฐตฺวา หเตฺถน คหิตภณฺฑํ วิย ตํ ฐเปตฺวา พุทฺธารมฺมณํ ปีติํ คเหตฺวา เจติยงฺคณํ อารุยฺห มหนฺตํ เจติยํ เจ, ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํ, ขุทฺทกํ เจ, ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา อฎฺฐสุ ฐาเนสุ วนฺทิตพฺพํฯ เจติยํ วนฺทิตฺวา โพธิยงฺคณํ ปเตฺตนาปิ พุทฺธสฺส ภควโต สมฺมุขา วิย นิปจฺจการํ ทเสฺสตฺวา โพธิ วนฺทิตพฺพาฯ โส เอวํ เจติยญฺจ โพธิญฺจ วนฺทิตฺวา ปฎิสามิตฎฺฐานํ คนฺตฺวา ปฎิสามิตภณฺฑกํ หเตฺถน คณฺหโนฺต วิย นิกฺขิตฺตกมฺมฎฺฐานํ คเหตฺวา คามสมีเป กมฺมฎฺฐานสีเสเนว จีวรํ ปารุปิตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติฯ

อถ นํ มนุสฺสา ทิสฺวา ‘‘อโยฺย โน อาคโต’’ติ ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตํ คเหตฺวา อาสนสาลาย วา เคเห วา นิสีทาเปตฺวา ยาคุํ ทตฺวา ยาว ภตฺตํ น นิฎฺฐาติ, ตาว ปาเท โธวิตฺวา มเกฺขตฺวา ปุรโต นิสีทิตฺวา ปญฺหํ วา ปุจฺฉนฺติ, ธมฺมํ วา โสตุกามา โหนฺติฯ สเจปิ น กถาเปนฺติ, ชนสงฺคหณตฺถํ ธมฺมกถา นาม กาตพฺพาเยวาติ อฎฺฐกถาจริยา วทนฺติฯ ธมฺมกถา หิ กมฺมฎฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิ, ตสฺมา กมฺมฎฺฐานสีเสเนว ธมฺมํ กเถตฺวา กมฺมฎฺฐานสีเสเนว อาหารํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุโมทนํ กตฺวา นิวตฺติยมาเนหิปิ มนุเสฺสหิ อนุคโตว คามโต นิกฺขมิตฺวา ตตฺถ เต นิวเตฺตตฺวา มคฺคํ ปฎิปชฺชติฯ

อถ นํ ปุเรตรํ นิกฺขมิตฺวา พหิคาเม กตภตฺตกิจฺจา สามเณรทหรภิกฺขู ทิสฺวา ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ปตฺตจีวรมสฺส คณฺหนฺติฯ โปราณกภิกฺขู กิร น ‘‘อมฺหากํ อุปชฺฌาโย อาจริโย’’ติ มุขํ โอโลเกตฺวา วตฺตํ กโรนฺติ, สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนว กโรนฺติฯ เต ตํ ปุจฺฉนฺติ – ‘‘ภเนฺต, เอเต มนุสฺสา ตุมฺหากํ กิํ โหนฺติ, มาติปกฺขโต สมฺพนฺธา ปิติปกฺขโต’’ติ? กิํ ทิสฺวา ปุจฺฉถาติ? ตุเมฺหสุ เอเตสํ เปมํ พหุมานนฺติฯ ‘‘อาวุโส, ยํ มาตาปิตูหิปิ ทุกฺกรตรํ, ตํ เอเต อมฺหากํ กโรนฺติ, ปตฺตจีวรมฺปิ โน เอเตสํ สนฺตกเมว, เอเตสํ อานุภาเวน เนว ภเย ภยํ, น ฉาตเก ฉาตกํ ชานาม, เอทิสา นาม อมฺหากํ อุปการิโน นตฺถี’’ติ เตสํ คุเณ กถยโนฺต คจฺฉติฯ อยํ วุจฺจติ **หรติ น ปจฺจาหรตี**ติฯ

ยสฺส ปน ปเคว วุตฺตปฺปการํ วตฺตปฎิปตฺติํ กโรนฺตสฺส กมฺมชเตโช ปชฺชลติ, อนุปาทิณฺณกํ มุญฺจิตฺวา อุปาทิณฺณกํ คณฺหาติ, สรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, กมฺมฎฺฐานวีถิํ นาโรหติ, โส ปเคว ปตฺตจีวรมาทาย เวคสาว เจติยํ วนฺทิตฺวา โครูปานํ นิกฺขมนเวลายเมว คามํ ยาคุภิกฺขาย ปวิสิตฺวา ยาคุํ ลภิตฺวา อาสนสาลํ คนฺตฺวา ปิวติฯ อถสฺส ทฺวิตฺติกฺขตฺตุํ อโชฺฌหรณมเตฺตเนว กมฺมชเตโช อุปาทิณฺณกํ มุญฺจิตฺวา อนุปาทิณฺณกํ คณฺหาติ, ฆฎสเตน นฺหาโต วิย เตโชธาตุปริฬาหนิพฺพานํ ปตฺวา กมฺมฎฺฐานสีเสน ยาคุํ ปริภุญฺชิตฺวา ปตฺตญฺจ มุขญฺจ โธวิตฺวา อนฺตราภเตฺต กมฺมฎฺฐานํ มนสิกตฺวา อวเสสฎฺฐาเน ปิณฺฑาย จริตฺวา กมฺมฎฺฐานสีเสน อา

หารํ ปริภุญฺชิตฺวา ตโต ปฏฺฐาย โปงฺขานุโปงฺขํ อุปฏฺฐหมานํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อาคจฺฉติฯ อยํ วุจฺจติ **ปจฺจาหรติ น หรตี**ติฯ เอทิสา จ ภิกฺขู ยาคุํ ปิวิตฺวา วิปสฺสนํ อารภิตฺวา พุทฺธสาสเน อรหตฺตํ ปตฺตา นาม คณนปถํ วีติวตฺตาฯ สีหฬทีเปเยว เตสุ เตสุ คาเมสุ อาสนสาลายํ น ตํ อาสนมตฺถิ, ยตฺถ ยาคุํ ปิวิตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตา ภิกฺขู นตฺถีติฯ

โย ปน ปมาทวิหารี โหติ นิกฺขิตฺตธุโร, สพฺพวตฺตานิ ภินฺทิตฺวา ปญฺจวิธเจโตวินิพนฺธพทฺธจิตฺโต วิหรนฺโต ‘‘กมฺมฏฺฐานํ นาม อตฺถี’’ติปิ สญฺญํ อกตฺวา คามํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา อนนุโลมิเกน คิหิสํสคฺเคน สํสฏฺโฐ จริตฺวา จ ภุญฺชิตฺวา จ ตุจฺโฉ นิกฺขมติฯ อยํ วุจฺจติ **เนว หรติ น ปจฺจาหรตี**ติฯ

โย ปนายํ **หรติ จ ปจฺจาหรติ จา**ติ วุตฺโต, โส คตปจฺจาคติกวตฺตวเสน เวทิตพฺโพฯ อตฺตกามา หิ กุลปุตฺตา สาสเน ปพฺพชิตฺวา ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ สตมฺปิ เอกโต วสนฺตา กติกวตฺตํ กตฺวา วิหรนฺติ ‘‘อาวุโส, ตุเมฺห น อิณฏฺฏา, น ภยฏฺฏา, น ชีวิกาปกตา ปพฺพชิตา, ทุกฺขา มุจฺจิตุกามา ปเนตฺถ ปพฺพชิตา, ตสฺมา คมเน อุปฺปนฺนกิเลสํ คมเนเยว นิคฺคณฺหถ, ฐาเน, นิสชฺชาย, สยเน อุปฺปนฺนกิเลสํ สยเนเยว นิคฺคณฺหถา’’ติฯ เต เอวํ กติกวตฺตํ กตฺวา ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตา อฑฺฒอุสภอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตนฺตเรสุ ปาสาณา โหนฺติ, ตาย สญฺญาย กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตาว คจฺฉนฺติฯ สเจ กสฺสจิ คมเน กิเลโส อุปฺปชฺชติ, ตตฺเถว นํ นิคฺคณฺหาติฯ ตถา อสกฺโกนฺโต ติฏฺฐติฯ อถสฺส ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺโตปิ ติฏฺฐติ, โส ‘‘อยํ ภิกฺขุ ตุยฺหํ อุปฺปนฺนวิตกฺกํ ชานาติ, อนนุจฺฉวิกํ เต เอต’’นฺติ อตฺตานํ ปฏิโจเทตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ตตฺเถว อริยภูมึ โอกฺกมติ, ตถา อสกฺโกนฺโต นิสีทตีติ โส เอว นโยฯ อริยภูมึ โอกฺกมิตุํ อสกฺโกนฺโตปิ, ตํ กิเลสํ วิกฺขเมฺภตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺตว คจฺฉติ, น กมฺมฏฺฐานวิปฺปยุตฺเตน จิตฺเตน ปาทํ อุทฺธรติฯ อุทฺธรติ เจ, ปฏินิวตฺติตฺวา ปุริมปเทสํเยว เอติ อาลินฺทกวาสี **มหาผุสฺสเทวตฺเถโร** วิยฯ

โส กิร เอกูนวีสติ วสฺสานิ คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรนฺโต เอว วิหาสิฯ มนุสฺสาปิ สุทํ อนฺตรามคฺเค กสนฺตา จ วปนฺตา จ มทฺทนฺตา จ กมฺมานิ จ กโรนฺตา เถรํ ตถา คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา – ‘‘อยํ เถโร ปุนปฺปุนํ นิวตฺติตฺวา คจฺฉติ, กึ นุ โข มคฺคมูโฬฺห, อุทาหุ กิญฺจิ ปมุฏฺโฐ’’ติ สมุลฺลปนฺติฯ โส ตํ อนาทิยิตฺวา กมฺมฏฺฐานยุตฺตจิตฺเตเนว สมณธมฺมํ กโรนฺโต วีสติวสฺสพฺภนฺตเร อรหตฺตํ ปาปุณิฯ อรหตฺตปฺปตฺตทิวเส จสฺส จงฺกมนโกฏิยํ อธิวตฺถา เทวตา องฺคุลีหิ ทีปํ อุชฺชาเลตฺวา อฏฺฐาสิฯ จตฺตาโรปิ มหาราชาโน สกฺโก จ เทวานมินฺโท พฺรหฺมา จ สหมฺปติ อุปฏฺฐานํ อาคมํสุฯ ตญฺจ โอภาสํ ทิสฺวา วนวาสีมหาติสฺสเตฺถโร ตํ ทุติยทิวเส ปุจฺฉิ – ‘‘รตฺติภาเค อายสฺมโต สนฺติเก โอภาโส อโหสิ, กึ โส โอภาโส’’ติ? เถโร วิกฺเขปํ กโรนฺโต ‘‘โอภาโส นาม ทีโปภาโสปิ โหติ, มณิโอภาโสปี’’ติ เอวมาทิมาหฯ ตโต ‘‘ปฏิจฺฉาเทถ ตุเมฺห’’ติ นิพทฺโธ อามาติ ปฏิชานิตฺวา อาโรเจสิฯ

กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสีมหานาคตฺเถโร วิย จฯ โสปิ กิร คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรนฺโต ปฐมํ ตาว ‘‘ภควโต มหาปธานํ ปูเชสฺสามี’’ติ สตฺต วสฺสานิ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาสิฯ ปุน โสฬส วสฺสานิ คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส กมฺมฏฺฐานยุตฺเตเนว จิตฺเตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต วิปฺปยุตฺเตน อุทฺธเฏ ปฏินิวตฺตโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา ‘‘คาวี นุ ปพฺพชิโต นู’’ติ อาสงฺกนียปเทเส ฐตฺวา จีวรํ ปารุปิตฺวา กจฺฉกรกโต อุทเกน ปตฺตํ โธวิตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กโรติฯ กึ การณา? ‘‘มา เม ภิกฺขํ ทาตุํ วา วนฺทิตุํ วา อาคเต มนุเสฺส ‘ทีฆายุกา โหถา’ติ วจนมตฺเตนาปิ กมฺมฏฺฐานวิกฺเขโป อโหสี’’ติ ‘‘อชฺช, ภนฺเต, กติมี’’ติ ทิวสํ วา

ภิกฺขุคณนํ วา ปญฺหํ วา ปุจฺฉิโต ปน อุทกํ คิลิตฺวา อาโรเจติฯ สเจ ทิวสาทิปุจฺฉกา น โหนฺติ, นิกฺขมนเวลายํ คามทฺวาเร นิฏฺฐุภิตฺวา ยาติฯ

กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตา ปญฺญาส ภิกฺขู วิย จฯ เต กิร อาสาฬฺหิปุณฺณมิยํ กติกวตฺตํ อกํสุ – ''อรหตฺตํ อปตฺวา อญฺญมญฺญํ นาลปิสฺสามา''ติฯ คามญฺจ ปิณฺฑาย ปวิสนฺตา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา ปวิสึสุฯ ทิวสาทีสุ ปุจฺฉิเตสุ วุตฺตนเยเนว ปฏิปชฺชึสุฯ ตตฺถ มนุสฺสา นิฏฺฐุภนํ ทิสฺวา ชานึสุ – ''อชฺชโก อาคโต, อชฺช เทฺว''ติฯ เอวญฺจ จินฺตสุํ – ''กึ นุ โข เอเต อมฺเหเหว สทฺธึ น สลฺลปนฺติ, อุทาหุ อญฺญมญฺญมฺปิฯ ยทิ อญฺญมญฺญํ น สลฺลปนฺติ, อทฺธา วิวาทชาตา ภวิสฺสนฺติฯ เอถ เน อญฺญมญฺญํ ขมาเปสฺสามา''ติ สเพฺพ วิหารํ คนฺตฺวา ปญฺญาสาย ภิกฺขูสุ เทฺวปิ ภิกฺขู เอโกกาเส นาทฺทสํสุฯ ตโต โย เตสุ จกฺขุมา ปุริโส, โส อาห – ''น โภ กลหการกานํ โอกาโส อีทิโส โหติ, สุสมฺมฏฺฐํ เจติยงฺคณํ โพธิยงฺคณํ, สุนิกฺขิตฺตา สมฺมชฺชนิโย, สุปฏฺฐิตํ ปานียํ ปริโภชนีย''นฺติ ฯ เต ตโตว นิวตฺตาฯ เตปิ ภิกฺขู อโนฺตเตมาเสเยว อรหตฺตํ ปตฺวา มหาปวารณายํ วิสุทฺธิปวารณํ ปวาเรสุํฯ

เอวํ กาฬวลฺลิมณฺฑปวาสี มหานาคเตฺถโร วิย, กลมฺพติตฺถวิหาเร วสฺสูปคตา ภิกฺขู วิย จ กมฺมฏฺฐานยุเตฺตเนว จิเตฺตน ปาทํ อุทฺธรโนฺต คามสมีปํ คนฺตฺวา อุทกคณฺฑูสํ กตฺวา วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา ยตฺถ สุราโสณฺฑธุตฺตาทโย กลหการกา จณฺฑหตฺถิอสฺสาทโย วา นตฺถิ, ตํ วีถึ ปฏิปชฺชติฯ ตตฺถ จ ปิณฺฑาย จรมาโน น ตุริตตุริโต วิย ชเวน คจฺฉติฯ น หิ ชเวน ปิณฺฑปาติกธุตงฺคํ นาม กิญฺจิ อตฺถิฯ วิสมภูมิภาคปตฺตํ ปน อุทกสกฏํ วิย นิจฺจโล หุตฺวา คจฺฉติฯ อนุฆรํ ปวิฏฺโฐ จ ทาตุกามํ วา อทาตุกามํ วา สลฺลเกฺขตุํ ตทนุรูปํ กาลํ อาคเมโนฺต ภิกฺขํ คเหตฺวา อโนฺตคาเม วา พหิคาเม วา วิหารเมว วา อาคนฺตฺวา ยถาผาสุเก ปติรูเป โอกาเส นิสีทิตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา อกฺขพฺภญฺชนวณเลปนปุตฺตมํสูปมาวเสน ปจฺจเวกฺขโนฺต อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อาหารํ อาหาเรติ, เนว ทวาย น มทาย น มณฺฑนาย น วิภูสนาย…เป.… ภุตฺตาวี จ อุทกกิจฺจํ กตฺวา มุหุตฺตํ ภตฺตกิลมถํ ปฏิปสฺสเมฺภตฺวา ยถา ปุเรภตฺตํ , เอวํ ปจฺฉาภตฺตํ ปุริมยามํ ปจฺฉิมยามญฺจ กมฺมฏฺฐานเมว มนสิกโรติฯ อยํ วุจฺจติ **หรติ จ ปจฺจาหรติ จา**ติฯ

อิมํ ปน หรณปจฺจาหรณสงฺขาตํ คตปจฺจาคติกวตฺตํ ปูเรโนฺต ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหติ, ปฐมวเย เอว อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ โน เจ ปฐมวเย ปาปุณาติ, อถ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติฯ โน เจ มชฺฌิมวเย ปาปุณาติ, อถ ปจฺฉิมวเย ปาปุณาติ, โน เจ ปจฺฉิมวเย ปาปุณาติ, อถ มรณสมเยฯ โน เจ มรณสมเย ปาปุณาติ, อถ เทวปุโตฺต หุตฺวาฯ โน เจ เทวปุโตฺต หุตฺวา ปาปุณาติ, อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ นิพฺพโตฺต ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติฯ โน เจ ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, อถ พุทฺธานํ สมฺมุขีภาเว ขิปฺปาภิโญฺญ วา โหติ, เสยฺยถาปิ เถโร พาหิโย ทารุจีริโย มหาปโญฺญ วา, เสยฺยถาปิ เถโร สาริปุโตฺต, มหิทฺธิโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร มหาโมคฺคลฺลาโน, ธุตวาโท วา, เสยฺยถาปิ เถโร มหากสฺสโป, ทิพฺพจกฺขุโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร อนุรุโทฺธ, วินยธโร วา, เสยฺยถาปิ เถโร อุปาลิ, ธมฺมกถิโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร ปุโณฺณ มนฺตาณิปุโตฺต, อารญฺญิโก วา, เสยฺยถาปิ เถโร เรวโต, พหุสฺสุโต วา, เสยฺยถาปิ เถโร อานโนฺท, สิกฺขากาโม วา, เสยฺยถาปิ เถโร ราหุโล พุทฺธปุโตฺตติฯ อิติ อิมสฺมึ จตุเกฺก ยฺวายํ หรติ ปจฺจาหรติ จ, ตสฺส โคจรสมฺปชญฺญํ สิขาปตฺตํ โหติฯ

อภิกฺกมาทีสุ ปน อสมฺมุยฺหนํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ**ฯ ตํ เอวํ เวทิตพฺพํ – อิธ ภิกฺขุ อภิกฺกมโนฺต วา ปฏิกฺกมโนฺต วา ยถา อนฺธปุถุชฺชนา อภิกฺกมาทีสุ – ''อตฺตา อภิกฺกมติ, อตฺตนา

อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา ‘‘อหํ อภิกฺกมามิ, มยา อภิกฺกโม นิพฺพตฺติโต’’ติ วา สมฺมุยฺหนฺติ, ตถา อสมฺมุยฺหนฺโต อภิกฺกมามีติ จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺชติ, อิติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสน อยํ กายสมฺมโต อฏฺฐิสงฺฆาโฏ อภิกฺกมติฯ ตเสฺสวํ อภิกฺกมโต เอเกกปาทุทฺธรเณ ปถวีธาตุ อาโปธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย, ตถา อติหรณวีติหรเณสุ, โวสฺสชฺชเน เตโชธาตุ วาโยธาตูติ เทฺว ธาตุโย โอมตฺตา โหนฺติ มนฺทา, อิตรา เทฺว อธิมตฺตา โหนฺติ พลวติโย, ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุมฺภเนสุฯ

ตตฺถ อุทฺธรเณ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา อติหรณํ น ปาปุณนฺติ, ตถา อติหรเณ ปวตฺตา วีติหรณํ, วีติหรเณ ปวตฺตา โวสฺสชฺชนํ, โวสฺสชฺชเน ปวตฺตา สนฺนิเกฺขปนํ, สนฺนิเกฺขปเน ปวตฺตา สนฺนิรุมฺภนํ น ปาปุณนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว ปพฺพปพฺพํ สนฺธิสนฺธิ โอธิโอธิ หุตฺวา ตตฺตกปาเล ปกฺขิตฺตติลานิ วิย ตฏตฏายนฺตา ภิชฺชนฺติฯ ตตฺถ โก เอโก อภิกฺกมติ, กสฺส วา เอกสฺส อภิกฺกมนํ? ปรมตฺถโต หิ ธาตูนํเยว คมนํ, ธาตูนํ ฐานํ, ธาตูนํ นิสชฺชา, ธาตูนํ สยนํฯ ตสฺมึ ตสฺมิญฺหิ โกฏฺฐาเส สทฺธึ รูเปน –

> ‘‘อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌติ;
> อวีจิมนุสมฺพโนฺธ, นทีโสโตว วตฺตตี’’ติฯ –

เอวํ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ นามาติฯ

นิฏฺฐิโต ‘‘อภิกฺกเนฺต ปฏิกฺกเนฺต สมฺปชานการี โหตี’’ติปทสฺส อโตฺถฯ

อาโลกิเต วิโลกิเตติ เอตฺถ ปน อาโลกิตํ นาม ปุรโต เปกฺขนํ, วิโลกิตํ นาม อนุทิสา เปกฺขนํฯ อญฺญานิปิ เหฏฺฐา อุปริ ปจฺฉโต อนุเปกฺขนวเสน โอโลกิตอุโลฺลกิตาปโลกิตานิ นาม โหนฺติฯ ตานิ อิธ น คหิตานิ, สารุปฺปวเสน ปน อิมาเนว เทฺว คหิตานิฯ อิมินา วา มุเขน สพฺพานิปิ ตานิ คหิตาเนวาติฯ

ตตฺถ ‘‘อาโลเกสฺสามี’’ติ จิเตฺต อุปฺปเนฺน จิตฺตวเสเนว อโนโลเกตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ ตํ อายสฺมนฺตํ นนฺทํ กายสกฺขึ กตฺวา เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปุรตฺถิมา ทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลเกติ ‘เอวํ เม ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลกยโต นาภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสวิสฺสนฺตี’ติฯ อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปจฺฉิมา ทิสา, อุตฺตรา ทิสา, ทกฺขิณา ทิสา, อุทฺธํ, อโธ, อนุทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท อนุทิสํ อาโลเกติ ‘เอวํ เม อนุทิสํ อาโลกยโต’…เป.… สมฺปชาโน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๙)ฯ

อปิจ อิธาปิ ปุเพฺพ วุตฺตเจติยทสฺสนาทิวเสเนว สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ เวทิตพฺพาฯ กมฺมฏฺฐานสฺส ปน อวิชหนเมว โคจรสมฺปชญฺญํ, ตสฺมา ขนฺธธาตุอายตนกมฺมฏฺฐานิเกหิ อตฺตโน กมฏฺฐานวเสเนว กสิณาทิกมฺมฏฺฐานิเกหิ วา ปน กมฺมฏฺฐานสีเสเนว อาโลกนวิโลกนํ กาตพฺพํฯ

‘‘อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม อาโลเกตา วา วิโลเกตา วา นตฺถิ, ‘อาโลเกสฺสามี’ติ ปน จิเตฺต อุปฺปชฺชมาเน เตเนว จิเตฺตน สทฺธึ จิตฺตสมุฏฺฐานา วาโยธาตุ วิญฺญตฺตึ ชนยมานา อุปฺปชฺช

ติฯ อิติ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผารวเสน เหฏฺฐิมํ อกฺขิทลํ อโธ สีทติ, อุปริมํ อุทฺธํ ลงฺฆติ, โกจิ ยนฺตเกน วิวรนฺโต นาม นตฺถิ, ตโต จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาเธนฺตํ อุปฺปชฺชตี''ติ เอวํ ปชานนํ ปเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ นามฯ

อปิจ มูลปริญฺญาอาคนฺตุกตาวกาลิกภาววเสนเปตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ มูลปริญฺญาวเสน ตาว –

''ภวงฺคาวชฺชนเญฺจว, ทสฺสนํ สมฺปฏิจฺฉนํ;
สนฺตีรณํ โวฏฺฐพฺพนํ, ชวนํ ภวติ สตฺตมํ''ฯ

ตตฺถ ภวงฺคํ อุปปตฺติภวสฺส องฺคกิจฺจํ สาธยมานํ ปวตฺตติ, ตํ อาวเฏฺฏตฺวา กิริยมโนธาตุ อาวชฺชนกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา จกฺขุวิญฺญาณํ ทสฺสนกิจฺจํ สาธยมานํ, ตนฺนิโรธา วิปากมโนธาตุ สมฺปฏิจฺฉนกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา วิปากมโนวิญฺญาณธาตุ สนฺตีรณกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา กิริยมโนวิญฺญาณธาตุ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจํ สาธยมานา, ตนฺนิโรธา สตฺตกฺขตฺตุํ ชวนํ ชวติฯ ตตฺถ ปฐมชวเนปิ ''อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส''ติ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อาโลกิตวิโลกิตํ น โหติ, ทุติยชวเนปิ…เป.… สตฺตมชวเนปิฯ เอเตสุ ปน ยุทฺธมณฺฑเล โยเธสุ วิย เหฏฺฐุปริยวเสน ภิชฺชิตฺวา ปติเตสุ ''อยํ อิตฺถี, อยํ ปุริโส''ติ รชฺชนาทิวเสน อาโลกิตวิโลกิตํ โหติฯ เอวํ ตาเวตฺถ **มูลปริญฺญาวเสน** อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

จกฺขุทฺวาเร ปน รูเป อาปาถมาคเต ภวงฺคจลนโต อุทฺธํ สกกิจฺจนิปฺผาทนวเสน อาวชฺชนาทีสุ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธสุ อวสาเน ชวนํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนานํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาคนฺตุกปุริโส วิย โหติฯ ตสฺส ยถา ปรเคเห กิญฺจิ ยาจิตุํ ปวิฏฺฐสฺส อาคนฺตุกปุริสสฺส เคหสามิเกสุ ตุณฺหีมาสิเนสุ อาณากรณํ น ยุตฺตํ, เอวํ อาวชฺชนาทีนํ เคหภูเต จกฺขุทฺวาเร อาวชฺชนาทีสุปิ อรชฺชเนฺตสุ อทุสฺสเนฺตสุ อมุยฺหเนฺตสุ จ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนํ อยุตฺตนฺติ เอวํ **อาคนฺตุกภาววเสน** อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ยานิ ปเนตานิ จกฺขุทฺวาเร โวฏฺฐพฺพนปริโยสานานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิ สทฺธิํ สมฺปยุตฺตธเมฺมหิ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนฺติ, อญฺญมญฺญํ น ปสฺสนฺติ, อิตฺตรานิ ตาวกาลิกานิ โหนฺติฯ ตตฺถ ยถา เอกสฺมิํ ฆเร สเพฺพสุ มานุสเกสุ มเตสุ อวเสสสฺส เอกสฺส ตงฺขณํเยว มรณธมฺมสฺส น ยุตฺตา นจฺจคีตาทีสุ อภิรติ นาม, เอวเมว เอกทฺวาเร สสมฺปยุเตฺตสุ อาวชฺชนาทีสุ ตตฺถ ตเตฺถว มเตสุ อวเสสสฺส ตงฺขณํเยว มรณธมฺมสฺส ชวนสฺสาปิ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนวเสน อภิรติ นาม น ยุตฺตาติ เอวํ **ตาวกาลิกภาววเสน** อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสนเปตํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ หิ จกฺขุ เจว รูปา จ รูปกฺขนฺโธ, ทสฺสนํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนา เวทนากฺขนฺโธ, สญฺญา สญฺญากฺขนฺโธ, ผสฺสาทิกา สงฺขารา สงฺขารกฺขนฺโธ, เอวเมเตสํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ? ตถา จกฺขุ จกฺขายตนํ, รูปํ รูปายตนํ, ทสฺสนํ มนายตนํ, เวทนาทโย สมฺปยุตฺตธมฺมา ธมฺมายตนํ, เอวเมเตสํ จตุนฺนํ อายตนานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ? ตถา จกฺขุ จกฺขุธาตุ, รูปํ รูปธาตุ, ทสฺสนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุ, ตํสมฺปยุตฺตา เวทนาทโย ธมฺมา ธมฺมธาตุ, เอวเมเตสํ จตุนฺนํ ธาตูนํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติ? ตถา จกฺขุ นิสฺสยปจฺจโย, รูปํ อารมฺมณปจฺจโย, อาวชฺชนํ อนนฺตรสมนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตปจฺจโย, อาโลโก อุปนิสฺสยปจฺจโย, เวทนาทโย สหชาตปจฺจโยฯ เอวเม

เตสํ ปจฺจยานํ สมวาเย อาโลกนวิโลกนํ ปญฺญายติฯ ตตฺถ โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกตีติ เอวเมตฺถ ขนฺธายตนธาตุปจฺจยปจฺจเวกฺขณวเสนปิ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

สมิญฺชิเต ปสาริเตติ ปพฺพานํ สมิญฺชนปสารเณฯ ตตฺถ จิตฺตวเสเนว สมิญฺชนปสารณํ อกตฺวา หตฺถปาทานํ สมิญฺชนปสารณปจฺจยา อตฺถานตฺถํ ปริคฺคณฺหิตฺวา อตฺถปริคฺคณฺหนํ สาตฺถกสมฺปชญฺญํฯ ตตฺถ หตฺถปาเท อติจิรํ สมิญฺชิตฺวา วา ปสาเรตฺวา วา ฐิตสฺส ขเณ ขเณ เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ น ลภติ, กมฺมฏฺฐานํ ปริปตติ, วิเสสํ นาธิคจฺฉติฯ กาเล สมิญฺชนฺตสฺส กาเล ปสาเรนฺตสฺส ปน ตา เวทนา นุปฺปชฺชนฺติ, จิตฺตํ เอกคฺคํ โหติ, กมฺมฏฺฐานํ ผาติํ คจฺฉติ, วิเสสมธิคจฺฉตีติ เอวํ อตฺถานตฺถปริคฺคณฺหนํ เวทิตพฺพํฯ

อเตฺถ ปน สติปิ สปฺปายาสปฺปายํ ปริคฺคณฺหิตฺวา สปฺปายปริคฺคณฺหนํ สปฺปาย สมฺปชญฺญํฯ ตตฺรายํ นโย – มหาเจติยงฺคเณ กิร ทหรภิกฺขู สชฺฌายํ คณฺหนฺติฯ เตสํ ปิฏฺฐิป เสฺส ทหรภิกฺขุนิโย ธมฺมํ สุณนฺติฯ ตเตฺถโก ทหโร หตฺถํ ปสาเรโนฺต กายสํสคฺคํ ปตฺวา เตเนว การเณน คิหี ชาโตฯ อปโร ภิกฺขุ ปาทํ ปสาเรโนฺต อคฺคิมฺหิ ปสาเรสิ, อฏฺฐิํ อาหจฺจ ปาโท ฌายิฯ อปโร วมฺมิเก ปสาเรสิ, โส อาสีวิเสน ทโฏฺฐฯ อปโร จีวรกุฏิทณฺฑเก ปสาเรสิ, ตํ มณิสโปฺป ฑํสิฯ ตสฺมา เอวรูเป อสปฺปาเย อปสาเรตฺวา สปฺปาเย ปสาเรตพฺพํฯ อิทเมตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํฯ

โคจรสมฺปชญฺญํ ปน มหาเถรวตฺถุนา ทีเปตพฺพํ – มหาเถโร กิร ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺน อเนฺตวาสิเกหิ สทฺธิํ กถยมาโน สหสา หตฺถํ สมิญฺชิตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิเญฺชสิฯ ตํ อเนฺตวาสิกา ปุจฺฉิํสุ – ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, สหสา หตฺถํ สมิญฺชิตฺวา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สณิกํ สมิญฺชิตฺถา’’ติฯ ยโต ปฏฺฐายาหํ, อาวุโส, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกาตุํ อารโทฺธ, น เม กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา หโตฺถ สมิญฺชิตปุโพฺพ, อิทานิ ปน ตุเมฺหหิ สทฺธิํ กถยมาเนน กมฺมฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา สมิญฺชิโต, ตสฺมา ปุน ยถาฐาเน ฐเปตฺวา สมิเญฺชสินฺติฯ สาธุ, ภเนฺต, ภิกฺขุนา นาม เอวรูเปน ภวิตพฺพนฺติฯ เอวเมตฺถาปิ กมฺมฏฺฐานาวิชหนเมว โคจรสมฺปชญฺญนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ สมิญฺชโนฺต วา ปสาเรโนฺต วา นตฺถิ, วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรน ปน สุตฺตากฑฺฒนวเสน ทารุยนฺตสฺส หตฺถปาทลฬนํ วิย สมิญฺชนปสารณํ โหตีติ ปริชานนํ ปเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณติ เอตฺถ สงฺฆาฏิจีวรานํ นิวาสนปารุปนวเสน, ปตฺตสฺส ภิกฺขาปฏิคฺคหณาทิวเสน ปริโภโค ธารณํ นามฯ ตตฺถ สงฺฆาฏิจีวรธารเณ ตาว นิวาเสตฺวา ปารุปิตฺวา จ ปิณฺฑาย จรโต อามิสลาโภ, ‘‘สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทินา นเยน ภควตา วุตฺตปฺปกาโรเยว จ อโตฺถ อโตฺถ นามฯ ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อุณฺหปกติกสฺส ปน ทุพฺพลสฺส จ จีวรํ สุขุมํ สปฺปายํ, สีตาลุกสฺส ฆนํ ทุปฏฺฏํฯ วิปรีตํ อสปฺปายํฯ ยสฺส กสฺสจิ ชิณฺณํ อสปฺปายเมวฯ อคฺคฬาทิทาเนน หิสฺส ตํ ปลิโพธกรํ โหติฯ ตถา ปฏฺฏุณฺณทุกูลาทิเภทํ โลภนียจีวรํฯ ตาทิสญฺหิ อรเญฺญ เอกกสฺส นิวาสนฺตรายกรํ , ชีวิตนฺตรายกรญฺจาปิ โหติฯ นิปฺปริยาเยน ปน ยํ นิมิตฺตกมฺมาทิมิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนํ, ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ , ตํ อสปฺปายํฯ วิปรีตํ สปฺปายํ, ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ จีวรํ ปารุปโนฺต นตฺถิ, วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน จีวรปารุปนํ โหติฯ ตตฺถ จีวรมฺปิ อเจตนํ, กาโยปิ อเจตโนฯ จีวรํ น ชานาติ ‘‘มยา กาโย ปารุปิโต’’ติฯ กาโยปิ น ชานาติ ‘‘อหํ จีวเรน ปารุปิโต’’ติฯ ธาตุโยว ธาตุสมูหํ ปฏิจฺฉาเทนฺติ ปฏปิโลติกาย โปตฺถกรูปปฏิจฺฉาทเน วิยฯ ตสฺมา เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ, น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสํฯ นาควมฺมิกเจติยรุกฺขาทีสุ หิ เกจิ มาลาคนฺธธูมวตฺถาทีหิ สกฺการํ กโรนฺติ, เกจิ คูถมุตฺตกทฺทมทณฺฑสตฺถปหาราทีหิ อสกฺการํฯ น เตหิ นาควมฺมิกรุกฺขาทโย โสมนสฺสํ วา กโรนฺติ โทมนสฺสํ วาฯ เอวเมวํ เนว สุนฺทรํ จีวรํ ลภิตฺวา โสมนสฺสํ กาตพฺพํ, น อสุนฺทรํ ลภิตฺวา โทมนสฺสนฺติ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ปตฺตธารเณปิ ปตฺตํ สหสาว อคฺคเหตฺวา – ‘‘อิมํ คเหตฺวา ปิณฺฑาย จรมาโน ภิกฺขํ ลภิสฺสามี’’ติ เอวํ ปตฺตคฺคหณปจฺจยา ปฏิลภิตพฺพอตฺถวเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ กิสทุพฺพลสรีรสฺส ปน ครุปโตฺต อสปฺปาโยฯ ยสฺส กสฺสจิ จตุปญฺจคณฺฐิกาหโต ทุพฺพิโสธนีโย อสปฺปาโยวฯ ทุโทฺธตปโตฺต หิ น วฏฺฏติ, ตํ โธวนฺตเสฺสว จสฺส ปลิโพโธ โหติฯ มณิวณฺณปโตฺต ปน โลภนีโย จีวเร วุตฺตนเยเนว อสปฺปาโยฯ นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ลโทฺธ, ปน ยญฺจสฺส เสวมานสฺส อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, อยํ เอกนฺตอสปฺปาโยวฯ วิปรีโต สปฺปาโยฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ปตฺตํ คณฺหโนฺต นตฺถิ, วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปตฺตคฺคหณํ นาม โหติฯ ตตฺถ ปโตฺตปิ อเจตโน, หตฺถาปิ อเจตนาฯ ปโตฺต น ชานาติ ‘‘อหํ หเตฺถหิ คหิโต’’ติฯ หตฺถาปิ น ชานนฺติ ‘‘ปโตฺต อเมฺหหิ คหิโต’’ติฯ ธาตุโยว ธาตุสมูหํ คณฺหนฺติ, สณฺฑาเสน อคฺคิวณฺณปตฺตคฺคหเณ วิยาติ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ ยถา ฉินฺนหตฺถปาเท วณมุเขหิ ปคฺฆริตปุพฺพโลหิตกิมิกุเล นีลมกฺขิกสมฺปริกิเณฺณ อนาถสาลาย อนาถมนุเสฺส ทิสฺวา ทยาลุกา ปุริสา เตสํ วณปฏฺฏโจฬกานิ เจว กปาลาทีหิ เภสชฺชานิ จ อุปนาเมนฺติฯ ตตฺถ โจฬกานิปิ เกสญฺจิ สณฺหานิ, เกสญฺจิ ถูลานิ ปาปุณนฺติ, เภสชฺชกปาลานิปิ เกสญฺจิ สุสณฺฐานานิ, เกสญฺจิ ทุสฺสณฺฐานานิ ปาปุณนฺติ, น เต ตตฺถ สุมนา วา ทุมฺมนา วา โหนฺติฯ วณปฏิจฺฉาทนมเตฺตเนว หิ โจฬเกน เภสชฺชปฏิคฺคหมเตฺตเนว จ กปาลเกน เตสํ อโตฺถฯ เอวเมว โย ภิกฺขุ วณโจฬกํ วิย จีวรํ, เภสชฺชกปาลกํ วิย จ ปตฺตํ, กปาเล เภสชฺชมิว จ ปเตฺต ลทฺธภิกฺขํ สลฺลเกฺขติฯ อยํ สงฺฆาฏิปตฺตจีวรธารเณ อสโมฺมหสมฺปชเญฺญน อุตฺตมสมฺปชานการีติ เวทิตโพฺพฯ

อสิตาทีสุ **อสิเต**ติ ปิณฺฑปาตโภชเนฯ **ปีเต**ติ ยาคุอาทิปาเนฯ **ขายิเต**ติ ปิฏฺฐขชฺชกาทิขาทเนฯ **สายิเต**ติ มธุผาณิตาทิสายเนฯ ตตฺถ ‘‘เนว ทวายา’’ติอาทินา นเยน วุโตฺต อฏฺฐวิโธปิ อโตฺถ อโตฺถ นาม, ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

ลูขปณีตติตฺตมธุราทีสุ ปน เยน โภชเนน ยสฺส อผาสุ โหติ, ตํ ตสฺส อสปฺปายํฯ ยํ ปน นิมิตฺตกมฺมาทิวเสน ปฏิลทฺธํ, ยญฺจสฺส ภุญฺชโต อกุสลา ธมฺมา อภิวฑฺฒนฺติ, กุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ตํ เอกนฺตอสปฺปายเมวฯ วิปรีตํ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสเนตฺถ สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสเนว จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ ภุญฺชโก นตฺถิ, วุตฺตปฺปการจิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปตฺตปฏิคฺคหณํ นาม โหติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว หตฺถสฺส ปเตฺต โอตารณํ นาม โหติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปกรณํ อาโลปุทฺธรณํ มุขวิวรณญฺจ โหติฯ น โกจิ กุญฺจิกาย น ยนฺตเกน หนุกฏฺฐีนิ วิวรติ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว อาโลปสฺส มุเข ฐปนํ อุปริทนฺตานํ มุสลกิจฺจสาธนํ เหฏฺฐาทนฺตานํ อุทุกฺขลกิจฺจสาธนํ ชิวฺหาย หตฺถกิจฺจสาธนญฺจ โหติฯ อิติ นํ ตตฺถ อคฺคชิวฺหาย ตนุกเขโฬ, มูลชิวฺหาย พหลเขโฬ มเกฺขติฯ ตํ เหฏฺฐาทนฺตอุทุกฺขเล ชิวฺหาหตฺถปริวตฺติตํ เขฬอุทกเตมิตํ อุปริทนฺตมุสลสญฺจุณฺณิตํ โกจิ กฏจฺฉุนา วา ทพฺพิยา วา อโนฺต ปเวเสโนฺต นาม นตฺถิ, วาโยธาตุยาว ปวิสติฯ ปวิฏฺฐํ ปวิฏฺฐํ โกจิ ปลาลสนฺถรํ กตฺวา ธาเรโนฺต นาม นตฺถิ, วาโยธาตุวเสเนว ติฏฺฐติฯ ฐิตํ ฐิตํ โกจิ อุทฺธนํ กตฺวา อคฺคิํ ชาเลตฺวา ปจโนฺต นาม นตฺถิ, เตโชธาตุยาว ปจฺจติฯ ปกฺกํ ปกฺกํ โกจิ ทณฺฑเกน วา ยฏฺฐิยา วา พหิ นีหรโก นาม นตฺถิ, วาโยธาตุเยว นีหรติฯ อิติ วาโยธาตุ อติหรติ จ วีติหรติ จ ธาเรติ จ ปริวเตฺตติ จ สญฺจุเณฺณติ จ วิโสเสติ จ นีหรติ จ; ปถวีธาตุ ธาเรติ จ ปริวเตฺตติ จ สญฺจุเณฺณติ จ วิโสเสติ จ; อาโปธาตุ สิเนเหติ จ อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลติ; เตโชธาตุ อโนฺตปวิฏฺฐํ ปริปาเจติ; อากาสธาตุ อญฺชโส โหติ; วิญฺญาณธาตุ ตตฺถ ตตฺถ สมฺมาปโยคมนฺวาย อาภุชตีติ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อปิจ คมนโต, ปริเยสนโต, ปริโภคโต, อาสยโต, นิธานโต, อปริปกฺกโต, ปริปกฺกโต, ผลโต, นิสฺสนฺทโต, สมฺมกฺขนโตติ เอวํ ทสวิธํ ปฏิกูลภาวํ ปจฺจเวกฺขณโตเปตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ วิตฺถารกถา ปเนตฺถ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๙๔ อาทโย) อาหารปฏิกูลสญฺญานิเทฺทสโต คเหตพฺพาฯ

อุจฺจารปสฺสาวกเมฺมติ อุจฺจารสฺส จ ปสฺสาวสฺส จ กรเณฯ ตตฺถ ปตฺตกาเล อุจฺจารปสฺสาวํ อกโรนฺตสฺส สกลสรีรโต เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ภมนฺติ, จิตฺตํ น เอกคฺคํ โหติ, อเญฺญ จ โรคา อุปฺปชฺชนฺติฯ กโรนฺตสฺส ปน สพฺพํ ตํ น โหตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ตสฺส วเสน สาตฺถกสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ อฏฺฐาเน อุจฺจารปสฺสาวํ กโรนฺตสฺส ปน อาปตฺติ โหติ, อยโส วฑฺฒติ, ชีวิตนฺตราโยปิ โหติฯ ปติรูเป ฐาเน กโรนฺตสฺส สพฺพํ ตํ น โหตีติ อิทเมตฺถ สปฺปายํฯ ตสฺส วเสน สปฺปายสมฺปชญฺญํ, กมฺมฏฺฐานาวิชหนวเสน จ โคจรสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

อพฺภนฺตเร อตฺตา นาม โกจิ อุจฺจารปสฺสาวกมฺมํ กโรโนฺต นตฺถิ, จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว ปน อุจฺจารปสฺสาวกมฺมํ โหติฯ ยถา ปน ปเกฺก คเณฺฑ คณฺฑเภเทน ปุพฺพโลหิตํ อกามตาย นิกฺขมติ, ยถา จ อติภริตา อุทกภาชนา อุทกํ อกามตาย นิกฺขมติ, เอวํ ปกฺกาสยมุตฺตวตฺถีสุ สนฺนิจิตา อุจฺจารปสฺสาวา วายุเวคสมุปฺปีฬิตา อกามตายปิ นิกฺขมนฺติฯ โส ปนายํ เอวํ นิกฺขมโนฺต อุจฺจารปสฺสาโว เนว ตสฺส ภิกฺขุโน อตฺตโน โหติ น ปรสฺส, เกวลํ สรีรนิสฺสโนฺทว โหติฯ ยถา กิํ? ยถา อุทกตุมฺพโต ปุราณอุทกํ ฉเฑฺฑนฺตสฺส เนว ตํ อตฺตโน โหติ น ปเรสํ, เกวลํ ปฏิชคฺคนมตฺตเมว โหติฯ เอวํ ปวตฺตปฏิสงฺขานวเสเนตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ เวทิตพฺพํฯ

คตาทีสุ **คเต**ติ คมเนฯ **ฐิเต**ติ ฐาเนฯ **นิสิเนฺน**ติ นิสชฺชายฯ **สุเตฺต**ติ สยเนฯ **ชาคริเต** ติ ชาครเณฯ ***ภาสิเต***ติ กถเนฯ ***ตุณฺหีภาเว***ติ อกถเนฯ เอตฺถ จ โย จิรํ คนฺตฺวา วา จงฺกมิตฺวา วา อปรภาเค ฐิโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘จงฺกมนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ คเต สมฺปชานการี นามฯ

โย สชฺฌายํ วา กโรโนฺต ปญฺหํ วา วิสฺสเชฺชโนฺต กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกโรโนฺต จิรํ ฐตฺวา อปรภาเค นิสิโนฺน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘ฐิตกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ ฐิเต สมฺปชานการี นามฯ

โย สชฺฌายาทิกรณวเสเนว จิรํ นิสีทิตฺวา อปรภาเค นิปโนฺน อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘นิสินฺนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ นิสิเนฺน สมฺปชานการี นามฯ

โย ปน นิปนฺนโกว สชฺฌายํ กโรโนฺต กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกโรโนฺต นิทฺทํ โอกฺกมิตฺวา อปรภาเค อุฏฺฐาย อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘สยนกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ, อยํ สุเตฺต จ ชาคริเต จ สมฺปชานการี นามฯ กิริยมยจิตฺตานญฺหิ อปฺปวตฺตํ สุตฺตํ นาม, ปวตฺตํ ชาคริตํ นามาติฯ

โย ปน ภาสมาโน – ‘‘อยํ สโทฺท นาม โอเฏฺฐ จ ปฏิจฺจ ทเนฺต จ ชิวฺหญฺจ ตาลุญฺจ ปฏิจฺจ จิตฺตสฺส จ ตทนุรูปํ ปโยคํ ปฏิจฺจ ชายตี’’ติ สโต สมฺปชาโน ภาสติ, จิรํ วา ปน กาลํ สชฺฌายํ กตฺวา ธมฺมํ วา กเถตฺวา กมฺมฏฺฐานํ วา ปริวเตฺตตฺวา ปญฺหํ วา วิสฺสเชฺชตฺวา อปรภาเค ตุณฺหีภูโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ ‘‘ภาสิตกาเล อุปฺปนฺนา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติ อยํ ภาสิเต สมฺปชานการี นามฯ

โย ตุณฺหีภูโต จิรํ ธมฺมํ วา กมฺมฏฺฐานํ วา มนสิกตฺวา อปรภาเค อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ – ‘‘ตุณฺหีภูตกาเล ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา เอเตฺถว นิรุทฺธา’’ติฯ อุปาทารูปปวตฺติยา สติ ภาสติ นาม, อสติ ตุณฺหี ภวติ นามาติ, อยํ ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี นามาติฯ เอวเมตฺถ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ ตสฺส วเสน สมฺปชานการิตา เวทิตพฺพาฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต สติปฏฺฐานมิสฺสกสมฺปชญฺญํ ปุพฺพภาคํ กถิตํฯ

๓. ภิกฺขุสุตฺตวณฺณนา

๓๖๙. ตติเย **เอวเมว ปนิเธกเจฺจ**ติ โส กิร ภิกฺขุ กมฺมฏฺฐานํ กถาเปตฺวา อิโต จิโต จ อาหิณฺฑติ, กายวิเวกํ นานุยุญฺชติฯ เตน นํ ภควา นิคฺคณฺหโนฺต เอวมาหฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สํขิเตฺตน เทสนํ ยาจสิ, ตสฺมาฯ **ทิฎฺฐี**ติ กมฺมสฺสกตาทิฎฺฐิฯ

๔. สาลสุตฺตวณฺณนา

๓๗๐. จตุเตฺถ **ธมฺมวินโย**ติ ธโมฺมติ วา วินโยติ วา อุภยเมตํ สตฺถุสาสนเสฺสว นามํฯ **สมาทเปตพฺพา**ติ คณฺหาเปตพฺพาฯ **เอโกทิภูตา**ติ ขณิกสมาธินา เอกคฺคภูตาฯ **สมาหิตา เอกคฺคจิตฺตา**ติ อุปจารปฺปนาวเสน สมฺมา ฐปิตจิตฺตา จ เอกคฺคจิตฺตา จฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต นวกภิกฺขูหิ เจว ขีณาสเวหิ จ ภาวิตสติปฏฺฐานา ปุพฺพภาคา, สตฺตหิ เสเขหิ ภาวิตา มิสฺสกาฯ

๖. สกุณคฺฆิสุตฺตวณฺณนา

๓๗๒. ฉเฏฺฐ **สกุณคฺฆี**ติ สกุณํ หนตีติ สกุณคฺฆิ, เสนเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สหสา อชฺฌปตฺตา**ติ โลภสาหเสน ปตฺตาฯ **อลกฺขิกา**ติ นิสฺสิริกาฯ **อปฺปปุญฺญา**ติ ปริตฺตปุญฺญาฯ **สเจชฺชมยนฺ**ติ สเจ อชฺช มยํฯ **นงฺคลกฏฺฐกรณนฺ**ติ นงฺคเลน กสิกรณํ, อธุนา กฏฺฐํ เขตฺตฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **เลฑฺฑุฎฺฐานนฺ**ติ เลฑฺฑูนํ ฐานํฯ **สํวทมานา**ติ สมฺมา วทมานา, อตฺตโน พลสฺส สุฏฺฐุ วณฺณํ วทมานาติ อโตฺถฯ **มหนฺตํ เลฑฺฑุํ อภิรุหิตฺวา**ติ อุทฺธนสณฺฐาเนน ฐิเตสุ ตีสุ เลฑฺฑูสุ

‘‘อิโต เสเน อาคจฺฉนฺต อิโต นิกฺขมิสฺสามิ, อิโต อาคจฺฉนฺต อิโต’’ติ สลฺลกฺเขตฺวา เตสุ เอกํ เลฑฺฑุํ อภิรุหิตฺวา อฏฺฐาสิ อวทมาโนฯ **สนฺนยฺหา**ติ ขุรปฺปํ สนฺนยฺหมาโน วิย สนฺนยฺหิตฺวา สุฏฺฐุ ฐเปตฺวาฯ **พหุอาคโต โข มฺยายนฺ**ติ ‘‘มยฺหํ อตฺถาย อยํ พหุตํ ฐานํ อาคโต, อปฺปํ อว สิฏฺฐํ, อิทานิ มํ คณฺหิสฺสตี’’ติ ญตฺวา ทารุคุโฬ วิย วินิวตฺติตฺวา ตเสฺสว เลฑฺฑุสฺส อนฺตเร ปจฺจุปาทิ, ปฏิปโนฺน ปวิโฏฺฐติ อโตฺถฯ **อุรํ ปจฺจตาเฬสี**ติ ‘‘เอกปฺปหาเรเนว ลาปสฺส สีสํ ฉินฺทิตฺวา คเหสฺสามี’’ติ ปกฺขนฺทตฺตา เวคํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ตสฺมึ เลฑฺฑุสฺมึ อุรํ ปตาเฬสิฯ ตาวเทวสฺส หทยมํสํ ผาลิยิตฺถฯ อถ ลาโป ‘‘ทิฏฺฐา วต สตฺตุโน ปิฏฺฐี’’ติ หฏฺฐตุโฏฺฐ ตสฺส หทเย อปราปรํ จงฺกมิฯ

๗. มกฺกฏสุตฺตวณฺณนา

๓๗๓. สตฺตเม **ทุคฺคา**ติ ทุคฺคมาฯ **จารี**ติ สญฺจาโรฯ **เลปํ โอเฑฺฑนฺตี**ติ วฏรุกฺขขีราทีหิ โยเชตฺวา เลปํ กโรนฺติ, ตํ มกฺกฏานํ ธุวคมนฏฺฐานนฺติ สลฺลเกฺขตฺวา รุกฺขสาขาทีสุ ฐเปนฺติฯ **ปโญฺจฑฺฑิโต**ติ ปญฺจสุ ฐาเนสุ กาชทณฺฑกํ ปเวเสตฺวา คเหตพฺพา กาชสิกฺกา วิย โอฑฺฑิโตฯ **ถุนํ เสตี**ติ ถุนโนฺต สยติฯ

๘. สูทสุตฺตวณฺณนา

๓๗๔. อฏฺฐเม **สูโท**ติ ภตฺตการโกฯ **นานจฺจเยหี**ติ นานาจเยหิ, นานาวิเธหีติ อโตฺถฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **อมฺพิลเคฺคหี**ติ อมฺพิลโกฏฺฐาเสหิฯ เอเสว นโย สพฺพตฺถฯ **อภิหรตี**ติ คหณตฺถาย หตฺถํ ปสาเรติฯ **พหุํ คณฺหาตี**ติ เอกคฺคหเณน พหุํ คณฺหโนฺตปิ ปุนปฺปุนํ คณฺหโนฺตปิ พหุํ คณฺหเตวฯ **อภิหารานนฺ**ติ สตํ วา สหสฺสํ วา อุกฺขิปิตฺวา อภิหฏานํ ทายานํฯ **อุปกฺกิเลสา**ติ ปญฺจ นีวรณาฯ **นิมิตฺตํ น อุคฺคณฺหาตี**ติ ‘‘อิมํ เม กมฺมฏฺฐานํ อนุโลมํ วา โคตฺรภุํ วา อาหจฺจ ฐิต’’นฺติ น ชานาติ, อตฺตโน จิตฺตสฺส นิมิตฺตํ คณฺหิตุํ น สโกฺกติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ปุพฺพภาควิปสฺสนา สติปฏฺฐานาว กถิตาฯ

๙. คิลานสุตฺตวณฺณนา

๓๗๕. นวเม **เพฬุวคามเก**ติ เวสาลิยา สมีเป เอวํนามโก ปาทคาโม อตฺถิ, ตสฺมึฯ **ยถามิตฺตนฺ**ติอาทีสุ **มิตฺตา**ติ มิตฺตาวฯ **สนฺทิฏฺฐา**ติ ตตฺถ ตตฺถ สงฺคมฺม ทิฏฺฐมตฺตา นาติทฬฺหมิตฺตา ฯ **สมฺภตฺตา**ติ สุฏฺฐุ ภตฺตา สิเนหวโนฺต ทฬฺหมิตฺตาฯ เยสํ ยตฺถ ยตฺถ เอวรูปา ภิกฺขู อตฺถิ, เต ตตฺถ ตตฺถ วสฺสํ อุเปถาติ อโตฺถฯ กสฺมา เอวมาห? เตสํ ผาสุวิหารตฺถายฯ เตสํ กิร เพฬุวคามเก เสนาสนํ นปฺปโหติ, ภิกฺขาปิ มนฺทาฯ สมนฺตา เวสาลิยา ปน พหูนิ เสนาสนานิ, ภิกฺขาปิ สุลภาฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

อถ กสฺมา ‘‘ยถาสุขํ คจฺฉถา’’ติ น วิสฺสเชฺชสิ? เตสํ อนุกมฺปายฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ – ‘‘อหํ ทสมาสมตฺตํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสามิฯ สเจ อิเม ทูรํ คจฺฉิสฺสนฺติ, มํ ปรินิพฺพานกาเล ทฏฺฐุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ อถ เนสํ ‘สตฺถา ปรินิพฺพายโนฺต อมฺหากํ สติมตฺตมฺปิ น อทาสิฯ สเจ ชาเนยฺยาม, น เอวํ ทูเร วเสยฺยามา’ติ วิปฺปฏิสาโร ภเวยฺยฯ เวสาลิยา สมนฺตา ปน วสฺสํ วสนฺตา มาสสฺส อฏฺฐ วาเร อาคนฺตฺวา ธมฺมํ สุณิสฺสนฺติ, สุคโตวาทํ ลภิสฺสนฺตี’’ติ น วิสฺสเชฺชสิฯ

ขโรติ ผรุโสฯ **อาพาโธ**ติ วิสภาคโรโคฯ **พาฬฺหา**ติ พลวติโยฯ **มารณนฺติกา**ติ มรณนฺตํ มรณสนฺติกํ ปาปนสมตฺถาฯ **สโต สมฺปชาโน อธิวาเสสี**ติ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน

ปริจฺฉินฺทิตฺวา อธิวาเสสิฯ **อวิหญฺญมาโน**ติ เวทนานุวตฺตนวเสน อปราปรํ ปริวตฺตนํ อกโร โนฺต อปีฬิยมาโน อทุกฺขิยมาโน จ อธิวาเสสิฯ **อนามเนฺตฺวา**ติ อชานาเปตฺวาฯ **อนปโล เกตฺวา**ติ อชานาเปตฺวาว โอวาทานุสาสนิํ อทตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **วีริเยนา**ติ ปุพฺพภาควีริเยน เจว ผลสมาปตฺติวีริเยน จฯ **ปฏิปณาเมตฺวา**ติ วิกฺขเมฺภตฺวาฯ **ชีวิตสงฺขาร**นฺติ เอตฺถ ชีวิตมฺปิ ชีวิตสงฺขาโรฯ เยน ชีวิตํ สงฺขรียติ ฉิชฺชมานํ ฆเฎตฺวา ฐปียติ, โส ผลสมาปตฺติธโมฺมปิ ชีวิต สงฺขาโรฯ โส อิธ อธิเปฺปโตฯ **อธิฏฺฐายา**ติ อธิฏฺฐหิตฺวา ปวเตฺตตฺวา ชีวิตฐปนสมตฺถํ ผลสมา ปตฺติํ สมาปเชฺชยฺยนฺติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ

กิํ ปน ภควา อิโต ปุเพฺพ ผลสมาปตฺติํ น สมาปชฺชตีติ? สมาปชฺชติฯ สา ปน ขณิกสมา ปตฺติฯ ขณิกสมาปตฺติ จ อโนฺตสมาปตฺติยํเยว เวทนํ วิกฺขเมฺภติ, สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตมตฺตสฺส กฎฺฐปาเตน วา กฐลปาเตน วา ฉินฺนเสวาโล วิย อุทกํ, ปุน สรีรํ เวทนา อโชฺฌตฺถรติฯ ยา ปน รูปสตฺตกํ อรูปสตฺตกญฺจ นิคฺคุมฺพํ นิชฺชฎํ กตฺวา มหาวิปสฺสนาวเสน สมาปนฺนา สมาปตฺติ , สา สุฏฺฐุ วิกฺขเมฺภติฯ ยถา นาม ปุริเสน โปกฺขรณิํ โอคาเหตฺวา หเตฺถหิ จ ปาเทหิ จ สุฏฺฐุ อปพฺยุฬฺหเสวาโล จิเรน อุทกํ โอตฺถรติ, เอวเมว ตโต วุฏฺฐิตสฺส จิเรน เวทนา อุปฺปชฺชติฯ อิติ ภควา ตํทิวสํ มหาโพธิปลฺลเงฺก อภินวํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปโนฺต วิย รูปสตฺตกํ อรูปสตฺตกญฺจ นิคฺ คุมฺพํ นิชฺชฎํ กตฺวา จุทฺทสหาการเรหิ สเนฺนตฺวา มหาวิปสฺสนาย เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา ''ทสมา เส มา อุปฺปชฺชิตฺถา''ติ สมาปตฺติํ สมาปชฺชิ, สมาปตฺติวิกฺขมฺภิตา เวทนา ทส มาเส น อุปฺปชฺ ชิเยวฯ

คิลานา วุฏฺฐิโตติ คิลาโน หุตฺวา ปุน วุฏฺฐิโตฯ **มธุรกชาโต วิยา**ติ สญฺชาตครุภาโว สญฺชาตถทฺธภาโว สูเล อุตฺตาสิตปุริโส วิยฯ **น ปกฺขายนฺตี**ติ น ปกาสนฺติ, นานาการโต น อุปฏฺฐหนฺติฯ **ธมฺมาปิ มํ นปฺปฏิภนฺตี**ติ สติปฏฺฐานธมฺมา มยฺหํ ปากฎา น โหนฺตีติ ทีเปติฯ ตนฺติธมฺมา ปน เถรสฺส สุปฺปคุณาฯ **น อุทาหรตี**ติ ปจฺฉิมโอวาทํ น เทติ, ตํ สนฺธาย วทติฯ

อนนฺตรํ อพาหิรนฺติ ธมฺมวเสน วา ปุคฺคลวเสน วา อุภยํ อกตฺวาฯ ''เอตฺตกํ ธมฺมํ ปรสฺส น เทเสสฺสามี''ติ หิ จิเนฺตโนฺต ธมฺมํ อพฺภนฺตรํ กโรติ นาม, ''เอตฺตกํ ปรสฺส เทเสสฺสามี''ติ จิ เนฺตโนฺต พาหิรํ กโรติ นามฯ ''อิมสฺส ปุคฺคลสฺส เทเสสฺสามี''ติ จิเนฺตโนฺต ปน ปุคฺคลํ อพฺภนฺตรํ กโรติ นาม, ''อิมสฺส น เทเสสฺสามี''ติ จิเนฺตโนฺต ปุคฺคลํ พาหิรํ กโรติ นามฯ เอวํ อกตฺวา เทสิโตติ อโตฺถฯ **อาจริยมุฏฺฐี**ติ ยถา พาหิรกานํ อาจริยมุฏฺฐิ นาม โหติ, ทหรกาเล กสฺสจิ อกเถตฺวา ปจฺฉิมกาเล มรณมเญฺจ นิปนฺนา ปิยมนาปสฺส อเนฺตวาสิกสฺส กเถนฺติ, เอวํ ตถาคตสฺส ''อิทํ มหลฺลกกาเล ปจฺฉิมฐาเน กเถสฺสามี''ติ มุฏฺฐิํ กตฺวา ปริหริตฺวา ฐปิตํ กิญฺจิ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

อหํ ภิกฺขุสงฺฆนฺติ อหเมว ภิกฺขุสงฺฆํ ปริหริสฺสามีติ วา, **มมุเทฺทสิโก**ติ อหํ อุทฺทิสิต พฺพเฎฺฐน อุเทฺทโส อสฺสาติ มมุเทฺทสิโก, มเมว อุทฺทิสฺสิตฺวา มํ ปจฺจาสีสมาโน ภิกฺขุสโงฺฆ โหตุ มม อจฺจเยน มา วา อโหสิ, ยํ วา ตํ วา โหตูติ อิติ วา ปน ยสฺส อสฺสาติ อโตฺถฯ **น เอวํ โหตี**ติ โพธิปลฺลเงฺกเยว อิสฺสามเจฺฉรานํ วิคตตฺตา เอวํ น โหติฯ **ส กินฺ**ติ โส กิํฯ **อาสีติโก**ติ อสีติสํวจฺฉริโก, อิทํ ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปตฺตภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ **เวฐมิสฺสเกนา**ติ พาหพนฺธจกฺก พนฺธาทินา ปฏิสงฺขรเณน เวฐมิสฺสเกนฯ **มเญฺญ**ติ ชรสกฎํ วิย เวฐมิสฺสเกน มเญฺญ ยาเปติ, อรหตฺตผลเวฐเนน จตุอิริยาปถกปฺปนํ ตถาคตสฺส โหตีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ ปกาเสโนฺต **ยสฺมิํ อานนฺท สมเย**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพนิมิตฺตาน**นฺติ รูปนิมิตฺตาทีนํฯ **เอกจฺจานํ เวทนาน**นฺติ โลกิยานํ เวทนานํฯ **ตสฺมาติหานนฺทา**ติ ยสฺมา อิมิ

นา ผลสมาปตฺติวิหาเรน ผาสุ โหติ, ตสฺมา ตุเมฺหปิ ตทตฺถาย เอวํ วิหรถาติ ทเสฺสติฯ **อตฺตทีปา**ติ มหาสมุทฺทคตา ทีปํ วิย อตฺตานํ ทีปํ ปติฏฺฐํ กตฺวา วิหรถฯ **อตฺตสรณา**ติ อตฺตคติกาว โหถ, มา อญฺญคติกาฯ **ธมฺมทีปธมฺมสรณ**ปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ธโมฺมติ นววิโธ โลกุตฺตรธโมฺม เวทิตโพฺพฯ **ตมตเคฺค**ติ ตมอเคฺค, มเชฺฌ ต-กาโร ปทสนฺธิวเสน วุโตฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิเม อเคฺคตมาติ ตมตคฺคาติ ฯ เอวํ สพฺพํ ตมโสตํ ฉินฺทิตฺวา อติวิย อเคฺค อุตฺตมภาเว เอเต, อานนฺท, มม ภิกฺขู ภวิสฺสนฺติ, เตสํ อเคฺค ภวิสฺสนฺติฯ เย เกจิ สิกฺขากามา, สเพฺพสํ เตสํ จตุสติปฏฺฐานโคจราว ภิกฺขู อเคฺค ภวิสฺสนฺตีติ อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ คณฺหีติฯ

๑๐. ภิกฺขุนุปสฺสยสุตฺตวณฺณนา

๓๗๖. ทสเม **เตนุปสงฺกมี**ติ ตสฺมิํ อุปสฺสเย กมฺมฏฺฐานกมฺมิกา ภิกฺขุนิโย อตฺถิ, ตาสํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา กมฺมฏฺฐานํ กเถสฺสามีติ อุปสงฺกมิฯ **อุฬารํ ปุเพฺพนาปรํ วิเสส**นฺติ ปุพฺพวิเสสโต อปรํ อุฬารวิเสสํฯ ตตฺถ มหาภูตปริคฺคโห ปุพฺพวิเสโส, อุปาทารูปปริคฺคโห อปรวิเสโส นามฯ ตถา สกลรูปปริคฺคโห ปุพฺพวิเสโส, อรูปปริคฺคโห อปรวิเสโส นามฯ รูปารูปปริคฺคโห ปุพฺพวิเสโส, ปจฺจยปริคฺคโห อปรวิเสโส นาม สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ ปุพฺพวิเสโส, ติลกฺขณาโรปนํ อปรวิเสโส นามฯ เอวํ ปุเพฺพนาปรํ อุฬารวิเสสํ ชานาตีติ อโตฺถฯ

กายารมฺมโณติ ยํ กายํ อนุปสฺสติ, ตเมว อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติ กิเลสปริฬาโหฯ **พหิทฺธา วา จิตฺตํ วิกฺขิปตี**ติ พหิทฺธา วา ปุถุตฺตารมฺมเณ จิตฺตุปฺปาโท วิกฺขิปติฯ **กิสฺมิญฺจิเทว ปสาทนีเย นิมิเตฺต จิตฺตํ ปณิทหิตพฺพ**นฺติ เอวํ กิเลสปริฬาเห จ ลีนเตฺต จ พหิทฺธาวิเกฺขเป จ อุปฺปเนฺน กิเลสานุรญฺชิเตน น วตฺติตพฺพํ, กิสฺมิญฺจิเทว ปสาทนีเย ปสาทาวเห พุทฺธาทีสุ อญฺญตรสฺมิํ ฐาเน กมฺมฏฺฐานจิตฺตํ ฐเปตพฺพํฯ **จิตฺตํ สมาธิยตี**ติ อารมฺมเณ สมฺมา อาธิยติ สุฏฺฐุ ฐปิตํ ฐปิยติฯ **ปฏิสํหรามี**ติ ปสาทนียฏฺฐานโต ปฏิสํหรามิ, มูลกมฺมฏฺฐานาภิมุขํเยว นํ กโรมีติ อโตฺถฯ **โส ปฏิสํหรติ เจวา**ติ มูลกมฺมฏฺฐานาภิมุขญฺจ เปเสติฯ **น จ วิตเกฺกติ น จ วิจาเรตี**ติ กิเลสวิตกฺกํ น วิตเกฺกติ, กิเลสวิจารํ น วิจาเรติฯ **อวิตโกฺกมฺหิ อวิจาโร**ติ กิเลสวิตกฺกวิจาเรหิ อวิตกฺกาวิจาโรฯ **อชฺฌตฺตํ สติมา สุขมสฺมี**ติ โคจรชฺฌเตฺต ปวตฺตาย สติยา ''สติมาหมสฺมิ สุขิโต จา''ติ ปชานาติฯ

เอวํ โข, อานนฺท, ปณิธาย ภาวนา โหตีติ เอวํ, อานนฺท, ฐเปตฺวา ภาวนา โหติฯ อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน ยถา นาม ปุริสสฺส มหนฺตํ อุจฺฉุภารํ อุกฺขิปิตฺวา ยนฺตสาลํ เนนฺตสฺส กิลนฺตกิลนฺตกาเล ภูมิยํ ฐเปตฺวา อุจฺฉุขณฺฑํ ขาทิตฺวา ปุน อุกฺขิปิตฺวา คมนํ โหติ; เอวเมว อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ อุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺส กายปริฬาหาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตํ กมฺมฏฺฐานํ ฐเปตฺวา พุทฺธคุณาทิอนุสฺสรเณน จิตฺตํ ปสาเทตฺวา กมฺมนิยํ กตฺวา ภาวนา ปวตฺตา, ตสฺมา ''ปณิธาย ภาวนา โหตี''ติ วุตฺตํฯ ตสฺส ปน ปุริสสฺส อุจฺฉุภารํ ยนฺตสาลํ เนตฺวา ปีเฬตฺวา รสปานํ วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ผลสมาปตฺติสุขานุภวนํ เวทิตพฺพํฯ

พหิทฺธาติ มูลกมฺมฏฺฐานํ ปหาย พหิ อญฺญสฺมิํ อารมฺมเณฯ **อปฺปณิธายา**ติ อฏฺฐเปตฺวาฯ **อถ ปจฺฉา ปุเร อสํขิตฺตํ วิมุตฺตํ อปฺปณิหิตนฺติ ปชานาตี**ติ เอตฺถ กมฺมฏฺฐานวเสน วา สรีรวเสน วา เทสนาวเสน วา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ กมฺมฏฺฐาเน ตาว กมฺมฏฺฐานสฺส อภินิเวโส ปุเร นาม, อรหตฺตํ ปจฺฉา นามฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ มูลกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา กิเลสปริฬาหสฺส วา ลีนตฺตสฺส วา พหิทฺธาวิเกฺขปสฺส วา อุปฺปชฺชิตุํ โอกาสํ อเทโนฺต สุทนฺตโคเณ โยเชตฺวา สาเรโนฺต วิย จตุรสฺสจฺฉิเทฺท สุตจฺฉิตํ จตุ

รสฺสฆฏิกํ ปกฺขิปโนฺต วิย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อติฏฺฐโนฺต อลคฺคโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โส ปุเรสงฺขาตสฺส กมฺมฏฺฐานาภินิเวสสฺส ปจฺฉาสงฺขาตสฺส อรหตฺตสฺส จ วเสน ปจฺฉา ปุเร อสํขิตฺตํ วิมุตฺตํ อปฺปณิหิตนฺติ ปชานาติ นามฯ

สรีเร ปน ปาทงฺคุลีนํ อคฺคปพฺพานิ ปุเร นาม, สีสกฏาหํ ปจฺฉา นามฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ ปาทงฺคุลีนํ อคฺคปพฺพอฏฺฐิเกสุ อภินิวิสิตฺวา พฺยาภงฺคิยา ยวกลาปํ โมเจโนฺต วิย วณฺณสณฺฐานทิโสกาสปริเจฺฉทวเสน อฏฺฐีนิ ปริคฺคณฺหโนฺต อนฺตรา กิเลสปริฬาหาทีนํ อุปฺปตฺตึ วาเรตฺวา ยาว สีสกฏาหา ภาวนํ ปาเปติ, โส ปุเรสงฺขาตานํ อคฺคปาทงฺคุลิปพฺพานํ ปจฺฉาสงฺขาตสฺส สีสกฏาหสฺส จ วเสน ปจฺฉา ปุเร อสํขิตฺตํ วิมุตฺตํ อปฺปณิหิตนฺติ ปชานาติ นามฯ

เทสนายปิ ทฺวตฺตึสาการเทสนาย เกสา ปุเร นาม, มตฺถลุงฺคํ ปจฺฉา นามฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ เกเสสุ อภินิวิสิตฺวา วณฺณสณฺฐานทิโสกาสวเสน เกสาทโย ปริคฺคณฺหโนฺต อนฺตรา กิเลสปริฬาหาทีนํ อุปฺปตฺตึ วาเรตฺวา ยาว มตฺถลุงฺคา ภาวนํ ปาเปติฯ โส ปุเรสงฺขาตานํ เกสานํ ปจฺฉาสงฺขาตสฺส มตฺถลุงฺคสฺส จ วเสน ปจฺฉา ปุเร อสํขิตฺตํ วิมุตฺตํ อปฺปณิหิตนฺติ ปชานาติ นามฯ

เอวํ โข, อานนฺท, อปฺปณิธาย *ภาวนา* โหตีติ เอวํ, อานนฺท, อฏฺฐเปตฺวา *ภาวนา* โหติฯ อิมสฺส หิ ภิกฺขุโน ยถา นาม ปุริสสฺส คุฬภารํ ลภิตฺวา อตฺตโน คามํ อติหรนฺตสฺส อนฺตรา อฏฺฐเปตฺวาว อุจฺจเงฺค ปกฺขิตฺตานิ คุฬขณฺฑาทีนิ ขาทนียานิ ขาทนฺตสฺส อตฺตโน คาเมเยว โอตรณํ โหติ, เอวเมว อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ อารทฺธภาวนสฺส กายปริฬาหาทีนํ อุปฺปตฺตึ วาเรตฺวา กมฺมฏฺฐานภาวนา ปวตฺตา, ตสฺมา ‘‘อปฺปณิธาย *ภาวนา*’’ติ วุตฺตาฯ ตสฺส ปน ปุริสสฺส ตํ คุฬภารํ อตฺตโน คามํ เนตฺวา ญาตีหิ สทฺธึ ปริโภโค วิย อิมสฺส ภิกฺขุโน กมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อรหตฺตํ ปตฺตสฺส ผลสมาปตฺติสุขานุภวนํ เวทิตพฺพํฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ปุพฺพภาควิปสฺสนา กถิตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อมฺพปาลิวโคฺค ปฐโมฯ

๒. นาลนฺทวโคฺค

๒. นาลนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๗๘. ทุติยวคฺคสฺส ทุติเย **นาลนฺทาย**นฺติ นาลนฺทาติ เอวํนามเก นคเร, ตํ นครํ โคจรคามํ กตฺวาฯ **ปาวาริกมฺพวเน**ติ ทุสฺสปาวาริกเสฏฺฐิโน อมฺพวเนฯ ตํ กิร ตสฺส อุยฺยานํ อโหสิฯ โส ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ภควติ ปสโนฺน ตสฺมึ อุยฺยาเน กุฏิเลณมณฺฑปาทิปฏิมณฺฑิตํ ภควโต วิหารํ กตฺวา นิยฺยาเตสิฯ โส วิหาโร ชีวกมฺพวนํ วิย ปาวาริกมฺพวนเนฺตฺวว สงฺขํ คโตฯ ตสฺมึ ปาวาริกมฺพวเน วิหรตีติ อโตฺถฯ

เอวํปสโนฺนติ เอวํ อุปฺปนฺนสโทฺธ, เอวํ สทฺทหามีติ อโตฺถฯ ***ภิโยฺยภิญฺญตโร***ติ ภิยฺยตโร อภิญฺญาโต ภิยฺยตราภิโยฺย วา, อุตฺตริตรญาโณติ อโตฺถฯ **สโมฺพธิย**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณ อรหตฺตมคฺคญาเณ วา อรหตฺตมเคฺคเนว หิ พุทฺธคุณา นิปฺปเทสา คหิตา โหนฺติ, เทฺวปิ อคฺคสาวกา อรหตฺตมเคฺคเนว สาวกปารมีญาณํ ปฏิลภนฺติ, ปเจฺจกพุทฺธา ปเจฺจกโพธิญาณํ, พุทฺธา สพฺพญฺญุตญฺญาณเญฺจว สกเล จ พุทฺธคุเณฯ สพฺพมฺปิ เนสํ อรหตฺตมเคฺคเนว อิชฺฌติฯ ตสฺมา อรหตฺตมคฺคญาณํ สโมฺพธิ นาม โหติฯ เตน อุตฺตริตโร จ ภควตา นตฺถิฯ เตนาห ‘‘*ภควตา ภิโยฺยภิญฺญตโร,* ยทิทํ สโมฺพธิย’’นฺติฯ

อุฬาราติ เสฏฺฐาฯ อยญฺหิ อุฬารสทฺโท ‘‘อุฬารานิ ขาทนียานิ ขาทนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๖๖) มธุเร อาคจฺฉติฯ ‘‘อุฬาราย ขลุ ภวํ วจฺฉายโน สมณํ โคตมํ ปสํสาย ปสํสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๘๘) เสเฏฺฐฯ ‘‘อปฺปมาโณ อุฬาโร โอภาโส’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๒; ม. นิ. ๓.๒๐๑) วิปุเลฯ สฺวายมิธ เสเฏฺฐ อาคโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อุฬาราติ เสฏฺฐา’’ติฯ **อาสภี**ติ อุสภสฺส วาจาสทิสี อจลา อสมฺปเวธีฯ **เอกํโส คหิโต**ติ อนุสฺสเวน วา อาจริยปรมฺปราย วา อิติกิราย วา ปิฏกสมฺปทาเนน วา อาการปริวิตกฺเกน วา ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติยา วา ตกฺกเหตุ วา นย เหตุ วา อกเถตฺวา ปจฺจกฺขโต ญาเณน ปฏิวิชฺฌิตฺวา วิย เอกํโส คหิโต, สนฺนิฏฺฐานกถาว กถิตาติ อโตฺถฯ **สีหนาโท**ติ เสฏฺฐนาโท, วเน อุนฺนาทยเนฺตน สีเหน วิย อุตฺตมนาโท นทิโตติ อโตฺถฯ

กิํ นุ เต สาริปุตฺตาติ อิมํ เทสนํ กสฺมา อารภิ? อนุโยคทาปนตฺถํฯ เอกโจฺจ หิ สีหนาทํ นทิตฺวา อตฺตโน สีหนาเท อนุโยคํ ทาตุํ น สโกฺกติ, นิฆํสนํ น ขมติ, สิเลเส ปติตมกฺกโฎ วิย โหติฯ ยถา ธมมานํ อปริสุทฺธํ โลหํ ฌายิตฺวา องฺคาโร โหติ, เอวํ ฌามงฺคาโร วิย โหติฯ เอโก สีหนาเท อนุโยคํ ทาปิยมาโน ทาตุํ สโกฺกติ, นิฆํสนํ ขมติ , ธมมานํ นิโทฺทสชาตรูปํ วิย อธิกตรํ โสภติ, ตาทิโส เถโรฯ เตน นํ ภควา ‘‘อนุโยคกฺขโม อย’’นฺติ ญตฺวา สีหนาเท อนุโยคทาปนตฺถํ อิมํ เทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **สเพฺพ เต**ติ สเพฺพ เต ตยาฯ **เอวํสีลา**ติ มคฺคสีเลน ผลสีเลน โลกิยโลกุตฺตรสีเลน เอวํสีลาฯ **เอวํธมฺมา**ติ เอตฺถ สมาธิปกฺขา ธมฺมา อธิเปฺปตา, มคฺคสมาธินา ผลสมาธินา โลกิยโลกุตฺตเรน สมาธินา เอวํสมาธีติ อโตฺถฯ **เอวํปญฺญา**ติ มคฺคปญฺญาทิวเสเนว เอวํปญฺญาฯ **เอวํวิหาริโน**ติ เอตฺถ ปน เหฏฺฐา สมาธิปกฺขานํ ธมฺมานํ คหิตตฺตา วิหาโร คหิโตปิ ปุน กสฺมา คหิตเมว คณฺหตีติ เจฯ เถเรน อิทํ คหิตเมวฯ อิทญฺหิ นิโรธสมาปตฺติทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ ตสฺมา เอวํ นิโรธสมาปตฺติวิหาริโน เต ภควโนฺต อเหสุนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

เอวํวิมุตฺตาติ เอตฺถ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ, ตทงฺควิมุตฺติ, สมุเจฺฉทวิมุตฺติ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ, นิสฺสรณวิมุตฺตีติ ปญฺจวิธา วิมุตฺติฯ ตตฺถ อฏฺฐ สมาปตฺติโย สยํ วิกฺขมฺภิเตหิ นีวรณาทีหิ วิมุตฺตตฺตา **วิกฺขมฺภนวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ อนิจฺจานุปสฺสนาทิกา สตฺต อนุปสฺสนา สยํ ตสฺส ตสฺส ปจฺจนีกวเสน ปริจฺจตฺตาหิ นิจฺจสญฺญาทีหิ วิมุตฺตตฺตา **ตทงฺควิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ จตฺตาโร อริยมคฺคา สยํ สมุจฺฉิเนฺนหิ กิเลเสหิ วิมุตฺตตฺตา **สมุเจฺฉทวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ มคฺคานุภาเวน กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา **ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คจฺฉนฺติฯ นิพฺพานํ สพฺพกิเลเสหิ นิสฺสฏตฺตา อปคตตฺตา ทูเร ฐิตตฺตา **นิสฺสรณวิมุตฺตี**ติ สงฺขํ คตํฯ อิติ อิมาสํ ปญฺจนฺนํ วิมุตฺตีนํ วเสน เอวํ วิมุตฺตาติ เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

กิํ ปน เต สาริปุตฺต เย เต ภวิสฺสนฺตีติ อตีตา ตาว นิรุทฺธา อปณฺณตฺติกภาวํ คตา ทีปสิขา วิย นิพฺพุตา, เอวํ นิรุเทฺธ อปณฺณตฺติกภาวํ คเต ตฺวํ กถํ ชานิสฺสสิ, อนาคตพุทฺธานํ ปน คุณา กิํ ตยา อตฺตโน จิเตฺตน ปริจฺฉินฺทิตฺวา วิทิตาติ ปุจฺฉโนฺต เอวมาหฯ

กิํ ปน ตฺยาหํ สาริปุตฺต เอตรหีติ อนาคตาปิ พุทฺธา อชาตา อนิพฺพตฺตา อนุปฺปนฺนา, เต กถํ ชานิสฺสสิฯ เตสญฺหิ ชานนํ อปเท อากาเส ปททสฺสนํ วิย โหติฯ อิทานิ มยา สทฺธิํ เอก วิหาเร วสสิ, เอกโต ภิกฺขาย จรสิ, ธมฺมเทสนากาเล ทกฺขิณปเสฺส นิสีทสิ, กิํ ปน มยฺหํ คุณา อตฺตโน เจตสา ปริจฺฉินฺทิตฺวา วิทิตา ตยาติ อนุยุญฺชโนฺต เอวมาหฯ เถโร ปน ปุจฺฉิตปุจฺฉิเต ‘‘โน เหตํ ภเนฺต’’ติ ปฏิกฺขิปติฯ

เถรสฺส จ วิทิตมฺปิ อตฺถิ, อวิทิตมฺปิฯ กึ โส อตฺตโน วิทิตฏฺฐาเน ปฏิเกฺขปํ กโรติ, อวิทิตฏฺฐาเนติ? วิทิตฏฺฐาเน น กโรติ, อวิทิตฏฺฐาเนเยว กโรติฯ เถโร กิร อนุโยเค อารเทฺธ เอวํ อญฺญาสิ ‘‘นายํ อนุโยโค สาวกปารมีญาเณ, สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ปน อยํ อนุโยโค’’ติ อตฺตโน สาวกปารมีญาเณ ปฏิเกฺขปํ อกตฺวาว อวิทิตฏฺฐาเน สพฺพญฺญุตญฺญาเณ ปฏิเกฺขปํ กโรติฯ เตน อิทมฺปิ ทีเปติ – ภควา มยฺหํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ พุทฺธานํ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติการณชานนสมตฺถํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ นตฺถีติฯ

เอตฺถาติ เอเตสุ อตีตาทิเภเทสุ พุเทฺธสุฯ **อถ กิญฺจรหีติ** อถ กสฺมา เอวํ ญาเณ อสติ ตยา เอวํ กถิตนฺติ วทติฯ **ธมฺมนฺวโยติ** ธมฺมสฺส ปจฺจกฺขโต ญาณสฺส อนุโยคํ อนุคนฺตฺวา อุปฺปนฺนํ อนุมานญาณํ นยคฺคาโห วิทิโต, สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวาว อิมินา อากาเรน ชานามิ ภควาติ วทติฯ เถรสฺส หิ นยคฺคาโห อปฺปมาโณ อปริยนฺโตฯ ยถา จ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปมาณํ วา ปริยโนฺต วา นตฺถิ, เอวํ ธมฺมเสนาปติโน นยคฺคาหสฺสฯ เตน โส – ‘‘อิมินา เอวํวิโธ อิมินา เอวํวิโธ, อิมินา อนุตฺตโร อิมินา อนุตฺตโร สตฺถา’’ติ ชานาติฯ เถรสฺส หิ นยคฺคาโห สพฺพญฺญุตญฺญาณคติโก เอวฯ

อิทานิ ตํ นยคฺคาหํ ปากฏํ กาตุํ อุปมํ ทเสฺสโนฺต **เสยฺยถาปิ ภเนฺตติ**อาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา มชฺฌิมเทเส นครสฺส อุทฺธาปปาการาทีนิ ถิรานิ วา โหนฺตุ ทุพฺพลานิ วา, สพฺพโส วา ปน มา โหนฺตุ, โจรานํ อาสงฺกา น โหติฯ ตสฺมา ตํ อคฺคเหตฺวา **ปจฺจนฺติมํ นครนฺติ** อาหฯ **ทฬฺหุทฺธาปนฺติ** ถิรมูลปาการํฯ **ทฬฺหปาการโตรณนฺติ** ถิรปาการเญฺจว ถิรปิฏฺฐสงฺฆาฏญฺจฯ **เอกทฺวารนฺติ** กสฺมา อาห? พหุทฺวาเร หิ นคเร พหูหิ ปณฺฑิตโทวาริเกหิ ภวิตพฺพํ, เอกทฺวาเรว เอโก วฏฺฏติฯ เถรสฺส จ ปญฺญาย สทิโส อโญฺญ นตฺถิ, ตสฺมา อตฺตโน ปณฺฑิตภาวสฺส โอปมฺมตฺถํ เอกํเยว โทวาริกํ ทเสฺสตุํ ‘‘เอกทฺวาร’’นฺติ อาหฯ

ปณฺฑิโตติ ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคโตฯ **พฺยโตฺตติ** เวยฺยตฺติเยน สมนฺนาคโต วิสทญาโณฯ **เมธาวีติ** ฐานุปฺปตฺติกปญฺญาสงฺขาตาย เมธาย สมนฺนาคโตฯ **อนุปริยายปถนฺติ** อนุปริยายนามกํ ปาการมคฺคํฯ **ปาการสนฺธินฺติ** ทฺวินฺนํ อิฏฺฐกานํ อปคตฏฺฐานํฯ **ปาการวิวรนฺติ** ปาการสฺส ฉินฺนฏฺฐานํฯ **เจตโส อุปกฺกิเลเสติ** ปญฺจนีวรณา จิตฺตํ อุปกฺกิลิสฺสนฺติ กิลิฏฺฐํ กโรนฺติ อุปตาเปนฺติ วิเหเฐนฺติ, ตสฺมา ‘‘เจตโส อุปกฺกิเลสา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณติ** นีวรณา อุปฺปชฺชมานา อนุปฺปนฺนาย ปญฺญาย อุปฺปชฺชิตุํ น เทนฺติ, ตสฺมา ‘‘ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สุปติฏฺฐิตจิตฺตาติ** จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สุฏฺฐุ ฐปิตจิตฺตา หุตฺวาฯ **สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาภูตนฺติ** สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาสภาเวน ภาเวตฺวาฯ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธินฺติ** อรหตฺตํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌึสูติ ทเสฺสติฯ

อปิเจตฺถ สติปฏฺฐานาติ วิปสฺสนา, โพชฺฌงฺคา มโคฺค, อนุตฺตรสมฺมาสโมฺพธิ อรหตฺตํฯ สติปฏฺฐานาติ วา วิปสฺสนา, โพชฺฌงฺคามิสฺสกา, สมฺมาสโมฺพธิ อรหตฺตเมวฯ ทีฆภาณกมหาสีวเตฺถโร ปนาห ‘‘สติปฏฺฐาเน วิปสฺสนํ คเหตฺวา โพชฺฌเงฺค มโคฺค จ สพฺพญฺญุตญฺญาณญฺจาติ คหิเต สุนฺทโร ปโญฺห ภเวยฺย, น ปเนวํ คหิต’’นฺติฯ อิติ เถโร สพฺพพุทฺธานํ นีวรณปฺปหาเน สติปฏฺฐานภาวนาย สโมฺพธิยญฺจ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณรชตานํ วิย นานตฺตาภาวํ ทเสฺสติฯ

อิธ ฐตฺวา อุปมา สํสเนฺทตพฺพา – อายสฺมา หิ สาริปุโตฺต ปจฺจนฺตนครํ ทเสฺสสิ, ปาการํ ทเสฺสสิ, อนุปริยายปถํ ทเสฺสสิ, ทฺวารํ ทเสฺสสิ, ปณฺฑิตโทวาริกํ ทเสฺสสิ, นครํ ปวิสนกนิกฺขมนเก โอฬาริเก ปาเณ ทเสฺสสิ, โทวาริกสฺส เตสํ ปาณานํ ปากฏภาวํ ทเสฺสสิฯ ตตฺถ กึ เกน

สทิสนฺติ เจ? นครํ วิย หิ นิพฺพานํ, ปากาโร วิย สีลํ, อนุปริยายปโถ วิย หิรี, ทฺวารํ วิย อริยมโคฺค, ปณฺฑิตโทวาริโก วิย ธมฺมเสนาปติ, นครํ ปวิสนกนิกฺขมนกา โอฬาริกปาณา วิย อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนา พุทฺธา, โทวาริกสฺส เตสํ ปาณานํ ปากฏภาโว วิย อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนานํ พุทฺธานํ สีลสมถาทีหิ ปากฏภาโวฯ เอตฺตาวตา เถเรน ภควโต – ‘‘เอวมหํ สาวกปารมีญาเณ ฐตฺวา ธมฺมนฺวเยน นยคฺคาเหน ชานามี’’ติ อตฺตโน สีหนาทสฺส อนุโยโค ทินฺโน โหติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา ‘‘น โข เมตํ, ภนฺเต, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺเนสุ อรหนฺเตสุ สมฺมาสมฺพุทฺเธสุ เจโตปริยญาณํ อตฺถิ, อปิจ ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ วทติ, ตสฺมาฯ **อภิกฺขณํ ภาเสยฺยาสี**ติ ปุนปฺปุนํ ภาเสยฺยาสิ, ‘‘ปุพฺพเณฺห เม กถิต’’นฺติ มา มชฺฌนฺหิกาทีสุ น กถยิตฺถ, ‘‘อชฺช วา เม กถิต’’นฺติ มา ปรทิวสาทีสุ น กถยิตฺถาติ อโตฺถฯ **สา ปหียิสฺสตี**ติ ‘‘สาริปุตฺตสทิโสปิ นาม ญาณชวนสมฺปโนฺน สาวโก พุทฺธานํ จิตฺตาจารํ ชานิตุํ น สโกฺกติ, เอวํ อปฺปเมยฺยา ตถาคตา’’ติ จิเนฺตนฺตานํ ยา ตถาคเต กงฺขา วา วิมติ วา, สา ปหียิสฺสตีติฯ

๓. จุนฺทสุตฺตวณฺณนา

๓๗๙. ตติเย **มคเธสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ **นาลกคามเก**ติ ราชคหสฺส อวิทูเร อตฺตโน กุลสนฺตเก เอวํนามเก คาเมฯ **จุโนฺท สมณุเทฺทโส**ติ อยํ เถโร ธมฺมเสนาปติสฺส กนิฏฺฐภาติโก, ตํ ภิกฺขู อนุปสมฺปนฺนกาเล ‘‘จุโนฺท สมณุเทฺทโส’’ติ สมุทาจริตฺวา เถรกาเลปิ ตเถว สมุทาจรึสุฯ เตน วุตฺตํ ‘‘จุโนฺท สมณุเทฺทโส’’ติฯ **อุปฏฺฐาโก โหตี**ติ มุโขทกทนฺตกฏฺฐทาเนน เจว ปริเวณสมฺมชฺชน-ปิฏฺฐิปริกมฺมกรณ-ปตฺตจีวรคฺคหเณน จ อุปฏฺฐานกโร โหติฯ **ปรินิพฺพายี**ติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโตฯ กตรสฺมึ กาเลติ? ภควโต ปรินิพฺพานสํวจฺฉเรฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – ภควา กิร วุตฺถวโสฺส เวฬุวคามกา นิกฺขมิตฺวา ‘‘สาวตฺถึ คมิสฺสามี’’ติ อาคตมเคฺคเนว ปฏินิวตฺตโนฺต อนุปุเพฺพน สาวตฺถึ ปตฺวา เชตวนํ ปาวิสิฯ ธมฺมเสนาปติ ภควโต วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ทิวาฏฺฐานํ คโต, โส ตตฺถ อเนฺตวาสิเกสุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปฏิกฺกเนฺตสุ ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา จมฺมขณฺฑํ ปญฺญาเปตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา ผลสมาปตฺตึ ปาวิสิฯ อถสฺส ยถา ปริเจฺฉเทน ตโต วุฏฺฐิตสฺส อยํ ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘‘พุทฺธา นุ โข ปฐมํ ปรินิพฺพายนฺติ, อุทาหุ อคฺคสาวกาติ, ตโต ‘‘อคฺคสาวกา ปฐม’’นฺติ ญตฺวา อตฺตโน อายุสงฺขารํ โอโลเกสิฯ โส ‘‘สตฺตาหเมว เม อายุสงฺขารา ปวตฺติสฺสนฺตี’’ติ ญตฺวา ‘‘กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ จิเนฺตสิฯ

ตโต **‘‘ราหุโล** ตาวตึเสสุ ปรินิพฺพุโต, **อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถโร** ฉทฺทนฺตทเห, อหํ กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ ปุนปฺปุนํ จิเนฺตโนฺต มาตรํ อารพฺภ สตึ อุปฺปาเทสิ – ‘‘มยฺหํ มาตา สตฺตนฺนํ อรหนฺตานํ มาตา หุตฺวาปิ พุทฺธธมฺมสเงฺฆสุ อปฺปสนฺนา, อตฺถิ นุ โข ตสฺสา อุปนิสฺสโย, นตฺถิ นุ โข’’ติฯ โสตาปตฺติมคฺคสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา ‘‘กสฺส เทสนาย อภิสมโย ภวิสฺสตี’’ติ โอโลเกโนฺต ‘‘มเมว ธมฺมเทสนาย ภวิสฺสติ, น อญฺญสฺสฯ สเจ โข ปนาหํ อโปฺปสฺสุโกฺก ภเวยฺยํ, ภวิสฺสนฺติ เม วตฺตาโร – ‘‘สาริปุตฺตเตฺถโร อวเสสชนานมฺปิ อวสฺสโย โหติฯ ตถา หิสฺส สมจิตฺตสุตฺตนฺตเทสนาทิวเส (อ. นิ. ๒.๓๓-๓๗) โกฏิสตสหสฺสเทวตา อรหตฺตํ ปตฺตา, ตโย มเคฺค ปฏิวิทฺธเทวตานํ คณนา นตฺถิ, อเญฺญสุ จ ฐาเนสุ อเนกา อภิสมยา ทิสฺสนฺติ, เถเร จ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตาเนว อสีติ กุลสหสฺสานิ, โส ทานิ สกมาตุ มิจฺฉาทสฺสนมตฺตมฺปิ หริตุํ นาสกฺขี’’ติฯ ตสฺมา มาตรํ มิจฺฉาทสฺสนา โมเจตฺวา ชาโตวรเกเยว

ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา ‘‘อเชฺชว ภควนฺตํ อนุชานาเปตฺวา นิกฺขมิสฺสามี’’ติ จุนฺทเตฺถรํ อามเนฺตสิ – ‘‘อาวุโส, จุนฺท, อมฺหากํ ปญฺจสตาย ภิกฺขุปริสาย สญฺญํ เทหิฯ ‘คณฺหถาวุโส ปตฺตจีวรานิ, ธมฺมเสนาปติ นาลกคามํ คนฺตุกาโม’’’ติฯ เถโร ตถา อกาสิฯ

ภิกฺขู เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เถรสฺส สนฺติกํ อคมํสุฯ เถโร เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ทิวาฏฺฐานํ สมฺมชฺชิตฺวา ทิวาฏฺฐานทฺวาเร ฐตฺวา ทิวาฏฺฐานํ โอโลเกตฺวา ‘‘อิทํ ทานิ ปจฺฉิมทสฺสนํ, ปุน อาคมนํ นตฺถี’’ติ ปญฺจสตภิกฺขูหิ ปริวุโต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ ‘‘อนุชานาตุ เม ภเนฺต ภควา, อนุชานาตุ สุคโตฯ ปรินิพฺพานกาโล เม, โอสฺสโฏฺฐ เม อายุสงฺขาโร’’ติฯ พุทฺธา ปน ยสฺมา ‘‘ปรินิพฺพาหี’’ติ วุเตฺต มรณวณฺณํ สํวเณฺณนฺตีติ, ‘‘มา ปรินิพฺพาหี’’ติ วุเตฺต วฏฺฏสฺส คุณํ กเถนฺตีติ มิจฺฉาทิฎฺฐิกา โทสํ อาโรเปสฺสนฺติ, ตสฺมา ตทุภยมฺปิ น วทนฺติฯ เตน นํ ภควา – ‘‘กตฺถ ปรินิพฺพายิสฺสสิ สาริปุตฺตา’’ติ วตฺวา – ‘‘อตฺถิ, ภเนฺต, มคเธสุ นาลกคาเม ชาโตวรโก, ตตฺถาหํ ปรินิพฺพายิสฺสามี’’ติ วุเตฺต – ‘‘ยสฺส ทานิ ตฺวํ, สาริปุตฺต, กาลํ มญฺญสิ, อิทานิ ปน เต เชฎฺฐกนิฏฺฐภาติกานํ ตาทิสสฺส ภิกฺขุโน ทสฺสนํ ทุลฺลภํ ภวิสฺสติ, เทเสหิ เนสํ ธมฺม’’นฺติ อาหฯ

เถโร – ‘‘สตฺถา มยฺหํ อิทฺธิวิกุพฺพนปุพฺพงฺคมํ ธมฺมเทสนํ ปจฺจาสีสตี’’ติ ญตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ตาลปฺปมาณํ อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา โอรุยฺห ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิ, ปุน ทฺวิตาลปฺปมาณํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา โอรุยฺห ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิ, เอเตนุปาเยน สตฺตตาลปฺปมาณํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อเนกานิ ปาฏิหาริยสตานิ ทเสฺสเนฺต ธมฺมกถํ อารภิฯ ทิสฺสมาเนนปิ กาเยน กเถติ, อทิสฺสมาเนนปิฯ อุปริเมน วา เหฏฺฐิเมน วา อุปฑฺฒกาเยน กเถติ อทิสฺสมาเนนปิ ทิสฺสมาเนนปิ, กาเลน จนฺทวณฺณํ ทเสฺสติ, กาเลน สูริยวณฺณํ, กาเลน ปพฺพตวณฺณํ, กาเลน สมุทฺทวณฺณํ, กาเลน จกฺกวตฺติราชา โหติ, กาเลน เวสฺสวณมหาราชา, กาเลน สกฺโก เทวราชา, กาเลน มหาพฺรหฺมาติ เอวํ อเนกานิ ปาฏิหาริยสตานิ ทเสฺสเนฺต ธมฺมกถํ กเถสิฯ สกลนครํ สนฺนิปติฯ เถโร โอรุยฺห ทสพลสฺส ปาเท วนฺทิตฺวา อฎฺฐาสิฯ อถ นํ สตฺถา อาห – ‘‘โกนาโม อยํ สาริปุตฺต ธมฺมปริยาโย’’ติฯ สีหวิกีฬิโต นาม, ภเนฺตติฯ ตคฺฆ, สาริปุตฺต, สีหวิกีฬิโต ตคฺฆ, สาริปุตฺต, สีหวิกีฬิโตติฯ

เถโร อลตฺตกวเณฺณ หเตฺถ ปสาเรตฺวา สตฺถุ สุวณฺณกจฺฉปสทิเส ปาเท โคปฺผเกสุ คเหตฺวา – ‘‘ภเนฺต, อิเมสํ ปาทานํ วนฺทนตฺถาย กปฺปสตสหสฺสาธิกํ อสเงฺขยฺยํ ปารมิโย ปูริตา, โส เม มโนรโถ มตฺถกํ ปโตฺต, อิโต ทานิ ปฏฺฐาย ปฏิสนฺธิวเสน น ปุน เอกฏฺฐาเน สนฺนิปาโต สมาคโม อตฺถิ, ฉิโนฺน เอส วิสฺสาโส, อเนเกหิ พุทฺธสตสหเสฺสหิ ปวิฏฺฐํ อชรํ อมรํ เขมํ สุขํ สีตลํ อภยํ นิพฺพานปุรํ ปวิสิสฺสามิ, สเจ เม กิญฺจิ กายิกํ วา วาจสิกํ วา น โรเจถ, ขมถ ตํ ภควา, คมนกาโล มยฺห’’นฺติฯ ขมามิ เต, สาริปุตฺต, น โข ปน เต กิญฺจิ กายิกํ วา วาจสิกํ วา มยฺหํ อรุจฺจนกํ อตฺถิ, ยสฺส ทานิ ตฺวํ, สาริปุตฺต, กาลํ มญฺญสีติฯ

อิติ ภควตา อนุญฺญาตสมนนฺตรํ สตฺถุ ปาเท วนฺทิตฺวา อุฎฺฐิตมเตฺต อายสฺมเนฺต สาริปุเตฺต สิเนรุจกฺกวาฬหิมวนฺตปริภณฺฑปพฺพเต ธารยมานาปิ – ‘‘อชฺช อิมํ คุณราสึ ธาเรตุํ น สโกฺกมี’’ติ วทนฺตี วิย เอกปฺปหาเรเนว วิรวมานา มหาปถวี ยาว อุทกปริยนฺตา อกมฺปิ, อากาเส เทวทุนฺทุภิโย ผลึสุ, มหาเมโฆ อุฎฺฐหิตฺวา โปกฺขรวสฺสํ วสฺสิฯ

สตฺถา – ‘‘ธมฺมเสนาปตึ ปฏิปาเทสฺสามี’’ติ ธมฺมาสนา วุฏฺฐาย คนฺธกุฏิอภิมุโข คนฺตฺวา มณิผลเก อฏฺฐาสิฯ เถโร ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา จตูสุ ฐาเนสุ วนฺทิตฺวา – ‘‘ภควา อิโต กปฺปสตสหสฺสาธิกสฺส อสเงฺขยฺยสฺส อุปริ อโนมทสฺสีสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปาทมูเล นิปชฺชิตฺ

วา ตุมฺหากํ ทสฺสนํ ปเตฺถสึ, สา เม ปตฺถนา สมิทฺธา, ทิฏฺฐา ตุเมฺห, ตํ ปฐมทสฺสนํ, อิทํ ปจฺฉิมทสฺสนํฯ ปุน ตุมฺหากํ ทสฺสนํ นตฺถี''ติ วตฺวา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลึ ปคฺคยฺห ยาว ทสฺสนวิสยา อภิมุโขว ปฏิกฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ปกฺกามิฯ ปุน มหาปถวี ธาเรตุํ อสกฺโกนฺตี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อกมฺปิฯ

ภควา ปริวาเรตฺวา ฐิเต ภิกฺขู อาห – ''อนุคจฺฉถ, ภิกฺขเว, ตุมฺหากํ เชฏฺฐภาติก''นฺติฯ ตสฺมึ ขเณ จตโสฺสปิ ปริสา สมฺมาสมฺพุทฺธํ เอกกํเยว เชตวเน โอหาย นิรวเสสา นิกฺขมึสุฯ สาวตฺถินครวาสิโนปิ – ''สาริปุตฺตเตฺถโร กิร สมฺมาสมฺพุทฺธํ อาปุจฺฉิตฺวา ปรินิพฺพายิตุกาโม นิกฺขโนฺต, ปสฺสิสฺสาม น''นฺติ นครทฺวารานิ นิโรกาสานิ กโรนฺตา นิกฺขมิตฺวา คนฺธมาลาทิหตฺถา เกเส วิกิริตฺวา – ''อิทานิ มยํ กหํ มหาปญฺญ นิสิโนฺน, กหํ ธมฺมเสนาปติ นิสิโนฺน''ติ ปุจฺฉนฺตา – ''กสฺส สนฺติกํ คมิสฺสาม, กสฺส หเตฺถ สตฺถารํ ฐเปตฺวา เถโร ปกฺกโนฺต''ติอาทินา นเยน ปริเทวนฺตา โรทนฺตา เถรํ อนุพนฺธึสุฯ

เถโร มหาปญฺญาย ฐิตตฺตา – ''สเพฺพสํ อนติกฺกมนีโย เอส มโคฺค''ติ มหาชนํ โอวทิตฺวา – ''ตุเมฺหปิ, อาวุโส, ติฏฺฐถ, มา ทสพเล ปมาทํ อาปชฺชิตฺถา''ติ ภิกฺขุสงฺฆมฺปิ นิวเตฺตตฺวา อตฺตโน ปริสาเยว สทฺธึ ปกฺกามิฯ เยปิ มนุสฺสา – ''ปุเพฺพ อโยฺย ปจฺจาคมนจาริกํ จรติ, อิทํ อิทานิ คมนํ น ปุน ปจฺจาคมนายา''ติ ปริเทวนฺตา อนุพนฺธึสุเยวฯ เตปิ – ''อปฺปมตฺตา, อาวุโส, โหถ, เอวํภาวิโน นาม สงฺขารา''ติ นิวเตฺตสิฯ

อถ โข อายสฺมา สาริปุโตฺต สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสน อนฺตรามเคฺค สตฺตาหํ มนุสฺสานํ สงฺคหํ กโรโนฺต สายํ นาลกคามํ ปตฺวา คามทฺวาเร นิโคฺรธรุกฺขมูเล อฏฺฐาสิฯ อถ อุปเรวโต นาม เถรสฺส ภาคิเนโยฺย พหิคามํ คจฺฉโนฺต เถรํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เถโร ตํ อาห – ''อตฺถิ เคเห เต อยฺยิกา''ติฯ อาม ภเนฺตติฯ คจฺฉ อมฺหากํ อิธาคตภาวํ อาโรเจหิฯ ''กสฺมา อาคโต''ติ จ วุเตฺต – ''อชฺช กิร เอกทิวสํ อโนฺตคาเม วสิสฺสติ, ชาโตวรกํ ปฏิชคฺคถ, ปญฺจนฺนญฺจ กิร ภิกฺขุสตานํ วสนฏฺฐานํ ชานาถา''ติฯ โส คนฺตฺวา – ''อยฺยิเก มยฺหํ มาตุโล อาคโต''ติ อาหฯ อิทานิ กุหินฺติ? คามทฺวาเรติฯ เอกโกว, อโญฺญปิ โกจิ อตฺถีติ? อตฺถิ ปญฺจสตา ภิกฺขูติฯ กึการณา อาคโตติ? โส ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ พฺราหฺมณี – ''กึ นุ โข เอตฺตกานํ วสนฏฺฐานํ ปฏิชคฺคาเปติ , ทหรกาเล ปพฺพชิตฺวา มหลฺลกกาเล คิหี โหตุกาโม''ติ จิเนฺตนฺตี ชาโตวรกํ ปฏิชคฺคาเปตฺวา ปญฺจสตานํ วสนฏฺฐานํ กาเรตฺวา ทณฺฑทีปิกา ชาเลตฺวา เถรสฺส ปาเหสิฯ

เถโร ภิกฺขูหิ สทฺธึ ปาสาทํ อารุยฺห ชาโตวรกํ ปวิสิตฺวา นิสีทิ, นิสีทิตฺวา ''ตุมฺหากํ วสนฏฺฐานํ คจฺฉถา''ติ ภิกฺขู อุโยฺยเชสิฯ เตสุ คตมเตฺตสุเยว เถรสฺส ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, โลหิตปกฺขนฺทิกา มารณนฺติกา เวทนา วตฺตนฺติฯ เอกํ ภาชนํ ปวิสติ, เอกํ นิกฺขมติฯ พฺราหฺมณี – ''มม ปุตฺตสฺส ปวตฺติ มยฺหํ น รุจฺจตี''ติ อตฺตโน วสนคพฺภทฺวารํ นิสฺสาย อฏฺฐาสิฯ

จตฺตาโร มหาราชาโน ''ธมฺมเสนาปติ กุหึ วิหรตี''ติ โอโลเกนฺตา นาลกคาเม ชาโตวรเก ปรินิพฺพานมเญฺจ นิปโนฺน, ปจฺฉิมทสฺสนํ คมิสฺสามา''ติ อาคมฺม วนฺทิตฺวา อฏฺฐํสุฯ เก ตุเมฺหติ? มหาราชาโน ภเนฺตติฯ กสฺมา อาคตตฺถาติ? คิลานุปฏฺฐากา ภวิสฺสามาติฯ ''โหตุ, อตฺถิ คิลานุปฏฺฐาโก, คจฺฉถ ตุเมฺห''ติ อุโยฺยเชสิฯ เตสํ คตาวสาเน เตเนว นเยน สโกฺก เทวานมิโนฺทฯ ตสฺมึ คเต มหาพฺรหฺมา จ อาคมึสุฯ เตปิ ตเถว เถโร อุโยฺยเชสิฯ

พฺราหฺมณี เทวตานํ อาคมนญฺจ คมนญฺจ ทิสฺวา ‘‘เก นุ โข เอเต มม ปุตฺตํ วนฺทิตฺวา คจฺฉนฺตี’’ติ เถรสฺส คพฺภทฺวารํ คนฺตฺวา ‘‘ตาต, จุนฺท, กา ปวตฺตี’’ติ ปุจฺฉิฯ โส ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘มหาอุปาสิกา, ภนฺเต, อาคตา’’ติ อาหฯ เถโร ‘‘กสฺมา อเวลาย อาคตา’’ติ ปุจฺฉิฯ สา ‘‘ตุยฺหํ, ตาต, ทสฺสนตฺถายา’’ติ วตฺวา ‘‘ตาต, ปฐมํ เก อาคตา’’ติ ปุจฺฉิฯ จตฺตาโร มหาราชาโน อุปาสิเกติฯ ตาต, ตฺวํ จตูหิ มหาราเชหิ มหนฺตตโรติ? อารามิกสทิสา เอเต อุปาสิเก, อมฺหากํ สตฺถุ ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปฏฺฐาย ขคฺคหตฺถา หุตฺวา อารกฺขํ อกํสูติฯ เตสํ ตาต คตาวสาเน โก อาคโตติ? สโกฺก เทวานมินฺโทติฯ เทวราชโตปิ ตฺวํ ตาต มหนฺตตโรติ? ภณฺฑคฺคาหกสามเณรสทิโส เอส อุปาสิเก, อมฺหากํ สตฺถุ ตาวตึสโต โอตรณกาเล ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา โอติโณฺณติฯ ตสฺส ตาต คตาวสาเน โชตยมาโน วิย โก อาคโตติ? อุปาสิเก, ตุยฺหํ ภควา จ สตฺถา จ มหาพฺรหฺมา นาม เอโสติฯ มยฺหํ ภควโต มหาพฺรหฺมโตปิ ตฺวํ, ตาต, มหนฺตตโรติ? อาม อุปาสิเก, เอเต นาม กิร อมฺหากํ สตฺถุ ชาตทิวเส จตฺตาโร มหาพฺรหฺมาโน มหาปุริสํ สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหึสูติฯ

อถ พฺราหฺมณิยา – ‘‘ปุตฺตสฺส ตาว เม อยํ อานุภาโว, กีทิโส วต มยฺหํ ปุตฺตสฺส ภควโต สตฺถุ อานุภาโว ภวิสฺสตี’’ติ จินฺตยนฺติยา สหสา ปญฺจวณฺณา ปีติ อุปฺปชฺชิตฺวา สกลสรีรํ ผริฯ เถโร – ‘‘อุปฺปนฺนํ เม มาตุ ปีติโสมนสฺสํ, อยํ ทานิ กาโล ธมฺมเทสนายา’’ติ จินฺเตตฺวา ‘‘กึ จินฺเตสิ มหาอุปาสิเก’’ติ อาหฯ สา ‘‘ปุตฺตสฺส ตาว เม อยํ คุโณ, สตฺถุ ปนสฺส กีทิโส ภวิสฺสตีติ อิทํ, ตาต, จินฺเตมี’’ติ อาหฯ มหาอุปาสิเก, มยฺหํ สตฺถุชาตกฺขเณ มหาภินิกฺขมเน สโมฺพธิยํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตเน จ ทสสหสฺสิโลกธาตุ กมฺปิตฺถฯ สีเลน สมาธินา ปญฺญาย วิมุตฺติยา วิมุตฺติญาณทสฺสเนน สโม นาม นตฺถิ, อิติปิ โส ภควาติ วิตฺถาเรตฺวา พุทฺธคุณปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมเทสนํ กเถสิฯ

พฺราหฺมณี ปิยปุตฺตสฺส ธมฺมเทสนาปริโยสาเน โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาย ปุตฺตํ อาห – ‘‘ตาต อุปติสฺส, กสฺมา เอวมกาสิ, เอวรูปํ นาม อมตํ มยฺหํ เอตฺตกํ กาลํ น อทาสี’’ติฯ เถโร – ‘‘ทินฺนํ ทานิ เม มาตุ รูปสาริยา พฺราหฺมณิยา โปสาวนิกมูลํ, เอตฺตเกน วฏฺฏิสฺสตี’’ติ จินฺเตตฺวา – ‘‘คจฺฉ มหาอุปสิเก’’ติ พฺราหฺมณึ อุโยฺยเชตฺวา – ‘‘จุนฺท กา เวลา’’ติ อาหฯ พลวปจฺจูสกาโล, ภนฺเตติฯ ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตหีติฯ สนฺนิปติโต ภนฺเต ภิกฺขุสโงฺฆติฯ ‘‘มํ อุกฺขิปิตฺวา นิสีทาเปหิ จุนฺทา’’ติ อุกฺขิปิตฺวา นิสีทาเปสิฯ

เถโร ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘อาวุโส จตุจตฺตาลีสํ โว วสฺสานิ มยา สทฺธึ วิจรนฺตานํ ยํ เม กายิกํ วา วาจสิกํ วา น โรเจถ, ตํ ขมถ อาวุโส’’ติฯ เอตฺตกํ, ภนฺเต, อมฺหากํ ฉายา วิย ตุเมฺห อมุญฺจิตฺวา วิจรนฺตานํ อรุจฺจนกํ นาม นตฺถิ, ตุเมฺห ปน อมฺหากํ ขมถาติฯ อถ เถโร มหาจีวรํ สงฺกฑฺฒิตฺวา มุขํ ปิธาย ทกฺขิเณน ปเสฺสน นิปโนฺน สตฺถา วิย นว อนุปุพฺพสมาปตฺติโย อนุโลมปฏิโลมโต สมาปชฺชิตฺวา ปุน ปฐมชฺฌานํ อาทึ กตฺวา ยาว จตุตฺถชฺฌานา สมาปชฺชิ ฯ ตโต วุฏฺฐาย อนนฺตรํเยว มหาปถวึ อุนฺนาเทโนฺต อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ

อุปาสิกา – ‘‘กึ นุ โข เม ปุโตฺต, น กิญฺจิ กเถตี’’ติ อุฏฺฐาย ปิฏฺฐิปาเท ปริมชฺชนฺตี ปรินิพฺพุตภาวํ ญตฺวา มหาสทฺทํ กุรุมานา ปาเทสุ นิปติตฺวา – ‘‘ตาต มยํ อิโต ปุเพฺพ ตว คุณํ น ชานิมฺหา, อิทานิ ปน ตํ อาทึ กตฺวา อเนกสเต อเนกสหเสฺส อเนกสตสหเสฺส ภิกฺขู อิมสฺมึ นิเวสเน นิสีทาเปตฺวา โภเชตุํ น ลภิมฺหา, จีวเรหิ อจฺฉาเทตุํ น ลภิมฺหา, วิหารสตํ วิหารสหสฺสํ กาเรตุํ น ลภิมฺหา’’ติ ยาว อรุณุคฺคมนา ปริเทวิ ฯ อรุเณ อุคฺคตมตฺตเยว สุวณฺณกาเร ปโกฺก

สาเปตฺวา สุวณฺณคพฺภํ วิวราเปตฺวา สุวณฺณฆฏิโย มหาตุลาย ตุลาเปตฺวา – ‘‘ปญฺจ กูฏาคารสตานิ ปญฺจ อคฺฆิกสตานิ กโรถา’’ติ ทาเปติฯ

สโกฺกปิ เทวราชา วิสฺสกมฺมเทวปุตฺตํ อามเนฺตตฺวา – ‘‘ตาต ธมฺมเสนาปติ ปรินิพฺพุโต, ปญฺจ กูฏาคารสตานิ ปญฺจ อคฺฆิกสตานิ จ มาเปหี’’ติ อาหฯ อิติ อุปาสิกาย การิตานิ จ วิสฺสกเมฺมน นิมฺมิตานิ จ สพฺพานิปิ เทฺวสหสฺสานิ อเหสุํฯ ตโต นครมเชฺฌ สารมยํ มหามณฺฑปํ กาเรตฺวา มณฺฑปมเชฺฌ มหากูฏาคารํ ฐเปตฺวา เสสานิ ปริวารสเงฺขเปน ฐเปตฺวา สาธุกีฬิกํ อารภิํสุฯ เทวานํ อนฺตเร มนุสฺสา, มนุสฺสานํ อนฺตเร เทวา อเหสุํฯ

เรวตี นาม เอกา เถรสฺส อุปฎฺฐายิกา – ‘‘อหํ เถรสฺส ปูชํ กริสฺสามี’’ติ สุวณฺณปุปฺผานํ ตโย กุเมฺภ กาเรสิฯ ‘‘เถรสฺส ปูชํ กริสฺสามี’’ติ สโกฺก เทวราชา อฑฺฒเตยฺยโกฏินาฏเกหิ ปริวาริโต โอตริฯ ‘‘สโกฺก โอตรตี’’ติ มหาชโน ปจฺฉามุโข ปฏิกฺกมิฯ ตตฺถ สาปิ อุปาสิกา ปฏิกฺกมมานา ครุภารตฺตา เอกมนฺตํ อปสกฺกิตุํ อสโกฺกนฺตี มนุสฺสานํ อนฺตเร ปติฯ มนุสฺสา อปสฺสนฺตา ตํ มทฺทิตฺวา อคมิํสุฯ สา ตเตฺถว กาลํ กตฺวา ตาวติํสภวเน กนกวิมาเน นิพฺพตฺติฯ นิพฺพตฺตกฺขเณเยวสฺสา รตนกฺขโนฺธ วิย ติคาวุตปฺปมาโณ อตฺตภาโว อโหสิ สฎฺฐิสกฎปูรปฺปมาณอลงฺการปฏิมณฺฑิตา อจฺฉราสหสฺสปริวาริตาฯ อถสฺสา ทิพฺพํ สพฺพกายิกาทาสํ ปุรโต ฐปยิํสุ ฯ สา อตฺตโน สิริสมฺปตฺติํ ทิสฺวา – ‘‘อุฬารา อยํ สมฺปตฺติ, กิํ นุ โข เม กมฺมํ กต’’นฺติ จินฺตยมานา อทฺทส – ‘‘มยา สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปรินิพฺพุตฎฺฐาเน ตีหิ สุวณฺณปุปฺผกุเมฺภหิ ปูชา กตา, มหาชโน มํ มทฺทิตฺวา คโต, สาหํ ตตฺถ กาลํ กตฺวา อิธูปปนฺนา, เถรํ นิสฺสาย ลทฺธํ อิทานิ ปุญฺญวิปากํ มนุสฺสานํ กเถสฺสามี’’ติ สห วิมาเนเนว โอตริฯ

มหาชโน ทูรโตว ทิสฺวา – ‘‘กิํ นุ โข เทฺว สูริยา อุฎฺฐิตา’’ติ? โอโลเกนฺต – ‘‘วิมาเน อาคจฺฉเนฺต กูฏาคารสณฺฐานํ ปญฺญายติ, นายํ สูริโย, วิมานเมตํ เอก’’นฺติ อาหฯ ตมฺปิ วิมานํ ตาวเทว อาคนฺตฺวา เถรสฺส ทารุจิตกมตฺถเก เวหาสํ อฎฺฐาสิฯ เทวธีตา วิมานํ อากาเสเยว ฐเปตฺวา ปถวิํ โอตริฯ มหาชโน – ‘‘กา ตฺวํ, อเยฺย’’ติ? ปุจฺฉิฯ ‘‘น มํ ตุเมฺห ชานาถ, เรวตี นามาหํ, ตีหิ สุวณฺณปุปฺผกุเมฺภหิ เถรํ ปูชํ กตฺวา มนุเสฺสหิ มทฺทิตา กาลํ กตฺวา ตาวติํสภวเน นิพฺพตฺตา, ปสฺสถ เม สิริสมฺปตฺติํ, ตุเมฺหปิ ทานิ ทานานิ เทถ, ปุญฺญานิ กโรถา’’ติ กุสลกิริยาย วณฺณํ กเถตฺวา เถรสฺส จิตกํ ปทกฺขิณํ กตฺวา วนฺทิตฺวา อตฺตโน เทวฎฺฐานํเยว คตาฯ

มหาชโนปิ สตฺตาหํ สาธุกีฬิกํ กีฬิตฺวา สพฺพคเนฺธหิ จิตกํ อกาสิ, จิตกา เอกูนรตนสติกา อโหสิฯ เถรสฺส สรีรํ จิตกํ อาโรเปตฺวา อุสีรกลาปเกหิ อาลิเมฺปสุํฯ อาฬาหเน สพฺพรตฺติํ ธมฺมสฺสวนํ ปวตฺติฯ อนุรุทฺธเตฺถโร สพฺพคโนฺธทเกน เถรสฺส จิตกํ นิพฺพาเปสิฯ จุนฺทเตฺถโร ธาตุโย ปริสฺสาวเน ปกฺขิปิตฺวา – ‘‘น ทานิ มยา อิเธว สกฺกา ฐาตุํ, มยฺหํ เชฎฺฐภาติกสฺส ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อาโรเจสฺสามี’’ติ ธาตุปริสฺสาวนํ เถรสฺส จ ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา สาวตฺถิํ อคมาสิฯ เอกฎฺฐาเนปิ จ เทฺว รตฺติโย อวสิตฺวา สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสเนว สาวตฺถิํ ปาปุณิฯ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **อถ โข จุโนฺท สมณุเทฺทโส**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **เยนายสฺมา อานโนฺท**ติ เยน อตฺตโน อุปชฺฌาโย ธมฺมภณฺฑาคาริโก อายสฺมา อานโนฺท, เตนุปสงฺกมิฯ กสฺมา ปเนส อุชุกํ สตฺถุ สนฺติกํ อคนฺตฺวา เถรสฺส สนฺติกํ อคมาสีติ? สตฺถริ จ เถเร จ คารเวนฯ เชตวนมหาวิหาเร โปกฺขรณิยํ กิรสฺส นฺหตฺวา ปจฺจุตฺตริตฺวา สุนิวตฺถสุปารุตสฺส เอตทโหสิ – ‘‘พุทฺธา นาม มหาปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุโน, ผณกตสปฺป สีหพฺยคฺฆมตฺตวรวารณาทโย วิย จ ทุราสทา, น สกฺกา มยา อุชุกเมว สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา กเถตุํ, กสฺส นุ โข สนฺติกํ คนฺตพฺพ’’นฺติฯ ตโต จิเนฺตสิ – ‘‘อุปชฺฌาโย เม ธมฺมภณฺฑาคาริโก

เชฏฺฐภาติกเตฺถรสฺส อุตฺตมสหาโย, ตสฺส สนฺติกํ คนฺตฺวา ตํ อาทาย สตฺถารา สทฺธึ กเถสฺสามี’’ติ สตฺถริ เจว เถเร จ คารเวน อุปสงฺกมิฯ

อิทมสฺส ปตฺตจีวรนฺติ ‘‘อยมสฺส ปริโภคปโตฺต, อิทํ ธาตุปริสฺสาวน’’นฺติ เอวํ เอเกกํ อาจิกฺขิฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อิทมสฺส ปตฺตจีวร’’นฺติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ **กถาปาภต**นฺติ กถามูลํฯ มูลญฺหิ **ปาภต**นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห –

‘‘อปฺปเกนปิ เมธาวี, ปาภเตน วิจกฺขโณ;
สมุฏฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคึว สนฺธม’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๔);

ภควนฺตํ ทสฺสนายาติ ภควนฺตํ ทสฺสนตฺถายฯ กึ ปนิมินา ภควา น ทิฏฺฐปุพฺพติ? โน น ทิฏฺฐปุพฺพฯ อยญฺหิ อายสฺมา ทิวา นว วาเร, รตฺตึ นว วาเรติ เอกาหํ อฏฺฐารส วาเร อุปฏฺฐานเมว คจฺฉติฯ ทิวสสฺส ปน สตวารํ วา สหสฺสวารํ วา คนฺตุกาโม สมาโนปิ น อการณา คจฺฉติ, เอกํ ปญฺหทฺวารํ คเหตฺวาว คจฺฉติฯ โส ตํทิวสํ เตน กถาปาภเตน คนฺตุกาโม เอวมาหฯ **อิทมสฺส ปตฺตจีวร**นฺติ เถโรปิ – ‘‘อิทํ ตสฺส ปตฺตจีวรํ, อิทญฺจ ธาตุปริสฺสาวน’’นฺติ ปาฏิเยกฺกํเยว ทเสฺสตฺวา อาจิกฺขิฯ

สตฺถา หตฺถํ ปสาเรตฺวา ธาตุปริสฺสาวนํ คเหตฺวา หตฺถตเล ฐเปตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘โย โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปุริมทิวเส อเนกานิ ปาฏิหาริยสตานิ กตฺวา ปรินิพฺพานํ อนุชานาเปสิ, ตสฺส อิทานิ อิมา สงฺขวณฺณสนฺนิภา ธาตุโยว ปญฺญายนฺติ, กปฺปสตสหสฺสาธิกํ อสเงฺขฺยยฺยํ ปูริตปารมี เอส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ, มยา ปวตฺติตํ ธมฺมจกฺกํ อนุปวตฺตโก เอส ภิกฺขุ, ปฏิลทฺธทุติยอาสโน เอส ภิกฺขุ, ปูริตสาวกสนฺนิปาโต เอส ภิกฺขุ, ฐเปตฺวา มํ ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ ปญฺญาย อสทิโส เอส ภิกฺขุ, มหาปโญฺญ เอส ภิกฺขุ, ปุถุปโญฺญ หาสปโญฺญ ชวนปโญฺญ ติกฺขปโญฺญ นิเพฺพธิกปโญฺญ เอส ภิกฺขุ, อปฺปิโจฺฉ เอส ภิกฺขุ, สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ อารทฺธวีริโย โจทโก ปาปครหี เอส ภิกฺขุ, ปญฺจ ชาติสตานิ ปฏิลทฺธมหาสมฺปตฺติโย ปหาย ปพฺพชิโต เอส ภิกฺขุ, มม สาสเน ปถวีสมขนฺติโก เอส ภิกฺขุ, ฉินฺนวิสาณอุสภสทิโส เอส ภิกฺขุ, จณฺฑาลปุตฺตสทิสนีจจิโตฺต เอส ภิกฺขุฯ ปสฺสถ, ภิกฺขเว, มหาปญฺญสฺส ธาตุโย, ปสฺสถ, ภิกฺขเว, ปุถุปญฺญสฺส หาสปญฺญสฺส ชวนปญฺญสฺส ติกฺขปญฺญสฺส นิเพฺพธิกปญฺญสฺส อปฺปิจฺฉสฺส สนฺตุฎฺฐสฺส ปวิวิตฺตสฺส อสํสฏฺฐสฺส อารทฺธวีริยสฺส , โจทกสฺส, ปสฺสถ, ภิกฺขเว, ปาปครหิสฺส ธาตุโยติฯ

‘‘โย ปพฺพชี ชาติสตานิ ปญฺจ,
ปหาย กามานิ มโนรมานิ;
ตํ วีตราคํ สุสมาหิตินฺทฺริยํ,
ปรินิพฺพุตํ วนฺทถ สาริปุตฺตํฯ

‘‘ขนฺติพโล ปถวิสโม น กุปฺปติ,
น จาปิ จิตฺตสฺส วเสน วตฺตติ;
อนุกมฺปโก การุณิโก จ นิพฺพุโต,
ปรินิพฺพุตํ วนฺทถ สาริปุตฺตํฯ

‘‘จณฺฑาลปุโตฺต ยถา นครํ ปวิโฎฺฐ,
นีจมโน จรติ กโฬปิหโตฺถ;

ตถา อยํ วิหรติ สาริปุโตฺต,
ปรินิพฺพุตํ วนฺทถ สาริปุตฺตํฯ

‘‘อุสโภ ยถา ฉินฺนวิสาณโก,
อเหฐยโนฺต จรติ ปุรนฺตเร วเน;
ตถา อยํ วิหรติ สาริปุโตฺต,
ปรินิพฺพุตํ วนฺทถ สาริปุตฺต’’นฺติฯ

อิติ ภควา ปญฺจหิ คาถาสเตหิ เถรสฺส วณฺณํ กเถสิฯ ยถา ยถา ภควา เถรสฺส วณฺณํ กเถสิ, ตถา ตถา อานนฺทเตฺถโร สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติ, พิฬารมุเข ปกฺขนฺตกุกฺกุโฏ วิย ปเวธติฯ เตนาห **อปิจ เม, ภเนฺต, มธุรกชาโต วิย กาโย**ติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ ตตฺถ **มธุรกชาโต**ติ อาทีนํ อโตฺถ วุโตฺตเยวฯ อิธ ปน **ธมฺมา**ติ อุเทฺทสปริปุจฺฉาธมฺมา อธิเปฺปตาฯ ตสฺส หิ อุเทฺทสปริปุจฺฉาธเมฺม อคหิเต วา คเหตุํ, คหิเต วา สชฺฌายํ กาตุํ จิตฺตํ น ปวตฺตติฯ อถ สตฺถา ปญฺจปสาทวิจิตฺรานิ อกฺขีนิ อุมฺมีเลตฺวา เถรํ โอโลเกโนฺต ‘‘อสฺสาเสสฺสามิ น’’นฺติ อสฺสาเสโนฺต **กิํ นุ โข เต, อานนฺท, สาริปุโตฺต**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สีลกฺขนฺธ**นฺติ โลกิยโลกุตฺตรสีลํฯ **สมาธิปญฺญาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **วิมุตฺติ** ปน โลกุตฺตราวฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนํ** ปจฺจเวกฺขณญาณํ, ตํ โลกิยเมวฯ **โอวาทโก**ติ โอวาททายโกฯ **โอติโณฺณ**ติ โอติเณฺณสุ วตฺถูสุ นานปฺปกาเรน โอตรณสีโลฯ **วิญฺญาปโก**ติ ธมฺมกถากาเล อตฺถญฺจ การณญฺจ วิญฺญาเปตาฯ **สนฺทสฺสโก**ติ ขนฺธธาตุอายตนวเสน เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ทเสฺสตาฯ **สมาทปโก**ติ ‘‘อิทญฺจิทญฺจ คณฺหถา’’ติ เอวํ คณฺหาปโกฯ **สมุเตฺตชโก**ติ อพฺภุสฺสาหโกฯ **สมฺปหํสโก**ติ ปฏิลทฺธคุเณหิ โมทาปโก โชตาปโกฯ

อกิลาสุ ธมฺมเทสนายาติ ธมฺมเทสนํ อารภิตฺวา ‘‘สีสํ วา เม รุชฺชติ, หทยํ วา กุจฺฉิ วา ปิฏฺฐิ วา’’ติ เอวํ โอสกฺกนาการวิรหิโต นิกฺกิลาสุ วิสารโท เอกสฺสาปิ ทฺวินฺนมฺปิ สีหเวเคเนว ปกฺขนฺทติฯ **อนุคฺคาหโก สพฺรหฺมจารีน**นฺติ ปทสฺส อโตฺถ ขนฺธกวเคฺค วิตฺถาริโตวฯ **ธโมฺมชํ ธมฺมโภค**นฺติ อุภเยนปิ ธมฺมปริโภโคว กถิโตฯ **ธมฺมานุคฺคห**นฺติ ธเมฺมน อนุคฺคหณํฯ

สตฺถา ‘‘อติวิย อยํ ภิกฺขุ กิลมตี’’ติ ปุน ตํ อสฺสาเสโนฺต **นนุ ตํ, อานนฺท, มยา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปิเยหิ มนาเปหี**ติ มาตาปิตาภาตาภคินีอาทิเกหิ ชาติยา นานาภาโว, มรเณน วินาภาโว, ภเวน อญฺญถาภาโวฯ **ตํ กุเตตฺถ, อานนฺท, ลพฺภา**ติ **ต**นฺติ ตสฺมาฯ ยสฺมา สเพฺพหิปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว, ตสฺมา ทส ปารมิโย ปูเรตฺวาปิ สโมฺพธิํ ปตฺวาปิ ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตฺวาปิ ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวาปิ เทโวโรหนํ กตฺวาปิ ยํ ตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ, ตํ ตถาคตสฺสาปิ สรีรํ มา ปลุชฺชีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติ, โรทเนฺตนปิ กนฺทเนฺตนปิ น สกฺกา ตํ การณํ ลทฺธุนฺติฯ **โส ปลุเชฺชยฺยา**ติ โส ภิเชฺชยฺยฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ โยชนสตุเพฺพโธ มหาชมฺพุรุโกฺข วิย ภิกฺขุสโงฺฆ ตสฺส ทกฺขิณทิสํ คโต ปญฺญาสโยชนิโก มหาขโนฺธ วิย ธมฺมเสนาปติฯ ตสฺมิํ มหาขเนฺธ ภิเนฺน ตโต ปฏฺฐาย อนุปุเพฺพน วฑฺฒิตฺวา ปุปฺผผลาทีหิ ตํ ฐานํ ปูเรตุํ สมตฺถสฺส อญฺญสฺส ขนฺธสฺส อภาโว วิย เถเร ปรินิพฺพุเต โสฬสนฺนํ ปญฺญานํ มตฺถกํ ปตฺตสฺส อญฺญสฺส ทกฺขิณาสเน นิสีทนสมตฺถสฺส สาริปุตฺตสทิสสฺส ภิกฺขุโน อภาโวฯ ตาย ปริภินฺนาย โส รุโกฺข วิย ภิกฺขุสโงฺฆ ขโนฺธเตฺวว ชาโตติ เวทิตโพฺพฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สพฺพํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ, ตํ มา ปลุชฺชีติ น สกฺกา ลทฺธุํ, ตสฺมาฯ

๔-๕. อุกฺกเจลสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๘๐-๓๘๑. จตุตฺเถ **อจิรปรินิพฺพุเตสุ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสู**ติ นจิรปรินิพฺพุเตสุ ทฺวีสุ อคฺคสาวเกสุฯ เตสญฺหิ ธมฺมเสนาปติ กตฺติกมาสปุณฺณมาย ปรินิพฺพุโต, มหาโมคฺคลฺลาโน ตโต อฑฺฒมาสํ อติกฺกมฺม อมาวสุโปสเถฯ สตฺถา ทฺวีสุ อคฺคสาวเกสุ ปรินิพฺพุเตสุ มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร มหามณฺฑเล จาริกํ จรมาโน อนุปุพฺเพน อุกฺกเจลนครํ ปตฺวา ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา คงฺคาปิเฏฺฐ รชตปฏฺฏวณฺณวาลิกาปุลิเน วิหาสิฯ เตน วุตฺตํ ''อจิรปรินิพฺพุเตสุ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลาเนสู''ติฯ **เย มหนฺตตรา ขนฺธา เต ปลุชฺชยฺยุ**นฺติ อิธาปิ โยชนสตุพฺเพโธ มหาชมฺพุรุกฺโข วิย ภิกฺขุสโงฺฆ, ตสฺส ทกฺขิณโต จ อุตฺตรโต จ คตา ปณฺณาสโยชนิกา เทฺว มหาขนฺธา วิย เทฺว อคฺคสาวกาติฯ เสสํ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ ปญฺจเม **ทิฏฺฐี**ติ กมฺมสฺสกทิฏฺฐิฯ

๖. อุตฺติยสุตฺตวณฺณนา

๓๘๒. ฉเฏฺฐ **มจฺจุเธยฺยสฺส ปาร**นฺติ เตภูมกวฏฺฏสฺส ปารภูตํ, นิพฺพานํฯ

๘. พฺรหฺมสุตฺตวณฺณนา

๓๘๔. อฏฺฐเม **กาเย วา ภิกฺขู**ติ ตสฺมึ กาเล ภิกฺขุเยว นตฺถิ, เอวํ สเนฺตปิ โย สติปฏฺฐาเน ภาเวติ, โส กิเลสภินฺทเนน ภิกฺขุเยวาติ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ **เอกายน**นฺติ เอกมคฺคํฯ **ชาติกฺขยนฺตทสฺสี**ติ ชาติยา ขโยติ จ อโนฺตติ จ นิพฺพานํ, ตํ ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **มคฺคํ ปชานาตี**ติ เอกายนสงฺขาตํ เอกมคฺคภูตํ มคฺคํ ปชานาติฯ เอกายนมโคฺค วุจฺจติ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺค, ตํ ปชานาตีติ อโตฺถฯ

๙. เสทกสุตฺตวณฺณนา

๓๘๕. นวเม **สุเมฺภสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ **เมทกถาลิกา**ติ เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามํฯ **มมํ รกฺข, อหํ ตํ รกฺขิสฺสามี**ติ เอตฺถ อยํ ตสฺส ลทฺธิ – อาจริโย อุกฺขิตฺตวํสํ สุคฺคหิตํ อคณฺหโนฺต, อเนฺตวาสิเกน ปกฺขนฺตปกฺขนฺตทิสํ อคจฺฉโนฺต, สพฺพกาลญฺจ วํสคฺคํ อนุโลฺลเกโนฺต อเนฺตวาสิกํ น รกฺขติ นาม, เอวํ อรกฺขิโต อเนฺตวาสิโก ปติตฺวา จุณฺณวิจุณฺณํ โหติฯ วํสํ ปน สุคฺคหิตํ คณฺหโนฺต, เตน ปกฺขนฺตปกฺขนฺตทิสํ คจฺฉโนฺต, สพฺพกาลญฺจ วํสคฺคํ อุโลฺลเกโนฺต ตํ รกฺขติ นามฯ อเนฺตวาสิโกปิ อิโต จิโต จ ปกฺขนฺทิตฺวา มิโค วิย กีฬโนฺต อาจริยํ น รกฺขติ นามฯ เอวญฺหิ สติ ติขิณวํสโกฏิ อาจริยสฺส คลวาฏเก วา นลาเฏ วา ฐปิตา ฐิตฏฺฐานํ ภินฺทิตฺวา คเจฺฉยฺยฯ อาจารสมฺปนฺนตาย ปน ยโต วํโส นมติ, ตโต อนาเมโนฺต ตํ อากเฑฺฒโนฺต วิย เอกโตภาคิยํ กตฺวา วาตูปตฺถมฺภํ คาหาเปตฺวา สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา นิจฺจโลว นิสีทโนฺต อาจริยํ รกฺขติ นามาติฯ

ตฺวํ อาจริย อตฺตานํ รกฺข, อหํ อตฺตานํ รกฺขิสฺสามีติ เอตฺถ อยมธิปฺปาโย – อาจริโย วํสํ สุคฺคหิตํ คณฺหโนฺต, อเนฺตวาสิเกน ปกฺขนฺตปกฺขนฺตทิสํคจฺฉโนฺต , สพฺพกาลญฺจ วํสคฺคํ อุโลฺลเกโนฺต, อตฺตานเมว รกฺขติ, น อเนฺตวาสิกํฯ อเนฺตวาสิโกปิ กายมฺปิ เอกโตภาคิยํ กตฺวา วาตูปตฺถมฺภํ คาหาเปตฺวา สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา นิจฺจโลว นิสีทมาโน อตฺตานํเยว รกฺขติ นาม, น อาจริยํฯ

โส ตตฺถ ญาโยติ ยํ เมทกถาลิกา อาหฯ โส ตตฺถ ญาโย, โส อุปาโย, ตํ การณนฺติ อ โตฺถฯ **สติปฏฺฐานํ เสวิตพฺพ**นฺติ จตุพฺพิธํ สติปฏฺฐานํ เสวิตพฺพํฯ **อาเสวนายา**ติ กมฺมฏฺฐานา เสวนายฯ **เอวํ โข, ภิกฺขเว, อตฺตานํ รกฺขโนฺต ปรํ รกฺขตี**ติ โย ภิกฺขุ กมฺมารามตาทีนิ ปหาย รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐาเนสุ มูลกมฺมฏฺฐานํ อาเสวโนฺต ภาเวโนฺต อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อถ นํ ปโร ทิสฺวา – ‘‘ภทฺทโก วตายํ, ภิกฺขุ, สมฺมาปฏิปโนฺน’’ติ ตสฺมิํ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา สคฺคปราย โณ โหติฯ อยํ อตฺตานํ รกฺขโนฺต ปรํ รกฺขติ นามฯ

ขนฺติยาติ อธิวาสนขนฺติยาฯ **อวิหิํสายา**ติ สปุพฺพภาคาย กรุณายฯ **เมตฺตจิตฺตตา ยา**ติ สปุพฺพภาคาย เมตฺตายฯ **อนุทยตายา**ติ อนุวฑฺฒิยา, สปุพฺพภาคาย มุทิตายาติ อ โตฺถฯ **ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขตี**ติ เอตฺถ โย ภิกฺขุ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานํ คโต ตีสุ พฺรหฺม วิหาเรสุ ติกจตุกฺกชฺฌานานิ นิพฺพเตฺตตฺวา ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อยํ ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขติ นามาติ เวทิตพฺพํฯ

๑๐. ชนปทกลฺยาณีสุตฺตวณฺณนา

๓๘๖. ทสเม **ชนปทกลฺยาณี**ติ ชนปทมฺหิ กลฺยาณี อุตฺตมา ฉสรีรโทสรหิตา ปญฺจกลฺ ยาณสมนฺนาคตาฯ สา หิ ยสฺมา นาติทีฆา นาติรสฺสา, นาติกิสา นาติถูลา, นาติกาฬา นาโจฺจ ทาตา, อติกฺกนฺตา, มานุสวณฺณํ อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณํ, ตสฺมา ฉสรีรโทสรหิตาฯ ฉวิกลฺยาณํ, มํสกลฺยาณํ, นฺหารุกลฺยาณํ, อฏฺฐิกลฺยาณํ, วยกลฺยาณนฺติ อิเมหิ ปน กลฺยาเณหิ สมนฺนาคตตฺ ตา ปญฺจกลฺยาเณหิ สมนฺนาคตา นามฯ ตสฺสา หิ อาคนฺตุโกภาสกิจฺจํ นตฺถิ, อตฺตโน สรีโรภา เสเนว ทฺวาทสหตฺถฏฺฐาเน อาโลกํ กโรติ, ปิยงฺคุสามา วา โหติ, สุวณฺณสามา วา, อยมสฺสา ฉวิกลฺยาณตาฯ จตฺตาโร ปนสฺสา หตฺถปาทา มุขปริโยสานญฺจ ลาขารสปริกมฺมกตํ วิย รตฺต ปวาฬรตฺตกมฺพลสทิสํ โหติ, อยมสฺสา มํสกลฺยาณตาฯ วีสติ ปน นขปตฺตานิ มํสโต อมุตฺตฏฺฐาเน ลาขารสปูริตานิ วิย, มุตฺตฏฺฐาเน ขีรธาราสทิสานิ, โหนฺติ อยมสฺสา นฺหารุกลฺ ยาณกตาฯ ทฺวตฺติํส ทนฺตา สุผุสิตา สุโธตวชิรปนฺติ วิย ขายนฺติ, อยมสฺสา อฏฺฐิกลฺยาณตาฯ วีสติวสฺสสติกาปิ ปน สมานา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย โหติ นิปฺปลิตา, อยมสฺสา วยกลฺยาณ ตาฯ

ปรมปาสาวินีติ เอตฺถ ปสวนํ ปสาโว, ปวตฺตีติ อโตฺถฯ ปสาโว เอว ปาสาโวฯ ปรโม ปา สาโว ปรมปาสาโว, โส อสฺสา อตฺถีติ ปรมปาสาวินีฯ นเจฺจ จ คีเต จ อุตฺตมปวตฺติ เสฏฺฐ กิริยา, อุตฺตมเมว นจฺจํ นจฺจติ, คีตํ วา คายตีติ วุตฺตํ โหติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ อิเม สุ ปน ทฺวีสุ สุเตฺตสุ ปุพฺพภาควิปสฺสนาว กถิตาติฯ

นาลนฺทวโคฺค ทุติโยฯ

๓. สีลฏฺฐิติวโคฺค

๑-๒. สีลสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๘๗-๓๘๘. ตติยวคฺคสฺส ปฐเม **สีลานี**ติ จตุปาริสุทฺธิสีลานิฯ ทุติเย **อุมฺมโงฺค**ติ ปญฺหมโคฺค ปญฺหคเวสนํฯ

๓-๕. ปริหานสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๘๙-๓๙๑. ตติเย **ปริหานํ โหตี**ติ ปุคฺคลวเสน ปริหานํ โหติฯ โย หิ พุทฺเธสุ ธรนฺเตสุปิ จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน น ภาเวติ, ตสฺส สทฺธมฺมํ อนฺตรหิโต นาม โหติ เทวทตฺตาทีนํ วิยฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต ตสฺส ปุคฺคลเสฺสว ธมฺมนฺตรธานํ กถิตํฯ จตุตฺถปญฺจเมสุ สพฺพํ อุตฺตานเมวฯ

๖. ปเทสสุตฺตวณฺณนา

๓๙๒. ฉฏฺเฐ **ปเทสํ ภาวิตตฺตา**ติ ปเทสโต ภาวิตตฺตาฯ จตฺตาโร หิ มคฺเค ตีณิ จ ผลานิ นิพฺพเตฺตเนฺตน สติปฏฺฐานา ปเทสํ ภาวิตา นาม โหนฺติฯ

๗. สมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๙๓. สตฺตเม **สมตฺตํ ภาวิตตฺตา**ติ สมตฺตา ภาวิตตฺตาฯ อรหตฺตผลํ อุปฺปาเทเนฺตน หิ สติปฏฺฐานา สมตฺตํ ภาวิตา นาม โหนฺติฯ

๘-๑๐. โลกสุตฺตาทิวณฺณนา

๓๙๔-๓๙๖. อฏฺฐเม **มหาภิญฺญตนฺ**ติ ฉนฺนํ อภิญฺญานํ วเสน วุตฺตํฯ **สหสฺสํ โลกํ อภิชานามี**ติ สตตวิหารวเสเนว วุตฺตํฯ เถโร กิร ปาโตว อุฏฺฐาย มุขํ โธวิตฺวา เสนาสเน นิสิโนฺน อตีเต กปฺปสหสฺสํ, อนาคเต กปฺปสหสฺสํ อนุสฺสรติ, ปจฺจุปฺปเนฺนปิ สหสฺส จกฺกวาฬานํ ตสฺสาวชฺชนสฺส คตึ อนุพนฺธติฯ อิติ โส ทิเพฺพน จกฺขุนา สหสฺสํ โลกํ อภิชานาติ, อยมสฺส สตตวิหาโรฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สีลฏฺฐิติวโคฺค ตติโยฯ

๔. อนนุสฺสุตวคฺควณฺณนา

๔๐๑-๔๐๖. จตุตฺถวคฺคสฺส ปญฺจเม **วิทิตา เวทนา**ติ ยา เวทนา สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต ตาวสฺส วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ นามฯ ยา จ ปนปริคฺคหิเตสุ วตฺถารมฺมเณสุ ปวตฺตา เวทนา, ตาปิ วิทิตา อุปฺปชฺชนฺติ, วิทิตา อุปฏฺฐหนฺติ, วิทิตา อพฺภตฺถํ คจฺฉนฺติ นามฯ **วิตกฺกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อนนุสฺสุตวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. อมตวโคฺค

๒. สมุทยสุตฺตวณฺณนา

๔๐๘. ปญฺจมวคฺคสฺส ทุติเย **อาหารสมุทยา กายสฺส สมุทโย**ติ อาหารสมุทเยน กายสมุทโยฯ เอเสว นโย เสเสสุฯ **มนสิการสมุทยา**ติ เอตฺถ ปน โยนิโสมนสิการสมุทยา โพชฺฌงฺคธมฺมานํ สมุทโย, อโยนิโสมนสิการสมุทยา นีวรณธมฺมานํฯ อิติ อิมสฺมึ สุตฺเต สารมฺมณสติปฏฺฐานา กถิตาฯ

๔. สติสุตฺตวณฺณนา

๔๑๐. จตุตฺถํ สุทฺธิกํ กตฺวา สมุทเย กถิเต พุชฺฌนกานํ อชฺฌาสเยน วุตฺตํฯ

๖. ปาติโมกฺขสํวรสุตฺตวณฺณนา

๔๑๒. ฉฏฺเฐ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต**ติ จตุนฺนํ สีลานํ เชฏฺฐกสีลํ ทเสฺสนฺโต เอวมาหฯ ติปิฏกจูฬนาคตฺเถโร ปนาห – ‘‘ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํ, อิตรานิ ตีณิ สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม นตฺถี’’ติฯ วตฺวา ตํ อนุชานนฺโต อาห – ‘‘อินฺทฺริยสํวโร นาม ฉทฺวารรกฺขณมตฺตเมว, อาชีวปาริสุทฺธิ ธเมฺมเนว สเมน ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตกํ, ปจฺจยสนฺนิสฺสิตํ ปฏิลทฺธปจฺจเย อิทมตฺถนฺติ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนมตฺตกํฯ นิปฺปริยาเยน ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํฯ ยสฺส โส ภินฺโน, อยํ ฉินฺนสีโส วิย ปุริโส หตฺถปาเท, เสสานิ รกฺขิสฺสตีติ น วตฺตโพฺพฯ ยสฺส ปน โส อโรโค, อยํ อจฺฉินฺนสีโส วิย ปุริโส ชีวิตํ, เสสานิ ปุน ปากติกานิ กตฺวา รกฺขิตุมฺปิ สโกฺกตี’’ติฯ ตสฺมา ปาติโมกฺขสํวโรว สีลํ, เตน ปาติโมกฺขสํวเรน สํวุโตติ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต, อุเปโต สมนฺนาคโตติ อโตฺถฯ

อาจารโคจรสมฺปโนฺนติ อาจาเรน จ โคจเรน จ สมฺปโนฺนฯ **อณุมเตฺตสู**ติ อปฺปมตฺตเกสุฯ **วเชฺชสู**ติ อกุสลธเมฺมสุฯ ***ภยทสฺสาวี***ติ ภยทสฺสีฯ **สมาทายา**ติ สมฺมา อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขสฺสุ สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขาปเทสุ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมาทิยิตฺวา สิกฺข, ยํ ยํ ปน กิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขาโกฏฺฐาเสสุ สิกฺขิตพฺพํ กายิกํ วา วาจสิกํ วา, ตํ ตํ สพฺพํ สมฺมา อาทาย สิกฺขสฺสูติ อยเมตฺถ สเงฺขปโตฺถฯ วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔) วุโตฺตฯ อิติ อิมสฺมิํ สุเตฺต ปาติโมกฺขสํวรสีลเมว กถิตํฯ

๗. ทุจฺจริตสุตฺตวณฺณนา

๔๑๓. สตฺตเม กายสุจริตวจีสุจริตานิ ปาติโมกฺขสํวรสีลํ, มโนสุจริตํ อิตรานิ ตีณิ สีลานีติ จตุปาริสุทฺธิสีลํ กถิตํ โหติฯ อิมินา นเยน ปญฺจสตฺตนวทสสุ กุสลกมฺมปเถสุ ปจฺฉิมาปิ ตโย สีลํ โหตีติ เวทิตพฺพาฯ เสสํ อุตฺตานเมวาติฯ ฉฏฺฐสตฺตเมสุ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อมตวโคฺค ปญฺจโมฯ

สติปฏฺฐานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. อินฺทฺริยสํยุตฺตํ

๑. สุทฺธิกวคฺค

๑. สุทฺธิกสุตฺตวณฺณนา

๔๗๑. อินฺทฺริยสํยุตฺตสฺส ปฐเม **สทฺธินฺทฺริยํ สตินฺทฺริยํ ปญฺญินฺทฺริยน**ฺติ อิมานิ ตีณิ จตุภูมกกุสลวิปาเกสุ เจว กิริยาสุ จ ลพฺภนฺติฯ **วีริยินฺทฺริยสมาธินฺทฺริยานิ** จตุภูมกกุสเล อกุสเล วิปาเก กิริยายาติ สพฺพตฺถ ลพฺภนฺติฯ อิติ อิทํ สุตฺตํ จตุภูมกสพฺพสงฺคาหกธมฺมปริเจฺฉทวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๗. ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๔๗๗. สตฺตเม **สทฺธินฺทฺริยํ นปฺปชานนฺตี**ติ ทุกฺขสจฺจวเสน น ปชานนฺติฯ **สทฺธินฺทฺริยสมุทยํ นปฺปชานนฺตี**ติ สมุทยสจฺจวเสน น ปชานนฺติฯ เอวํ นิโรธํ นิโรธสจฺจวเสน, ปฏิปทํ มคฺคสจฺจวเสนาติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

สุกฺกปเกฺข ปน อธิโมกฺขวเสน อาวชฺชนสมุทยา สทฺธินฺทฺริยสมุทโย โหติ, ปคฺคหวเสน อาวชฺชนสมุทยา วีริยินฺทฺริยสมุทโย, อุปฏฺฐานวเสน อาวชฺชนสมุทยา สตินฺทฺริยสมุทโย, อวิเกฺขปวเสน อาวชฺชนสมุทยา สมาธินฺทฺริยสมุทโย, ทสฺสนวเสน อาวชฺชนสมุทยา ปญฺญินฺทฺริยสมุทโย โหติฯ ตถา ฉนฺทวเสน อาวชฺชนสมุทยา สทฺธินฺทฺริยสมุทโย โหติ, ฉนฺทวเสน อาวชฺชนสมุทยา วีริยสติสมาธิปญฺญินฺทฺริยสมุทโย โหติฯ มนสิการวเสน อาวชฺชนสมุทยา สทฺธินฺทฺริยสมุทโย โหติฯ มนสิการวเสน อาวชฺชนสมุทยา วีริยสติสมาธิปญฺญินฺทฺริยสมุทโย โหตีติ เอวมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิเมสุ ปฏิปาฏิยา ฉสุ สุเตฺตสุ จตุสจฺจเมว กถิตํฯ

๘. ทฏฺฐพฺพสุตฺตวณฺณนา

๔๗๘. อฏฺฐเม **กตฺถ จ, ภิกฺขเว, สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพํ, จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสู**ติ อาทิ อิเมสํ อินฺทฺริยานํ สวิสเย เชฏฺฐกภาวทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ยถา หิ จตฺตาโร เสฏฺฐิปุตฺตา ราชาติ ราชปญฺจเมสุ สหาเยสุ ‘‘นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา’’ติ วีถึ โอติเณฺณสุ เอกสฺส เสฏฺฐิปุตฺตสฺส เคหํ คตกาเล อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว – ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ เคเห วิจาเรติฯ ทุติยสฺส, ตติยสฺส, จตุตฺถสฺส เคหํ คตกาเล อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว – ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ เคเห วิจาเรติฯ อถ สพฺพปจฺฉา รโญฺญ เคหํ คตกาเล กิญฺจาปิ ราชา สพฺพตฺถ อิสฺสโร, อิมสฺมึ ปน กาเล อตฺตโน เคเหเยว – ‘‘อิเมสํ ขาทนียํ โภชนียํ เทถ, คนฺธมาลาลงฺการาทีนิ เทถา’’ติ เคเห วิจาเรติฯ เอวเมว สทฺธาปญฺจมเกสุ อินฺทฺริเยสุ เตสุ สหาเยสุ เอกโต วีถึ โอตรเนฺตสุ วิย เอการมฺมเณ อุปฺปชฺชมาเนสุปิ ยถา ปฐมสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ โสตาปตฺติยงฺคานิ ปตฺวา อธิโมกฺขลกฺขณํ สทฺธินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา ทุติยสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ สมฺมปฺปธานานิ ปตฺวา ปคฺคหลกฺขณํ วีริยินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา ตติยสฺส เคเห อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ สติปฏฺฐานานิ ปตฺวา อุปฏฺฐานลกฺขณํ สตินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ ยถา จตุตฺถสฺส เคเห อิตเร จตฺ

ตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, เคหสามิโกว วิจาเรติ, เอวํ ฌานวิโมเกฺข ปตฺวา อวิเกฺขปลกฺขณํ สมาธินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺติฯ สพฺพปจฺฉา รโญฺญ เคหํ คตกาเล ปน ยถา อิตเร จตฺตาโร ตุณฺหี นิสีทนฺติ, ราชาว เคเห วิจาเรติ, เอวเมว อริยสจฺจานิ ปตฺวา ปชานนลกฺขณํ ปญฺญินฺทฺริยเมว เชฏฺฐกํ โหติ ปุพฺพงฺคมํ, เสสานิ ตทนฺวยานิ โหนฺตีติฯ

๙-๑๐. ปฐมวิภงฺคสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๗๙-๔๘๐. นวเม **สติเนปเกฺกนา**ติ เอตฺถ นิปกสฺส ภาโว เนปกฺกํ, ปญฺญาเยตํ นามํฯ กสฺมา ปน สติภาชเน ปญฺญา วุตฺตาติ? สติยา พลวภาวทสฺสนตฺถํฯ พลวสติ หิ อิธ อธิเปฺปตาฯ สา จ ปญฺญาสมฺปยุตฺตาว พลวตี โหติ, น วิปฺปยุตฺตาติ ปญฺญาสมฺปยุตฺตสตึ ทเสฺสโนฺต เอวมาหฯ **จิรกต**นฺติ จิรกาลํ กตํ ทานํ วา สีลํ วา อุโปสถกมฺมํ วาฯ **จิรภาสิต**นฺติ ‘‘อสุกสฺมึ ฐาเน อสุกํ นาม ภาสิต’’นฺติ เอวํ จิรกาเล ภาสิตํฯ **โวสฺสคฺคารมฺมณํ กตฺวา**ติ นิพฺพานารมฺมณํ กตฺวาฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ อุทยญฺจ อตฺถญฺจ คจฺฉนฺติยา, อุทยพฺพยปริคฺคหิกายาติ อโตฺถฯ อิมสฺมึ สุเตฺต สทฺธาสติปญฺญินฺทฺริยานิ ปุพฺพภาคานิ, วีริยินฺทฺริยํ มิสฺสกํ, สมาธินฺทฺริยํ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรเมว กถิตํฯ ทสเมปิ อยเมว ธมฺมปริเจฺฉโทติฯ

สุทฺธิกวโคฺค ปฐโมฯ

๒. มุทุตรวโคฺค

๑. ปฏิลาภสุตฺตวณฺณนา

๔๘๑. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **สมฺมปฺปธาเน อารพฺภา**ติ สมฺมปฺปธาเน ปฏิจฺจ, สมฺมปฺปธาเน ภาเวโนฺตติ อโตฺถฯ **สตินฺทฺริเย**ปิ เอเสว นโยฯ

๒. ปฐมสํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๘๒. ทุติเย **ตโต**ติ วิปสฺสนามคฺคผลวเสน นิสฺสกฺกํ เวทิตพฺพํฯ **สมตฺตา**นิ หิ ปริปุณฺณานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติฯ **ตโต มุทุตเรหี**ติ เตหิ อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริเยหิ มุทุตรานิ อนาคามิมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ สกทาคามิมคฺคสฺส, ตโต มุทุตรานิ โสตาปตฺติมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ ธมฺมานุสาริมคฺคสฺส, ตโต มุทุตรานิ สทฺธานุสาริมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติฯ

ตถา สมตฺตานิ ปริปุณฺณานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตมคฺคินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ อนาคามิมคฺคินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ สกทาคามิมคฺคินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ โสตาปตฺติมคฺคินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ ธมฺมานุสาริมคฺคินฺทฺริยานิ, ตโต มุทุตรานิ สทฺธานุสาริมคฺคินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติฯ

สมตฺตานิ ปริปุณฺณานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตผลินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ อนาคามิผลินฺทฺริยานิ, ตโต มุทุตรานิ สกทาคามิผลินฺทฺริยานิ, ตโต มุทุตรานิ โสตาปตฺติผลินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติฯ ธมฺมานุสาริสทฺธานุสาริโน ปน เทฺวปิ โสตาปตฺติมคฺคฏฺฐปุคฺคลา, มคฺคฏฺฐปุคฺคลวเสน เนสํ นานตฺตํ ชาตนฺติ อาคมเนนปิ มเคฺคนปิฯ สทฺธานุสารี ปุคฺคโล หิ

อุทฺทิสาเปโนฺต ปริปุจฺฉโนฺต อนุปุเพฺพน มคฺคํ ปาปุณาติ, ธมฺมานุสารี เอเกน วา ทฺวีหิ วา สวเนหิฯ เอวํ ตาว เนสํ อาคมเนน นานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

ธมฺมานุสาริสฺส ปน มโคฺค ติโกฺข โหติ, สูรํ ญาณํ วหติ, อสงฺขาเรน อปฺปโยเคน กิเลเส ฉินฺทติ กทลิกฺขนฺธํ วิย ติขิณา อสิธาราฯ สทฺธานุสาริสฺส น ตสฺส วิย มโคฺค ติโกฺข โหติ, น สูรํ ญาณํ วหติ, สสงฺขาเรน สปฺปโยเคน กิเลเส ฉินฺทติ กทลิกฺขนฺธํ วิย อติขิณา อสิธาราฯ กิเลสกฺขเย ปน เตสํ นานตฺตํ นตฺถิฯ อวเสสา จ กิเลสา ขียนฺติฯ

๓. ทุติยสํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๘๓. ตติเย **ตโต**ติ ผลวเสน นิสฺสกฺกํ เวทิตพฺพํฯ สมตฺตานิ หิ ปริปุณฺณานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตผลินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, อรหตฺตผเลน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล อรหา นาม โหติฯ อรหตฺตผลโต มุทุตรานิ อนาคามิผลินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ สกทาคามิผลินฺทฺริยานิ, ตโต มุทุตรานิ โสตาปตฺติผลินฺทฺริยานิ, โสตาปตฺติผเลน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล โสตาปโนฺน นาม โหติฯ **อินฺทฺริยเวมตฺตตา ผลเวมตฺตตา โหตี**ติ อินฺทฺริยนานเตฺตน ผลนานตฺตํ, ผลนานเตฺตน ปุคฺคลนานตฺตนฺติฯ

๔. ตติยสํขิตฺตสุตฺตวณฺณนา

๔๘๔. จตุเตฺถ **ปริปูรํ ปริปูรการี อาราเธตี**ติ ปริปูรํ อรหตฺตมคฺคํ กโรโนฺต อรหตฺตผลํ อาราเธติฯ **ปเทสํ ปเทสการี**ติ อวเสเส ตโย ปเทสมเคฺค กโรโนฺต ปเทสํ ผลตฺตยมตฺตเมว อาราเธติฯ อิติ อิเมสุ จตูสุปิ สุเตฺตสุ มิสฺสกาเนว อินฺทฺริยานิ กถิตานิฯ

๕-๗. ปฐมวิตฺถารสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๘๕-๔๘๗. ปญฺจเม **ตโต มุทุตเรหี**ติ วิปสฺสนาวเสน นิสฺสกฺกํ เวทิตพฺพํฯ ปริปุณฺณานิ หิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ อนฺตราปรินิพฺพายิสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ, ตโต มุทุตรานิ อุปหจฺจปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ อสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ สสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ อุทฺธํโสตอกนิฏฺฐคามิสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเน อรหตฺตมเคฺคเยว ฐตฺวา ปญฺจ นิสฺสกฺกานิ นีหริตพฺพานิฯ อรหตฺตมคฺคสฺส หิ วิปสฺสนินฺทฺริเยหิ มุทุตรานิ ปฐมอนฺตราปรินิพฺพายิสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ, ตโต มุทุตรานิ ทุติยอนฺตราปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ ตติยอนฺตราปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ อุปหจฺจปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ อุทฺธํโสตอกนิฏฺฐคามิสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิฯ อสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส สสงฺขารปรินิพฺพายิโนปิ เอเตว ปญฺจ ชนาฯ

อิทานิ ตีณิ นิสฺสกฺกานิฯ สกทาคามิมคฺคสฺส หิ อินฺทฺริเยหิ มุทุตรานิ โสตาปตฺติมคฺคินฺทฺริยานิ, โสตาปตฺติมเคฺคเยว อินฺทฺริเยหิ มุทุตรานิ ธมฺมานุสาริมคฺคินฺทฺริยานิฯ เตหิปิ มุทุตรานิ สทฺธานุสาริมคฺคินฺทฺริยานิฯ ฉฎฺฐสตฺตมานิ วุตฺตนยาเนวฯ อิเมสุ ปน ตีสุปิ สุเตฺตสุ ปุพฺพภาควิปสฺสนินฺทฺริยาเนว กถิตานิฯ

๘. ปฏิปนฺนสุตฺตวณฺณนา

๔๘๘. อฏฺฐเม **ตโต มุทุตเรหี**ติ มคฺคผลวเสน นิสฺสกฺกํ เวทิตพฺพํฯ ตํ ปาฬิยํ วุตฺตเมวฯ **พาหิโร**ติ อิเมหิ อฏฺฐหิ ปุคฺคเลหิ พหิภูโตฯ **ปุถุชฺชนปกฺเข ฐิโต**ติ ปุถุชฺชนโกฏฺฐาเส ฐิโตฯ อิมสฺมึ สุเตฺต โลกุตฺตราเนว อินฺทฺริยานิ กถิตานิฯ

๙-๑๐. สมฺปนฺนสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๘๙-๔๙๐. นวเม **อินฺทฺริยสมฺปนฺโน**ติ ปริปุณฺณินฺทฺริโยฯ ทสมํ อุตฺตานเมวฯ อิมสฺมึ สุตฺตทฺวเย มิสฺสกานิ อินฺทฺริยานิ กถิตานีติฯ

มุทุตรวคฺโค ทุติโยฯ

๓. ฉฬินฺทฺริยวคฺโค

๒. ชีวิตินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา

๔๙๒. ตติยวคฺคสฺส ทุติเย **อิตฺถินฺทฺริย**นฺติอาทีสุ อิตฺถิภาเว อินฺทฏฺฐํ กโรตีติ **อิตฺถินฺทฺริยํ**ฯ ปุริสภาเว อินฺทฏฺฐํ กโรตีติ **ปุริสินฺทฺริยํ**ฯ ชีวิเต อินฺทฏฺฐํ กโรตีติ **ชีวิตินฺทฺริยํ**ฯ อตฺถุปฺปตฺติกํ กิเรตํ สุตฺตํฯ สงฺฆมชฺฌสฺมิญฺหิ ‘‘กติ นุ โข วฏฺฏินฺทฺริยานี’’ติ กถา อุทปาทิ, อถ ภควา วฏฺฏินฺทฺริยานิ ทเสฺสโนฺต **ตีณิมานิ ภิกฺขเว**ติอาทิมาหฯ

๓. อญฺญินฺทฺริยสุตฺตวณฺณนา

๔๙๓. ตติเย **อนญฺญาตญฺญสฺสามีตินฺทฺริย**นฺติ ‘‘อนมตเคฺค สํสาเร อชานิตปุพฺพํ ธมฺมํ ชานิสฺสามี’’ติ ปฏิปนฺนสฺส โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํฯ **อญฺญินฺทฺริย**นฺติ เตสํเยว ญาตธมฺมานํ อาชานนาการเรน โสตาปตฺติผลาทีสุ ฉสุ ฐาเนสุ อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํฯ **อญฺญาตาวินฺทฺริย**นฺติ อญฺญาตาวีสุ อรหตฺตผลธเมฺมสุ อุปฺปนฺนํ อินฺทฺริยํฯ ตตฺถ ตตฺถ เตน เตนาการเรน อุปฺปนฺนสฺส ญาณเสฺสเวตํ อธิวจนํฯ อิทมฺปิ สุตฺตํ อตฺถุปฺปตฺติกเมวฯ สงฺฆมชฺฌสฺมิญฺหิ ‘‘กติ นุ โข โลกุตฺตรินฺทฺริยานี’’ติ กถา อุทปาทิ, อถ ภควา ตานิ ทเสฺสโนฺต **ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานี**ติอาทิมาหฯ

๔. เอกพีชีสุตฺตวณฺณนา

๔๙๔. จตุเตฺถ **ตโต มุทุตเรหี**ติ วิปสฺสนโต นิสฺสกฺกํ เวทิตพฺพํฯ สมตฺตานิ หิ ปญฺจินฺทฺริยานิ อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นาม โหนฺติ, ตโต มุทุตรานิ อนฺตราปรินิพฺพายิสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ, ตโต มุทุตรานิ อุปหจฺจปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ อสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ สสงฺขารปรินิพฺพายิสฺส, ตโต มุทุตรานิ อุทฺธํโสตอกนิฏฺฐคามิสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ นามฯ อิธาปิ ปุริมนเยเนว อรหตฺตมเคฺค ฐตฺวา ปญฺจ นิสฺสกฺกานิ นีหริตพฺพานิฯ

ยถา ปน ปุริมนเย สกทาคามิมเคฺค ฐตฺวา ตีณิ นิสฺสกฺกานิ, เอวมิธ ปญฺจ นีหริตพฺพานิฯ สกทาคามิมคฺคสฺส หิ วิปสฺสนินฺทฺริเยหิ มุทุตรานิ โสตาปตฺติมคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิ, โสตาปตฺติมคฺคสฺส จ เตหิ วิปสฺสนินฺทฺริเยหิ มุทุตรานิ เอกพีชิอาทีนํ มคฺคสฺส วิปสฺสนินฺทฺริยานิฯ

เอตฺถ จ **เอกพีชี**ติอาทีสุ โย โสตาปโนฺน หุตฺวา เอกเมว อตฺตภาวํ ชเนตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อยํ **เอกพีชี** นามฯ ยถาห ‘‘กตโม จ ปุคฺคโล เอกพีชี, อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโย

ชนานํ ปริกฺขยา โสตาปนฺโน โหติ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณ, โส เอกเญฺว มานุสกํ ภวํ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล เอกพีชี''ติ (ปุ. ป. ๓๓)ฯ

โย ปน เทฺว ตโย ภเว สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ **โกลํโกโล** นามฯ ยถาห ''กตโม จ ปุคฺคโล โกลํโกโลฯ อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปนฺโน โหติ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณ, โส เทฺว วา ตีณิ วา กุลานิ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติฯ อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล โกลํโกโล''ติ (ปุ. ป. ๓๒)ฯ ตตฺถ กุลานีติ ภวา เวทิตพฺพาฯ ''เทฺว วา ตีณิ วา''ติ อิทํ เทสนามตฺตเมว, ยาว ฉฎฺฐภวา สํสรนฺโต ปน โกลํโกโลว โหติฯ

ยสฺส สตฺตกฺขตฺตุํ ปรมา อุปปตฺติ, อฎฺฐมํ ภวํ นาทิยติ, อยํ **สตฺตกฺขตฺตุปรโม** นามฯ ยถาห ''กตโม จ ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุปรโมฯ อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปนฺโน โหติ อวินิปาตธมฺโม นิยโต สมฺโพธิปรายโณ, โส สตฺตกฺขตฺตุํ เทเว จ มนุเสฺส จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กโรติ, อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล สตฺตกฺขตฺตุปรโม''ติ (ปุ. ป. ๓๑)ฯ

ภควตา คหิตนามวเสเนว เจตานิ เตสํ นามานิฯ ''เอตฺตกณฺหิ ฐานํ คโต เอกพีชี นาม โหติ, เอตฺตกํ โกลํโกโล, เอตฺตกํ สตฺตกฺขตฺตุปรโม''ติ ภควตา เอเตสํ นามํ คหิตํฯ นิยมโต ปน ''อยํ เอกพีชี, อยํ โกลํโกโล, อยํ สตฺตกฺขตฺตุปรโม''ติ นตฺถิฯ

โก ปน เนสํ เอตํ ปเภทํ นิยเมตีติ? เกจิ ปน เถรา ''ปุพฺพเหตุ นิยเมตี''ติ วทนฺติ, เกจิ ''ปฐมมโคฺค'', เกจิ ''อุปริม ตโย มคฺคา'', เกจิ ''ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา''ติฯ ตตฺถ ''ปุพฺพเหตุ นิยเมตี''ติ วาเท ปฐมมคฺคสฺส อุปนิสฺสโย กโต นาม โหติ, อุปริ ตโย มคฺคา อนุปนิสฺสยา อุปฺปนฺนาติ วจนํ อาปชฺชติฯ ''ปฐมมโคฺค นิยเมตี''ติ วาเท อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ นิรตฺถกตา อาปชฺชติฯ ''อุปริ ตโย มคฺคา นิยเมนฺตี''ติ วาเท ปฐมมเคฺค อนุปฺปเนฺนว อุปริ ตโย มคฺคา อุปฺปนฺนาติ อาปชฺชติฯ ''ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา นิยเมตี''ติ วาโท ปน ยุชฺชติฯ สเจ หิ อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา พลวตี โหติ, เอกพีชี นาม โหติ, ตโต มนฺทตราย โกลํโกโล, ตโต มนฺทตราย สตฺตกฺขตฺตุปรโมติฯ

เอกโจฺจ หิ โสตาปนฺโน วฎฺฎชฺฌาสโย โหติ วฎฺฎาภิรโต ปุนปฺปุนํ วฎฺฎสฺมิํเยว วิจรติ สนฺทิสฺสติฯ อนาถปิณฺฑิโก เสฎฺฐิ, วิสาขา อุปาสิกา, จูฬรถมหารถา เทวปุตฺตา, อเนกวณฺโณ เทวปุโตฺต, สโกฺก เทวราชา, นาคทโตฺต เทวปุโตฺตติ อิเม หิ เอตฺตกา ชนา วฎฺฎชฺฌาสยา วฎฺฎาภิรตา อาทิโต ปฎฺฐาย ฉ เทวโลเก โสเธตฺวา อกนิเฎฺฐ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ , อิเม อิธ น คหิตาฯ น เกวลญฺจิเม, โยปิ มนุเสฺสสุเยว สตฺตกฺขตฺตุํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, โยปิ เทวโลเก นิพฺพโตฺต เทเวสุเยว สตฺตกฺขตฺตุํ อปราปรํ สํสริตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติ, อิเมปิ อิธ น คหิตาฯ กาเลน เทเว, กาเลน มนุเสฺส สํสริตฺวา ปน อรหตฺตํ ปาปุณโนฺตว อิธ คหิโตฯ ตสฺมา สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ อิทํ อิธฎฺฐกโวกิณฺณสุกฺขวิปสฺสกสฺส นามํ กถิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ธมฺมานุสารี สทฺธานุสารีติ เอตฺถ ปน อิมสฺมิํ สาสเน โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตนฺตสฺส เทฺว ธุรานิ, เทฺว สีสานิ, เทฺว อภินิเวสา – สทฺธาธุรํ, ปญฺญาธุรํ , สทฺธาสีสํ, ปญฺญาสีสํ, สทฺธาภินิเวโส, ปญฺญาภินิเวโสติฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ ''สเจ สทฺธาย สกฺกา นิพฺพเตฺตตุํ, นิพฺพเตฺตสฺสามิ โลกุตฺตรมคฺค''นฺติ สทฺธํ ธุรํ กตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ นิพฺพเตฺตติ, โส มคฺคกฺขเณ สทฺธานุสารี นาม โหติฯ ผลกฺขเณ ปน สทฺธาวิมุโตฺต นาม หุตฺวา เอกพีชี โกลํโกโล สตฺตกฺขตฺตุปรโมติ ติ

วิโธ โหติฯ ตตฺถ เอเกโก ทุกฺขาปฏิปทาทิวเสน จตุพฺพิธภาวํ อาปชฺชตีติ สทฺธาธุเรน ทฺวาทส ชนา โหนฺติฯ

โย ปน ‘‘สเจ ปญฺญาย สกฺกา นิพฺพเตฺตตุํ, นิพฺพเตฺตสฺสามิ โลกุตฺตรมคฺค’’นฺติ ปญฺญํ ธุรํ กตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ นิพฺพเตฺตติ, โส มคฺคกฺขเณ ธมฺมานุสารี นาม โหติฯ ผลกฺขเณ ปน ปญฺญาวิมุตฺโต นาม หุตฺวา เอกพีชิอาทิเภเทน ทฺวาทสเภโทว โหติฯ เอวํ เทฺว มคฺคฏฺฐา ผลกฺขเณ จตุวีสติ โสตาปนฺนา โหนฺตีติฯ

ติปิฏกติสฺสเตฺถโร กิร ‘‘ตีณิ ปิฏกานิ โสเธสฺสามี’’ติ ปรตีรํ คโตฯ ตํ เอโก กุฏุมฺพิโก จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐาสิ, เถโร อาคมนกาเล ‘‘คจฺฉามิ อุปาสกา’’ติ อาหฯ ‘‘กหํ ภเนฺต’’ติ? ‘‘อมฺหากํ อาจริยุปชฺฌายานํ สนฺติก’’นฺติฯ ‘‘น สกฺกา, ภเนฺต, มยา คนฺตุํ, ภทฺทนฺตํ ปน นิสฺสาย มยา สาสนสฺส คุโณ ญาโต, ตุมฺหากํ ปรมฺมุขา กีทิสํ ภิกฺขุํ อุปสงฺกมามี’’ติ? อถ นํ เถโร อาห – ‘‘โย ภิกฺขุ จตุวีสติ โสตาปเนฺน ทฺวาทส สกทาคามี อฏฺฐจตฺตาลีส อนาคามี ทฺวาทส อรหเนฺต ทเสฺสตฺวา ธมฺมกถํ กเถตุํ สโกฺกติ, เอวรูปํ ภิกฺขุํ อุปฏฺฐาตุํ วฏฺฏตี’’ติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วิปสฺสนา กถิตาติฯ

๕-๑๐. สุทฺธกสุตฺตาทิวณฺณนา

๔๙๕-๕๐๐. ปญฺจเม จกฺขุ จ ตํ จกฺขุทฺวาเร นิพฺพตฺตานํ ธมฺมานํ อาธิปเตยฺยสงฺขาเตน อินฺทเฏฺฐน อินฺทฺริยญฺจาติ **จกฺขุนฺทฺริยํฯ โสตินฺทฺริยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวฯ อิมสฺมิํ วเคฺค ปฐมสุตฺตเญฺจว ฉฏฺฐาทีนิ จ ปญฺจาติ ฉ สุตฺตานิ จตุสจฺจวเสน กถิตานีติฯ

ฉฬินฺทฺริยวโคฺค ตติโยฯ

๔. สุขินฺทฺริยวโคฺค

๑-๕. สุทฺธิกสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๐๑-๕๐๕. จตุตฺถวคฺคสฺส ปฐเม สุขญฺจ ตํ สหชาตานํ อาธิปเตยฺยสงฺขาเตน อินฺทเฏฺฐน อินฺทฺริยญฺจาติ **สุขินฺทฺริยํฯ ทุกฺขินฺทฺริยา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ สุขินฺทฺริยทุกฺขินฺทฺริยโทมนสฺสินฺทฺริยานิ กามาวจราเนว, โสมนสฺสินฺทฺริยํ ฐเปตฺวา อรูปาวจรํ เสสํ เตภูมกํ, อุเปกฺขินฺทฺริยํ จตุภูมกํฯ ทุติยาทีนิ จตฺตาริ จตุสจฺจวเสเนว กถิตานิฯ

๖. ปฐมวิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๕๐๖. ฉเฏฺฐ **กายิก**นฺติ กายปสาทวตฺถุกํฯ **สุข**นฺติ อยมสฺส สรูปนิเทฺทโสฯ **สาต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํ, มธุรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **กายสมฺผสฺสช**นฺติ กายสมฺผสฺสโต ชาตํฯ **สุขํ สาต**นฺติ วุตฺตนยเมวฯ **เวทยิต**นฺติ อยมสฺส สพฺพเวทนาสาธารโณ อญฺญธมฺมวิสิโฎฺฐ สภาวนิเทฺทโสฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กายิกํ วา เจตสิกํ วา**ติ เอตฺถ ปน จกฺขาทโย จตฺตาโร ปสาทกาเย วตฺถุํ กตฺวา อุปฺปตฺติวเสน กายิกนฺติ วุตฺตํฯ กายปสาทวตฺถุกํ ปน อทุกฺขมสุขํ นาม นตฺถิฯ

๙. กโฏฺฐปมสุตฺตวณฺณนา

๕๐๙. นวเม **ทุวินฺนํ กฏฺฐาน**นฺติ ทฺวินฺนํ อรณีนํฯ **สงฺฆฏฺฏนสโมธานา**ติ สงฺฆฏฺฏเนน เจว สโมธาเนน จฯ **อุสฺมา**ติ อุสฺมากาโรฯ **เตโช**ติ อคฺคิธูโมฯ เอตฺถ จ อธรารณี วิย วตฺถารมฺมณํ, อุตฺตรารณี วิย ผโสฺส, สงฺฆฏฺโฏ วิย ผสฺสสงฺฆฏฺฏนํ, อคฺคิ วิย เวทนา ทฏฺฐพฺพาฯ วตฺถารมฺมณํ วา อุตฺตรารณี วิย, ผโสฺส อธรารณี วิย ทฏฺฐโพฺพฯ

๑๐. อุปฺปฏิปาฏิกสุตฺตวณฺณนา

๕๑๐. ทสมํ ยถาธมฺมรเสน ปฏิปาฏิยา วุตฺตมฺปิ อิมสฺมึ อินฺทฺริยวิภงฺเค เสสสุตฺตานิ วิย อเทสิตตฺตา อุปฺปฏิปาฏิกสุตฺตํ นามาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **นิมิตฺตน**ฺติอาทีนิ สพฺพานิ ปจฺจยเววจนาเนวฯ **ทุกฺขินฺทฺริยญฺจ ปชานาตี**ติ ทุกฺขสจฺจวเสเนว ปชานาติฯ **ทุกฺขินฺทฺริยสมุทย**นฺติ กณฺฏเกน วา วิทฺธสฺส มงฺกุเลน วา ทฏฺฐสฺส ปจฺจตฺถรเณ วา วลิยา ผุฏฺฐสฺส ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตํ เอตสฺส สมุทโยติ ปชานาติฯ

ปรโต **โทมนสฺสินฺทฺริยสมุทย**นฺติอาทีสุปิ เตสํ เตสํ การณวเสเนว สมุทโย เวทิตโพฺพฯ ปตฺตจีวราทีนํ วา หิ สงฺขารานํ สทฺธิวิหาริกาทีนํ วา สตฺตานํ วินาเสน โทมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ เตสํ วินาสํ ตสฺส สมุทโยติ ปชานาติฯ สุโภชนํ ภุญฺชิตฺวา วรสยเน นิปนฺนสฺส หตฺถปาทสมฺพาหนตาลวณฺฏวาตาทิสมฺผเสฺสน สุขินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ผสฺสํ ตสฺส สมุทโยติ ปชานาติฯ วุตฺตปฺปการานํ ปน สตฺตสงฺขารานํ มนาปานํ ปฏิลาภวเสน โสมนสฺสินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตํ ปฏิลาภํ ตสฺส สมุทโยติ ปชานาติฯ มชฺฌตฺตาการเรน ปน อุเปกฺขินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชติ, ตํ สตฺตสงฺขาเรสุ มชฺฌตฺตาการํ ตสฺส สมุทโยติ ปชานาติฯ

กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌติ, อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหีติอาทีสุ ปน อยํ เอกโตว วินิจฺฉยกถา – ทุกฺขินฺทฺริยญฺหิ ปฐมชฺฌานสฺส อุปจารกฺขเณเยว นิรุชฺฌติ ปหีนํ โหติ, โทมนสฺสาทีนิ ทุติยชฺฌานาทีนํฯ เอวํ สเนฺตปิ เตสํ อติสยนิโรธตฺตา อยํ ฌาเนสฺเยว นิโรโธ วุโตฺตฯ อติสยนิโรโธ หิ เตสํ ปฐมชฺฌานาทีสุ, น นิโรโธเยว, นิโรโธเยว ปน อุปจารกฺขเณ, นาติสยนิโรโธฯ ตถา หิ นานาวชฺชเน ปฐมชฺฌานุปจาเร นิรุทฺธสฺสาปิ ทุกฺขินฺทฺริยสฺส ฑํสมกสาทิสมฺผเสฺสน วา วิสมาสนุปตาเปน วา สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว อโนฺตอปฺปนายํฯ อุปจาเร วา นิรุทฺธเมฺปตํ น สุฏฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ ปฏิปเกฺขน อวิหตตฺตาฯ อโนฺตอปฺปนายํ ปน ปีติผรเณน สโพฺพ กาโย สุโขกฺกโนฺต โหติ, สุโขกฺกนฺตกายสฺส จ สุฏฺฐุ นิรุทฺธํ โหติ ทุกฺขินฺทฺริยํ ปฏิปเกฺขน วิหตตฺตาฯ นานาวชฺชเนเยว จ ทุติยชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺส โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส ยสฺมา เอตํ วิตกฺกวิจารปจฺจเยปิ กายกิลมเถ จิตฺตุปฆาเต จ สติ อุปฺปชฺชติ, วิตกฺกวิจาราภาเว เนว อุปฺปชฺชติฯ ยตฺถ ปน อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ วิตกฺกวิจารภาเว, อปฺปหีนา เอว จ ทุติยชฺฌานุปจาเร วิตกฺกวิจาราติ ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺติฯ น เตฺวว ทุติยชฺฌาเน ปหีนปจฺจยตฺตาฯ ตถา ตติยชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสาปิ สุขินฺทฺริยสฺส ปีติสมุฏฺฐานปณีตรูปผุฏฺฐกายสฺส สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว ตติยชฺฌาเนฯ ตติยชฺฌาเน หิ สุขสฺส ปจฺจยภูตา ปีติ สพฺพโส นิรุทฺธาฯ ตถา จตุตฺถชฺฌานุปจาเร ปหีนสฺสาปิ โสมนสฺสินฺทฺริยสฺส อาสนฺนตฺตา อปฺปนาปฺปตฺตาย อุเปกฺขาย อภาเวน สมฺมา อนติกฺกนฺตตฺตา จ สิยา อุปฺปตฺติ, น เตฺวว จตุตฺถชฺฌาเนฯ ตสฺมา ‘‘เอตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี’’ติ ตตฺถ ตตฺถ อปริเสสคฺคหณํ กตํฯ

ยํ ปเนตฺถ **ตทตฺถาย จิตฺตํ อุปสํหรตี**ติ วุตฺตํ, ตตฺถ อลาภี สมาโน อุปฺปาทนตฺถาย จิตฺตํ อุปสํหรติ, ลาภี สมาโน สมาปชฺชนตฺถายาติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิเมสุ ทฺวีสุปิ สุเตฺตสุ สมฺมสนวาโรว กถิโตติฯ

๕. ชราวโคฺค

๑. ชราธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๕๑๑. ปญฺจมวคฺคสฺส ปฐเม **ปจฺฉาตเป**ติ ปาสาทจฺฉายาย ปุรตฺถิมทิสํ ปฏิจฺฉนฺนตฺตา ปาสาทสฺส ปจฺฉิมทิสาภาเค อาตโป โหติ, ตสฺมึ ฐาเน ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺนติ อโตฺถ ฯ **ปิฏฺฐึ โอตาปยมาโน**ติ ยสฺมา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสปิ อุปาทินฺนกสรีเร อุณฺหกาเล อุณฺหํ โหติ, สีตกาเล สีตํ, อยญฺจ หิมปาตสีตสมโยฯ ตสฺมา มหาจีวรํ โอตาเรตฺวา สูริยรสฺมีหิ ปิฏฺฐึ โอตาปยมาโน นิสีทิฯ

กึ ปน พุทฺธรสฺมิโย มทฺทิตฺวา สูริยรสฺมิ อโนฺต ปวิสิตุํ สโกฺกตีติ? น สโกฺกติฯ เอวํ สเนฺต กึ ตาเปตีติ? รสฺมิเตชํฯ ยเถว หิ ฐิตมชฺฌนฺหิเก ปริมณฺฑลาย ฉายาย รุกฺขมูเล นิสินฺนสฺส กิญฺจาปิ สูริยรสฺมิโย สรีรํ น ผุสนฺติ, สพฺพทิสาสุ ปน เตโช ผรติ, อคฺคิชาลาหิ ปริกฺขิโตฺต วิย โหติ, เอวํ สูริยรสฺมีสุ พุทฺธรสฺมิโย มทฺทิตฺวา อโนฺต ปวิสิตุํ อสกฺกุณนฺตีสุปิ สตฺถา เตชํ ตาเปโนฺต นิสิโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ

อโนมชฺชโนฺตติ ปิฏฺฐิปริกมฺมกรณวเสน อนุมชฺชโนฺตฯ **อจฺฉริยํ ภเนฺต**ติ เถโร ภควโต ปิฏฺฐิโต มหาจีวรํ โอตาเรตฺวา นิสินฺนสฺส ทฺวินฺนํ อํสกูฏานํ อนฺตเร สุวณฺณาวฏฺฏํ วิย เกสคฺคปฺปมาณํ วลิยาวฏฺฏํ ทิสฺวา – ''เอวรูเปปิ นาม สรีเร ชรา ปญฺญายตี''ติ สญฺชาตสํเวโค ชรํ ครหโนฺต เอวมาหฯ ครหนจฺฉริยํ นาม กิเรตํฯ

น เจวํ ทานิ, ภเนฺต, ภควโต ตาว ปริสุโทฺธติ ยถา ปกติยา ฉวิวโณฺณ ปริสุโทฺธ, น เอวเมตรหีติ ทีเปโนฺต เอวมาหฯ ตถาคตสฺส หิ ทหรกาเล สงฺกุสตสมพฺภาหตํ อุสภจมฺมํ วิย วิหตวลิโก กาโย โหติ, ตสฺมึ ฐปิโต หโตฺถ ภสฺสเตว, น สนฺติฏฺฐติ, เตลปฺปุญฺฉนาการปฺปโตฺต วิย โหติฯ มหลฺลกกาเล ปน สิราชาลา มิลายนฺติ, สนฺธิปพฺพานิ สิถิลานิ โหนฺติ, มํสํ อฏฺฐิโต มุจฺจิตฺวา สิถิลภาวํ อาปชฺชิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ โอลมฺพติฯ พุทฺธานํ ปน เอวรูปํ น โหติฯ อเญฺญสํ อปากฏํ, สนฺติกาวจรตฺตา อานนฺทเตฺถรเสฺสว ปากฏํ โหติ, ตสฺมา เอวมาหฯ

สิถิลานิ จ คตฺตานีติ อเญฺญสํ มุเข อํสกูฏนฺตเรหิ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ วลิโย สนฺติฏฺฐนฺติ, สตฺถุ ปเนตํ นตฺถิ, เถโร จ ทฺวินฺนํ อํสกูฏานํ อนฺตเร วลิยาวฏฺฏกํ ทิสฺวา เอวมาหฯ **สพฺพานิ วลิยชาตานี**ติ อิทมฺปิ อตฺตโน ปากฏวเสน เอวมาห – สตฺถุ ปน อเญฺญสํ วิย วลิโย นาม นตฺถิฯ **ปุรโต ปพฺภาโร จ กาโย**ติ สตฺถา พฺรหฺมุชุคโตฺต, เทวนคเร สมุสฺสิตสุวณฺณโตรณํ วิยสฺส กาโย อุชุกเมว อุคฺคโตฯ มหลฺลกกาเล ปน กาโย ปุรโต วโงฺก โหติ, สฺวายํ อเญฺญสํ อปากโฏ, สนฺติกาวจรตฺตา ปน เถรเสฺสว ปากโฏ, ตสฺมา เอวมาหฯ **ทิสฺสติ จ อินฺทฺริยานํ อญฺญถตฺต**นฺติ อินฺทฺริยานิ นาม น จกฺขุวิเญฺญยฺยานิฯ ยโต ปน ปกติยา ปริสุโทฺธ ฉวิวโณฺณ, อิทานิ น ตถา ปริสุโทฺธ, อํสกูฏนฺตเร วลิ ปญฺญายติ , พฺรหฺมุชุกาโย ปุรโต วโงฺก, อิมินาว การเณน จกฺขาทีนญฺจ อินฺทฺริยานํ อญฺญถเตฺตน ภวิตพฺพนฺติ นยคฺคาหโต เอวมาหฯ **ธี ตํ ชมฺมิ ชเร อตฺถู**ติ ลามเก ชเร ธี ตํ ตุยฺหํ โหตุ, ธิกฺกาโร ตํ ผุสตุฯ **พิมฺพ**นฺติ อตฺตภาโวฯ

๒. อุณฺณาภพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕๑๒. ทุติเย **โคจรวิสย**นฺติ โคจรภูตํ วิสยํฯ **อญฺญมญฺญสฺสา**ติ จกฺขุ โสตสฺส, โสตํ วา จกฺขุสฺสาติ เอวํ เอกํ เอกสฺส โคจรวิสยํ น ปจฺจนุโภติฯ สเจ หิ นีลาทิเภทํ รูปารมฺมณํ สโมธาเนตฺวา โสตินฺทฺริยสฺส อุปเนยฺย – ‘‘อิงฺฆ ตฺวํ ตาว นํ ววตฺถเปหิ วิภาเวหิ ‘กินฺนาเมตํ อารมฺมณ’’’นฺติฯ จกฺขุวิญฺญาณํ วินาปิ มุเขน อตฺตโน ธมฺมตาย เอวํ วเทยฺย – ‘‘อเร, อนฺธพาล, วสฺสสตมฺปิ วสฺสสหสฺสมฺปิ วสฺสสตสหสฺสมฺปิ ปริธาวมาโน อญฺญตฺร มยา กุหึ เอตสฺส ชานนกํ ลภิสฺสสิ, ตํ อาหร, จกฺขุปสาเท อุปเนหิ, อหเมตํ อารมฺมณํ ชานิสฺสามิ – ยทิ วา นีลํ, ยทิ วา ปีตกํฯ น หิ เอโส อญฺญสฺส วิสโย, มยฺหเมเวโส วิสโย’’ติฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ เอวเมตานิ อญฺญมญฺญสฺส โคจรวิสยํ น ปจฺจนุโภนฺติ นามฯ

กึ ปฏิสรณนฺติ เอเตสํ กึ ปฏิสรณํ, กึ เอตานิ ปฏิสรนฺตีติ ปุจฺฉติฯ **มโน ปฏิสรณ**นฺติ ชวนมโน ปฏิสรณํฯ **มโนว เนส**นฺติ มโนทฺวาริกชวนมโนว เอเตสํ โคจรวิสยํ รชฺชนาทิวเสน อนุโภติฯ จกฺขุวิญฺญาณญฺหิ รูปทสฺสนมตฺตเมว, เอตฺถ รชฺชนํ วา ทุสฺสนํ วา มุยฺหนํ วา นตฺถิฯ เอกสฺมึ ปน ทฺวาเร ชวนํ รชฺชติ วา ทุสฺสติ วา มุยฺหติ วาฯ โสตวิญฺญาณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

ตตฺรายํ อุปมา – ปญฺจ กิร ทุพฺพลโภชกา ราชานํ เสวิตฺวา กิเจฺฉน กสิเรน เอกสฺมึ ปญฺจกุลิเก คาเม ปริตฺตกํ อายํ ลภึสุฯ เตสํ ตตฺถ มจฺฉภาโค มํสภาโค, อฑฺฒุกหาปโณ วา โยตฺตกหาปโณ วา มาสกหาปโณ วา อฏฺฐกหาปโณ วา โสฬสกหาปโณ วา จตุสฏฺฐิกหาปโณ วา ทโณฺฑติ เอตฺตกมตฺตเมว ปาปุณาติ, สตวตฺถุกํ ปญฺจสตวตฺถุกํ สหสฺสวตฺถุกํ มหาพลึ ราชาว คณฺหาติฯ

ตตฺถ ปญฺจกุลิกคามา วิย ปญฺจปสาทา ทฏฺฐพฺพา, ปญฺจ ทุพฺพลโภชกา วิย ปญฺจวิญฺญาณานิ; ราชา วิย ชวนํ, ทุพฺพลโภชกานํ ปริตฺตกอายปาปุณนํ วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ รูปทสฺสนาทิมตฺตํ, รชฺชนาทิ ปน เอเตสุ นตฺถิ ฯ รโญฺญ มหาพลิคฺคหณํ วิย เตสุ ทฺวาเรสุ ชวนสฺส รชฺชนาทีนิ เวทิตพฺพานิฯ เอวเมตฺถ **มโน**ติ กุสลากุสลชวนํ วุตฺตํฯ

สติ ปฏิสรณนฺติ มคฺคสติ ปฏิสรณํฯ ชวนมโน หิ มคฺคสตึ ปฏิสรติฯ **วิมุตฺตี**ติ ผลวิมุตฺติฯ **ปฏิสรณ**นฺติ ผลวิมุตฺติยา นิพฺพานํ ปฏิสรณํฯ ตญฺหิ สา ปฏิสรติฯ **นาสกฺขิ ปญฺหสฺส ปริยนฺตํ คเหตุ**นฺติ ปญฺหสฺส ปริเจฺฉทํ ปมาณํ คเหตุํ นาสกฺขิ, อปฺปฏิสรณํ ธมฺมํ ‘‘สปฺปฏิสรณ’’นฺติ ปุจฺฉิฯ นิพฺพานํ นาเมตํ อปฺปฏิสรณํ, น กิญฺจิ ปฏิสรติฯ **นิพฺพาโนคธ**นฺติ นิพฺพานพฺภนฺตรํ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **นิพฺพานปรายณ**นฺติ นิพฺพานํ ปรํ อยนมสฺส ปรา คติ, น ตโต ปรํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ นิพฺพานํ ปริโยสานํ อวสานํ อสฺสาติ **นิพฺพานปริโยสานํ**ฯ

มูลชาตา ปติฏฺฐิตาติ มเคฺคน อาคตสทฺธา วุจฺจติฯ **อิมมฺหิ เจ, ภิกฺขเว, สมเย**ติ กึ สนฺธายาห? ฌานอนาคามิตํฯ ตสฺมิญฺหิ สมเย พฺราหฺมณสฺส ปฐมมเคฺคน ปญฺจ อกุสลจิตฺตานิ ปหีนานิ, ปฐมชฺฌาเนน ปญฺจ นีวรณานีติ ฌานอนาคามิฏฺฐาเน ฐิโตฯ โส อปริหีนชฺฌาโน กาลํ กตฺวา ตเตฺถว ปรินิพฺพาเยยฺยฯ สเจ ปนสฺส ปุตฺตทารํ อนุสาสนฺตสฺส กมฺมเนฺต วิจาเรนฺตสฺส ฌานํ นสฺสติ, นเฏฺฐ ฌาเน คติ อนิพทฺธา โหติ, อนเฏฺฐ ปน นิพทฺธาติ อิมํ ฌานอนาคามิตํ สนฺธาย เอวมาหฯ

๓. สาเกตสุตฺตวณฺณนา

๕๑๓. ตติเย **อญฺชนวเน**ติ อญฺชนวณฺณปุปฺผานํ รุกฺขานํ โรปิตวเนฯ **ยํ, ภิกฺขเว, สทฺธินฺทฺริยํ, ตํ สทฺธาพล**นฺติ ตญฺหิ อธิโมกฺขลกฺขเณ อินฺทเฏฺฐน สทฺธินฺทฺริยํ, อสฺสทฺธิเย อกมฺปเนน สทฺธาพลํฯ อิตเรสํ ปคฺคหอุปฏฺฐานอวิเกฺขปปชานนลกฺขเณสุ อินฺทเฏฺฐน อินฺทฺริยภาโว, โกสชฺชมุฏฺฐสฺสจฺจวิเกฺขปาวิชฺชาสุ อกมฺปเนน พลภาโว เวทิตโพฺพฯ **เอวเมว โข**ติ ตสฺสา นทิยา เอกโสตํ วิย สทฺธาวีริยสติสมาธิปญฺญาวเสน เอเตสํ นินฺนานากรณํ เวทิตพฺพํ, เทฺว โสตานิ วิย อินฺทฏฺฐอกมฺปนเฏฺฐหิ อินฺทฺริยพลวเสน นานากรณํ เวทิตพฺพํฯ

๔. ปุพฺพโกฏฺฐกสุตฺตวณฺณนา

๕๑๔. จตุเตฺถ **อมโตคธ**นฺติ อมตพฺภนฺตรํฯ **อมตปรายณ**นฺติ อมตนิพฺพตฺติกํฯ **อมตปริโยสาน**นฺติ อมตนิฏฺฐํฯ **สาธุ สาธู**ติ เถรสฺส พฺยากรณํ ปสํสโนฺต สาธุการํ เทติฯ

๕. ปฐมปุพฺพารามสุตฺตวณฺณนา

๕๑๕. ปญฺจเม **ตทนฺวยา**ติ ตํ อนุคจฺฉมานา, อนฺวตฺตมานาติ อโตฺถฯ ปุพฺพโกฏฺฐกํ อาทึ กตฺวา ปฏิปาฏิยา ฉสุ สุเตฺตสุ ผลินฺทฺริยาเนว กถิตานิฯ

๑๐. อาปณสุตฺตวณฺณนา

๕๒๐. ทสเม **อิเม โข เต ธมฺมา**ติ อุปริ สห วิปสฺสนาย ตโย มคฺคาฯ **เย เม ปุเพฺพ สุตาว อเหสุ**นฺติ เย ธมฺมา มยา ปุเพฺพ ‘‘อรหตฺตผลินฺทฺริยํ นาม อตฺถี’’ติ กเถนฺตานํเยว สุตา อเหสุํฯ **กาเยน จ ผุสิตฺวา**ติ นามกาเยน จ ผุสิตฺวา ปฏิลภิตฺวาฯ **ปญฺญาย จ อติวิชฺฌ ปสฺสามี**ติ ปจฺจเวกฺขณปญฺญาย จ อติวิชฺฌิตฺวา ปสฺสามิฯ **ยา หิสฺส, ภเนฺต, สทฺธา**ติ อยํ กตรสทฺธา? จตูหิ อินฺทฺริเยหิ สมฺปยุตฺตา สทฺธา เหฏฺฐา กถิตาว, อยํ ปน ปจฺจเวกฺขณสทฺธาฯ สมฺปยุตฺตสทฺธา หิ มิสฺสกา, ปจฺจเวกฺขณสทฺธา โลกิยาวฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ชราวโคฺค ปญฺจโมฯ

๖. สูกรขตวโคฺค

๑. สาลสุตฺตวณฺณนา

๕๒๑. ฉฏฺฐวคฺคสฺส ปฐเม **สูเรนา**ติ สูรภาเวนฯ **โพธายา**ติ พุชฺฌนตฺถายฯ

๒. มลฺลิกสุตฺตวณฺณนา

๕๒๒. ทุติเย **มเลฺลสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ อิมสฺมึ สุเตฺต จตฺตาริ อินฺทฺริยานิ มิสฺสกานิ, อริยญาณํ โลกุตฺตรํฯ ตมฺปิ ปน จตุกฺกินฺทฺริยนิสฺสิตํ กตฺวา มิสฺสกนฺติ ภาเชตุํ วฏฺฏติฯ

๓. เสขสุตฺตวณฺณนา

๕๒๓. ตติเย **น เหว โข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรตี**ติ น นามกาเยน ผุสิตฺวา ปฏิลภิตฺวา วิหรติ, ผุสิตุํ ปฏิลภิตุํ น สโกฺกติฯ **ปญฺญาย จ อติวิชฺฌ ปสฺสตี**ติ ปจฺจเวกฺขณปญฺญาย ปน ‘‘อุปริ อรหตฺตผลินฺทฺริยํ นาม อตฺถี’’ติ ปชานาติฯ อเสขภูมิยํ **ผุสิตฺวา วิหรตี**ติ ปฏิลภิตฺวา วิหรติฯ **ปญฺญายา**ติ ปจฺจเวกฺขณปญฺญาย ‘‘อรหตฺตผลินฺทฺริยํ นาม อตฺถี’’ติ ปชานาติฯ **น กุ**

หิญฺจิ กิสฺมิญฺจีติ เทฺวปิ อญฺญมญฺญเววจนาเนว, กิสฺมิญฺจิ ภเว น อุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ปญฺจินฺทฺริยานิ โลกุตฺตรานิ, ฉ โลกิกานิ วฏฺฏนิสฺสิตาเนว กถิตานิฯ

๔-๕. ปทสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๒๔-๕๒๕. จตุเตฺถ **ยานิ กานิจิ ปทานิ โพธาย สํวตฺตนฺตี**ติ ยานิ กานิจิ ธมฺมปทานิ, เย เกจิ ธมฺมโกฏฺฐาสา, พุชฺฌนตฺถาย สํวตฺตนฺติฯ ปญฺจมํ อุตฺตานเมวฯ

๖-๗. ปติฏฺฐิตสุตฺตาทิวณฺณนา

๕๒๖-๕๒๗. ฉเฏฺฐ **จิตฺตํ รกฺขติ อาสเวสุ จ สาสเวสุ จ ธเมฺมสู**ติ เตภูมกธเมฺม อารพฺภ อาสวุปฺปตฺตึ วาเรโนฺต อาสเวสุ จ สาสเวสุ จ ธเมฺมสุ จิตฺตํ รกฺขติ นามฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

๘. สูกรขตสุตฺตวณฺณนา

๕๒๘. อฏฺฐเม **สูกรขตาย**นฺติ สูกรขตเลเณฯ กสฺสปพุทฺธกาเล กิร ตํ เลณํ เอกสฺมึ พุทฺธนฺตเร ปถวิยา วฑฺฒมานาย อโนฺตภูมิคตํ ชาตํฯ อเถกทิวสํ เอโก สูกโร ตสฺส ฉทนปริยนฺตสมีเป ปํสุํ ขณิฯ เทเว วุเฏฺฐ ปํสุ โธตา, ฉทนปริยโนฺต ปากโฏ อโหสิฯ เอโก วนจรโก ทิสฺวา ‘‘ปุเพฺพ สีลวเนฺตหิ ปริภุตฺตฏฺฐาเนน ภวิตพฺพํ, ปฏิชคฺคิสฺสามิ น’’นฺติ สมนฺตโต ปํสุํ อปเนตฺวา เลณํ โสเธตฺวา กุฎิปริเกฺขปํ กตฺวา ทฺวารวาตปานํ โยเชตฺวา สุปรินิฏฺฐิตสุธากมฺมจิตฺตกมฺมํ รชตปฏฺฏสทิสาย วาลิกาย สนฺถริตํ ปริเวณํ กตฺวา มญฺจปีฐํ ปญฺญาเปตฺวา ภควโต วสนตฺถาย อทาสิ, เลณํ คมฺภีรํ อโหสิ โอตริตฺวา อารุหิตพฺพํฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **ปรมนิปจฺจการ**นฺติ ภาวนปุํสกํ, ปรมนิปจฺจการี หุตฺวา ปวตฺตมาโน ปวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อนุตฺตรํ โยคเกฺขม**นฺติ อรหตฺตํฯ **สปฺปติโสฺส**ติ สเชฺฌฏฺฐโกฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

สูกรขตวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

๗. โพธิปกฺขิยวโคฺค

๕๓๑-๖๕๐. สตฺตมวเคฺค สตฺต ผลานิ ปุพฺพภาคานิ, เตสํ เหฏฺฐา เทฺว ผลานิ อาทึ กตฺวา มิสฺสกานิฯ เสสเมตฺถ อิโต ปรญฺจ สพฺพํ อุตฺตานเมวาติฯ

อินฺทฺริยสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. สมฺมปฺปธานสํยุตฺตวณฺณนา

๖๕๑-๗๐๔. สมฺมปฺปธานสํยุเตฺต สกเลปิ ปุพฺพภาควิปสฺสนาว กถิตาติฯ

สมฺมปฺปธานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. พลสํยุตฺตวณฺณนา

๗๐๕-๘๑๒. พลสํยุเตฺต พลานิ มิสฺสกาเนว กถิตานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

พลสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อิทฺธิปาทสํยุตฺตํ

๑. จาปาลวโคฺค

๑. อปารสุตฺตวณฺณนา

๘๑๓. อิทฺธิปาทสํยุตฺตสฺส ปฐเม ฉนฺทํ นิสฺสาย ปวตฺโต สมาธิ **ฉนฺทสมาธิ**ฯ ปธานภูตา สงฺขารา **ปธานสงฺขารา**ฯ **สมนฺนาคต**นฺติ เตหิ ธมฺเมหิ อุเปตํฯ อิทฺธิยา ปาทํ, อิทฺธิภูตํ วา ปาทนฺติ **อิทฺธิปาทํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน อิทฺธิปาทวิภเงฺค (วิภ. ๔๓๑ อาทโย) อาคโตวฯ วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๓.๖๙ อาทโย) ปนสฺส อโตฺถ ทีปิโตฯ ตถา มคฺคโพชฺฌงฺคสติปฏฺฐานสํยุเตฺตสุ เจว อิธ จ เอกปริเจฺฉโทวฯ

๕. อิทฺธิปเทสสุตฺตวณฺณนา

๘๑๗. ปญฺจเม **อิทฺธิปเทส**นฺติ ตโย จ มเคฺค ตีณิ จ ผลานิฯ

๖. สมตฺตสุตฺตวณฺณนา

๘๑๘. ฉเฎฺฐ **สมตฺตํ อิทฺธิ**นฺติ อรหตฺตผลเมวฯ อาทิโต ปฏฺฐาย ปน นวสุปิ สุเตฺตสุ วิวฏฺฏปาทกา เอว อิทฺธิปาทา กถิตาฯ

๑๐. เจติยสุตฺตวณฺณนา

๘๒๒. ทสเม **นิสีทน**นฺติ จมฺมขณฺฑํ อธิเปฺปตํฯ **อุเทนํ เจติย**นฺติ อุเทนยกฺขสฺส เจติยฏฺฐาเน กตวิหาโร วุจฺจติฯ **โคตมกา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ภาวิตา**ติ วฑฺฒิตาฯ **พหุลีกตา**ติ ปุนปฺปุนํ กตาฯ **ยานีกตา**ติ ยุตฺตยานํ วิย กตาฯ **วตฺถุกตา**ติ ปติฏฺฐานเฏฺฐน วตฺถุ วิย กตาฯ **อนุฏฺฐิตา**ติ อธิฏฺฐิตาฯ **ปริจิตา**ติ สมนฺตโต จิตา สุวฑฺฒิตาฯ **สุสมารทฺธา**ติ สุฏฺฐุ สมารทฺธาฯ

อิติ อนิยเมน กเถตฺวา ปุน นิยเมตฺวา ทเสฺสโนฺต **ตถาคตสฺส โข**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **กปฺป**นฺติ อายุกปฺปํ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล ยํ มนุสฺสานํ อายุปฺปมาณํ, ตํ ปริปุณฺณํ กโรโนฺต ติเฎฺฐยฺยฯ **กปฺปาวเสสํ วา**ติ ‘‘อปฺปํ วา ภิโยฺย’’ติ วุตฺตวสฺสสตโต อติเรกํ วาฯ มหาสีวเตฺถโร ปนาห ‘‘พุทฺธานํ อฏฺฐาเน คชฺชิตํ นาม นตฺถิฯ ยเถว หิ เวฬุวคามเก อุปฺปนฺนํ มารณนฺติกเวทนํ ทส มาเส วิกฺขเมฺภสิ, เอวํ ปุนปฺปุนํ ตํ สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา ทส ทส มาเสปิ วิกฺขเมฺภโนฺต อิมํ ภทฺทกปฺปเมว ติเฎฺฐยฺยา’’ติฯ

กสฺมา ปน น ฐิโตติ? อุปาทิณฺณกสรีรํ นาม ขณฺฑิจฺจาทีหิ อภิภุยฺยติ, พุทฺธา นาม ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อปตฺวาว ปญฺจเม อายุโกฏฺฐาเส พหุชนสฺส ปิยมนาปกาเลเยว ปรินิพฺพายนฺติฯ พุทฺธานุพุเทฺธสุ จ มหาสาวเกสุ ปรินิพฺพุเตสุ เอกเกน ขาณุเกน วิย ฐาตพฺพํ โหติ, ทหรสามเณรปริวาริเตน วา, ตโต – ‘‘อโห พุทฺธานํ ปริสา’’ติ หีเฬตพฺพตํ อาปเชฺชยฺย, ตสฺมา น ฐิโตติฯ เอวํ วุเตฺตปิ โส ปน น รุจฺจติ, ‘‘อายุกโปฺป’’ติ อิทเมว อฏฺฐกถายํ นิยมิตํฯ

ยถา ตํ มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺตติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ ยถา มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺต อโชฺฌตฺถฏจิโตฺต อโญฺญปิ โกจิ ปุถุชฺชโน ปฏิวิชฺฌิตุํ น สกฺกุเณยฺย, เอวเมว นาสกฺขิ

ปฏิวิชฺฌิตุนฺติ อโตฺถฯ มาโร หิ ยสฺส สเพฺพน สพฺพํ ทฺวาทส วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, ตสฺส จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติฯ เถรสฺส จ จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, เตนสฺส มาโร จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาสิฯ โส ปน จิตฺตปริยุฏฺฐานํ กโรโนฺต กึ กโรตีติ? เภรวํ รูปารมฺมณํ วา ทเสฺสติ, สทฺทารมฺมณํ วา สาเวติ, ตโต สตฺตา ตํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา สตึ วิสฺสเชฺชตฺวา วิวฏมุขา โหนฺติ, เตสํ มุเขน หตฺถํ ปเวเสตฺวา หทยํ มทฺทติ, เต วิสญฺญี หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ เถรสฺส ปเนส มุเข หตฺถํ ปเวเสตุํ กึ สกฺขิสฺสติ? เภรวารมฺมณํ ปน ทเสฺสติ, ตํ ทิสฺวา เถโร นิมิโตฺตภาสํ น ปฏิวิชฺฌิฯ ชานโนฺตเยว ภควา กิมตฺถํ ยาวตติยกํ อามเนฺตสีติฯ ปรโต ‘‘ติฏฺฐตุ, ภเนฺต, ภควา’’ติ ยาจิเต ‘‘ตุเยฺหเวตํ ทุกฺกฏํ, ตุเยฺหเวตํ อปรทฺธ’’นฺติ โทสาโรปเนน โสกตนุกรณตฺถํฯ

มาโร ปาปิมาติ เอตฺถ สเตฺต อนเตฺถ นิโยเชโนฺต มาเรตีติ มาโรฯ **ปาปิมา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ โส หิ ปาปธมฺมสมนฺนาคตตฺตา ‘‘ปาปิมา’’ติ วุจฺจติฯ กโณฺห, อนฺตโก, นมุจิ, ปมตฺตพนฺธูติปิ ตเสฺสว นามานิฯ ***ภาสิตา โข ปเนสา***ติ อยญฺหิ ภควโต สโมฺพธิปตฺติยา อฏฺฐเม สตฺตาเห โพธิมณฺฑเยว อาคนฺตฺวา – ‘‘ภควา ยทตฺถํ ตุเมฺหหิ ปารมิโย ปูริตา, โส โว อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, ปฏิวิทฺธํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, กึ โว โลกวิจรเณนา’’ติ วตฺวา ยถา อชฺช, เอวเมว – ‘‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต, ภควา, ปรินิพฺพาตุ, สุคโต,’’ติ ยาจิฯ ภควา จสฺส ‘‘น ตาวาห’’นฺติ อาทีนิ วตฺวา ปฏิกฺขิปิฯ ตํ สนฺธาย ‘‘ภาสิตา โข ปเนสา, ภเนฺต,’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **วิยตฺตา**ติ มคฺควเสน พฺยตฺตาฯ ตเถว **วินีตา**ฯ ตถา **วิสารทาฯ พหุสฺสุตา**ติ เตปิฏกวเสน พหุ สุตเมเตสนฺติ พหุสฺสุตาฯ ตเทว ธมฺมํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมธรา**ฯ อถ วา ปริยตฺติพหุสฺสุตา เจว ปฏิเวธพหุสฺสุตา จ, ปริยตฺติปฏิเวธธมฺมานํเยว ธารณโต ธมฺมธราติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปนฺนา**ติ อริยธมฺมสฺส อนุธมฺมภูตํ วิปสฺสนาธมฺมํ ปฏิปนฺนาฯ **สามีจิปฺปฏิปนฺนา**ติ อนุจฺฉวิกปฏิปทํ ปฏิปนฺนาฯ **อนุธมฺมจาริโน**ติ อนุธมฺมจรณสีลาฯ **สกํ อาจริยก**นฺติ อตฺตโน อาจริยวาทํฯ **อาจิกฺขิสฺสนฺตี**ติอาทีนิ สพฺพานิ อญฺญมญฺญเสฺสว เววจนานิฯ **สหธเมฺมนา**ติ สเหตุเกน สการเณน วจเนนฯ **สปฺปาฏิหาริย**นฺติ ยาว นิยฺยานิกํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสสฺสนฺติฯ

พฺรหฺมจริยนฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ **อิทฺธ**นฺติ สมิทฺธํ ฌานสฺสาทวเสนฯ **ผีต**นฺติ วุทฺธิปตฺตํ สพฺพปาลิผุลฺลํ วิย อภิญฺญาสมฺปตฺติวเสนฯ **วิตฺถาริก**นฺติ วิตฺถตํ ตสฺมึ ตสฺมึ ทิสาภาเค ปติฏฺฐิตวเสนฯ **พาหุชญฺญ**นฺติ พหูหิ ญาตํ ปฏิวิทฺธํ มหาชนาภิสมยวเสนฯ **ปุถุภูต**นฺติ สพฺพากาเรน ปุถุลภาวปตฺตํฯ กถํ? **ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิตํ,** ยตฺตกา วิญฺญุชาติกา เทวา เจว มนุสฺสา จ อตฺถิ, สเพฺพหิ สุฏฺฐุ ปกาสิตนฺติ อโตฺถฯ

อโปฺปสฺสุโกฺกติ นิราลโยฯ ตฺวญฺหิ ปาปิม อฏฺฐมสตฺตาหโต ปฏฺฐาย ‘‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต, ภควา, ปรินิพฺพาตุ สุคโต’’ติ วิรวโนฺต อาหิณฺฑิตฺถ, อชฺช ทานิ ปฏฺฐาย วิคตุสฺสาโห โหหิ, มา มยฺหํ ปรินิพฺพานตฺถํ วายามํ กโรหีติ วทติฯ

สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชีติ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อายุสงฺขารํ วิสฺสชิ ปชหิฯ ตตฺถ น ภควา หเตฺถน เลฑฺฑุํ วิย อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ, เตมาสมตฺตเมว ปน ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต ปรํ น สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘โอสฺสชี’’ติฯ อุสฺสชีติปิ ปาโฐฯ **มหาภูมิจาโล**ติ มหโนฺต ปถวิกโมฺปฯ ตทา กิร ทสสหสฺสิโลกธาตุ อกมฺปิตฺถฯ ***ภึสนโก***ติ ภยชนโก ฯ **เทวทุนฺทุภิโย จ ผลึสู**ติ เทวเภริโย ผลึสุ, เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชิ, อกาลวิชฺชุลตา นิจฺฉรึสุ, ขณิกวสฺสํ วสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ

อุทานํ อุทาเนสีติ กสฺมา อุทาเนสิ? โกจิ นาม วเทยฺย ‘‘ภควา ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนุพนฺธิตฺวา – ‘ปรินิพฺพายถ, ภเนฺต, ปรินิพฺพายถ, ภเนฺต’ติ อุปทฺทุโต ภเยน อายุสงฺขารํ วิสฺสเชฺชสี’’ติฯ ตโสฺสกาโส มา โหตูติฯ ภีตสฺส หิ อุทานํ นาม นตฺถีติ ปีติเวควิสฺสฎฺฐํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ สเพฺพสํ โสณสิงฺคาลาทีนมฺปิ ปจฺจกฺขภาวโต ตุลิตํ ปริจฺฉินฺนนฺติ **ตุลํ**ฯ กึ ตํ? กามาวจรกมฺมํฯ น ตุลํ, น วา ตุลํ สทิสมสฺส อญฺญํ โลกิยกมฺมํ อตฺถีติ **อตุลํ**ฯ กึ ตํ? มหคฺคตกมฺมํฯ อถ วา กามาวจรํ รูปาวจรญฺจ ตุลํ, อรูปาวจรํ อตุลํฯ อปฺปวิปากํ ตุลํ, พหุวิปากํ อตุลํฯ **สมฺภว**นฺติ สมฺภวเหตุภูตํ, ปิณฺฑการกํ ราสิการกนฺติ อโตฺถฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ปุนพฺภวสฺส สงฺขารํฯ **อวสฺสชี**ติ วิสฺสเชฺชสิฯ **มุนี**ติ พุทฺธมุนิฯ **อชฺฌตฺตรโต**ติ นิยกชฺฌตฺตรโตฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิโตฯ **อภินฺทิ กวจมิวา**ติ กวจํ วิย อภินฺทิฯ **อตฺตสมฺภว**นฺติ อตฺตนิ ชาตกิเลสํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สวิปากเฎฺฐน สมฺภวํ ภวาภิสงฺขณเฎฺฐน ภวสงฺขารนฺติ จ ลทฺธนามํ ตุลาตุลสงฺขาตํ โลกิยกมฺมญฺจ โอสฺสชิ, สงฺคามสีเส มหาโยโธ กวจํ วิย อตฺตสมฺภวํ กิเลสญฺจ อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต หุตฺวา อภินฺทีติฯ

อถ วา **ตุล**นฺติ ตุเลโนฺต ตีเรโนฺตฯ **อตุลญฺจ สมฺภว**นฺติ นิพฺพานเญฺจว ภวญฺจฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ภวคามิกมฺมํฯ **อวสฺสชิ มุนี**ติ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิพฺพานํ นิจฺจ’’นฺติอาทินา นเยน ตุลยโนฺต พุทฺธมุนิ ภเว อาทีนวํ นิพฺพาเน จานิสํสํ ทิสฺวา ตํ ขนฺธานํ มูลภูตํ ภวสงฺขารํ ‘‘กมฺมกฺขยาย สํวตฺตตี’’ติ เอวํ วุเตฺตน กมฺมกฺขยกเรน อริยมเคฺคน อวสฺสชิฯ กถํ? อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต อภินฺทิ กวจมิวตฺตสมฺภวํฯ โส หิ วิปสฺสนาวเสน อชฺฌตฺตรโต, สมถวเสน สมาหิโตติ เอวํ ปุพฺพภาคโต ปฎฺฐาย สมถวิปสฺสนาพเลน กวจมิว อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ, อตฺตนิ สมฺภวตฺตา อตฺตสมฺภวนฺติ ลทฺธนามํ สพฺพํ กิเลสชาตํ อภินฺทิฯ กิเลสาภาเวน จ กมฺมํ อปฺปฎิสนฺธิกตฺตา อวสฺสฎฺฐํ นาม โหตีติ เอวํ กิเลสปฺปหาเนน กมฺมํ ชหิฯ ปหีนกิเลสสฺส ภยํ นาม นตฺถิฯ ตสฺมา อภีโตว อายุสงฺขารํ โอสฺสชิฯ อภีตภาวญาปนตฺถญฺจ อุทานํ อุทาเนสีติ เวทิตโพฺพฯ

จาปาลวโคฺค ปฐโมฯ

๒. ปาสาทกมฺปนวโคฺค

๑-๒. ปุพฺพสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๒๓-๘๒๔. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **น จ อติลีโน**ติอาทีนิ ปรโต อาวิ ภวิสฺสนฺติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต ฉอภิญฺญาปาทกา อิทฺธิปาทา กถิตา, ตถา ทุติเย จฯ

๓. ฉนฺทสมาธิสุตฺตวณฺณนา

๘๒๕. ตติเย **ฉนฺท**นฺติ กตฺตุกมฺยตาฉนฺทํฯ **นิสฺสายา**ติ นิสฺสยํ กตฺวา, อธิปตึ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ปธานสงฺขารา**ติ ปธานภูตา สงฺขารา, จตุกิจฺจสาธกสมฺมปฺปธานวีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อิติ อยญฺจ ฉโนฺท**ติอาทีสุ ฉโนฺท ฉนฺทสมาธินา เจว ปธานสงฺขาเรหิ จ, ฉนฺทสมาธิ ฉเนฺทน เจว ปธานสงฺขาเรหิ จ, ปธานสงฺขาราปิ ฉเนฺทน เจว ฉนฺทสมาธินา จ สมนฺนาคตา ฯ ตสฺมา สเพฺพ เต ธเมฺม เอกโต กตฺวา **อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ฉนฺทสมาธิปฺปธานสงฺขารสมนฺนาคโต**

อิทฺธิปาโทติ วุตฺตํฯ อิทฺธิปาทวิภงฺเค (วิภ. ๔๓๗) ปน ‘‘โย ตถาภูตสฺส เวทนากฺขนฺโธ ติอาทินา นเยน อิเมหิ ธมฺเมหิ สมนฺนาคตา เสสอรูปิโน ธมฺมา อิทฺธิปาทาติ วุตฺตาฯ

อปิจ อิเมปิ ตโย ธมฺมา อิทฺธีปิ โหนฺติ อิทฺธิปาทาปิฯ กถํ? ฉนฺทญฺหิ ภาวยโต ฉนฺโท อิทฺธิ นาม โหติ, สมาธิปฺปธานสงฺขารา ฉนฺทิทฺธิปาโท นามฯ สมาธึ ภาเวนฺตสฺส สมาธิ อิทฺธิ นาม โหติ, ฉนฺทปฺปธานสงฺขารา สมาธิทฺธิยา ปาโท นามฯ ปธานสงฺขาเร ภาเวนฺตสฺส ปธานสงฺขารา อิทฺธิ นาม โหติ, ฉนฺทสมาธิ ปธานสงฺขาริทฺธิยา ปาโท นาม, สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ หิ เอกสฺมึ อิชฺฌมาเน เสสาปิ อิชฺฌนฺติเยวฯ

อปิจ เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ปุพฺพภาควเสนาปิ เอเตสํ อิทฺธิปาทตา เวทิตพฺพาฯ ปฐมชฺฌานญฺหิ อิทฺธิ นาม, ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคปริกมฺมสมฺปยุตฺตา ฉนฺทาทโย อิทฺธิปาโท นามฯ เอเตนุปาเยน ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนา, อิทฺธิวิธํ อาทึ กตฺวา ยาว ทิพฺพจกฺขุอภิญฺญา, โสตาปตฺติมคฺคํ อาทึ กตฺวา ยาว อรหตฺตมคฺคา นโย เนตพฺโพฯ เสสิทฺธิปาเทสุปิ เอเสว นโยฯ

เกจิ ปน ‘‘อนิพฺพตฺโต ฉนฺโท อิทฺธิปาโท’’ติ วทนฺติฯ อิธ เตสํ วาทมทฺทนตฺถาย อภิธมฺเม **อุตฺตรจูฬวาโร** นาม อาคโต –

> ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา – ฉนฺทิทฺธิปาโท, วีริยิทฺธิปาโท, จิตฺติทฺธิปาโท, วีมํสิทฺธิปาโทฯ ตตฺถ กตโม ฉนฺทิทฺธิปาโท? อิธ, ภิกฺขุ, ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ นิยฺยานิกํ อปจยคามึ ทิฏฺฐิคตานํ ปหานาย ปฐมาย ภูมิยา ปตฺติยา วิวิเจฺจว กาเมหิ… เป…. ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ ทุกฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ, โย ตสฺมึ สมเย ฉนฺโท ฉนฺทิกตา กตฺตุกมฺยตา กุสโล ธมฺมจฺฉนฺโท, อยํ วุจฺจติ ฉนฺทิทฺธิปาโทฯ อวเสสา ธมฺมา ฉนฺทิทฺธิปาทสมฺปยุตฺตา’’ติ (วิภ. ๔๕๗-๔๕๘)ฯ

อิเม ปน โลกุตฺตรวเสเนว อาคตาฯ

ตตฺถ รฏฺฐปาลตฺเถโร ฉนฺทํ ธุรํ กตฺวา โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพเตฺตสิฯ โสณตฺเถโร วีริยํ ธุรํ กตฺวา; สมฺภูตตฺเถโร จิตฺตํ ธุรํ กตฺวา, อายสฺมา โมฆราชา วีมํสํ ธุรํ กตฺวาติฯ ตตฺถ ยถา จตูสุ อมจฺจปุเตฺตสุ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ราชานํ อุปนิสฺสาย วิหรเนฺตสุ เอโก อุปฏฺฐาเน ฉนฺทชาโต รโญฺญ อชฺฌาสยญฺจ รุจิญฺจ ญตฺวา ทิวา จ รตฺโต จ อุปฏฺฐหนฺโต ราชานํ อาราเธตฺวา ฐานนฺตรํ ปาปุณิฯ เอวํ ฉนฺทธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตพฺโพฯ

เอโก ปน – ‘‘ทิวเส ทิวเส อุปฏฺฐาตุํ น สโกฺกมิ, อุปฺปเนฺน กิเจฺจ ปรกฺกเมน อาราเธสฺสามี’’ติ กุปิเต ปจฺจเนฺต รญฺญา ปหิโต ปรกฺกเมน สตฺตุมทฺทนํ กตฺวา ปาปุณิฯ ยถา โส, เอวํ วีริยธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตพฺโพฯ เอโก ‘‘ทิวเส ทิวเส อุปฏฺฐานมฺปิ อุเรน สตฺติสรสมฺปฏิจฺฉนมฺปิ ภาโรเยว, มนฺตพเลน อาราเธสฺสามี’’ติ ขตฺตวิชฺชาย กตปริจยตฺตา มนฺตสํวิธาเนน ราชานํ อาราเธตฺวา ปาปุณิฯ ยถา โส, เอวํ จิตฺตธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตพฺโพฯ

อปโร – ‘‘กึ อิเมหิ อุปฏฺฐานาทีหิ, ราชาโน นาม ชาติสมฺปนฺนสฺส ฐานนฺตรํ เทนฺติ, ตาทิสสฺส เทโนฺต มยฺหํ ทสฺสตี’’ติ ชาติสมฺปตฺติเมว นิสฺสาย ฐานนฺตรํ ปาปุณิฯ ยถา โส, เอวํ สุ

ปริสุทฺธํ วีมํสํ นิสฺสาย วีมํสธุเรน โลกุตฺตรธมฺมนิพฺพตฺตโก เวทิตโพฺพติฯ อิมสฺมึ สุเตฺต วิวฎฺฎปาทกอิทฺธิ กถิตาฯ

๔. โมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๘๒๖. จตุเตฺถ **อุทฺธตา**ติ อุทฺธจฺจปกติกา วิปฺผนฺทมานจิตฺตาฯ อุทฺธเจฺจน หิ เอการมฺมเณ จิตฺตํ วิปฺผนฺทติ ธชยฎฺฐิยํ วาเตน ปหตธโช วิยฯ **อุนฺนฬา**ติ อุคฺคตนฬา, อุฎฺฐิตตุจฺฉมานาติ วุตฺตํ โหติฯ **จปลา**ติ ปตฺตจีวรมณฺฑนาทิจาปเลฺลน ยุตฺตาฯ **มุขรา**ติ มุขขรา, ขรวจนาติ วุตฺตํ โหติฯ **วิกิณฺณวาจา**ติ อสํยตวจนา ทิวสมฺปิ นิรตฺถกวจนปฺปลาปิโนฯ **มุฎฺฐสฺสตี**ติ นฎฺฐสฺสติโนฯ **อสมฺปชานา**ติ ปญฺญารหิตาฯ **อสมาหิตา**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวิรหิตาฯ **ภนฺตจิตฺตา**ติ อุพฺภนฺตจิตฺตา สมาธิวิรเหน ลโทฺธกาเสน อุทฺธเจฺจน ฯ **ปากตินฺทฺริยา**ติ อสํวุตินฺทฺริยาฯ **อิทฺธาภิสงฺขาร**นฺติ อาโปกสิณํ สมาปชฺชิตฺวา วุฎฺฐาย ปาสาทปติฎฺฐิตํ ปถวิภาคํ ‘‘อุทก’’นฺติ อธิฎฺฐาย, อุทกปิเฎฺฐ ฐิตปาสาทํ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา องฺคุฎฺฐเกน ปหริฯ **คมฺภีรเนโม**ติ คมฺภีรอาวาโฎ, คมฺภีรภูมิภาคํ อนุปวิโฎฺฐติ อโตฺถ ฯ **สุนิขาโต**ติ สุฎฺฐุ นิขาโต, โกเฎฺฎตฺวา สุฎฺฐุ ฐปิโตฯ อิธ อภิญฺญาปาทกิทฺธิ กถิตาฯ

๕. อุณฺณาภพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๘๒๗. ปญฺจเม **ฉนฺทปฺปหานตฺถ**นฺติ ตณฺหาฉนฺทสฺส ปหานตฺถํฯ อิธาปิ วิวฎฺฎปาทกิทฺธิ กถิตาฯ

๙. อิทฺธาทิเทสนาสุตฺตวณฺณนา

๘๓๑. นวเม **โย โส ภิกฺขเว มโคฺค**ติ อภิญฺญาปาทกํ จตุตฺถชฺฌานํ อธิเปฺปตํฯ

๑๐. วิภงฺคสุตฺตวณฺณนา

๘๓๒. ทสเม **โกสชฺชสหคโต**ติ อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส จิเตฺต ลีนาการโร โอกฺกมติ, โส ‘‘ลีนาการโร เม โอกฺกโนฺต’’ติ ญตฺวา อปายภเยน จิตฺตํ ตเชฺชตฺวา ปุน ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรติฯ อถสฺส ปุน ลีนาการโร โอกฺกมติฯ โส ปุน อปายภเยน จิตฺตํ ตเชฺชตฺวา ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรตีติ เอวมสฺส โกสเชฺชน โวกิณฺณตฺตา ฉโนฺท โกสชฺชสหคโต นาม โหติฯ **โกสชฺชสมฺปยุโตฺต**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ

อุทฺธจฺจสหคโตติ อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส จิตฺตํ อุทฺธเจฺจ ปตติฯ โส พุทฺธธมฺมสงฺฆคุเณ อาวเชฺชตฺวา จิตฺตํ หาเสตฺวา โตเสตฺวา กมฺมนิยํ กตฺวา ปุน ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรติฯ อถสฺส ปุน จิตฺตํ อุทฺธเจฺจ ปตติฯ โส ปุน พุทฺธธมฺมสงฺฆคุเณ อาวเชฺชตฺวา จิตฺตํ หาเสตฺวา โตเสตฺวา กมฺมนิยํ กตฺวา ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิ กโรตีติ เอวมสฺส อุทฺธเจฺจน โวกิณฺณตฺตา ฉโนฺท อุทฺธจฺจสหคโต นาม โหติฯ

ถินมิทฺธสหคโตติ อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฎฺฐานํ มนสิกโรโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติฯ โส ‘‘อุปฺปนฺนํ เม ถินมิทฺธ’’นฺติ ญตฺวา อุทเกน มุขํ ปุญฺฉิตฺวา, กเณฺณ อากฑฺฒิตฺวา ปคุณํ ธมฺมํ สชฺฌายิตฺวา ทิวา คหิตํ วา อาโลกสญฺญํ มนสิกริตฺวา ถิ

นมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ปุน ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติฯ อถสฺส ปุน ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติฯ โส วุตฺตนเยเนว ปุน ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรตีติ เอวมสฺส ถินมิเทฺธน โวกิณฺณตฺตา ฉโนฺท ถินมิทฺธสหคโต นาม โหติฯ

อนุวิกฺขิโตฺตติ อิธ ภิกฺขุ ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรโนฺต นิสีทติฯ อถสฺส กามคุณารมฺมเณ จิตฺตํ วิกฺขิปติฯ โส ‘‘พหิทฺธา วิกฺขิตฺตํ เม จิตฺต’’นฺติ ญตฺวา อนมตคฺค (สํ. นิ. ๒.๑๒๔-๑๒๕) เทวทูต- (ม. นิ. ๓.๒๖๑) เจโลปม (สํ. นิ. ๕.๑๑๐๔) อนาคตภยสุตฺตาทีนิ (อ. นิ. ๕.๗๗) อาวเชฺชโนฺต สุตฺตทเณฺฑน จิตฺตํ ตเชฺชตฺวา กมฺมนิยํ กตฺวา ปุน ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติฯ อถสฺส ปุน จิตฺตํ วิกฺขิปติฯ โส ปุน สุตฺตทเณฺฑน จิตฺตํ กมฺมนิยํ กตฺวา ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรตีติ เอวมสฺส กามวิตกฺกโวกิณฺณตฺตา ฉโนฺท พหิทฺธา ปญฺจ กามคุเณ อารพฺภ อนุวิกฺขิโตฺต อนุวิสโฏ โหติฯ

ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉาติ กมฺมฏฺฐานวเสนปิ เทสนาวเสนปิ ปุริมปจฺฉิมตา เวทิตพฺพาฯ กถํ? กมฺมฏฺฐาเน ตาว กมฺมฏฺฐานสฺส อภินิเวโส ปุเร นาม, อรหตฺตํ ปจฺฉา นามฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ มูลกมฺมฏฺฐาเน อภินิวิสิตฺวา อตินีนาทีสุ จตูสุ ฐาเนสุ จิตฺตสฺส โอกฺกมนํ ปฏิเสเธตฺวา, ทุฏฺฐโคเณ โยเชตฺวา สาเรโนฺต วิย จตุรสฺสฆฏิกํ โอตาเรโนฺต วิย จตุนฺนํ ฐานานํ เอกฏฺฐาเนปิ อสชฺชโนฺต สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณาติฯ อยมฺปิ ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา วิหรติ นามฯ อยํ กมฺมฏฺฐานวเสน ปุริมปจฺฉิมตาฯ เทสนาวเสน ปน เกสา ปุเร นาม, มตฺถลุงฺคํ ปจฺฉา นามฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ เกเสสุ อภินิวิสิตฺวา วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เกสาทโย ปริคฺคณฺหโนฺต จตูสุ ฐาเนสุ อสชฺชโนฺต ยาว มตฺถลุงฺคา ภาวนํ ปาเปติ, อยมฺปิ ยถา ปุเร ตถา ปจฺฉา วิหรติ นามฯ เอวํ เทสนาวเสน ปุริมปจฺฉิมตา เวทิตพฺพาฯ **ยถา ปจฺฉา ตถา ปุเร**ติ อิทํ ปุริมเสฺสว เววจนํฯ

ยถา อโธ ตถา อุทฺธนฺติ อิทํ สรีรวเสน เวทิตพฺพํฯ เตนวาห ‘‘อุทฺธํ ปาทตลา อโธ เกสมตฺถกา’’ติฯ ตตฺถ โย ภิกฺขุ ปาทตลโต ปฏฺฐาย ยาว เกสมตฺถกา ทฺวตฺติํสาการวเสน วา ปาทงฺคุลิอคฺคปพฺพฏฺฐิโต ยาว สีสกฏาหํ, สีสกฏาหโต ยาว ปาทงฺคุลีนํ อคฺคปพฺพฏฺฐีนิ , ตาว อฏฺฐิวเสน วา ภาวนํ ปาเปติ จตูสุ ฐาเนสุ เอกฏฺฐาเนปิ อสชฺชโนฺตฯ อยํ ยถา อุทฺธํ ตถา อโธ, ยถา อโธ ตถา อุทฺธํ วิหรติ นามฯ

เยหิ อากาเรหีติ เยหิ โกฏฺฐาเสหิฯ **เยหิ ลิเงฺคหี**ติ เยหิ สณฺฐาเนหิฯ **เยหิ นิมิเตฺตหี**ติ เยหิ อุปฏฺฐาเนหิฯ **อาโลกสญฺญา สุคฺคหิตา โหตี**ติ โย ภิกฺขุ องฺคเณ นิสีทิตฺวา อาโลกสญฺญํ มนสิ กโรติ, กาเลน นิมีเลติ, กาเลน อุมฺมีเลติฯ อถสฺส ยทา นิมีเลนฺตสฺสาปิ อุมฺมีเลตฺวา โอโลเกนฺตสฺส วิย เอกสทิสเมว อุปฏฺฐาติ, ตทา อาโลกสญฺญา ชาตา นาม โหติฯ ‘‘ทิวาสญฺญา’’ติปิ ตเสฺสว นามํฯ สา จ ปน รตฺติํ อุปฺปชฺชมานา สุคฺคหิตา นาม โหติฯ **สฺวาธิฏฺฐิตา**ติปิ ตเสฺสว เววจนํฯ สุฏฺฐุ อธิฏฺฐิตา สุฏฺฐุ ฐปิตา สฺวาธิฏฺฐิตา นาม วุจฺจติฯ สา อตฺถโต สุคฺคหิตาเยวฯ โย วา อาโลเกน ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ฉนฺทํ อุปฺปาเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติ, ตสฺส ทิวาปิ อาโลกสญฺญา สุคฺคหิตา สฺวาธิฏฺฐิตา นามฯ รตฺติ วา โหตุ ทิวา วา เยน อาโลเกน ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา กมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรติ, ตสฺมิํ ถินมิทฺธวิโนทเน อาโลเก อุปฺปนฺนา สญฺญา สุคฺคหิตาเยว นามฯ วีริยาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต ฉนฺนํ อภิญฺญานํ ปาทกิทฺธิ กถิตาฯ

ปาสาทกมฺปนวโคฺค ทุติโยฯ

๓. อโยคุฬวโคฺค

๒. อโยคุฬสุตฺตวณฺณนา

๘๓๔. ตติยวคฺคสฺส ทุติเย **อิมินา จาตุมหาภูติเกนา**ติ อิมินา จตุมหาภูตมเยน เอวํ ภาริเกน ครุเกน สมาเนนาปิฯ **โอมาตี**ติ ปโหติ สโกฺกติ, อิทํ เตปิฏเก พุทฺธวจเน อสมฺภินฺนปทํฯ **กายมฺปิ จิเตฺต สโมทหตี**ติ กายํ คเหตฺวา จิเตฺต อาโรเปติ, จิตฺตสนฺนิสฺสิตํ กโรติ, จิตฺตคติยา เปเสติฯ จิตฺตํ นาม มหคฺคตจิตฺตํ, จิตฺตคติคมนํ ลหุกํ โหติฯ **จิตฺตมฺปิ กาเย สโมทหตี**ติ จิตฺตํ คเหตฺวา กาเย อาโรเปติ, กายสนฺนิสฺสิตํ กโรติ, กายคติยา เปเสติ, กาโย นาม กรชกาโย, กายคติคมนํ ทนฺธํ โหติฯ **สุขสญฺญญฺจ ลหุสญฺญญฺจา**ติ อภิญฺญาจิตฺตสหชาตสญฺญาฯ สา หิ สนฺตสุขสมนฺนาคตตฺตา สุขสญฺญา นาม โหติ, กิเลสทนฺธายิตตฺตสฺส จ อภาวา ลหุสญฺญา นามฯ

อโยคุโฬ ทิวสํ สนฺตโตฺต ลหุตโร เจว โหตีติ โส หิ ทฺวีหิ ตีหิ ชเนหิ อุกฺขิปิตฺวา กมฺมารุทฺธเน ปกฺขิโตฺตปิ ทิวสํ ปจฺจมาโน วิวรานุปวิเฏฺฐน เตเชน เจว วาเยน จ วาโยสหคโต จ อุสฺมาสหคโต จ เตโชสหคโต จ หุตฺวา เอวํ ลหุโก โหติ, ยถา นํ กมฺมาโร มหาสณฺฑาเสน คเหตฺวา เอกโต ปริวเตฺตติ อุกฺขิปติ พหิ นีหรติฯ เอวํ ปน มุทุ จ โหติ กมฺมนิโย จฯ ยถา นํ โส ขณฺฑํ ขณฺฑํ วิจฺฉินฺทติ, กูเฏน หนโนฺต ทีฆจตุรสฺสาทิเภทํ กโรติฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วิกุพฺพนิทฺธิ กถิตาฯ

๓-๑๐. ภิกฺขุสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๓๕-๘๔๒. ตติเย วิวฏฺฏปาทกิทฺธิ กถิตา, ตถา จตุเตฺถฯ อปิจ เทฺว ผลานิ อาทิํ กตฺวา เหฏฺฐา มิสฺสกิทฺธิปาทา กถิตา, สตฺตสุ ผเลสุ ปุพฺพภาคาฯ สตฺตมาทีนิ จตฺตาริ เหฏฺฐา กถิตนยาเนวฯ

๑๑-๑๒. โมคฺคลฺลานสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๔๓-๘๔๔. เอกาทสมทฺวาทสเมสุ ฉ อภิญฺญา กถิตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อิทฺธิปาทสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. อนุรุทฺธสํยุตฺตํ

๑. รโหคตวโคฺค

๑-๒. ปฐมรโหคตสุตฺตาทิวณฺณนา

๘๙๙-๙๐๐. อนุรุทฺธสํยุตฺตสฺส ปฐเม **อารทฺธา**ติ ปริปุณฺณาฯ สเงฺขปโต ปเนตฺถ ฉตฺตึสาย ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา วิปสฺสนา กถิตา, ทุติเย ทฺวาทสสุ ฐาเนสุ อรหตฺตํ ปาเปตฺวา วิปสฺสนา กถิตาฯ

๓. สุตนุสุตฺตวณฺณนา

๙๐๑. ตติเย **มหาภิญฺญต**นฺติ ฉฬภิญฺญาภาวํฯ **หีนํ ธมฺม**นฺติอาทีสุ อิมาย ปาฬิยา อโตฺถ เวทิตโพฺพ –

> ‘‘กตเม ธมฺมา หีนา? ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทา, อิเม ธมฺมา หีนาฯ กตเม ธมฺมา มชฺฌิมา? ตีสุ ภูมีสุ กุสลํ, ตีสุ ภูมีสุ วิปาโก, ตีสุ ภูมีสุ กิริยาพฺยากตํ สพฺพญฺจ รูปํ, อิเม ธมฺมา มชฺฌิมาฯ กตเม ธมฺมา ปณีตา? จตฺตาโร มคฺคา อปริยาปนฺนา, จตฺตาริ จ สามญฺญผลานิ นิพฺพานญฺจ, อิเม ธมฺมา ปณีตา’’ติ (ธ. ส. ๑๔๒๓-๑๔๒๕)ฯ

๔-๗. ปฐมกณฺฑกีสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๐๒-๙๐๕. จตุเตฺถ **กณฺฑกีวเน**ติ มหากรมนฺทวเนฯ ฉเฎฺฐ **สหสฺสํ โลก**นฺติ อิมินา เถรสฺส สตต วิหาโร ทสฺสิโตฯ เถโร หิ ปาโตว มุขํ โธวิตฺวา อตีตานาคเต กปฺปสหสฺสํ อนุสฺสรติฯ ปจฺจุปฺปเนฺน ปน ทสจกฺกวาฬสหสฺสํ เอกาวชฺชนสฺส อาปาถมาคจฺฉติฯ สตฺตมํ อุตฺตานเมวฯ

๘. สลฬาคารสุตฺตวณฺณนา

๙๐๖. อฎฺฐเม **สลฬาคาเร**ติ สลฬรุกฺขมยาย ปณฺณสาลาย, สลฬรุกฺขสฺส วา ทฺวาเร ฐิตตฺตา เอวํนามเก อคาเรฯ อิมสฺมิํ สุเตฺต วิปสฺสนาย สทฺธิํ วิปสฺสกปุคฺคโล กถิโตฯ

๙. อมฺพปาลิวนสุตฺตวณฺณนา

๙๐๗. นวเม **อาสภิํ วาจ**นฺติ อตฺตโน อรหตฺตภาวทีปกํ อุตฺตมวาจํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

รโหคตวโคฺค ปฐโมฯ

๒. ทุติยวคฺควณฺณนา

๙๐๙-๙๒๒. ทุติยวเคฺค **ฐานญฺจ ฐานโต**ติอาทีหิ เถโร ทสพลญาณํ ปฎิชานาติฯ กิมฺปเนตํ สาวกานํ โหตีติ? เอกเทเสน โหติ, สพฺพญฺญุพุทฺธานํ ปเนตํ นิปฺปเทสํ สพฺพาการปริปูรนฺติฯ

อนุรุทฺธสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ฌานสํยุตฺตวณฺณนา

๙๒๓. ฌานสํยุตฺตํ อุตฺตานตฺถเมวฯ

ฌานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อานาปานสํยุตฺตํ

๑. เอกธมฺมวโคฺค

๑. เอกธมฺมสุตฺตวณฺณนา

๙๗๗. อานาปานสํยุตฺตสฺส ปฐเม **เอกธโมฺมฺ**ติ เอโก ธโมฺมฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ สพฺพํ สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๒๑๕) อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานนิเทฺทเส วุตฺตเมวฯ

๖. อริฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๙๘๒. ฉเฏฺฐ **ภาเวถ โน**ติ ภาเวถ นุฯ **กามจฺฉโนฺท**ติ ปญฺจกามคุณิกราโคฯ **อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา จ ธเมฺมสู**ติ อชฺฌตฺติกพาหิเรสุ ทฺวาทสสุ อายตนธเมฺมสุ ฯ **ปฏิฆสญฺญา สุปฺปฏิวินีตา**ติ ปฏิฆสมฺปยุตฺตสญฺญา สุฏฺฐุ ปฏิวินีตา, สมุจฺฉินฺนาติ อโตฺถฯ อิมินา อตฺตโน อนาคามิมคฺคํ กเถติฯ อิทานิ อรหตฺตมคฺคสฺส วิปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต **โส สโตว อสฺสสิสฺสามี**ติอาทิมาหฯ

๗. มหากปฺปินสุตฺตวณฺณนา

๙๘๓. สตฺตเม **อิญฺชิตตฺตํ วา ผนฺทิตตฺตํ วา**ติ อุภเยนปิ จลนเมว กถิตํฯ

๘. ปทีโปปมสุตฺตวณฺณนา

๙๘๔. อฏฺฐเม **เนว กาโยปิ กิลมติ น จกฺขูนี**ติ อเญฺญสุ หิ กมฺมฏฺฐาเนสุ กมฺมํ กโรนฺตสฺส กาโยปิ กิลมติ, จกฺขูนิปิ วิหญฺญนฺติฯ ธาตุกมฺมฏฺฐานสฺมิญฺหิ กมฺมํ กโรนฺตสฺส กาโย กิลมติ, ยเนฺต ปกฺขิปิตฺวา ปีฬนาการปฺปโตฺต วิย โหติฯ กสิณกมฺมฏฺฐาเน กมฺมํ กโรนฺตสฺส จกฺขูนิ ผนฺทนฺติ กิลมนฺติ, นิกฺขมิตฺวา ปตนาการปฺปตฺตานิ วิย โหนฺติฯ อิมสฺมึ ปน กมฺมฏฺฐาเน กมฺมํ กโรนฺตสฺส เนว กาโย กิลมติ, น อกฺขีนิ วิหญฺญนฺติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

สพฺพโส รูปสญฺญานนฺติอาทิ กสฺมา วุตฺตํ, กึ อานาปาเน กสิณชฺฌานํ ลพฺภตีติ? ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร ปนาห – ''ยสฺมา อานาปานนิมิตฺตํ ตารกรูปมุตฺตาวลิกาทิสทิสํ หุตฺวา ปญฺญายติ, ตสฺมา เอตฺถ กสิณชฺฌานํ ลพฺภตี''ติฯ ติปิฏกจูฬนาคเตฺถโร ''น ลพฺภเตวา''ติ อาหฯ อลพฺภเนฺต อยํ อริยิทฺธิอาทิโก ปเภโท กสฺมา คหิโตติ? อานิสํสทสฺสนตฺถํฯ อริยํ วา หิ อิทฺธึ จตฺตาริ วา รูปาวจรชฺฌานานิ จตโสฺส วา อรูปสมาปตฺติโย นิโรธสมาปตฺตึ วา ปเตฺถยมาเนน ภิกฺขุนา อยํ อานาปานสฺสติสมาธิ สาธุกํ มนสิกาตโพฺพฯ ยถา หิ นคเร ลเทฺธ ยํ จตูสุ ทิสาสุ อุฏฺฐานกภณฺฑํ, ตํ จตูหิ ทฺวาเรหิ นครเมว ปวิสตีติ, ชนปโท ลโทฺธ จ โหติฯ นครเสฺสว เหโส อานิสํโสฯ เอวํ อานาปานสฺสติสมาธิภาวนาย อานิสํโส เอส อริยิทฺธิอาทิโก ปเภโท, สพฺพากาเรน ภาวิเต อานาปานสฺสติสมาธิสฺมึ สพฺพเมตํ โยคิโน นิปฺผชฺชตีติ อานิสํสทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **สุขเญฺจ**ติ เอตฺถ โสติ กสฺมา น วุตฺตํ? ยสฺมา ภิกฺขูติ อิมสฺมึ วาเร นาคตํฯ

๙. เวสาลีสุตฺตวณฺณนา

๙๘๕. นวเม **เวสาลิย**นฺติ เอวํนามเก อิตฺถิลิงฺควเสน ปวตฺตโวหาเร นคเรฯ ตญฺหิ นครํ ติกฺขตฺตุํ ปาการปริเกฺขปวฑฺฒเนน วิสาลีภูตตฺตา เวสาลีติ วุจฺจติฯ อิทมฺปิ จ นครํ สพฺพญฺญุตํ

ปเตฺตเยว สมฺมาสมฺพุเทฺธ สพฺพาการเวปุลฺลตํ ปตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวํ โคจรคามํ ทเสฺสตฺวา นิวาสฏฺฐานมาห **มหาวเน กูฏาคารสาลายนฺ**ติฯ ตตฺถ มหาวนํ นาม สยํชาตํ อโรปิมํ สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนํฯ กปิลวตฺถุสามนฺตา ปน มหาวนํ หิมวเนฺตน สห เอกาพทฺธํ อปริเจฺฉทํ หุตฺวา มหาสมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตํฯ อิทํ ตาทิสํ น โหติ, สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนนฺติ **มหาวนํ**ฯ กูฏาคารสาลา ปน มหาวนํ นิสฺสาย กเต อาราเม กูฏาคารํ อโนฺตกตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน กตา สพฺพาการสมฺปนฺนา พุทฺธสฺส ภควโต คนฺธกุฏีติ เวทิตพฺพาฯ

อเนกปริยาเยน อสุภกถํ กเถตีติ อเนเกหิ การเณหิ อสุภาการสนฺทสฺสนปฺปวตฺตํ กายวิจฺฉนฺทนียกถํ กเถติฯ เสยฺยถิทํ – อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา โลมา นขา ทนฺตา…เป.… มุตฺตนฺติฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ภิกฺขเว, อิมสฺมิํ พฺยามมเตฺต กเฬวเร สพฺพาการเนปิ วิจินโนฺต น โกจิ กิญฺจิ มุตฺตํ วา มณิํ วา เวฬุริยํ วา อครุํ วา จนฺทนํ วา กุงฺกุมํ วา กปฺปุรํ วา วาสจุณฺณาทิํ วา อณุมตฺตมฺปิ สุจิภาวํ ปสฺสติ, อถ โข ปรมทุคฺคนฺธํ เชคุจฺฉอสฺสิริกทสฺสนํ เกสโลมาทินานปฺปการํ อสุจิเมว ปสฺสติ, ตสฺมา น เอตฺถ ฉโนฺท วา ราโค วา กรณีโยฯ เยปิ อุตฺตมเงฺค สิรสิ ชาตา เกสา นาม, เตปิ อสุภา เจว อสุจิโน จ ปฏิกูลา จฯ โส จ เนสํ อสุภาสุจิปฏิกูลภาโว วณฺณโตปิ สณฺฐานโตปิ คนฺธโตปิ อาสยโตปิ โอกาสโตปีติ ปญฺจหากาเรหิ เวทิตโพฺพฯ เอวํ โลมาทีนมฺปีติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๗) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ อิติ ภควา เอกเมกสฺมิํ โกฏฺฐาเส ปญฺจปญฺจปฺปเภเทน อเนกปริยาเยน อสุภกถํ กเถติฯ

อสุภาย วณฺณํ ภาสตีติ อุทฺธุมาตกาทิวเสน อสุภมาติกํ นิกฺขิปิตฺวา ปทภาชนีเยน ตํ วิภชโนฺต วเณฺณโนฺต อสุภาย วณฺณํ ภาสติฯ **อสุภภาวนาย วณฺณํ ภาสตีติ** ยา อยํ เกสาทีสุ วา อุทฺธุมาตกาทีสุ วา อชฺฌตฺตพหิทฺธาวตฺถูสุ อสุภาการํ คเหตฺวา ปวตฺตสฺส จิตฺตสฺส ภาวนา วฑฺฒนา ผาติกมฺมํ, ตสฺสา อสุภภาวนาย อานิสํสํ ทเสฺสโนฺต วณฺณํ ภาสติ, คุณํ ปริกิเตฺตติฯ เสยฺยถิทํ – ''อสุภภาวนาภิยุโตฺต, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เกสาทีสุ วา วตฺถูสุ อุทฺธุมาตกาทีสุ วา ปญฺจงฺควิปฺปหีนํ ปญฺจงฺคสมนฺนาคตํ ติวิธกลฺยาณํ ทสลกฺขณสมฺปนฺนํ ปฐมชฺฌานํ ปฏิลภติฯ โส ตํ ปฐมชฺฌานสงฺขาตํ จิตฺตมญฺชูสํ นิสฺสาย วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อุตฺตมตฺถํ อรหตฺตํ ปาปุณาตี''ติฯ

อิจฺฉามหํ, ภิกฺขเว, อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลียิตุนฺติ อหํ, ภิกฺขเว, เอกํ อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลียิตุํ นิลียิตุํ เอกโกว หุตฺวา วิหริตุํ อิจฺฉามีติ อโตฺถฯ **นามฺหิ เกนจิ อุปสงฺกมิตโพฺพ อญฺญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตนีหารเกนาติ** โย อตฺตนา ปยุตฺตวาจํ อกตฺวา มมตฺถาย สเทฺธสุ กุเลสุ ปฏิยตฺตปิณฺฑปาตํ นีหริตฺวา มยฺหํ อุปนาเมติ, ตํ ปิณฺฑปาตนีหารกํ เอกํ ภิกฺขุํ ฐเปตฺวา นามฺหิ อเญฺญน เกนจิ ภิกฺขุนา วา คหเฏฺฐน วา อุปสงฺกมิตโพฺพติฯ

กสฺมา ปน เอวมาหาติ? อตีเต กิร ปญฺจสตา มิคลุทฺทกา มหตีหิ ทณฺฑวาคุราทีหิ อรญฺญํ ปริกฺขิปิตฺวา หฏฺฐตุฏฺฐา เอกโตเยว ยาวชีวํ มิคปกฺขิฆาตกเมฺมน ชีวิกํ กเปฺปตฺวา นิรเย อุปฺปนฺนาฯ เต ตตฺถ ปจฺจิตฺวา ปุเพฺพ กเตน เกนจิเทว กุสลกเมฺมน มนุเสฺสสุ อุปฺปนฺนา กลฺยาณูปนิสฺสยวเสน สเพฺพปิ ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชญฺจ อุปสมฺปทญฺจ ลภิํสุฯ เตสํ ตโต มูลากุสลกมฺมโต อวิปกฺกวิปากา อปราปรเจตนา ตสฺมิํ อฑฺฒมาสพฺภนฺตเร อตฺตูปกฺกเมน จ ปรูปกฺกเมน จ ชีวิตูปเจฺฉทาย โอกาสมกาสิฯ ตํ ภควา อทฺทสฯ กมฺมวิปาโก จ นาม น สกฺกา เกนจิ ปฏิพาหิตุํฯ เตสุ จ ภิกฺขูสุ ปุถุชฺชนาปิ อตฺถิ, โสตาปนฺนสกทาคามิอนาคามิขีณาสวาปิฯ ตตฺถ ขีณาสวา อปฺปฏิสนฺธิกา, อิตเร อริยสาวกา นิยตคติกา สุคติปรายณา, ปุถุชฺชนานํ คติ อนิยตาฯ

อถ ภควา จินฺเตสิ – ‘‘อิเม อตฺตภาเว ฉนฺทราเคน มรณภยภีตา น สกฺขิสฺสนฺติ คตึ วิโสเธตุํ, หนฺท เนสํ ฉนฺทราคปฺปหานาย อสุภกถํ กเถมิฯ ตํ สุตฺวา อตฺตภาเว วิคตจฺฉนฺทราคตาย คติวิโสธนํ กตฺวา สเคฺค ปฏิสนฺธึ คณฺหิสฺสนฺติ, เอวํ เตสํ มม สนฺติเก ปพฺพชฺชา สาตฺถิกา ภวิสฺสตี’’ติฯ ตโต เตสํ อนุคฺคหาย อสุภกถํ กเถสิ กมฺมฏฺฐานสีเสน, โน มรณวณฺณสํวณฺณนาธิปฺปาเยนฯ กเถตฺวา จ ปนสฺส เอตทโหสิ – ‘‘สเจ อิมํ อฑฺฒมาสํ มํ ภิกฺขู ปสฺสิสฺสนฺติ, ‘อชฺช เอโก ภิกฺขุ มโต, อชฺช เทฺว…เป.… อชฺช ทสา’ติ อาคนฺตฺวา อาโรเจสฺสนฺติ, อยญฺจ กมฺมวิปาโก น สกฺกา มยา วา อเญฺญน วา ปฏิพาหิตุํ, สฺวาหํ ตํ สุตฺวาปิ กึ กริสฺสามิ, กึ เม อนตฺถเกน อนยพฺยสเนน สุเตน, หนฺทาหํ ภิกฺขูนํ อทสฺสนํ อุปคจฺฉามี’’ติฯ ตสฺมา เอวมาห – ‘‘อิจฺฉามหํ, ภิกฺขเว, อฑฺฒมาสํ ปฏิสลฺลียิตุํ, นามฺหิ เกนจิ อุปสงฺกมิตโพฺพ อญฺญตฺร เอเกน ปิณฺฑปาตนีหารเกนา’’ติฯ

อปเร ปนาหุ – ‘‘ปรูปวาทวิวชฺชนตฺถํ เอวํ วตฺวา ปฏิสลฺลีโน’’ติฯ ปเร กิร ภควนฺตํ อุปวทิสฺสนฺติ – ‘‘อยํ ‘สพฺพญฺญู อหํ สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺตี’ติ ปฏิชานมาโน อตฺตโนปิ สาวเก อญฺญมญฺญํ ฆาเตเนฺต นิวาเรตุํ น สโกฺกติ, กึ อญฺญํ สกฺขิสฺสตี’’ติ? ตตฺร ปณฺฑิตา วกฺขนฺติ – ‘‘ภควา ปฏิสลฺลานมนุยุโตฺต น อิมํ ปวตฺตึ ชานาติ, โกจิสฺส อาโรจยิตาปิ นตฺถิ , สเจ ชาเนยฺย อทฺธา นิวาเรยฺยา’’ติฯ อิทํ ปน อิจฺฉามตฺตํ, ปฐมเมเวตฺถ การณํฯ **นาสฺสุธา**ติ เอตฺถ อสฺสุธาติ ปทปูรณมเตฺต อวธารณเตฺถ วา นิปาโต, เนว โกจิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมีติ อโตฺถฯ

อเนเกหิ วณฺณสณฺฐานาทีหิ การเณหิ โวกาโร อสฺสาติ **อเนกาการโวกาโร**ฯ อเนกาการโวกิโณฺณ อเนกากาเรน สมฺมิโสฺสติ วุตฺตํ โหติฯ โก โส? อสุภภาวนานุโยโค, ตํ อเนกาการโวการํฯ **อสุภภาวนานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺตี**ติ ยุตฺตปฺปยุตฺตา วิหรนฺติฯ **อฏฺฏียมานา**ติ เตน กาเยน อฏฺฏา ทุกฺขิตา โหนฺติฯ **หรายมานา**ติ ลชฺชมานาฯ **ชิคุจฺฉมานา**ติ ชิคุจฺฉํ อุปฺปาทยมานาฯ **สตฺถหารกํ ปริเยสนฺตี**ติ ชีวิตหรณกสตฺถํ ปริเยสนฺติฯ น เกวลญฺจ เต สตฺถํ ปริเยสิตฺวา อตฺตนา วา อตฺตานํ ชีวิตา โวโรเปนฺติ, มิคลณฺฑิกมฺปิ ปน สมณกุตฺตกํ อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘สาธุ โน, อาวุโส, ชีวิตา โวโรเปหี’’ติ วทนฺติฯ เอตฺถ จ อริยา เนว ปาณาติปาตํ กรึสุ, น สมาทเปสุํ, น สมนุญฺญา อเหสุํฯ ปุถุชฺชนา ปน สพฺพมกํสุฯ

ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโตติ เตสํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ ชีวิตกฺขยปฺปตฺตภาวํ ญตฺวา ตโต เอกีภาวโต วุฏฺฐิโต ชานโนฺตปิ อชานโนฺต วิย กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสิฯ **กึ นุ โข, อานนฺท, ตนุภูโต วิย ภิกฺขุสโงฺฆ**ติ อิโต, อานนฺท, ปุเพฺพ พหู ภิกฺขู เอกโต อุปฏฺฐานํ อาคจฺฉนฺติ, อุทฺเทสํ ปริปุจฺฉํ คณฺหนฺติ, สชฺฌายนฺติ, เอกปโชฺชโต วิย อาราโม ทิสฺสติฯ อิทานิ ปน อฑฺฒมาสมตฺตสฺส อจฺจเยน ตนุภูโต วิย ตนุโก มโนฺท อปฺปโก วิรโฬ วิย ชาโต ภิกฺขุสโงฺฆฯ กึ นุ โข การณํ? กึ ทิสาสุ ปกฺกนฺตา ภิกฺขูติ?

อถายสฺมา อานโนฺท กมฺมวิปาเกน เตสํ ชีวิตกฺขยปฺปตฺตึ อสลฺลเกฺขโนฺต อสุภกมฺมฏฺฐานานุโยคปจฺจยา ปน สลฺลเกฺขโนฺต **ตถา หิ ปน, ภเนฺต ภควา**ติอาทึ วตฺวา ภิกฺขูนํ อรหตฺตปฺปตฺติยา อญฺญํ กมฺมฏฺฐานํ ยาจโนฺต, **สาธุ, ภเนฺต, ภควา**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – สาธุ, ภเนฺต, ภควา อญฺญํ การณํ อาจิกฺขตุ, เยน ภิกฺขุสโงฺฆ อรหเตฺต ปติฏฺฐเหยฺย ฯ มหาสมุทฺทํ โอโรหณติตฺถานิ วิย อญฺญานิปิ ทสานุสฺสติ, ทสกสิณ, จตุธาตุววตฺถาน, พฺรหฺมวิหาร, อานาปานสฺสติปเภทานิ พหูนิ นิพฺพาโนโรหณกมฺมฏฺฐานานิ สนฺติ, เตสุ ภควา ภิกฺขู สมสฺสาเสตฺวา อญฺญตรํ กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขตูติ อธิปฺปาโยฯ

อถ ภควา ตถา กาตุกาโม เถรํ อุโยฺยเชโนฺต **เตนหานนฺทา**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เวสาลิํ อุปนิสฺสายา**ติ เวสาลิยํ อุปนิสฺสาย สมนฺตา คาวุเตปิ อฑฺฒโยชเนปิ ยาวติกา วิหรนฺติ, เต ส เพฺพ สนฺนิปาเตหีติ อโตฺถฯ **สเพฺพ อุปฏฺฐานสาลายํ สนฺนิปาเตตฺวา**ติ อตฺตนา คนฺตุํ ยุตฺตฏฺฐานํ สยํ คนฺตฺวา อญฺญตฺถ ทหรภิกฺขู ปหิณิตฺวา มุหุเตฺตเนว อนวเสเส ภิกฺขู อุปฏฺฐานสาลายํ สมูหํ กตฺวาฯ **ยสฺสทานิ, ภเนฺต, ภควา กาลํ มญฺญตี**ติ เอตฺถ อยมธิปฺปาโย – ภควา ภิกฺขุส โงฺฆ สนฺนิปติโต, เอส กาโล ภิกฺขูนํ ธมฺมกถํ กาตุํ, อนุสาสนิํ ทาตุํ, อิทานิ ยสฺส ตุเมฺห กาลํ ชานาถ, ตํ กาตพฺพนฺติฯ

อถ โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสิ, **อยมฺปิ โข, ภิกฺขเว**ติฯ อามเนฺตตฺวา จ ปน ภิกฺขูนํ อรหตฺตปฺปตฺติยา ปุเพฺพ อาจิกฺขิตอสุภกมฺมฏฺฐานโต อญฺญํ ปริยายํ อาจิกฺขโนฺต **อานาปานสฺสติสมาธี**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อานาปานสฺสติสมาธี**ติ อานาปานปริคฺคาหิกาย สติยา สทฺธิํ สมฺปยุโตฺต สมาธิ, อานาปานสฺสติยํ วา สมาธิ, อานาปานสฺสติสมาธิฯ **ภาวิโต**ติ อุปฺปาทิโต วฑฺฒิโต วาฯ **พหุลีกโต**ติ ปุนปฺปุนํ กโตฯ **สโนฺต เจว ปณีโต จา**ติ สโนฺต เจว ปณีโต เจวฯ อุภยตฺถ เอวสเทฺทน นิยโม เวทิตโพฺพฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? อยญฺหิ ยถา อสุภกมฺมฏฺฐานํ เกวลํ ปฏิเวธวเสน สนฺตญฺจ ปณีตญฺจ, โอฬาริการมฺมณตฺตา ปน ปฏิกูลารมฺมณตฺตา จ อารมฺมณวเสน เนว สนฺตํ น ปณีตํ, น เอวํ เกนจิ ปริยาเยน อสโนฺต วา อปฺปณีโต วา, อปิจ โข อารมฺมณสนฺตตายปิ สโนฺต วูปสโนฺต นิพฺพุโต, ปฏิเวธสงฺขาตาย องฺคสนฺตตายปิ, อารมฺมณปณีตตาย ปณีโต อติตฺติกโร, องฺคปณีตตายปีติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สโนฺต เจว ปณีโต จา’’ติฯ

อเสจนโก จ สุโข จ วิหาโรติ เอตฺถ ปน นาสฺส เสจนนฺติ อเสจนโก, อนาสิตฺตโก อโพฺพกิโณฺณ ปาฏิเยโกฺก อาเวณิโก, นตฺถิ เอตฺถ ปริกเมฺมน วา อุปจาเรน วา สนฺตตา, อาทิสมนฺนาหารโต ปภุติ อตฺตโน สภาเวเนว สโนฺต จ ปณีโต จาติ อโตฺถฯ เกจิ ‘‘อเสจนโก’’ติ อนาสิตฺตโก โอชวโนฺต, สภาเวเนว มธุโร’’ติ วทนฺติฯ เอวมยํ อเสจนโก จ อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ กายิกเจตสิกสุขปฺปฏิลาภาย สํวตฺตนโต สุโข จ วิหาโรติ เวทิตโพฺพฯ

อุปฺปนฺนุปฺปเนฺนติ อวิกฺขมฺภิเตฯ **ปาปเก**ติ ลามเกฯ **อกุสเล ธเมฺม**ติ อโกสลฺลสมฺภูเต ธเมฺมฯ **ฐานโส อนฺตรธาเปตี**ติ ขเณเนว อนฺตรธาเปติ วิกฺขเมฺภติฯ **วูปสเมตี**ติ สุฏฺฐุ อุปสเมติ, นิเพฺพธภาคิยตฺตา อนุปุเพฺพน อริยมคฺควุทฺธิปฺปโตฺต สมุจฺฉินฺทติ, ปฏิปฺปสฺสเมฺภตีติ วุตฺตํ โหติฯ **คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส**ติ อาสาฬฺหมาเสฯ **อูหตํ รโชชลฺล**นฺติ อฏฺฐ มาเส วาตาตปสุกฺขาย โคมหิํสาทิปาทปฺปหารสมฺภินฺนาย ปถวิยา อุทฺธํ หตํ อูหตํ อากาเส สมุฏฺฐิตํ รชญฺจ เรณุญฺจฯ **มหา อกาลเมโฆ**ติ สพฺพํ นภํ อโชฺฌตฺถริตฺวา อุฏฺฐิโต อาสาฬฺหชุณฺหปเกฺข สกลํ อฑฺฒมาสํ วสฺสนกเมโฆฯ โส หิ อสมฺปเตฺต วสฺสกาเล อุปฺปนฺนตฺตา อกาลเมโฆติ อิธ อธิเปฺปโตฯ **ฐานโส อนฺตราธาเปติ วูปสเมตี**ติ ขเณเนว อทสฺสนํ เนติ ปถวิยํ สนฺนิสีทาเปติฯ **เอวเมว โข**ติ โอปมฺมนิทสฺสนเมตํฯ ตโต ปรํ วุตฺตนยเมวฯ

๑๐. กิมิลสุตฺตวณฺณนา

๙๘๖. ทสเม **กิมิลายนฺ**ติ เอวํนามเก นคเรฯ **เอตทโวจา**ติ เถโร กิร จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ เทสนา น ยถานุสนฺธิกา กตา, ยถานุสนฺธิํ คเมสฺสามี’’ติ เทสนานุสนฺธิํ ฆเฏโนฺต เอตํ อโวจฯ **กายญฺญตรนฺ**ติ ปถวีอาทีสุ กาเยสุ อญฺญตรํ วทามิ วาโยกายํ วทามีติ อโตฺถฯ อถ วา จกฺขายตนํ…เป.… กพฬีกาโร อาหาโรติ ปญฺจวีสติ รูปโกฏฺฐาสา รูปกาโย นาม, เตสุ อานาปานํ โผฏฺฐพฺพายตเน สงฺคหิตตฺตา กายญฺญตรํ โหติ, ตสฺมาปิ เอวมาหฯ **ตสฺมาติหา**ติ ยสฺมา จตูสุ กาเยสุ อญฺญตรํ วาโยกายํ, ปญฺจวีสติ โกฏฺฐาเส วา รูปกาเย อญฺญตรํ อานาปานํ

อนุปสฺสติ, ตสฺมา กาเย กายานุปสฺสีติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เวทนาญฺญตรนฺ**ติ ตีสุ เวทนาสุ อญฺญตรํ, สุขเวทนํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

สาธุกํ มนสิการนฺติ ปีติปฏิสํเวทิตาทิวเสน อุปฺปนฺนํ สุนฺทรํ มนสิการํฯ กึ ปน มนสิกาโร สุขา เวทนา โหตีติ? น โหติ, เทสนาสีสํ ปเนตํฯ ยเถว หิ ‘‘อนิจฺจสญฺญาภาวนานุโยคมนุยุตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๔๗) เอตฺถ สญฺญานาเมน ปญฺญา วุตฺตา, เอวมิธาปิ มนสิการนาเมน ฌานเวทนา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ เอตสฺมิญฺหิ จตุเกฺก ปฐมปเท ปีติสีเสน เวทนา วุตฺตา, ทุติยปเท สุขนฺติ สรูเปเนว วุตฺตาฯ จิตฺตสงฺขารปททฺวเย ‘‘สญฺญา จ เวทนา จ เจตสิกา เอเต ธมฺมา จิตฺตปฺปฏิพทฺธา จิตฺตสงฺขารา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๔) วจนโต ‘‘วิตกฺกวิจาเร ฐเปตฺวา สเพฺพปิ จิตฺตสมฺปยุตฺตกา ธมฺมา จิตฺตสงฺขาเร สงฺคหิตา’’ติ วจนโต จิตฺตสงฺขารนาเมน เวทนา วุตฺตาฯ ตํ สพฺพํ มนสิการนาเมน สงฺคเหตฺวา อิธ ‘‘สาธุกํ มนสิการ’’นฺติ อาหฯ

เอวํ สเนฺตปิ ยสฺมา เอสา เวทนา อารมฺมณํ น โหติ, ตสฺมา เวทนานุปสฺสนา น ยุชฺชตีติฯ โน น ยุชฺชติ, มหาสติปฏฺฐานาทีสุปิ หิ ตํ ตํ สุขาทีนํ วตฺถุํ อารมฺมณํ กตฺวา เวทนา เวทยติ, ตํ ปน เวทนาปวตฺตึ อุปาทาย ‘‘อหํ เวทยามี’’ติ โวหารมตฺตํ โหติ, ตํ สนฺธาย ‘‘สุขํ เวทนํ เวทยมาโน สุขํ เวทนํ เวทยามี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อปิจ ‘‘ปีติปฺปฏิสํเวที’’ติอาทีนํ อตฺถวณฺณนายเมตสฺส ปริหาโร วุโตฺตเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ วิสุทฺธิมเคฺค –

> ‘‘ทฺวีหากาเรหิ ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ – อารมฺมณโต จ อสโมฺมหโต จฯ กถํ อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชติ, ตสฺส สมาปตฺติกฺขเณ ฌานปฏิลาเภน อารมฺมณโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ อารมฺมณสฺส ปฏิสํวิทิตตฺตาฯ กถํ อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติ? สปฺปีติเก เทฺว ฌาเน สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ฌานสมฺปยุตฺตปีตึ ขยโต วยโต สมฺมสติ, ตสฺส วิปสฺสนากฺขเณ ลกฺขณปฺปฏิเวเธน อสโมฺมหโต ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗๒) ‘‘‘ทีฆํ อสฺสาสวเสน จิตฺตสฺส เอกคฺคตํ อวิเกฺขปํ ปชานโต สติ อุปฏฺฐิตา โหติ, ตาย สติยา เตน ญาเณน สา ปีติ ปฏิสํวิทิตา โหตี’ติฯ เอเตเนว นเยน อวเสสปทานิปิ อตฺถโต เวทิตพฺพานี’’ติฯ

อิติ ยเถว ฌานปฏิลาเภน อารมฺมณโต ปีติสุขจิตฺตสงฺขารา ปฏิสํวิทิตา โหนฺติ, เอวํ อิมินาปิ ฌานสมฺปยุเตฺตน เวทนาสงฺขาตมนสิการปฏิลาเภน อารมฺมณโต เวทนา ปฏิสํวิทิตา โหติฯ ตสฺมา สุวุตฺตเมตํ ‘‘เวทนาสุ เวทนานุปสฺสี ภิกฺขุ ตสฺมิํ สมเย วิหรตี’’ติฯ

นาหํ, อานนฺท, มุฏฺฐสฺสติสฺส อสมฺปชานสฺสาติ เอตฺถ อยมธิปฺปาโย – ยสฺมา ‘‘จิตฺตปฏิสํเวที อสฺสาสิสฺสามี’’ติอาทินา นเยน ปวโตฺต ภิกฺขุ กิญฺจาปิ อสฺสาสปสฺสาสนิมิตฺตมารมฺมณํ กโรติ, ตสฺส ปน จิตฺตสฺส อารมฺมเณ สติญฺจ สมฺปชญฺญญฺจ อุปฏฺฐาเปตฺวา ปวตฺตนโต จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสีเยว นาเมส โหติฯ น หิ มุฏฺฐสฺสติสฺส อสมฺปชานสฺส อานาปานสฺสติสมาธิภาวนา อตฺถิ, ตสฺมา อารมฺมณโต จิตฺตปฏิสํวิทิตวเสน ‘‘จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี ภิกฺขุ ตสฺมิํ สมเย วิหรตี’’ติฯ

โส ยํ ตํ โหติ อภิชฺฌาโทมนสฺสานํ ปหานํ, ตํ ปญฺญาย ทิสฺวา สาธุกํ อชฺฌุเปกฺขิตา โหตีติ เอตฺถ อภิชฺฌา กามจฺฉนฺทนีวรณเมว, โทมนสฺสวเสน พฺยาปาทนีวรณํ ทสฺสิตํฯ อิทญฺหิ จตุกฺกํ วิปสฺสนาวเสเนว วุตฺตํ, ธมฺมานุปสฺสนา จ นีวรณปพฺพาทิวเสน ปญฺจวิธา โหติ, ตสฺสา นีวรณปพฺพํ อาทิ, ตสฺสาปิ อิทํ นีวรณทฺวยํ อาทิฯ อิติ ธมฺมานุปสฺสนาย อาทึ ทเสฺสตุํ

อภิชฺฌาโทมนสฺสานนฺติ อาหฯ **ปหาน**นฺติ อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ปชหตีติ เอวํ ปหานกรญาณํ อธิเปฺปตํฯ **ตํ ปญฺญาย ทิสฺวา**ติ ตํ อนิจฺจวิราคนิโรธปฏินิสฺสคฺคญาณสงฺขาตํ ปหานญาณํ อปราย วิปสฺสนาปญฺญาย, ตมฺปิ อปรายาติ เอวํ วิปสฺสนาปรมฺปรํ ทเสฺสติ ฯ **อชฺฌุเปกฺขิตา โหตี**ติ ยญฺจสฺส ปถปฏิปนฺนํ อชฺฌุเปกฺขติ, ยญฺจ เอกโต อุปฏฺฐานํ อชฺฌุเปกฺขตีติ ทฺวิธา อชฺฌุเปกฺขติ นามฯ ตตฺถ สหชาตานมฺปิอชฺฌุเปกฺขนา โหติ อารมฺมณสฺสาปิ อชฺฌุเปกฺขนาฯ อิธ อารมฺมณ อชฺฌุเปกฺขนา อธิเปฺปตาฯ **ตสฺมาติหานนฺทา**ติ ยสฺมา ‘‘อนิจฺจานุปสฺสี อสฺสาสิสฺสามี’’ติอาทินา นเยน ปวโตฺต น เกวลํ นีวรณาทิธเมฺม, อภิชฺฌาโทมนสฺสสีเสน ปน วุตฺตานํ ธมฺมานํ ปหานกรญาณมฺปิ ปญฺญาย ทิสฺวา อชฺฌุเปกฺขิตา โหติ, ตสฺมา ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี ภิกฺขุ ตสฺมิํ สมเย วิหรตีติ เวทิตโพฺพฯ

เอวเมว โขติ เอตฺถ จตุมหาปโถ วิย ฉ อายตนานิ ทฏฺฐพฺพานิฯ ตสฺมิํ ปํสุปุโญฺช วิย ฉสุ อายตเนสุ กิเลสาฯ จตูหิ ทิสาหิ อาคจฺฉนฺตา สกฏรถา วิย จตูสุ อารมฺมเณสุ ปวตฺตา จตฺตาโร สติปฏฺฐานาฯ เอเกน สกเฏน วา รเถน วา ปํสุปุญฺชสฺส อุปหนนํ วิย กายานุปสฺสนาทีหิ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ อุปฆาโต เวทิตโพฺพติฯ

เอกธมฺมวโคฺค ปฐโมฯ

๒. ทุติยวโคฺค

๑-๒. อิจฺฉานงฺคลสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๘๗-๙๘๘. ทุติยวคฺคสฺส ปฐเม **เอวํ พฺยากเรยฺยาถา**ติ กสฺมา อตฺตโน วิหารสมาปตฺติํ อาจิกฺขติ? อุปารมฺภโมจนตฺถํฯ สเจ หิ เต ‘‘น ชานามา’’ติ วเทยฺยุํ, อถ เนสํ ติตฺถิยา ‘‘ตุเมฺห ‘อสฺกสมาปตฺติยา นาม โน สตฺถา เตมาสํ วิหาสี’ติปิ น ชานาถ, อถ กสฺมา นํ อุปฏฺฐหนฺตา วิหรถา’’ติ อุปารมฺภํ อาโรเปยฺยุํ, ตโต โมจนตฺถํ เอวมาหฯ

อถ กสฺมา ยถา อญฺญตฺถ ‘‘สโตว อสฺสสติ, ทีฆํ วา อสฺสสโนฺต’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๗; สํ. นิ. ๕.๙๗๗) เอว-วากาโร วุโตฺตฯ เอวํ อิธ น วุโตฺตติ? เอกนฺตสนฺตตฺตาฯ อเญฺญสญฺหิ อสฺสาโส วา ปากโฏ โหติ ปสฺสาโส วา, ภควโต อุภยเมฺปตํ ปากฏเมว นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสฺสติตายาติ เอกนฺตสนฺตตฺตา น วุโตฺตฯ อถ ‘‘สิกฺขามี’’ติ อวตฺวา กสฺมา ‘‘อสฺสสามี’’ติ เอตฺตกเมว วุตฺตนฺติ? สิกฺขิตพฺพาภาวาฯ สตฺต หิ เสขา สิกฺขิตพฺพภาวา เสขา นาม, ขีณาสวา สิกฺขิตพฺพาภาวา อเสขา นาม, ตถาคตา อสิกฺขิตพฺพา อเสกฺขา นาม นตฺถิ เตสํ สิกฺขิตพฺพกิจฺจนฺติ สิกฺขิตพฺพาภาวา น วุตฺตํฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

๓-๑๐. ปฐมอานนฺทสุตฺตาทิวณฺณนา

๙๘๙-๙๙๖. ตติเย **ปวิจินตี**ติ อนิจฺจาทิวเสน ปวิจินติฯ อิตรํ ปททฺวยํ เอตเสฺสว เววจนํฯ **นิรามิสา**ติ นิกฺกิเลสา กายิกเจตสิกทรถปฏิปสฺสทฺธิยา กาโยปิ จิตฺตมฺปิ ปสฺสมฺภติฯ **สมาธิยตี**ติ สมฺมา ฐปิยติ, อปฺปนาจิตฺตํ วิย โหติฯ **อชฺฌุเปกฺขิตา โหตี**ติ สหชาตอชฺฌุเปกฺขนาย อชฺฌุเปกฺขิตา โหติฯ

เอวํ จุทฺทสวิเธน กายปริคฺคาหกสฺส ภิกฺขุโน ตสฺมิํ กาเย สติ สติสโมฺพชฺฌโงฺค, ตาย สติยา สมฺปยุตฺตญาณํ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, ตํสมฺปยุตฺตเมว กายิกเจตสิกวีริยํ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปีติปสฺสทฺธิจิเตฺตกคฺคตา ปีติปสฺสทฺธิสมาธิสโมฺพชฺฌงฺคา, อิเมสํ ฉนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อ

โนสกฺกนอนติวตฺตนสงฺขาโต มชฺฌตฺตาการโร อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺคฯ ยเถว หิ สมปฺปวเตฺต สุ อเสฺสสุ สารถิโน ‘‘อยํ โอลียตี’’ติ ตุทนํ วา, ‘‘อยํ อติธาวตี’’ติ อากฑฺฒนํ วา นตฺถิ, เกวลํ เอวํ ปสฺสมานสฺส ฐิตาการโรว โหติ, เอวเมว อิเมสํ ฉนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อโนสกฺกนอนติวตฺตน สงฺขาโต มชฺฌตฺตาการโร อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค นาม โหติฯ เอตฺตาวตา กึ กถิตํ? เอกจิตฺตกฺขณิกา นานาสรสลกฺขณา วิปสฺสนาโพชฺฌงฺคา นาม กถิตาฯ

วิเวกนิสฺสิตนฺติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ เอตฺถ ปน โสฬสกฺขตฺตุกา อานาปานสฺสติ มิสฺสกา กถิตา, อานาปานมูลกา สติปฏฺฐานา ปุพฺพภาคา , เตสํ มูลภูตา อานาปานสฺสติ ปุพฺพภาคาฯ โพชฺฌงฺคมูลกา สติปฏฺฐานา ปุพฺพภาคา, เตปิ โพชฺฌงฺคา ปุพฺพภาคาวฯ วิชฺชาวิมุตฺติปูรกา ปน โพชฺฌงฺคา นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรา, วิชฺชาวิมุตฺติโย อริยผลสมฺปยุตฺตาฯ วิชฺชา วา จตฺตฺถมคฺคสมฺปยุตฺตา, วิมุตฺติ ผลสมฺปยุตฺตาติฯ จตุตฺถปญฺจมฉฏฺฐานิปิ อิมินาว สมานปริเจฺฉทานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

อานาปานสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๑. โสตาปตฺติสํยุตฺตํ

๑. เวฬุทฺวารวโคฺค

๑. จกฺกวตฺติราชสุตฺตวณฺณนา

๙๙๗. โสตาปตฺติสํยุตฺตสฺส ปฐเม **กิญฺจาปี**ติ อนุคฺคหครหเณสุ นิปาโตฯ จตุนฺนญฺหิ มหาทีปานํ อิสฺสริยาธิปจฺจํ รชฺชํ อนุคฺคณฺหโนฺต จตุนฺนญฺจ อปายานํ อปฺปหีนภาวํ ครหโนฺต สตฺถา ‘‘กิญฺจาปิ, ภิกฺขเว, ราชา จกฺกวตฺตี’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จตุนฺนํ ทีปาน**นฺติ ทฺวิสหสฺส ทีปปริวารานํ จตุนฺนํ มหาทีปานํฯ **อิสฺสริยาธิปจฺจ**นฺติ อิสฺสรภาโว อิสฺสริยํ, อธิปติภาโว อาธิปจฺจํ, อิสฺสริยํ อาธิปจฺจํ เอตสฺมิํ รเชฺช, น เฉทนเภทนนฺติ อิสฺสริยาธิปจฺจํฯ **กาเรตฺวา**ติ เอวรูปํ รชฺชํ ปวตฺตาเปตฺวาฯ **กิญฺจาปิ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก**ติ เอตฺถ อนุคฺคหปสํสาสุ นิปาโตฯ ปิณฺฑิยาโลเปน หิ ยาปนํ อนุคฺคหโนฺต จตุนฺนญฺจ อปายานํ ปหีนภาวํ ปสํสโนฺต สตฺถา ‘‘กิญฺจาปิ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นนฺตกานี**ติ อนนฺตกานิฯ เตรสหโตฺถปิ หิ วตฺถสาฎโก ทสเจฺฉนโต ปฎฺฐาย นนฺตกเนฺตว สงฺขํ คจฺฉติฯ

อเวจฺจปฺปสาเทนาติ อจลปฺปสาเทนฯ โส ปนายํ ปสาโท กิํ เอโก, อเนโกติ? เอโกว, โส มเคฺคน อาคตปฺปสาโทฯ เยสุ ปน วตฺถูสุ อปุพฺพํ อจริมํ รุหติ, เตสํ วเสน ‘‘พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทนา’’ติอาทินา นเยน ติธา วุโตฺตฯ ยสฺมา จ เอโก, ตสฺมาว นินฺนานากรโณ โหติฯ อริยสาวกสฺส หิ พุเทฺธเยว ปสาโท จ เปมญฺจ คารวญฺจ มหนฺตํ, น ธเมฺม วา สเงฺฆ วา, ธเมฺมเยว วา มหนฺตํ , น พุเทฺธ วา สเงฺฆ วา, สเงฺฆเยว วา มหนฺตํ, น พุเทฺธ วา ธเมฺม วาติ เอตํ นตฺถิฯ **อิติปิ โส ภควา**ติอาทีนิ วิสุทฺธิมเคฺค วิตฺถาริตาเนวฯ

อริยกเนฺตหีติ อริยานํ กเนฺตหิ ปิเยหิ มนาเปหิฯ ปญฺจ หิ สีลานิ ภวนฺตรคตาปิ อริยา น โกเปนฺติ, เอวํ เตสํ ปิยานิฯ ตานิ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **อขเณฺฑหี**ติอาทิ สทิสวเสน วุตฺตํฯ มุขวฎฺฎิยญฺหิ ฉิเนฺนกเทสา ปาติ ขณฺฑาติ วุจฺจติ, มเชฺฌ ภินฺนา ฉิทฺทาติ, เอกสฺมิํ ปเทเส วิสภาควณฺณา คาวี สพลาติ, นานาพินฺทุจิตฺตา กมฺมาสาติ, เอวเมว ปฎิปาฎิยา อาทิมฺหิ วา อเนฺต วา ภินฺนํ สีลํ ขณฺฑํ นาม, มเชฺฌ ภินฺนํ ฉิทฺทํ, ยตฺถ กตฺถจิ ทฺวินฺนํ วา ติณฺณํ วา ปฎิปาฎิยา ภินฺนตฺตา สพลํ, เอกนฺตรํ ภินฺนํ กมฺมาสํฯ เตสํ โทสานํ อภาเวน อขณฺฑาทิตา เวทิตพฺพาฯ **ภุชิเสฺสหี**ติ ภุชิสฺสภาวกเรหิฯ **วิญฺญุปฺปสเตฺถหี**ติ พุทฺธาทีหิ วิญฺญูหิ ปสํสิเตหิฯ **อปรามเฎฺฐหี**ติ ‘‘อิทํ นาม ตยา กตํ, อิทํ วีติกฺกนฺต’’นฺติ เอวํ ปรามสิตุํ อสกฺกุเณเยฺยหิฯ **สมาธิสํวตฺตนิเกหี**ติ อปฺปนาสมาธิํ อุปจารสมาธิํ วา สํวเตฺตตุํ สมเตฺถหิฯ

๒. พฺรหฺมจริโยคธสุตฺตวณฺณนา

๙๙๘. ทุติเย **เยสํ สทฺธา**ติ ปเทน พุเทฺธ ปสาโท คหิโตฯ **สีล**นฺติ ปเทน อริยกนฺตานิ สีลานิ คหิตานิฯ **ปสาโท**ติ ปเทน สเงฺฆ ปสาโท คหิโตฯ **ธมฺมทสฺสน**นฺติ ปเทน ธเมฺม ปสาโท คหิโตติ เอวํ จตฺตาริ โสตาปตฺติยงฺคานิ วุตฺตานิฯ **กาเลน ปเจฺจนฺตี**ติ กาเลน ปาปุณนฺติฯ **พฺรหฺมจริโยคธํ สุข**นฺติ พฺรหฺมจริยํ โอคาหิตฺวา ฐิตํ อุปริมคฺคตฺตยสมฺปยุตฺตํ สุขํฯ โย ปเนส คาถาย อาคโต ปสาโท, โส กตรปสาโท โหตีติฯ ติปิฎกจูฬาภยเตฺถโร ตาว ‘‘มคฺคปสาโท’’ติ อาห, ติปิฎกจูฬนาคเตฺถโร ‘‘อาคตมคฺคสฺส ปจฺจเวกฺขณปฺปสาโท’’ติฯ อุโภปิ เถรา ปณฺฑิตา พหุสฺสุตา, อุภินฺนํ สุภาสิตํฯ มิสฺสกปฺปสาโท เอโสติฯ

๓. ทีฆาวุอุปาสกสุตฺตวณฺณนา

๙๙๙. ตติเย **ตสฺมา**ติ ยสฺมา จตูสุ โสตาปตฺติยงฺเคสุ สนฺทิสฺสสิ, ตสฺมาฯ **วิชฺชาภาคิเย**ติ วิชฺชาโกฏฺฐาสิเกฯ **สพฺพสงฺขาเรสู**ติ สเพฺพสุ เตภูมกสงฺขาเรสุฯ เอวมสฺส อุปริ ติณฺณํ มคฺคานํ วิปสฺสนา กถิตาฯ **วิฆาต**นฺติ ทุกฺขํฯ

๔-๕. ปฐมสาริปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๐๐-๑๐๐๑. จตุตฺถ อุตฺตานเมวฯ ปญฺจเม **โสตาปตฺติยงฺค**นฺติ โสตาปตฺติยา ปุพฺพภาคปฏิลาภงฺคํฯ พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาทาทโย ปน ปฏิลทฺธคุณา โสตาปนฺนสฺส องฺคา นาม, เตปิ ปน โสตาปตฺติยงฺคนฺติ อาคตาฯ ตตฺรายํ ทฺวินฺนมฺปิ วจนโตฺถ – สปฺปุริเส เสวโนฺต ภชโนฺต ปยิรุปาสโนฺต ธมฺมํ สุณโนฺต โยนิโส มนสิกโรโนฺต ธมฺมานุธมฺมํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ ปฏิปชฺชโนฺต โสตาปตฺตึ ปฏิลภตีติ สปฺปุริสสํเสวาทโย โสตาปตฺติอตฺถาย องฺคนฺติ โสตาปตฺติยงฺคํ นาม, อิตเร ปฐมมคฺคสงฺขาตาย โสตาปตฺติยา องฺคนฺติปิ โสตาปตฺติยงฺคํ, ปฏิวิทฺธโสตาปตฺติมคฺคสฺส โสตาปตฺติมโคฺค องฺคนฺติปิ โสตาปตฺติยงฺคํฯ

๖. ถปติสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐๒. ฉฏฺฐ **สาธุเก ปฏิวสนฺตี**ติ สาธุกนามเก อตฺตโน โภคคามเก วสนฺติฯ เตสุ อิสิทโตฺต สกทาคามี, ปุราโณ โสตาปโนฺน สทารสนฺตุโฏฺฐฯ **มเคฺค ปุริสํ ฐเปสุ**นฺติ เตสํ กิร คามทฺวาเรน ภควโต คมนมโคฺคฯ ตสฺมา ‘‘ภควา กาเล วา อกาเล วา อมฺหากํ สุตฺตานํ วา ปมตฺตานํ วา คเจฺฉยฺย, อถ ปสฺสิตุํ น ลเภยฺยามา’’ติ มคฺคมเชฺฌ ปุริสํ ฐเปสุํฯ

อนุพนฺธิํสูติ น ทูรโตว ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธิํสุ, ภควา ปน สกฏมคฺคสฺส มเชฺฌ ชงฺฆมเคฺคน อคมาสิ, อิตเร อุโภสุ ปเสฺสสุ อนุคจฺฉนฺตา อคมํสุฯ **มคฺคา โอกฺกมฺมา**ติ พุทฺธานญฺหิ เกนจิ สทฺธิํ คจฺฉนฺตานํเยว ปฏิสนฺถารํ กาตุํ วฏฺฏติ เกนจิ สทฺธิํ ฐิตกานํ , เกนจิ สทฺธิํ ทิวสภาคํ นิสินฺนานํฯ ตสฺมา ภควา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเมหิ เม สทฺธิํ คจฺฉนฺตสฺส ปฏิสนฺถารํ กาตุํ อยุตฺตํ, ฐิตเกนปิ กาตุํ น ยุตฺตํ, อิเม หิ มยฺหํ สาสเน สามิโน อาคตผลาฯ อิเมหิ สทฺธิํ นิสีทิตฺวาว ทิวสภาคํ ปฏิสนฺถารํ กริสฺสามี’’ติ มคฺคา โอกฺกมฺม เยน อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ เตนุปสงฺกมิฯ

ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทีติ เต กิร ฉตฺตุปาหนํ กตฺตรทณฺฑํ ปาทพฺภญฺชนเตลาทีนิ เจว อฏฺฐวิธญฺจ ปานกํ สรภปาทปลฺลงฺกญฺจ คาหาเปตฺวา อคมํสุ, อาภตํ ปลฺลงฺกมฺปิ ปญฺญาเปตฺวา อทํสุ , สตฺถา ตสฺมิํ นิสีทิฯ **เอกมนฺตํ นิสีทิํสู**ติ เสสานิ ฉตฺตุปาหนาทีนิ ภิกฺขุสงฺฆสฺส เทถาติ วตฺวา สยมฺปิ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุฯ

สาวตฺถิยา โกสเลสุ จาริกํ ปกฺกมิสฺสตีติอาทิ สพฺพํ มชฺฌิมปเทสวเสนว วุตฺตํฯ กสฺมา? นิยตตฺตาฯ ภควโต หิ จาริกาจรณมฺปิ อรุณุฏฺฐาปนมฺปิ นิยตํ, มชฺฌิมปเทเสเยว จาริกํ จรติ, มชฺฌิมเทเส อรุณํ อุฏฺฐเปตีติ นิยตตฺตา มชฺฌิมเทสวเสน วุตฺตํฯ **อาสเนฺน โน ภควา ภวิสฺสตี**ติ เอตฺถ น เกวลํ อาสนฺนตฺตาเยว เตสํ โสมนสฺสํ โหติ, อถ โข ‘‘อิทานิ ทานํ ทาตุํ คนฺธมาลาทีหิ ปูชํ กาตุํ ธมฺมํ โสตุํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ ลภิสฺสามา’’ติ เตสํ โสมนสฺสํ โหติฯ

ตสฺมาติห ถปตโย สมฺพาโธ ฆราวาโสติ ถปตโย ยสฺมา ตุมฺหากํ มยิ ทูรีภูเต อนปฺปกํ โทมนสฺสํ, อาสเนฺน อนปฺปกํ โสมนสฺสํ โหติ, ตสฺมาปิ เวทิตพฺพเมตํ ‘‘สมฺพาโธ ฆรา

วาโส’’ติฯ ฆราวาสสฺส หิ โทเสน ตุมฺหากํ เอวํ โหติฯ สเจ ปน ฆราวาสํ ปหาย ปพฺพชิตา, อถ เอวํ โว มยา สทฺธึเยว คจฺฉนฺตานญฺจ อาคจฺฉนฺตานญฺจ ตํ น ภเวยฺยาติ อิมมตฺถํ ทีเปนฺโต เอวมาหฯ ตตฺถ สกิญฺจนสปลิโพธเฏฺฐน สมฺพาธตา เวทิตพฺพาฯ มหาวาเส วสนฺตสฺสปิ หิ สกิญฺจนสปลิโพธเฏฺฐน ฆราวาโส สมฺพาโธวฯ **รชาปโถ**ติ ราคโทสโมหรชานํ อาปโถ, อาคมนฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชา**ติ ปพฺพชฺชา ปน อกิญฺจนอปลิโพธเฏฺฐน อโพฺภกาโสฯ จตุรตนิเกปิ หิ คเพฺภ ทฺวินฺนํ ภิกฺขูนํ ปลฺลเงฺกน ปลฺลงฺกํ ฆเฏฺตวา นิสินฺนานมฺปิ อกิญฺจนอปลิโพธเฏฺฐน ปพฺพชฺชา อโพฺภกาโส นาม โหติฯ **อลญฺจ ปน โว ถปตโย อปฺปมาทายา**ติ เอวํ สมฺพาเธ ฆราวาเส วสนฺตานํ ตุมฺหากํ อปฺปมาทเมว กาตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

เอกํ ปุรโต เอกํ ปจฺฉโต นิสีทาเปมาติ เต กิร เทฺวปิ ชนา สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิเตสุ ทฺวีสุ นาเคสุ ตา อิตฺถิโย เอวํ นิสีทาเปตฺวา รโญฺญ นาคํ มเชฺฌ กตฺวา อุโภสุ ปเสฺสสุ คจฺฉนฺติ, ตสฺมา เอวมาหํสุฯ **นาโคปิ รกฺขิตโพฺพ**ติ ยถา กิญฺจิ วิเสวิตํ น กโรติ, เอวํ รกฺขิตโพฺพ โหติฯ **ตาปิ ภคินิโย**ติ ยถา ปมาทํ นาปชฺชนฺติ, เอวํ รกฺขิตพฺพา โหนฺติฯ **อตฺตาปี**ติ สิตหสิตกถิตวิเปกฺขิตาทีนิ อกโรเนฺตหิ อตฺตาปิ รกฺขิตโพฺพ โหติฯ (เตหิ ตถา กโรเนฺตหิ น อตฺตาปิ รกฺขิตโพฺพ โหติ)ฯ ตถา กโรโนฺต หิ ‘‘สามิทุโพฺภ เอโส’’ติ นิคฺคเหตโพฺพ โหติฯ **ตสฺมาติห ถปตโย**ติ ยสฺมา ตุเมฺห ราชา นิจฺจํ ราชภณฺฑํ ปฏิจฺฉาเปติ, ตสฺมาปิ สมฺพาโธ ฆราวาโส รชาปโถฯ ยสฺมา ปน ปํสุกูลิกภิกฺขุํ เอวํ ปฏิจฺฉาเปโนฺต นตฺถิ, ตสฺมา อโพฺภกาโส ปพฺพชฺชาฯ เอวํ สพฺพตฺถาปิ อลญฺจ ปน โว ถปตโย อปฺปมาทาย อปฺปมาทเมว กโรถาติ ทเสฺสติฯ

มุตฺตจาโคติ วิสฺสฏฺฐจาโคฯ **ปยตปาณี**ติ อาคตาคตานํ ทานตฺถาย โธตหโตฺถฯ **โวสฺสคฺครโต**ติ โวสฺสคฺคสงฺขาเต จาเค รโตฯ **ยาจโยโค**ติ ยาจิตพฺพกยุโตฺตฯ **ทานสํวิภาครโต**ติ ทาเนน เจว อปฺปมตฺตกมฺปิ กิญฺจิ ลทฺธา ตโตปิ สํวิภาเค รโตฯ **อปฺปฏิวิภตฺต**นฺติ ‘‘อิทํ อมฺหากํ ภวิสฺสติ, อิทํ ภิกฺขูน’’นฺติ เอวํ อกตวิภาคํ, สพฺพํ ทาตพฺพเมว หุตฺวา ฐิตนฺติ อโตฺถฯ

๗. เวฬุทฺวาเรยฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐๓. สตฺตเม **เวฬุทฺวาร**นฺติ คามทฺวาเร ปเวณิอาคตสฺส เวฬุคจฺฉสฺส อตฺถิตาย เอวํ ลทฺธนาโม คาโมฯ **อตฺตุปนายิก**นฺติ อตฺตนิ อุปเนตพฺพํฯ **สมฺผภาเสนา**ติ อมนฺตภาเสนฯ **สมฺผปฺปลาปภาเสนา**ติ สมฺผปฺปลาปสมฺภาเสน นิรตฺถเกน อญฺญาณวจเนนาติ อโตฺถฯ

๘-๙. ปฐมคิญฺชกาวสถสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๐๔-๕. อฏฺฐเม **ญาติเก**ติ เอกํ ตฬากํ นิสฺสาย ทฺวินฺนํ จูฬปิติมหาปิติปุตฺตานํ เทฺว คามา, เตสุ เอกสฺมิํ คามเกฯ **คิญฺชกาวสเถ**ติ อิฏฺฐกามเย อาวสเถฯ **โอรมฺภาคิยาน**นฺติ เหฏฺฐาภาคิยานํ, กามภเวเยว ปฏิสนฺธิคฺคาหาปกานนฺติ อโตฺถฯ โอรนฺติ ลทฺธนาเมหิ วา ตีหิ มเคฺคหิ ปหาตพฺพานีติปิ โอรมฺภาคิยานิฯ ตตฺถ กามจฺฉนฺทพฺยาปาโทติ อิมานิ เทฺว สมาปตฺติยา วา อวิกฺขมฺภิตานิ มเคฺคน วา อสมุจฺฉินฺนานิ นิพฺพตฺติวเสน อุทฺธํ ภาคํ รูปภวํ อรูปภวํ วา คนฺตุํ น เทนฺติฯ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนิ ตีณิ ตตฺถ นิพฺพตฺตมฺปิ อาเนตฺวา ปุน อิเธว นิพฺพตฺตาเปนฺตีติ สพฺพานิปิ โอรมฺภาคิยาเนวฯ **อนาวตฺติธโมฺม**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อนาคมนสภาโวฯ

ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตาติ เอตฺถ กทาจิ อุปฺปตฺติยา จ ปริยุฏฺฐานมนฺทตาย จาติ เทฺวธาปิ ตนุภาโว เวทิตโพฺพฯ สกทาคามิสฺส หิ ปุถุชฺชนานํ วิย อภิณฺหํ ราคาทโย น อุปฺปชฺชนฺติ, กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชนฺติฯ อุปฺปชฺชมานา จ น ปุถุชฺชนานํ วิย พหลพหลา อุปฺปชฺชนฺติ,

มกฺขิปตฺตํ วิย ตนุกา อุปฺปชฺชนฺติฯ ทีฆภาณกติปิฏกมหาสีวเตฺถโร ปนาห – ‘‘ยสฺมา สกทาคามิสฺส ปุตฺตธีตโร โหนฺติ, โอโรธา จ โหนฺติ, ตสฺมา พหลา กิเลสาฯ อิทํ ปน ภวตนุกวเสน กถิต’’นฺติฯ ตํ อฏฺฐกถายํ ‘‘โสตาปนฺนสฺส สตฺต ภเว ฐเปตฺวา อฏฺฐเม ภเว ภวตนุกํ นตฺถิ, สกทาคามิสฺส เทฺว ภเว ฐเปตฺวา ปญฺจสุ ภเวสุ ภวตนุกํ นตฺถิ, อนาคามิสฺส รูปารูปภวํ ฐเปตฺวา กามภเว ภวตนุกํ นตฺถิ, ขีณาสวสฺส กิสฺมิญฺจิ ภเว ภวตนุกํ นตฺถี’’ติ วุตฺตตฺตา ปฏิกฺขิตฺตํ โหติฯ

อิมํ โลกนฺติ อิมํ กามาวจรโลกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – สเจ หิ มนุเสฺสสุ สกทาคามิผลํ ปโตฺต เทเวสุ นิพฺพตฺติตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ อสโกฺกโนฺต ปน อวสฺสํ มนุสฺสโลกํ อาคนฺตฺวา สจฺฉิกโรติฯ เทเวสุ สกทาคามิผลํ ปโตฺตปิ สเจ มนุเสฺสสุ นิพฺพตฺติตฺวา อรหตฺตํ สจฺฉิกโรติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ อสโกฺกโนฺต ปน อวสฺสํ เทวโลกํ คนฺตฺวา สจฺฉิกโรตีติฯ

วินิปตนํ วินิปาโต, นาสฺส วินิปาโต ธโมฺมติ **อวินิปาตธโมฺม,** จตูสุ อปาเยสุ อวินิปาตนสภาโวติ อโตฺถฯ **นิยโต**ติ ธมฺมนิยาเมน นิยโตฯ **สโมฺพธิปรายโณ**ติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา สโมฺพธิ ปรํ อยนํ อสฺส คติ ปฏิสรณํ อวสฺสํ ปตฺตพฺพาติ สโมฺพธิปรายโณฯ **วิเหสาเวสา**ติ เตสํ เตสํ ญาณคตึ ญาณูปปตฺตึ ญาณาภิสมฺปรายํ โอโลเกนฺตสฺส กายกิลมโถว เอส, อานนฺท, ตถาคตสฺสาติ ทีเปติฯ จิตฺตวิเหสา ปน พุทฺธานํ นตฺถิฯ

ธมฺมาทาสนฺติ ธมฺมมยํ อาทาสํฯ **เยนา**ติ เยน ธมฺมาทาเสน สมนฺนาคโตฯ **ขีณาปายทุคฺคติวินิปาโต**ติ อิทํ นิรยาทีนํเยว เววจนวเสเนว วุตฺตํฯ นิรยาทโย หิ วฑฺฒิสงฺขาตโต อยโต อเปตตฺตา **อปาโย,** ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติฯ **ทุคฺคติ,** ทุกฺกฏการิโน เอตฺถ วิวสา นิปตนฺตีติ **วินิปาโต**ฯ นวมํ อุตฺตานเมวฯ

๑๐. ตติยคิญฺชกาวสถสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐๖. ทสเม **ปโรปญฺญาสา**ติ อติเรกปญฺญาสฯ **สาธิกนวุตี**ติ อติเรกนวุติฯ **ฉาติเรกานี**ติ ฉหิ อธิกานิฯ โส กิร คาโม กิญฺจาปิ นาติมหา อโหสิ, อริยสาวกา ปเนตฺถ พหูฯ ตตฺถ ตตฺถ อหิวาตโรเคน เอกปฺปหาเรเนว จตุวีสติ ปาณสตสหสฺสานิ กาลมกํสุ, เตสุ อริยสาวกา เอตฺตกา นาม อเหสุํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

เวฬุทฺวารวโคฺค ปฐโมฯ

๒. ราชการามวโคฺค

๑. สหสฺสภิกฺขุนิสงฺฆสุตฺตวณฺณนา

๑๐๐๗. ทุติยสฺส ปฐเม **ราชการาเม**ติ รญฺญา การิตตฺตา เอวํ ลทฺธนาเม อาราเม, ตํ รญฺญา ปเสนทิโกสเลน กตํฯ ปฐมโพธิยํ กิร ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตํ สตฺถารํ ทิสฺวา ติตฺถิยา จินฺตยึสุ – ‘‘สมโณ โคตโม ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺต, น โข ปเนส อญฺญํ กิญฺจิ สีลํ วา สมาธึ วา นิสฺสาย เอวํ ลาภคฺคยสคฺคปฺปโตฺตฯ ภูมิสีสํ ปน เตน คหิตํ, สเจ มยมฺปิ เชตวนสมีเป อารามํ การาเปตุํ สกฺกุเณยฺยาม, ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตา ภเวยฺยามา’’ติฯ เต อตฺตโน อตฺตโน อุปฏฺฐาเก สมาทเปตฺวา สตสหสฺสมเตฺต กหาปเณ ลภิตฺวา เต อาทาย รโญฺญ สนฺติกํ อคมํสุฯ ราชา ‘‘กึ เอต’’นฺติ? ปุจฺฉิฯ มยํ เชตวนสมีเป ติตฺถิยารามํ กโรม, สเจ สมโณ โคตโม วา สมณสฺส โค

ตมสฺส สาวกา วา อาคนฺตฺวา วาเรสฺสนฺติ, วาเรตุํ มา อทตฺถาติ ลญฺชํ อทํสุฯ ราชา ลญฺชํ ค เหตฺวา ‘‘คจฺฉถ กาเรถา’’ติ อาหฯ

เต คนฺตฺวา, อตฺตโน อุปฏฺฐาเกหิ ทพฺพสมฺภาเร อาหราเปตฺวา, ถมฺภุสฺสาปนาทีนิ กโรนฺ ตา, อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทา เอกโกลาหลํ อกํสุฯ สตฺถา คนฺธกุฏิโต นิกฺขมฺม ปมุเข ฐตฺวา ‘‘เก ปน เต, อานนฺท, อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทา เกวฏฺฏา มเญฺญ มจฺฉวิโลเป’’ติ?, ปุจฺฉิฯ ติตฺถิ ยา, ภเนฺต , เชตวนสมีเป ติตฺถิยารามํ กโรนฺตีติฯ อานนฺท, อิเม สาสเนน ปฏิวิรุทฺธา ภิกฺขุ สงฺฆสฺส อผาสุวิหารํ กริสฺสนฺติ, รโญฺญ อาโรเจตฺวา วาราเปหีติฯ

เถโร ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธึ คนฺตฺวา ราชทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ รโญฺญ ‘‘เถรา, เทว, อาคตา’’ติ นิ เวทยิํสุฯ ราชา ลญฺชสฺส คหิตตฺตา น นิกฺขมิฯ เถรา คนฺตฺวา สตฺถุ อาโรจยิํสุฯ สตฺถา สาริปุตฺต โมคฺคลฺลาเน เปเสสิฯ ราชา เตสมฺปิ ทสฺสนํ น อทาสิฯ เต อาคนฺตฺวา สตฺถุ อาโรจยิํสุ ‘‘น, ภเนฺต, ราชา นิกฺขโนฺต’’ติฯ สตฺถา ตงฺขณํเยว พฺยากาสิ – ‘‘อตฺตโน รเชฺช ฐตฺวา กาลํ กาตุํ น ลภิสฺสตี’’ติฯ

ทุติยทิวเส จ สามํเยว ภิกฺขุสงฺฆปริวาโร คนฺตฺวา ราชทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ ราชา ‘‘สตฺถา อาคโต’’ติ สุตฺวา นิกฺขมิตฺวา, นิเวสนํ ปเวเสตฺวา, สารปลฺลเงฺก นิสีทาเปตฺวา, ยาคุขชฺชกํ อ ทาสิฯ สตฺถา ปริภุตฺตยาคุขาทนีโย ‘‘ยาว ภตฺตํ นิฏฺฐาติ, ตาว สตฺถุ สนฺติเก นิสีทิสฺสามี’’ติ อา คนฺตฺวา นิสินฺนํ ราชานํ ‘‘ตยา, มหาราช, อิทํ นาม กต’’นฺติ อวตฺวา, ‘‘การเณเนว นํ สญฺญาเปสฺสามี’’ติ อิทํ อตีตการณํ อาหริ – มหาราช, ปพฺพชิเต นาม อญฺญมญฺญํ ยุชฺฌา เปตุํ น วฏฺฏติฯ อตีเตปิ อิสโย อญฺญมญฺญํ ยุชฺฌาเปตฺวา สห รเฏฺฐน ราชา สมุทฺทํ ปวิโฏฺฐติฯ กทา ภควาติ?

อตีเต, มหาราช, ภรุรเฏฺฐ ภรุราชา นาม รชฺชํ กาเรติฯ ปญฺจสตา ปญฺจสตา เทฺว อิสิคณา ปพฺพตปาทโต โลณมฺพิลเสวนตฺถาย ภรุนครํ คนฺตฺวา นครสฺส อวิทูเร เทฺว รุกฺขา อตฺถิ, ปฐมํ อาคโต อิสิคโณ เอกสฺส รุกฺขสฺส มูเล นิสีทิ, ปจฺฉาคโตปิ เอกสฺสาติฯ เต ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา ปพฺพตปาทํ เอว อคมํสุฯ เต ปุน อาคจฺฉนฺตาปิ อตฺตโน รุกฺขมูเลเยว นิสีทนฺติฯ อทฺธาเน คจฺฉเนฺต เอโก รุโกฺข สุกฺขิ, ตสฺมิํ สุเกฺข อาคตา ตาปสา ‘‘อยํ รุโกฺข มหา, อมฺหากมฺปิ เตสมฺปิ ปโหสฺสตี’’ติ อิตเรสํ รุกฺขมูลสฺส เอกปเทเส นิสีทิํสุฯ เต ปจฺฉา อาคจฺฉนฺตา รุกฺขมูลํ อปวิสิตฺ วา พหิ ฐิตาว ‘‘กสฺมา ตุเมฺห เอตฺถ นิสีทถา’’ติ อาหํสุฯ อาจริยา อมฺหากํ รุโกฺข สุโกฺข, อยํ รุ โกฺข มหา, ตุเมฺหปิ ปวิสถ, ตุมฺหากมฺปิ อมฺหากมฺปิ ปโหสฺสตีติฯ เต ‘‘น มยํ ปวิสาม, นิกฺขมถ ตุเมฺห’’ติ กถํ วเฑฺฒตฺวา ‘‘น ตุเมฺห อตฺตโนว มเนน นิกฺขมิสฺสถา’’ติ หตฺถาทีสุ คเหตฺวา นิกฺกฑฺฒิํสุฯ เต ‘‘โหตุ สิกฺขาเปสฺสาม เน’’ติ อิทฺธิยา โสวณฺณมยานิ เทฺว จกฺกานิ รชตมยญฺจ อกฺขํ มาเปตฺวา ปวเฏฺฏนฺตา ราชทฺวารํ อคมิํสุฯ รโญฺญ ‘‘เอวรูปํ, เทว, ตาปสา ปณฺณาการํ ค เหตฺวา ฐิตา’’ติ นิเวทยิํสุฯ ราชา ตุโฏฺฐ ‘‘ปโกฺกสถา’’ติ เต ปโกฺกสาเปตฺวา ‘‘มหากมฺมํ ตุ เมฺหหิ กตํ, อตฺถิ โว กิญฺจิ มยา กตฺตพฺพ’’นฺติ อาหฯ อาม, มหาราช, อมฺหากํ นิสินฺนฏฺฐานํ เอ กรุกฺขมูลํ อตฺถิ, ตํ อเญฺญหิ อิสีหิ คหิตํ, ตํ โน ทาเปหีติฯ ราชา ปุริเส เปเสตฺวา ตาปเส นิกฺกฑฺฒาเปสิฯ

เต พหิ ฐิตา ‘‘กิํ นุ โข ทตฺวา ลภิํสู’’ติ โอโลกยมานา ‘‘อิทํ นามา’’ติ ทิสฺวา ‘‘มยมฺปิ ลญฺชํ ทตฺวา ปุน คณฺหิสฺสามา’’ติ อิทฺธิยา โสวณฺณมยํ รถปญฺชรํ มาเปตฺวา อาทาย อคมํสุฯ ราชา ทิสฺวา ตุโฏฺฐ – ‘‘กิํ, ภเนฺต, กาตพฺพ’’นฺติ?, อาหฯ มหาราช อมฺหากํ รุกฺขมูเล อโญฺญ อิสิคโณ นิสิโนฺน, ตํ โน รุกฺขมูลํ ทาเปหีติฯ ราชา ปุริเส เปเสตฺวา เต นิกฺกฑฺฒาเปสิฯ ตาปสา

อญฺญมญฺญํ กลหํ กตฺวา, ‘‘อนนุจฺฉวิกํ อเมฺหหิ กต’’นฺติ วิปฺปฏิสาริโน หุตฺวา ปพฺพตปาทเมว อคมํสุฯ ตโต เทวตา ‘‘อยํ ราชา ทฺวินฺนํ อิสิคณานํ หตฺถโต ลญฺชํ คเหตฺวา อญฺญมญฺญํ กลหํ การาเปสี’’ติ กุชฺฌิตฺวา มหาสมุทฺทํ อุพฺพเฏฺฏตฺวา ตสฺส รโญฺญ วิชิตํ โยชนสหสฺสมตฺตฏฺฐานํ สมุทฺทเมว อกํสูติฯ

> ‘‘อิสีนมนฺตรํ กตฺวา, ภรุราชาติ เม สุตํ;
> อุจฺฉิโนฺน สห รเฏฺฐหิ, ส ราชา วิภวงฺคโต’’ติฯ (ชา. ๑.๒.๑๒๕) –

เอวํ ภควตา อิมสฺมิํ อตีเต ทสฺสิเต ยสฺมา พุทฺธานํ นาม กถา โอกปฺปนิยา โหติ, ‘‘ตสฺมา ราชา อตฺตโน กิริยํ สลฺลเกฺขตฺวา อนุปธาเรตฺวา มยา อกตฺตพฺพํ กมฺมํ กต’’นฺติ ‘‘คจฺฉถ, ภเณ, ติตฺถิเย นิกฺกฑฺฒถา’’ติ นิกฺกฑฺฒาเปตฺวา จินฺเตสิ – ‘‘มยา การิโต วิหาโร นาม นตฺถิ, ตสฺมิํเยว ฐาเน วิหารํ กาเรสฺสามี’’ติ เตสํ ทพฺพสมฺภาเรปิ อทตฺวา วิหารํ กาเรสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ

๒-๓. พฺราหฺมณสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๐๘-๙. ทุติเย **อุทยคามินินฺติ** อตฺตโน สมเย วฑฺฒิคามินิํฯ **มรณํ อาคเมยฺยาสีติ** มรณํ อิเจฺฉยฺยาสิ, ปเตฺถยฺยาสิ วาฯ ตติยํ อุตฺตานเมวฯ

๔. ทุคฺคติภยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๐. จตุเตฺถ **สพฺพทุคฺคติภยํ สมติกฺกโนฺตติ** มนุสฺสโทภคฺคํ ปฏิกฺขิตฺตํฯ

๕. ทุคฺคติวินิปาตภยสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๑. ปญฺจเม **สพฺพทุคฺคติวินิปาตภยํ สมติกฺกโนฺตติ** มนุสฺสโทภเคฺคน สทฺธิํ จตฺตาโร อปายา ปฏิกฺขิตฺตาฯ

๖. ปฐมมิตฺตามจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๒. ฉเฏฺฐ **มิตฺตาติ** อญฺญมญฺญสฺส เคเห อามิสปริโภควเสน โวหารมิตฺตาฯ **อมจฺจาติ** อามนฺตนปฏิมนฺตนอิริยาปถาทีสุ เอกโต ปวตฺตกิจฺจาฯ **ญาตีติ** สสฺสุสสุรปกฺขิกาฯ **สาโลหิตาติ** สมานโลหิตา ภาติภคินิมาตุลาทโยฯ

๗. ทุติยมิตฺตามจฺจสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๓. สตฺตเม **อญฺญถตฺตํ** นาม ปสาทญฺญถตฺตํ ภาวญฺญถตฺตํ คติอญฺญถตฺตํ ลกฺขณญฺญถตฺตํ วิปริณามญฺญถตฺตนฺติ อเนกวิธํฯ ตตฺถ มหาภูเตสุ ภาวญฺญถตฺตํ อธิเปฺปตํฯ สุวณฺณาทิภาเวน หิ ฆนสณฺฐิตาย ปถวิธาตุยา วิลียิตฺวา อุทกภาวํ อาปชฺชมานาย ปุริมภาโว วิคจฺฉติ, ภาวญฺญถตฺตํ ปญฺญายติฯ ลกฺขณํ ปน น วิคจฺฉติ, กกฺขฬลกฺขณาว โหติฯ อุจฺฉุรสาทิภาเวน จ ยูสาการสณฺฐิตาย อาโปธาตุยา สุสฺสิตฺวา ฆนปถวิภาวํ อาปชฺชมานาย ปุริมภาโว วิคจฺฉติ, ภาวญฺญถตฺตํ ปญฺญายติฯ ลกฺขณํ ปน น วิคจฺฉติ, อาพนฺธนลกฺขณาว โหติฯ **ตตฺริทํ อญฺญถตฺตนฺติ** เอตฺถ ปน คติอญฺญถตฺตํ อธิเปฺปตํ, ตญฺหิ อริยสาวกสฺส นตฺถิฯ ปสาท

ญฺญถตฺตมฺปิ นตฺถิเยว, อิธ ปน ปสาทผลํ ปกาเสตุํ คติอญฺญถตฺตเมว ทสฺสิตํฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ราชการามวโคฺค ทุติโยฯ

๓. สรณานิวโคฺค

๑-๒. ปฐมมหานามสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๑๗-๑๘. ตติยสฺส ปฐเม **อิทฺธ**นฺติ เตลมธุผาณิตาทีหิ สมิทฺธํฯ **ผีต**นฺติ หตฺถูปคสีสูปคคีวูปคาทิอลงฺการวเสน สุปุปฺผิตํฯ **อากิณฺณมนุสฺส**นฺติ นิรนฺตรมนุสฺสํฯ **สมฺพาธพฺยูห**นฺติ พฺยูหา วุจฺจนฺติ อวินิพฺพิทฺธรจฺฉาโย, ยา ปวิฏฺฐมเคฺคเนว นิคฺคจฺฉนฺติ, ตา สมฺพาธา พฺยูหา พหุกา เอตฺถาติ **สมฺพาธพฺยูหํ**ฯ อิมินาปิ นครสฺส ฆนวาสเมว ทีเปติฯ **ภเนฺตนา**ติ อิโต จิโต จ ปริพฺภมเนฺตน อุทฺธตจารินาฯ ทุติยํ อุตฺตานเมวฯ

๓. โคธสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๑๙. ตติเย **ภควาว เอตํ ชาเนยฺย เอเตหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตํ วา อสมนฺนาคตํ วา**ติ อิทํ โส สโกฺก ตีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺส โสตาปนฺนภาวํ, จตูหิ วา ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส โสตาปนฺนภาวํ ภควาว ชานาตีติ อธิปฺปาเยน อาหฯ

โกจิเทว ธมฺมสมุปฺปาโท อุปฺปเชฺชยฺยาติ กิญฺจิเทว การณํ อุปฺปเชฺชยฺยฯ **เอกโต อสฺส ภควา, เอกโต ภิกฺขุสโงฺฆ**ติ ยสฺมิํ การเณ อุปฺปเนฺน ภควา ภิกฺขุสเงฺฆน นานาลทฺธิโก หุตฺวา เอกํ วาทํ วทโนฺต เอกโต อสฺส, ภิกฺขุสโงฺฆปิ เอกํ วทโนฺต เอกโตติ อโตฺถฯ **เตเนวาห**นฺติ ยํ วาทํ ตุเมฺห วเทถ, ตเมวาหํ คเณฺหยฺยนฺติฯ นนุ จ อริยสาวกสฺส รตนตฺตเย ปสาทนานตฺตํ นตฺถิ, อถ กสฺมา เอส เอวมาหาติ? ภควโต สพฺพญฺญุตายฯ เอวญฺหิสฺส โหติ ‘‘ภิกฺขุสโงฺฆ อตฺตโน อสพฺพญฺญุตาย อชานิตฺวาปิ กเถยฺย, สตฺถุ ปน อญฺญาณํ นาม นตฺถี’’ติฯ ตสฺมา เอวมาหฯ **อญฺญตฺร กลฺยาณา อญฺญตฺร กุสลา**ติ กลฺยาณเมว กุสลเมว วทามิ, น กลฺยาณกุสลวิมุตฺตนฺติฯ อปิจสฺส อนวชฺชนโทโส เอโสติฯ

๔. ปฐมสรณานิสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๐. จตุเตฺถ **อิธ มหานาม เอกโจฺจ ปุคฺคโล**ติ อิทํ น เกวลํ สรณานิ เอว อปายโต มุโตฺต, อิเมปิ ปุคฺคลา มุตฺตาติ ทเสฺสตุํ อารทฺธํฯ **มตฺตโส นิชฺฌานํ ขมนฺตี**ติ ปมาเณน จ โอโลกนํ ขมนฺติฯ อิมินา ธมฺมานุสาริมคฺคฏฺฐปุคฺคลํ ทเสฺสติฯ **อคนฺตา นิรย**นฺติ มคฺคฏฺฐปุคฺคโล หิ อปายโต ปริมุโตฺตติ วา ปริมุจฺจิสฺสตีติ วา วตฺตุํ น วฏฺฏติ, ปริมุจฺจตีติ ปน วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ยสฺมา จ ปริมุจฺจติ, ตสฺมา คนฺตา นาม น โหตีติ, ‘‘อคนฺตา’’ติ วุโตฺต, น คจฺฉตีติ อโตฺถฯ **สทฺธามตฺตํ เปมมตฺต**นฺติ อิมินา สทฺธานุสาริมคฺคฏฺฐปุคฺคลํ ทเสฺสติฯ **มหาสาลา**ติ สมีเป ฐิเตว จตฺตาโร มหาสารรุเกฺข ทเสฺสโนฺต อาหฯ **มรณกาเล สิกฺขํ สมาทิยี**ติ มรณสมเย ตีสุ สิกฺขาสุ ปริปูรการี อโหสีติ ทเสฺสติฯ

๕. ทุติยสรณานิสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๑. ปญฺจเม **ทุเกฺขตฺต**นฺติ วิสมเขตฺตํฯ **ทุพฺภูม**นฺติ อูสรภูมึ โลณูปหตํฯ **ขณฺฑานี**ติ ปริภินฺนานิฯ **ปูตีนี**ติ อุทเกน เตเมตฺวา ปูติภาวํ อาปนฺนานิฯ **วาตาตปหตานี**ติ วาตาตเปน หตตฺตา นิโรชภาวํ คตานิฯ **อสาราทานี**ติ อนาทินฺนสารานิ อคหิตสารานิฯ **อสุขสยิตานี**ติ น โกฏฺฐาทีสุ ปกฺขิปิตฺวา สุฏฺฐุ ฐปิตานิฯ **สุขสยิตานี**ติ ฐปิตฏฺฐานโต จตฺตาโร มาเส อจลิตานิฯ

๖. ปฐมอนาถปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๒. ฉฏฺเฐ **ฐานโส เวทนา ปฏิปฺปสฺสเมฺภยฺยา**ติ ขเณน เวทนา ปฏิปฺปสฺสเมฺภยฺยฯ **มิจฺฉาญาเณนา**ติ มิจฺฉาปจฺจเวกฺขเณน **มิจฺฉาวิมุตฺติยา**ติ อนิยฺยานิกวิมุตฺติยาฯ **ตสฺมา สทฺธญฺจ สีลญฺจา**ติ คาถา วุตฺตตฺถา เอวฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ โย นามฯ

๗. ทุติยอนาถปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๓. สตฺตเม **สมฺปรายิกํ มรณภย**นฺติ สมฺปรายเหตุกํ มรณภยํ **คิหิสามีจิกานี**ติ คิหีนํ อนุจฺฉวิกานิฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สรณานิวโคฺค ตติโยฯ

๔. ปุญฺญาภิสนฺทวโคฺค

๑. ปฐมปุญฺญาภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๒๗. จตุตฺถสฺส ปฐเม **ปุญฺญาภิสนฺทา กุสลาภิสนฺทา**ติ ปุญฺญนทิโย กุสลนทิโยฯ **สุขสฺสาหารา**ติ สุขสฺส ปจฺจยาฯ

๔. ปฐมเทวปทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๐. จตุเตฺถ **เทวปทานี**ติ เทวานํ ญาเณน, เทวสฺส วา ญาเณน อกฺกนฺตปทานิฯ **วิสุทฺธิยา**ติ วิสุชฺฌนตฺถายฯ **ปริโยทปนายา**ติ ปฺริโยทปนตฺถาย โชตนตฺถายฯ อิมสฺมึ สุเตฺต จตฺตาโรปิ ผลฏฺฐปุคฺคลา วิสุทฺธเฏฺฐน เทวา นาม ชาตาฯ

๘. วสฺสสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๔. อฏฺฐเม **ปารํคนฺตฺวา**ติ ปารํ วุจฺจติ นิพฺพานํ, ตํ ปตฺวาติ อโตฺถฯ **อาสวานํ ขยาย สํวตฺตนฺตี**ติ น ปฐมํ นิพฺพานํ คนฺตฺวา ปจฺฉา สํวตฺตนฺติ, คจฺฉมานา เอว สํวตฺตนฺติฯ เทสนา ปน เอวํ กตาฯ

๑๐. นนฺทิยสกฺกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๖. ทสเม **ทิวา ปวิเวกาย รตฺตึ ปฏิสลฺลานายา**ติ ทิวา ปวิเวกตฺถาย รตฺตึ ปฏิสลฺลานตฺถาย ฯ **ธมฺมา น ปาตุภวนฺตี**ติ สมถวิปสฺสนา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

ปุญฺญาภิสนฺทวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. สคาถกปุญฺญาภิสนฺทวคฺค

๑. ปฐมอภิอสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๗. ปญฺจมสฺส ปฐเม **อสงฺเขฺยโยฺย**ติ อาฬฺหกคณนาย อสงฺเขฺยโยฺย, โยชนวเสน ปนสฺส สงฺขฺยา อตฺถิฯ **พหุเภรว**นฺติ สวิญฺญาณกอวิญฺญาณกานํ เภรวารมฺมณานํ วเสน พหุเภรวํฯ **ปุถู**ติ พหุฯ **สวนฺตี**ติ สนฺทมานาฯ **อุปยนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติฯ

๒. ทุติยอภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๘. ทุติเย **ยตฺถิมา มหานทิโย สํสนฺทนฺติ สเมนฺตี**ติ ยสฺมิํ สํภเชฺช เอตา มหานทิโย เอกีภวนฺติ, นิรนฺตรา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

๓. ตติยอภิสนฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๓๙. ตติเย **ปุญฺญกาโม**ติ ปุญฺญตฺถิโกฯ **กุสเล ปติฎฺฐิโต**ติ มคฺคกุสเล ปติฎฺฐิโตฯ **ภาเวติ มคฺคํ อมตสฺส ปตฺติยา**ติ นิพฺพานสฺส ปาปุณนตฺถํ อรหตฺตมคฺคํ ภาเวติฯ **ธมฺมสาราธิคโม**ติ ธมฺมสาโร วุจฺจติ อริยผลํ ธมฺมสาโร, อธิคโม อสฺสาติ ธมฺมสาราธิคโม, อธิคตผโลติ อโตฺถฯ **ขเย รโตติ** กิเลสกฺขเย รโตฯ

๔. ปฐมมหทฺธนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔๐. จตุเตฺถ **อโฑฺฒ มหทฺธโน**ติ สตฺตวิเธน อริยธเนน อโฑฺฒ เจว มหทฺธโน จฯ เตเนว โภเคน **มหาโภโค**ฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สคาถกปุญฺญาภิสนฺทวคฺค ปญฺจโมฯ

๖. สปฺปญฺญวโคฺค

๒. วสฺสํวุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔๘. ฉฎฺฐสฺส ทุติเย อยมธิปฺปาโย – โสตาปโนฺน ภิกฺขุ เอตฺตเกน โวสานํ อนาปชฺชิตฺวา ตาเนว อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคานิ สโมธาเนตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สกทาคามิมคฺคํ ปาปุณิสฺสติ, สกทาคามี อนาคามิมคฺคํ, อนาคามี อรหตฺตมคฺคนฺติ อิมมตฺถํ สนฺธาย ภควตา อิมสฺมิํ สุเตฺต สาสเน ตนฺติ ปเวณี กถิตาติฯ

๓. ธมฺมทินฺนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๔๙. ตติเย **ธมฺมทิโนฺน**ติ สตฺตสุ ชเนสุ เอโกฯ พุทฺธกาลสฺมิญฺหิ ธมฺมทิโนฺน อุปาสโก, วิสาโข อุปาสโก, อุโคฺค คหปติ, จิโตฺต คหปติ, หตฺถโก อาฬวโก, จูฬอนาถปิณฺฑิโก, มหาอนาถปิณฺฑิโกติ อิเม สตฺต ชนา ปญฺจสตอุปาสกปริวารา อเหสุํฯ เอเตสุ เอส อญฺญตโรฯ

คมฺภีราติ ธมฺมคมฺภีรา สลฺลสุตฺตาทโยฯ **คมฺภีรตฺถา**ติ อตฺถคมฺภีรา เจตนาสุตฺตนฺตาทโยฯ **โลกุตฺตรา**ติ โลกุตฺตรตฺถทีปกา อสงฺขตสํยุตฺตาทโยฯ **สุญฺญตปฺปฎิสํยุตฺตา**ติ สตฺต

สุญฺญตาทีปกา ขชฺชนิกสุตฺตนฺตาทโยฯ **อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามา**ติ ปฏิลภิตฺวา วิหริสฺสามฯ **เอวญฺหิ โว, ธมฺมทินฺน, สิกฺขิตพฺพ**นฺติ เอวํ ตุมฺเหหิ จโนฺทปมปฏิปทํ รถวินีตปฏิปทํ โมเนยฺยปฏิปทํ มหาอริยวํสปฏิปทํ ปูเรนฺเตหิ สิกฺขิตพฺพํฯ อิติ สตฺถา อิเมสํ อุปาสกานํ อสยฺหภารํ อาโรเปสิฯ กสฺมา ? เอเต กิร น อตฺตโน ภูมิยํ ฐตฺวา โอวาทํ ยาจึสุ, อวิเสเสน ปน สพฺพภารํ อุกฺขิปิตุํ สมตฺถา วิย ''โอวทตุ โน, ภนฺเต, ภควา''ติ ยาจึสุฯ เตน เตสํ สตฺถา อสยฺหภารํ อาโรเปโนฺต เอวมาหฯ **น โข เนต**นฺติ น โข เอตํฯ นกาโร ปเนตฺถ พฺยญฺชนสนฺธิมตฺตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อิทานิ อตฺตโน ภูมิยํ ฐตฺวา โอวาทํ ยาจถ, ตสฺมาฯ

๘. คิลานสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๐. จตุเตฺถ **น โข ปเนต**นฺติ น โข อเมฺหหิ เอตํฯ **สปฺปโญฺญ อุปาสโก**ติ โสตาปโนฺน อธิเปฺปโตฯ **อสฺสาสนีเยหิ ธเมฺมหี**ติ อสฺสาสกเรหิ ธเมฺมหิฯ **อสฺสาสตายสฺมา**ติ อสฺสาสตุ อายสฺมาฯ **มาริโส**ติ มรณปฏิพโทฺธฯ **มรณธโมฺม**ติ มรณสภาโวฯ **อธิโมเจหี**ติ ฐเปหิฯ **อธิโมจิต**นฺติ ฐปิตํฯ **เอวํ วิมุตฺตจิตฺตสฺสา**ติ เอวํ อรหตฺตผลวิมุตฺติยา วิมุตฺตจิตฺตสฺสฯ **ยทิทํ วิมุตฺติยา วิมุตฺต**นฺติ ยํ อิทํ วิมุตฺตึ อารพฺภ วิมุตฺติยา นานากรณํ วตฺตพฺพํ สิยา, น ตํ วทามิฯ ภิกฺขุสงฺฆสฺส หิ เจติยงฺคณโพธิยงฺคณวเตฺตสุ เจว อสีติกฺขนฺธกวเตฺตสุ จาติ อาคมนียคุเณสุ ปมาณํ นาม นตฺถิ, ปฏิวิเทฺธ ปน มเคฺค วา ผเล วา อุปาสกานญฺจ ภิกฺขูนญฺจ นานากรณํ นตฺถิฯ

๙. ปญฺญาปฏิลาภสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๕. นวเม **ปญฺญาปฏิลาภาย สํวตฺตนฺตี**ติ เอตฺถ สตฺต เสกฺขา ปญฺญํ ปฏิลภนฺติ นาม, ขีณาสโว ปฏิลทฺธปโญฺญ นามาติ เวทิตโพฺพฯ ปรโต **ปญฺญาพุทฺธิยา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สปฺปญฺญวโคฺค ฉโฏฺฐฯ

๗. มหาปญฺญวโคฺค

๑. มหาปญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕๘. สตฺตเม **มหาปญฺญตาย สํวตฺตนฺตี**ติอาทีสุ ''มหนฺต อเตฺถ ปริคฺคณฺหาตีติ มหาปญฺญา''ติอาทินา ปฏิสมฺภิทาย (ปฏิ. ม. ๒.๔) วุตฺตนเยเนว สพฺพตฺถ สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

โสตาปตฺติสํยุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๒. สจฺจสํยุตฺตํ

๑. สมาธิวคฺค

๑. สมาธิสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗๑. สจฺจสํยุตฺตสฺส ปฐเม **สมาธึ, ภิกฺขเว**ติ เต กิร ภิกฺขู จิตฺเตกคฺคตาย ปริหายนฺติ, อถ เนสํ สตฺถา – ‘‘เอวเมเต จิตฺเตกคฺคตํ ลภิตฺวา, กมฺมฏฺฐานํ วฑฺเฒตฺวา, วิเสสํ ปาปุณิสฺสนฺตี’’ติ อิมํ เทสนํ อารภิฯ **ตสฺมาติห, ภิกฺขเว, ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ โยโค กรณีโย**ติ เอตฺถ ยถาภูตาทิวเสน การณเจฺฉโท เวทิตโพฺพฯ อิทญฺหิ วุตฺตํ โหติ – ภิกฺขเว, ยสฺมา สมาหิโต ภิกฺขุ จตฺตาริ สจฺจานิ ยถาภูตํ ปชานาติ, ตสฺมา ตุเมฺหหิ จ สมาหิเตหิ จตุนฺนํ สจฺจานํ ยถาภูตํ ปชานนตฺถาย ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ โยโค กรณีโยฯ ตถา ยสฺมา จตฺตาริ สจฺจานิ ตถาคตเสฺสว ปาตุภาวา ปากฏานิ โหนฺติ, ยสฺมา จ ตถาคเตน สุวิภตฺตานิ, ยสฺมา จ เตสุ อปริมาณา วณฺณา อปริมาณานิ ปทพฺยญฺชนานิ, ยสฺมา จ เตสํ อปฺปฏิวิทฺธตฺตา วฏฺฏํ วฑฺฒติ, เตสํ ปฏิวิทฺธกาลโต ปฏฺฐาย น วฑฺฒติ, ตสฺมา ‘‘เอวํ โน วฏฺฏํ น วฑฺฒิสฺสตี’’ติ ตุเมฺหหิ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ โยโค กรณีโยฯ

๒. ปฏิสลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗๒. ทุติยํ กายวิเวกวิกลานํ กายวิเวกปฏิลาภตฺถาย วุตฺตํฯ

๓. ปฐมกุลปุตฺตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๐๗๓-๗๕. ตติเย **อภิสมยายา**ติ อภิสมยตฺถายฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ เจตฺถ สาสนาวจรา อธิเปฺปตาฯ ตถา จตุตฺถปญฺจเมสุ, เตน เตน อภิลาเปน พุชฺฌนกานํ ปน อชฺฌาสเยเนตานิ วุตฺตานิฯ

๖. ทุติยสมณพฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗๖. ฉเฎฺฐ **อภิสมฺพุทฺธํ ปกาเสสุ**นฺติ อภิสมฺพุโทฺธ อหนฺติ เอวํ อตฺตานํ อภิสมฺพุทฺธํ ปกาสยึสุฯ อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต สพฺพญฺญุพุทฺธา จ สมณคหเณน คหิตาฯ

๑๐. ติรจฺฉานกถาสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘๐. ทสเม **อเนกวิหิต**นฺติ อเนกวิธํฯ **ติรจฺฉานกถ**นฺติ อนิยฺยานิกตฺตา สคฺคโมกฺขมคฺคานํ ติรจฺฉานภูตํ กถํฯ **ราชกถ**นฺติอาทีสุ ราชานํ อารพฺภ ‘‘มหาสมฺมโต มนฺธาตา ธมฺมาโสโก เอวํ มหานุภาโว’’ติอาทินา นเยน ปวตฺตกถา **ราชกถา**ฯ เอส นโย **โจรกถา**ทีสุฯ เตสุ ‘‘อสุโก ราชา อภิรูโป ทสฺสนีโย’’ติอาทินา นเยน เคหสิตกถาว ติรจฺฉานกถา โหติฯ ‘‘โสปิ นาม เอวํ มหานุภาโว ขยํ คโต’’ติ เอวํ ปวตฺตา ปน กมฺมฏฺฐานภาเว ติฎฺฐติฯ โจเรสุปิ ‘‘มูลเทโว เอวํ มหานุภาโว เมฆมาโล เอวํ มหานุภาโว’’ติ เตสํ กมฺมํ ปฏิจฺจ ‘‘อโห สูรา’’ติ เคหสิตกถาว ติรจฺฉานกถาฯ ยุเทฺธปิ ภารตยุทฺธาทีสุ ‘‘อสุเกน อสุโก เอวํ มาริโต เอวํ วิโทฺธ’’ติ กามสฺสาทวเสเนว กถา ติรจฺฉานกถา, ‘‘เตปิ นาม ขยํ คตา’’ติ เอวํ ปวตฺตา ปน สพฺพตฺถ กมฺมฏฺฐานเมว โหติฯ อปิจ อนฺนาทีสุ ‘‘เอวํ วณฺณวนฺตํ คนฺธวนฺตํ รสวนฺตํ ผสฺสสมฺปนฺนํ ขาทิมฺห ภุญฺชิมฺห ปิวิมฺห ปริภุญฺชิมฺหา’’ติ กามสฺสาทวเสน กเถตุํ น วฏฺฏติฯ สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘ปุเพฺพ

เอวํ วณฺณาทิสมฺปนฺนํ อนฺนํ ปานํ วตฺถํ สยนํ มาลํ คนฺธํ วิเลปนํ สีลวนฺตานํ อทมฺห, เจติเย ปูชํ อกริมฺหา’’ติ กเถตุํ วฏฺฏติฯ

ญาติกถาทีสุปิ ‘‘อมฺหากํ ญาตกา สูรา สมตฺถา’’ติ วา, ‘‘ปุพฺเพ มยํ เอวํ วิจิเตฺรหิ ยาเนหิ วิจริมฺหา’’ติ วา อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติฯ สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘เตปิ โน ญาตกา ขยํ คตา’’ติ วา, ‘‘ปุพฺเพ มยํ เอวรูปา อุปาหนา สงฺฆสฺส อทมฺหา’’ติ วา กเถตพฺพาฯ **คามกถา**ทีสุปิ สุนิวิฏฺฐทุนฺนิวิฏฺฐสุภิกฺขทุพฺภิกฺขาทิวเสน วา ‘‘อสุกคามวาสิโน สูรา สมตฺถา’’ติ วา เอวํ อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติ, สาตฺถกํ ปน กตฺวา ‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’ติ วา, ‘‘ขยํ คตา’’ติ วา วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **นิคมนครชนปทกถาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

อิตฺถิกถาปิ วณฺณสณฺฐานาทีนิ ปฏิจฺจ อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตา’’ติ เอวเมว วฏฺฏติฯ **สูรกถา**ปิ ‘‘นนฺทิมิโตฺต นาม โยโธ สูโร อโหสี’’ติ อสฺสาทวเสน วตฺตุํ น วฏฺฏติ, ‘‘สโทฺธ ปสโนฺน อโหสิ, ขยํ คโต’’ติ เอวเมว วฏฺฏติฯ สุราкถาติปิ ปาโฐฯ สาปิ เจสา สุรากถา ‘‘เอวรูปา นาม สุรา ปีตา รติชนนี โหตี’’ติ อสฺสาทวเสเนว น วฏฺฏติ, อาทีนววเสน ปน ‘‘อุมฺมตฺตกสํวตฺตนิกา’’ติอาทินา นเยน วฏฺฏติฯ **วิสิขากถา**ปิ ‘‘อสุกวิสิขา สุนิวิฏฺฐา ทุนฺนิวิฏฺฐา’’ติ วา, ‘‘อสุกวิสิขาย วาสิโน สูรา สมตฺถา’’ติ วา อสฺสาทวเสเนว วตฺตุํ น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา ขยํ คตา’’ติ เอเจฺจวํ วฏฺฏติฯ **กุมฺภฏฺฐานกถา**ติ อุทกติตฺถกถา วุจฺจติ, กุมฺภทาสิกถา วาฯ สาปิ ‘‘ปาสาทิกา นจฺจิตุํ คายิตุํ เฉกา’’ติ อสฺสาทวเสน น วฏฺฏติ, ‘‘สทฺธา ปสนฺนา’’ติอาทินา นเยเนว วฏฺฏติฯ

ปุพฺพเปตกถาติ อตีตญาติกถาฯ ตตฺถ วตฺตมานญาติกถาสทิโสว วินิจฺฉโยฯ **นานตฺตกถา**ติ ปุริมปจฺฉิมกถาหิ วิมุตฺตา อวเสสา นานาสภาวา นิรตฺถกกถาฯ **โลกกฺขายิกา**ติ ‘‘อยํ โลโก เกน นิมฺมิโต, อสุเกน นาม นิมฺมิโต, กาโก เสโต อฏฺฐีนํ เสตตฺตา, พลากา รตฺตา โลหิตสฺส รตฺตตฺตา’’ติ เอวมาทิกา โลกายตวิตณฺฑสลฺลาปกถาฯ **สมุทฺทกฺขายิกา** นาม ‘‘กสฺมา สมุโทฺท สาคโร, สาครเทเวน ขนิตตฺตา สาคโร, ขโต เมติ หตฺถมุทฺทาย นิเวทิตตฺตา สมุโทฺท’’ติ เอวมาทิกา นิรตฺถกสมุทฺทกฺขายิกกถาฯ อิติ ภโว อิติ อภโวติ ยํ วา ตํ วา นิรตฺถกการณํ วตฺวา ปวตฺติตกถา **อิติภวาภวกถา**ฯ เอตฺถ จ ภโวติ สสฺสตํ, อภโวติ อุเจฺฉทํฯ ภโวติ วุทฺธิ, อภโวติ หานิฯ ภโวติ กามสุขํ, อภโวติ อตฺตกิลมโถฯ อิติ อิมาย ฉพฺพิธาย อิติภวาภวกถาย สทฺธึ พาตฺตึส ติรจฺฉานกถา นาม โหนฺติฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

ปฐโม วโคฺคฯ

๒. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนวโคฺค

๑. ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘๑. ทุติยสฺส ปฐเม **พาราณสิย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ **อิสิปตเน มิคทาเย**ติ อิสีนํ ปตนุปฺปตนวเสน เอวํลทฺธนาเม มิคานํ อภยทานวเสน ทินฺนตฺตา มิคทายสงฺขาเต อาราเมฯ เอตฺถ หิ อุปฺปนฺนุปฺปนฺนา สพฺพญฺญุอิสโย ปตนฺติ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนตฺถํ นิสีทนฺตีติ อโตฺถฯ นนฺทมูลกปพฺภารโต สตฺตาหจฺจเยน นิโรธสมาปตฺติโต วุฏฺฐิตา อโนตตฺตทเห กตมุขโธวนาทิกิจฺจา อากาเสน อาคนฺตฺวา ปเจฺจกพุทฺธอิสโยเปตฺถ โอตรณวเสน ปตนฺติ, อุโปสถตฺถญฺจ อนุโปสถตฺถญฺจ สนฺนิปตนฺติ, คนฺธมาทนํ ปฏิคจฺฉนฺตาปิ ตโตว อุปฺปตนฺตีติ อิมินา อิสีนํ ปตนุปฺปตนวเสน ตํ ‘‘อิสิปตน’’นฺติ วุจฺจติฯ

อามเนฺตสีติ ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหารโต ปฏฺฐาย ปารมิโย ปูเรนฺต อนุปุเพฺพน ปจฺฉิมภเว กตาภินิกฺขมโน อนุปุเพฺพน โพธิมณฺฑํ ปตฺวา ตตฺถ อปราชิตปลฺลงฺเก นิสิโนฺน มารพลํ ภินฺทิตฺวา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยามาวสาเน ทสสหสฺสิโลกธาตุํ อุนฺนาเทโนฺต สพฺพญฺญุตํ ปตฺวา สตฺต สตฺตาหานิ โพธิมเณฺฑ วีตินาเมตฺวา มหาพฺรหฺมุนา อายาจิตธมฺมเทสโน พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกตฺวา โลกานุคฺคเหน พาราณสึ คนฺตฺวา ปญฺจวคฺคิเย สญฺญาเปตฺวา ธมฺมจกฺกํ ปวเตฺตตุกาโม อามเนฺตสิฯ

เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตาติ เทฺว อิเม, ภิกฺขเว, โกฏฺฐาสาฯ อิมสฺส ปน ปทสฺส สห สมุทาหาเรน สมุทาหารนิโคฺฆโส เหฏฺฐา อวีจิํ อุปริ ภวคฺคํ ปตฺวา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ปตฺถริตฺวา อฏฺฐาสิฯ ตสฺมิํเยว สมเย อฏฺฐารสโกฏิสงฺขา พฺรหฺมาโน สมาคจฺฉิํสุ, ปจฺฉิมทิสาย สูริโย อตฺถเมติ, ปาจีนทิสาย อาสาฬฺหนกฺขเตฺตน ยุโตฺต ปุณฺณจโนฺท อุคฺคจฺฉติฯ ตสฺมิํ สมเย ภควา อิมํ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตํ อารภโนฺต ''เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา''ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปพฺพชิเตนา**ติ คิหิสํโยชนํ ฉินฺทิตฺวา ปพฺพชฺชุปคเตนฯ **น เสวิตพฺพา**ติ น วฬเญฺชตพฺพา ฯ **โย จายํ กาเมสุ กามสุขลฺลิกานุโยโค**ติ โย จ อยํ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกามสุขสฺส อนุโยโคฯ **หีโน**ติ ลามโกฯ **คโมฺม**ติ คามวาสีนํ สนฺตโกฯ **โปถุชฺชนิโก**ติ อนฺธพาลชเนน อาจิโณฺณฯ **อนริโย**ติ น อริโย น วิสุโทฺธ น อุตฺตโม น วา อริยานํ สนฺตโกฯ **อนตฺถสํหิโต**ติ น อตฺถสํหิโต, หิตสุขาวหการณํ อนิสฺสิโตติ อโตฺถฯ **อตฺตกิลมถานุโยโค**ติ อตฺตโน กิลมถสฺส อนุโยโค, อตฺตโน ทุกฺขกรณนฺติ อโตฺถฯ **ทุโกฺข**ติ กณฺฏกาปสฺสยเสยฺยาทีหิ อตฺตมารเณหิ ทุกฺขาวโหฯ

ปญฺญาจกฺขุํ กโรตีติ **จกฺขุกรณี**ฯ ทุติยปทํ ตเสฺสว เววจนํฯ **อุปสมายา**ติ กิเลสูปสมตฺถายฯ **อภิญฺญายา**ติ จตุนฺนํ สจฺจานํ อภิชานนตฺถายฯ **สโมฺพธายา**ติ เตสํเยว สมฺพุชฺฌนตฺถายฯ **นิพฺพานายา**ติ นิพฺพานสจฺฉิกิริยายฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตเมวฯ สจฺจกถาปิ สพฺพากาเรเนว วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๕๒๙) วิตฺถาริตาฯ

ติปริวฏฺฏนฺติ สจฺจญาณกิจฺจญาณกตญาณสงฺขาตานํ ติณฺณํ ปริวฏฺฏานํ วเสน ติปริวฏฺฏํฯ เอตฺถ หิ ''อิทํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ, อิทํ ทุกฺขสมุทย''นฺติ เอวํ จตูสุ สเจฺจสุ ยถาภูตํ ญาณํ **สจฺจญาณํ** นามฯ เตสฺเวว ''ปริเญฺญยฺยํ ปหาตพฺพ''นฺติ เอวํ กตฺตพฺพกิจฺจชานนญาณํ **กิจฺจญาณํ** นามฯ ''ปริญฺญาตํ ปหีน''นฺติ เอวํ ตสฺส ตสฺส กิจฺจสฺส กตภาวชานนญาณํ **กตญาณํ** นามฯ **ทฺวาทสาการ**นฺติ เตสํเยว เอเกกสฺมิํ สเจฺจ ติณฺณํ ติณฺณํ อาการานํ วเสน ทฺวาทสาการํฯ **ญาณทสฺสน**นฺติ เอเตสํ ติปริวฏฺฏานํ ทฺวาทสนฺนํ อาการานํ วเสน อุปฺปนฺนญาณสงฺขาตํ ทสฺสนํฯ **ธมฺมจกฺขุ**นฺติ อญฺญตฺถ ตโย มคฺคา ตีณิ จ ผลานิ ธมฺมจกฺขุ นาม โหนฺติ, อิธ ปฐมมโคฺคฯ

ธมฺมจเกฺกติ ปฏิเวธญาเณ เจว เทสนาญาเณ จฯ โพธิปลฺลงฺเก นิสินฺนสฺส หิ จตูสุ สเจฺจสุ อุปฺปนฺนํ ทฺวาทสาการํ ปฏิเวธญาณมฺปิ, อิสิปตเน นิสินฺนสฺส ทฺวาทสาการาย สจฺจเทสนาย ปวตฺติตํ เทสนาญาณมฺปิ ธมฺมจกฺกํ นามฯ อุภยมฺปิ เหตํ ทสพลสฺส อุเร ปวตฺตญาณเมวฯ อิมาย เทสนาย ปกาเสเนฺตน ภควตา ธมฺมจกฺกํ ปวตฺติตํ นามฯ ตํ ปเนตํ ธมฺมจกฺกํ ยาว อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถโร อฏฺฐารสหิ พฺรหฺมโกฏีหิ สทฺธิํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาติ , ตาว นํ ภควา ปวเตฺตติ นาม, ปติฏฺฐิเต จ ปวตฺติตํ นามฯ ตํ สนฺธาย **ปวตฺติเต จ ปน ภควตา ธมฺมจเกฺก ภุมฺมา เทวา สทฺทมนุสฺสาเวสุ**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ภุมฺมา**ติ ภูมฏฺฐกเทวตาฯ **สทฺทมนุสฺสาเวสุนฺ**ติ เอกปฺปหาเรเนว สาธุการํ ทตฺวา – ‘‘เอตํ ภควตา’’ติอาทีนิ วทนฺตา อนุสาวยิํสุฯ **โอภาโส**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาโณภาโสฯ โส หิ ตทา เทวานํ เทวานุภาวํ อติกฺกมิตฺวา วิโรจิตฺถฯ **อญฺญาสิ วต, โภ, โกณฺฑญฺโญ**ติ อิมสฺสปิ อุทานสฺส อุทาหารนิโคฺฆโส ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริตฺวา อฏฺฐาสิฯ

๙. สงฺกาสนสุตฺตวณฺณนา

๑๐๘๙. นวเม **อปริมาณา วณฺณา**ติ อปฺปมาณานิ อกฺขรานิฯ **พฺยญฺชนา**ติ เตสํเยว เววจนํ, วณฺณานํ วา เอกเทสา ยทิทํ พฺยญฺชนา นามฯ **สงฺกาสนา**ติ วิภตฺติโยฯ เอกเมกสฺมิญฺหิ สเจฺจ สพฺพากาเรน วิตฺถาริยมาเน วณฺณาทีนํ อโนฺต นาม นตฺถิฯ ตสฺมา เอวมาหฯ

๑๐. ตถสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๐. ทสเม สภาวาวิชหนเฏฺฐน **ตถํ**ฯ ทุกฺขญฺหิ ทุกฺขเมว วุตฺตํฯ สภาวสฺส อโมฆตาย **อวิตถํ**ฯ น หิ ทุกฺขํ อทุกฺขํ นาม โหติฯ อญฺญภาวานุปคเมน **อนญฺญถํ**ฯ น หิ ทุกฺขํ สมุทยาทิภาวํ อุปคจฺฉติฯ **สมุทยาทีสุ**ปิ เอเสว นโยติฯ

ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนวโคฺค ทุติโยฯ

๓. โกฏิคามวโคฺค

๑. โกฏิคามสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๑. ตติยสฺส ปฐเม **อนนุโพธา**ติ อนนุพุชฺฌเนนฯ **อปฺปฏิเวธา**ติ อปฺปฏิวิชฺฌเนนฯ

๒. ทุติยโกฏิคามสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๒. ทุติเย **เจโตวิมุตฺติ ปญฺญาวิมุตฺตี**ติ ผลสมาปตฺติผลปญฺญานํ นามํฯ

๗. ตถสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๗. สตฺตเม **ตสฺมา อริยสจฺจานี**ติ ยสฺมา ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ, ตสฺมา อริยานํ สจฺจานีติ วุจฺจนฺติฯ น หิ วิตถานิ อริยา อริยสจฺจโต ปฏิวิชฺฌนฺติฯ

๘. โลกสุตฺตวณฺณนา

๑๐๙๘. อฏฺฐเม **ตถาคโต อริโย, ตสฺมา “อริยสจฺจานี”**ติ ยสฺมา อริเยน ตถาคเตน ปฏิวิทฺธตฺตา เทสิตตฺตา จ ตานิ อริยสนฺตกานิ โหนฺติ, ตสฺมา อริยสฺส สจฺจตฺตา อริยสจฺจานีติ อโตฺถฯ

๑๐. ควมฺปติสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๐. ทสเม **สหญฺจนิเก**ติ สหญฺจนิยนคเรฯ **โย, ภิกฺขเว, ทุกฺขํ ปสฺสติ, ทุกฺขสมุทยมฺปิ โส ปสฺสตี**ติอาทิ เอกปฏิเวธวเสน วุตฺตํ, อิมสฺมิญฺหิ สุเตฺต เอกปฏิเวโธว กถิโตฯ

โกฏิคามวโคฺค ตติโยฯ

๔. สีสปาวนวโคฺค

๑. สีสปาวนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๑. จตุตฺถสฺส ปฐเม **ยทิทํ อุปรีติ** ยานิ อิมานิ อุปริฯ **สีสปาวเนติ** สีสปารุกฺเขฯ

๒. ขทิรปตฺตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๒. ทุติเย **อนภิสเมจฺจาติ** ญาเณน อนภิสมาคนฺตฺวา, อปฺปฏิวิชฺฌิตฺวาติ อโตฺถฯ

๓. ทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๓. ตติเย **อสฺมา โลกา ปรํ โลกนฺติ** อิมมฺหา มนุสฺสโลกา ปรํ นิรยมฺปิ, ติรจฺฉานโยนิมฺปิ, เปตฺติวิสยมฺปิ, มนุสฺสโลกมฺปิ, เทวโลกมฺปิ, คจฺฉนฺติ, ปุนปฺปุนํ วฏฺฏสฺมิํเยว นิพฺพตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ

๕. สตฺติสตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๕. ปญฺจเม **เอวเญฺจตํ, ภิกฺขเว, อสฺสาติ**, ภิกฺขเว, เอวํ เจ เอตํ ภเวยฺย, นิรนฺตรํ สตฺติสเตหิ หญฺญมานสฺส ทุกฺขโทมนเสฺสหิ สเหวส สจฺจาภิสมโย ภเวยฺย เจติ อโตฺถฯ

๙. อินฺทขีลสุตฺตวณฺณนา

๑๑๐๙. นวเม **มุขํ โอโลเกนฺตีติ** อชฺฌาสยํ โอโลเกนฺติฯ อชฺฌาสโย อิธ มุขนฺติ อธิเปฺปโตฯ

๑๐. วาทตฺถิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๐. ทสเม **สิลายูโปติ** สิลาถโมฺภฯ **โสฬสกุกฺกุโกติ** โสฬสหโตฺถฯ โสฬสกุกฺกูติปิ ปาโฐฯ **เหฎฺฐา เนมงฺคมาติ** เหฎฺฐา อาวาฏํ ปวิฎฺฐาฯ **อฎฺฐ กุกฺกุ อุปริเนมสฺสาติ** อฎฺฐ หตฺถา อาวาฏสฺส อุปริ อุคฺคนฺตฺวา ฐิตา ภเวยฺยุํฯ **ภุสาติ** พลวตีฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานเมวาติฯ

สีสปาวนวโคฺค จตุโตฺถฯ

๕. ปปาตวโคฺค

๑. โลกจินฺตาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๑. ปญฺจมสฺส ปฐเม **สุมาคธาย โปกฺขรณิยาติ** เอวํนามิกาย โปกฺขรณิยาฯ **โลกจินฺตํ จิเนฺตโนฺตติ**, ‘‘เกน นุ โข จนฺทิมสูริยา กตา, เกน มหาปถวี, เกน มหาสมุโทฺท, เกน สตฺตา อุปฺปาทิตา, เกน ปพฺพตา, เกน อมฺพตาลนาฬิเกราทโย’’ติ เอวรูปํ โลกจินฺตํ จิเนฺตโนฺต นิสีทิฯ

วิเจโตติ วิคตจิโตฺต วิกฺขิตฺตจิโตฺต วาฯ **ภูตํเยว อทฺทสา**ติ เต กิร อสุรา สมฺพริมายํ สมฺปริวเตฺตตฺวา ยถา เน โส ปุริโส หตฺถิอสฺสาทีสุ อารุหเนฺต อุกฺขิปิตฺวา, ภิสมุฬาลจฺฉิเทฺทหิ ปวิสเนฺต ปสฺสติ, เอวํ อธิฏฺฐหิํสุฯ ตํ สนฺธาย สตฺถา ‘‘ภูตํเยว อทฺทสา’’ติ อาหฯ **เทวานํเยว โมหยมานา**ติ เทวานํ จิตฺตํ โมหยนฺตาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา โลกจินฺตํ จินฺเตโนฺต อุมฺมตฺตโกปิ โหติ, ตสฺมาฯ

๒-๓. ปปาตสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๑๒-๑๓. ทุติเย **ปฏิภานกูโฏ**ติ เอโก มหโนฺต ปพฺพตสทิโส มริยาทปาสาโณฯ ตติเย **อนิฎฺฐรูป**นฺติ อนิฏฺฐสภาวํฯ

๔. กูฏาคารสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๔. จตุเตฺถ **เหฏฺฐิมํ ฆรํ อกริตฺวา**ติ ถมฺภภิตฺติปาทุสฺสาปนาทินา ฆรสฺส เหฏฺฐิมภาคํ อกตฺวาฯ

๕. วาลสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๕. ปญฺจเม **สนฺถาคาเร**ติ สิปฺปุคฺคณฺหนสาลายํฯ **อุปาสนํ กโรเนฺต**ติ กณฺฑขิปนสิปฺปํ กโรเนฺตฯ **อสนํ อติปาเตเนฺต**ติ กณฺฑํ อติกฺกเมเนฺตฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ เอกํ กณฺฑํ ขิปิตฺวา ยถา อสฺส สรสฺส โปงฺขํ วิชฺฌติ, อปรํ อนุโปงฺขํ นาม ทุติยสฺส โปงฺขํ, ปุน อปรํ ตสฺส โปงฺขนฺติ เอวํ อติปาเตเนฺต อทฺทสฯ **ยตฺร หิ นามา**ติ เย นามฯ **ทุรภิสมฺภวตร**นฺติ ทุกฺกรตรํฯ **สตฺตธา ภินฺนสฺส วาลสฺส โกฏิยา โกฏิํ ปฏิวิเชฺฌยฺยา**ติ เอกํ วาลํ สตฺตธา ภินฺทิตฺวา, ตสฺส เอกํ เภทํ คเหตฺวา, วาติงฺคณมเชฺฌ พนฺธิตฺวา, อปรํ เภทํ กณฺฑสฺส อคฺคโกฏิยํ พนฺธิตฺวา, อุสภมเตฺต ฐิโต กณฺฑพทฺธาย โกฏิยา ตํ วาติงฺคณพทฺธโกฏิํ ปฏิวิเชฺฌยฺยาติ อโตฺถฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เอวํ ทุปฺปฏิวิชฺฌานิ จตฺตาริ สจฺจานิ, ตสฺมาฯ

๗. ปฐมฉิคฺคฬยุคสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๗. สตฺตเม **อญฺญมญฺญขาทิกา**ติ อญฺญมญฺญํ ขาทนํฯ **ทุพฺพลขาทิกา**ติ พลวเนฺตหิ มจฺฉาทีหิ ทุพฺพลานํ มจฺฉาทีนํ ขาทนํฯ

๘. ทุติยฉิคฺคฬยุคสุตฺตวณฺณนา

๑๑๑๘. อฏฺฐเม **มหาปถวี**ติ จกฺกวาฬคพฺภนฺตรา มหาปถวีฯ **อธิจฺจมิทํ, ภเนฺต**ติ อิทํ อธิจฺจุปฺปตฺติกํ สเจ ตํ ยุคํ น ปูติ ภเวยฺย, สมุเทฺท อุทกํ น สุเสฺสยฺย, โส จ กจฺฉโป น มเรยฺย, อปิ นาม ยทิจฺฉาวเสน สิยาติ อโตฺถฯ

เอวํ อธิจฺจมิทํ, ภิกฺขเวติ เอตฺถ มหาสีวเตฺถโร จตฺตาริ ยุคานิ ทเสฺสติ – ปุรตฺถิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ฐิเตน ปุริเสน ปกฺขิตฺตยุคสฺส หิ ฉิคฺคเฬน ตสฺส อนฺธกจฺฉปสฺส คีวาย ปเวสนํ วิย มนุสฺสปฏิลาโภ อธิจฺจปฏิลาภีฯ ทกฺขิณจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ฐิเตน ปกฺขิตฺตสฺส ปน ปริพฺภมนฺตสฺส ปุริมยุคํ ปตฺวา ฉิคฺคเฬน ฉิคฺคฬํ ปริ อารุฬฺหสฺส ฉิคฺคเฬน คีวปฺปเวสนํ วิย ตถาคตุปฺปาโท อธิจฺจตรสมฺภโวฯ ปจฺฉิมจกฺกวาฬมุขวฏฺฏิยํ ฐิเตน ปกฺขิตฺตสฺส ปน ปริพฺภมนฺตสฺส ปุริมยุคทฺวยํ ปตฺวา ฉิคฺคเฬน ฉิคฺคฬํ ปริ อารุฬฺหสฺส ฉิคฺคเฬน คีวปฺปเวสนํ วิย ตถาคตปฺปเวทิตสฺส

ธมฺมวินยสฺส ทีปนํ อธิจฺจตรสมฺภวํฯ อุตฺตรจกฺกวาฬมฺขวฏฺฏิยํ ฐิเตน ปกฺขิตฺตสฺส ปน ปริพฺภ มนฺตสฺส ปุริมยุคตฺตยํ ปตฺวา ฉิคฺคเฬน ฉิคฺคฬุปริ อารุฬฺหสฺส ฉิคฺคเฬน คีวปฺปเวสนํ วิย จตุ สจฺจปฏิเวโธ อติวิย อธิจฺจตรสมฺภโว เวทิตพฺโพฯ นวมาทีนิ อภิสมยสํยุตฺเต วุตฺตนยาเนวาติฯ

ปปาตวคฺค ปญฺจโมฯ

๖. อภิสมยวคฺควณฺณนา

๑๑๒๑. อภิสมยวคฺค นิทานวเคฺค อภิสมยสํยุตฺเต วิตฺถาริโตวฯ

๗. ปฐมอามกธญฺญเปยฺยาลวคฺค

๓. ปญฺญาสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓๓. อามกธญฺญเปยฺยาเล **อริเยน ปญฺญาจกฺขุนา**ติ วิปสฺสนํ อาทึ กตฺวา โลกิย โลกุตฺตเรน ญาณจกฺขุนาฯ

๔. สุราเมรยสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓๔. **สุราเมรยมชฺชปฺปมาทฏฺฐานา ปฏิวิรตา**ติ เอตฺถ **สุรา** นาม ปิฏฺฐสุรา, โอ ทนสุรา, ปูวสุรา, กิณฺณปกฺขิตฺตา, สมฺภารสํยุตฺตาติ ปญฺจวิธาฯ **เมรยํ** นาม ปุปฺผาสโว, ผลาส โวติ, เอวํ วุโตฺต โย โกจิ อาสโวฯ **มชฺชนฺ**ติ ตเทว อุภยํ, ยํ วา ปนญฺญมฺปิ สุราสววินิมุตฺตํ ม ทนียํฯ ยาย เจตนาย ตํ ปิวนฺติ, สา ปมาทสฺส การณตฺตา **ปมาทฏฺฐานํ** นาม, ตโต ปฏิวิรตาติ อโตฺถฯ

๖-๗. มเตฺตยฺยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๓๖-๓๗. **มเตฺตยฺยา**ติ มาตุหิตา, มาตริ สมฺมาปฏิปนฺนาติ อโตฺถฯ **เปเตฺตยฺยา**ทีสุ ปิตุหิตา เปเตฺตยฺยาฯ

๘-๙. สามญฺญสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๓๘-๓๙. สมณานํ หิตา **สามญฺญา**ฯ พฺราหฺมณานํ หิตา **พฺรหฺมญฺญา**ฯ เตสุ เตสุ สมฺมา ปฏิปนฺนานํเยเวตํ อธิวจนํฯ

๑๐. ปจายิกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔๐. **กุเล เชฏฺฐาปจายิโน**ติ กุเล เชฏฺฐานํ อปจายิโน, นีจวุตฺติโนติ อโตฺถฯ

๘. ทุติยอามกธญฺญเปยฺยาลวคฺค

๘. พีชคามสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔๘. **พีชคามภูตคามสมารมฺภา**ติ มูลพีชํ, ขนฺธพีชํ, ผฬุพีชํ, อคฺคพีชํ, พีชพีชนฺติ ปญฺจวิธสฺส พีชคามสฺส เจว ยสฺส กสฺสจิ นีลติณรุกฺขาทิกสฺส ภูตคามสฺส จ สมารมฺภา, เฉ

ทนปจนาทิภาเวน วิโกปนา ปฏิวิรตาติ อโตฺถฯ

๙. วิกาลโภชนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๔๙. **วิกาลโภชนา**ติ กาลาติกฺกนฺตโภชนา, มชฺฌนฺหิกาติกฺกมโต ปฏฺฐาย ยาว กาลิกปริโภคาติ อโตฺถฯ

๑๐. คนฺธวิเลปนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๐. มาลาทีสุ **มาลา**ติ ยํ กิญฺจิ ปุปฺผํฯ **คนฺธ**นฺติ ยํ กิญฺจิ คนฺธชาตํฯ **วิเลปน**นฺติ ฉวิราคกรณํฯ ตตฺถ ปิฬนฺธนฺตา ธาเรนฺติ นาม, อูนฏฺฐานํ ปูเรนฺตา มเณฺฑนฺติ นาม, คนฺธวเสน ฉวิราควเสน จ สาทิยนฺตา วิภูเสนฺติ นามฯ **ฐานํ** วุจฺจติ การณํฯ ตสฺมา ยาย ทุสฺสีลฺยเจตนาย ตานิ มาลาธารณาทีนิ มหาชโน กโรติ, ตโต ปฏิวิรตาติ อโตฺถฯ

๙. ตติยอามกธญฺญเปยฺยาลวโคฺค

๑. นจฺจคีตสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๑. สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา วิสูกํ ปฏาณีภูตํ ทสฺสนนฺติ **วิสูกทสฺสนํ**ฯ อตฺตนา นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสน นจฺจา จ คีตา จ วาทิตา จ อนฺตมโส มยูรนจฺจาทิวเสนาปิ ปวตฺตานํ นจฺจาทีนํ วิสูกภูตา ทสฺสนา จาติ **นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา**ฯ นจฺจาทีนิ หิ อตฺตนา ปโยเชตุํ วา ปเรหิ ปโยชาเปตุํ วา ปยุตฺตานิ ปสฺสิตุํ วา เนว ภิกฺขูนํ, น ภิกฺขุนีนํ วฏฺฏนฺติฯ

๒. อุจฺจาสยนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๒. **อุจฺจาสยนํ** วุจฺจติ ปมาณาติกฺกนฺตํฯ **มหาสยนํ** อกปฺปิยตฺถรณํ, ตโต ปฏิวิรตาติ อโตฺถฯ

๓. ชาตรูปสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๓. **ชาตรูป**นฺติ สุวณฺณํฯ **รชต**นฺติ กหาปโณ – โลหมาสโก, ชตุมาสโก, ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺติ, ตสฺส อุภยสฺสาปิ ปฏิคฺคหณา ปฏิวิรตาฯ เนว นํ อุคฺคณฺหนฺติ น อุคฺคณฺหาเปนฺติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยนฺตีติ อโตฺถฯ

๔. อามกธญฺญสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๔. อามกธญฺญปฏิคฺคหณาติ สาลิ-วีหิ-ยว-โคธุม-กงฺคุ-วรก-กุทฺรูสกสงฺขาตสฺส สตฺตวิธสฺสาปิ อามกธญฺญสฺส ปฏิคฺคหณาฯ น เกวลญฺจ เอเตสํ ปฏิคฺคหณเมว, อามสนมฺปิ ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติเยวฯ

๕. อามกมํสสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๕. **อามกมํสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ อญฺญตฺร อุทฺทิสฺส อนุญฺญาตา อามกมํสมจฺฉานํ ปฏิคฺคหณเมว ภิกฺขูนํ น วฏฺฏติ, โน อามสนํฯ

๖. กุมาริกสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๖. **อิตฺถิกุมาริกปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ **อิตฺถี**ติ ปุริสนฺตรคตา, อิตรา **กุมาริกา** นามฯ ตาสํ ปฏิคฺคหณมฺปิ อามสนมฺปิ อกปฺปิยเมวฯ

๗. ทาสิทาสสุตฺตวณฺณนา

๑๑๕๗. **ทาสิทาสปฏิคฺคหณา**ติ เอตฺถ ทาสิทาสวเสเนว เตสํ ปฏิคฺคหณํ น วฏฺฏติ, ‘‘กปฺปิยการกํ ทมฺมิ, อารามิกํ ทมฺมี’’ติ เอวํ วุตฺเต ปน วฏฺฏติฯ

๑๐. จตุตฺถอามกธญฺญเปยฺยาลวโคฺค

๑. เขตฺตวตฺถุสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖๑. **อเชฬกา**ทีสุ **เขตฺตวตฺถุ**ปริโยสาเนสุ กปฺปิยากปฺปิยนโย วินยวเสน อุปปริกฺขิตโพฺพ ฯ ตตฺถ เขตฺตํ นาม ยสฺมึ ปุพฺพณฺณํ รุหติฯ วตฺถุ นาม ยสฺมึ อปรณฺณํ รุหติฯ ยตฺถ วา อุภยํ รุหติ, ตํ เขตฺตํฯ ตทตฺถาย อกตภูมิภาโค วตฺถุฯ เขตฺตวตฺถุสีเสน เจตฺถ วาปิตฬากาทีนิปิ สงฺคหิตาเนวฯ

๒-๓. กยวิกฺกยสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๖๒-๖๓. **กยวิกฺกยา**ติ กยา จ วิกฺกยา จฯ **ทูเตยฺยํ** วุจฺจติ ทูตกมฺมํ, คิหีนํ ปณฺณํ วา สาสนํ วา คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คมนํฯ **ปหิณคมนํ** วุจฺจติ ฆรา ฆรํ เปสิตสฺส ขุทฺทกคมนํฯ **อนุโยโค** นาม ตทุภยกรณํฯ ตสฺมา ทูเตยฺยปหิณคมนานุโยคาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๔. ตุลากูฏสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖๔. ตุลากูฏาทีสุ **กูฏ**นฺติ วญฺจนํฯ ตตฺถ **ตุลากูฏํ** ตาว รูปกูฏํ, องฺคกูฏํ, คหณกูฏํ, ปฏิจฺฉนฺนกูฏนฺติ จตุพฺพิธํ โหติฯ ตตฺถ **รูปกูฏํ** นาม เทฺว ตุลา สมรูปา กตฺวา คณฺหโนฺต มหติยา คณฺหาติ, ททโนฺต ขุทฺทิกาย เทติฯ **องฺคกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต ปจฺฉาภาเค หเตฺถน ตุลํ อกฺกมติ, ททโนฺต ปุพฺพภาเคฯ **คหณกูฏํ** นาม คณฺหโนฺต มูเล รชฺชุํ คณฺหาติ, ททโนฺต อเคฺคฯ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํ** นาม ตุลํ สุสิรํ กตฺวา อโนฺต อยจุณฺณํ ปกฺขิปิตฺวา คณฺหโนฺต ตํ ปจฺฉาภาเค กโรติ, ททโนฺต อคฺคภาเคฯ

กํโส วุจฺจติ สุวณฺณปาติ, ตาย วญฺจนํ **กํสกูฏํ**ฯ กถํ? เอกํ สุวณฺณปาตึ กตฺวา อญฺญา เทฺว ติโสฺส โลหปาติโย สุวณฺณวณฺณา กโรนฺติฯ ตโต ชนปทํ คนฺตฺวา, กิญฺจิเทว อฑฺฒกุลํ ปวิสิตฺวา, ‘‘สุวณฺณภาชนานิ กิณถา’’ติ วตฺวา, อเคฺฆ ปุจฺฉิเต สมคฺฆตรํ ทาตุกามา โหนฺติ, ตโต เตหิ ‘‘กถํ อิเมสํ สุวณฺณภาโว ชานิตโพฺพ’’ติ วุตฺเต ‘‘วีมํสิตฺวา คณฺหถา’’ติ สุวณฺณปาตึ ปาสาเณ ฆํสิตฺวา สพฺพปาติโย ทตฺวา คจฺฉนฺติฯ

มานกูฏํ หทยเภท-สิขาเภท-รชฺชุเภทวเสน ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ **หทยเภโท** สปฺปิเตลาทิมินนกาเล ลพฺภติ ฯ ตานิ หิ คณฺหโนฺต เหฏฺฐาฉิทฺเทน มาเนน ‘‘สณิกํ อาสิญฺจา’’ติ วตฺวา อโนฺตภาชเน พหุํ ปคฺฆราเปตฺวา คณฺหาติ, ททโนฺต ฉิทฺทํ ปิธาย สีฆํ ปูเรตฺวา เทติฯ **สิขาเภโท** ติลตณฺฑุลาทิมินนกาเล ลพฺภติฯ ตานิ หิ คณฺหโนฺต สณิกํ สิขํ อุสฺสาเปตฺวา คณฺหาติ,

ททโนฺต เวเคน สิขํ ภินฺทโนฺต เทติฯ **รชฺชุเภโท** เขตฺตวตฺถุมินนกาเล ลพฺภติฯ ลญฺชํ อลภนฺตา หิ เขตฺตํ อมหนฺตํ มหนฺตํ กตฺวา มินนฺติฯ

๕. อุโกฺกฏนสุตฺตวณฺณนา

๑๑๖๕. **อุโกฺกฏนา**ทีสุ **อุโกฺกฏน**นฺติ สามิเก อสฺสามิเก กาตุํ ลญฺชคฺคหณํฯ **วญฺจน**นฺติ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ ปเรสํ วญฺจนํฯ ตตฺริทเมกํวตฺถุ – เอโก กิร ลุทฺทโก มิคญฺจ มิคโปตกญฺจ คเหตฺวา อาคจฺฉติฯ ตเมโก ธุโตฺต ‘‘กิํ, โภ, มิโค อคฺฆติ, กิํ มิคโปตโก’’ติ?, อาหฯ ‘‘มิโค เทฺว กหาปเณ, มิคโปตโก เอกํ’’นฺติ จ วุเตฺต กหาปณํ ทตฺวา, มิคโปตกํ คเหตฺวา โถกํ คนฺตฺวา นิวโตฺต ‘‘น เม, โภ, มิคโปตเกน อโตฺถ, มิคํ เม เทหี’’ติ อาหฯ เตน หิ เทฺว กหาปเณ เทหีติฯ นนุ, โภ, มยา ปฐมํ เอโก กหาปโณ ทิโนฺนติฯ อาม ทิโนฺนติฯ อิมมฺปิ มิคโปตกํ คณฺห, เอวํ โส จ กหาปโณ, อยญฺจ กหาปณคฺฆนโก มิคโปตโกติ เทฺว กหาปณา ภวิสฺสนฺตีติฯ โส ‘‘การณํ วทตี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา มิคโปตกํ คเหตฺวา มิคํ อทาสีติฯ

นิกตีติ โยควเสน วา มายาวเสน วา อปามงฺคํ ปามงฺคนฺติ อมณิํ มณินฺติ, อสุวณฺณํ สุวณฺณนฺติ กตฺวา ปติรูปเกน วญฺจนํฯ **สาจิโยโค**ติ กุฏิลโยโคฯ เอเตสํเยว อุโกฺกฏนาทีนเมตํ นามํฯ ตสฺมา อุโกฺกฏนสาจิโยคา วญฺจนสาจิโยคา นิกติสาจิโยคาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ เกจิ อญฺญํ ทเสฺสตฺวา อญฺญสฺส ปริวตฺตนํ สาจิโยโคติ วทนฺติฯ ตํ ปน วญฺจเนเนว สงฺคหิตํฯ

๖-๑๑. เฉทนสุตฺตาทิวณฺณนา

๑๑๖๖-๗๑. **เฉทนา**ทีสุ **เฉทน**นฺติ หตฺถเจฺฉทนาทิฯ **วโธ**ติ มรณํฯ **พโนฺธ**ติ รชฺชุพนฺธนาทีหิ พนฺธนํฯ **วิปราโมโส**ติ หิมวิปราโมโส, คุมฺพวิปราโมโสติ ทุวิโธฯ ยํ หิมปาตสมเย หิเมน ปฏิจฺฉนฺนา หุตฺวา มคฺคปฏิปนฺนํ ชนํ มุสนฺติ, อยํ หิมวิปราโมโสฯ ยํ คุมฺพาทิปฏิจฺฉนฺนา มุสนฺติ, อยํ คุมฺพวิปราโมโสฯ

อาโลโป วุจฺจติ คามนิคมาทีนํ วิโลปกรณํฯ **สหสาการ**ติ สาหสกิริยา, เคหํ ปวิสิตฺวา, มนุสฺสานํ อุเร สตฺถํ ฐเปตฺวา, อิจฺฉิตภณฺฑคฺคหณํฯ เอวเมตสฺมา เฉทนวธพนฺธนวิปราโมสอาโลปสหสาการา ปฏิวิรตาฯ เสสํ สพฺพตฺถ อุตฺตานตฺถเมวาติฯ

อามกธญฺญเปยฺยาลวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อิติ สารตฺถปฺปกาสินิยา สํยุตฺตนิกาย-อฎฺฐกถาย

มหาวคฺควณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา หิ –

‘‘พหุการสฺส ยตีนํ วิปสฺสนาจารนิปุณพุทฺธีนํ,
สํยุตฺตวรนิกายสฺส อตฺถสํวณฺณนํ กาตุํฯ

‘‘สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิติมาสิสมาเนน ยา มยา;

นิปุณา อฏฺฐกถา อารทฺธา **สารตฺถปกาสินี** นามฯ

‘‘สา หิ มหาอฏฺฐกถาย สารมาทาย นิฏฺฐิตา เอสา;
อฏฺฐสตฺตติมตฺตาย ปาฬิยา ภาณวาเรหิฯ

‘‘เอกูนสฏฺฐิมตฺโต วิสุทฺธิมคฺโคปิ ภาณวาเรหิ;
อตฺถปฺปกาสนตฺถาย อาคมานํ กโต ยสฺมาฯ

‘‘ตสฺมา เตน สหายํ อฏฺฐกถา ภาณวารคณนาย;
โถเกน อปริปูรํ สตฺตตึสสตํ โหติฯ

‘‘สตฺตตึสาธิกสต-ปริมาณํ ภาณวารโต เอวํ;
สมยํ ปกาสยนฺตึ มหาวิหาราธิวาสีนํฯ

‘‘มูลฏฺฐกถาย สารมาทาย มยา อิมํ กโรนฺเตน;
ยํ ปุญฺญมุปจิตํ เตน โหตุ สโพฺพ สุขี โลโกฯ

‘‘เอติสฺสา กรณตฺถํ เถเรน **ภทนฺตโชติปาเลน**;
สุจิสีเลน สุภาสิตสฺส ปกาสยนฺตญาเณนฯ

‘‘สาสนวิภูติกาเมน ยาจมาเนน มํ สุภคุเณน;
ยํ สมธิคตํ ปุญฺญํ เตนาปิ ชโน สุขี ภวตู’’ติฯ

ปรมวิสุทฺธสทฺธาพุทฺธิวีริยปฺปฏิมณฺฑิเตน สีลาจารชฺชวมทฺทวาทิคุณสมุทยสมุทิเตน สกสมยสมยนฺตรคหนโชฺฌคาหณสมตฺถเน ปญฺญาเวยฺยตฺติยสมนฺนาคเตน ติปิฏกปริยตฺติปฺปเภเท สาฏฺฐกเถ สตฺถุสาสเน อปฺปฏิหตญาณปฺปภาเวน มหาเวยฺยากรเณน กรณสมฺปตฺติชนิตสุขวินิคฺคตมธุโรทารวจนลาวณฺณยุตฺเตน ยุตฺตมุตฺตวาทินา วาทีวเรน มหากวินา ปภินฺนปฏิสมฺภิทาปริวาเร ฉฬภิญฺญาทิปฺปเภทคุณปฺปฏิมณฺฑิเต อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม สุปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํ เถรวํสปฺปทีปานํ เถรานํ มหาวิหารวาสีนํ วํสาลงฺการภูเตน วิปุลวิสุทฺธพุทฺธินา **พุทฺธโฆโส**ติ ครูหิ คหิตนามเธยฺเยน เถเรน กตา อยํ **สารตฺถปฺปกาสินี** นาม สํยุตฺตนิกายฏฺฐกถาฯ

‘‘ตาว ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, โลกนิตฺถรเณสินํ;
ทเสฺสนฺตี กุลปุตฺตานํ, นยํ สีลวิสุทฺธิยาฯ

‘‘ยาว พุโทฺธติ นามมฺปิ, สุทฺธจิตฺตสฺส ตาทิโน;
โลกมฺหิ โลกเชฏฺฐสฺส, ปวตฺตติ มเหสิโน’’ติฯ

สารตฺถปฺปกาสินี นาม

สํยุตฺตนิกาย-อฏฺฐกถา สพฺพากาเรน นิฏฺฐิตาฯ